

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXIX. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXIX. évfolyam • 2. szám
2001. április

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:

ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA BENCZE GÉZA
CSORBA CSABA HAVASSY PÉTER
KANYAR JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGA GYULA

Szerkeszti:

HALÁSZ PÉTER

•

Szerkesztőség:
Budapest I., Corvin tér 8.

Postacím:
1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím:
1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761

Megjelenik

a Nemzeti Kulturális

Örökség Minisztériuma, a Nemzeti
Kulturális Alapprogram, valamint az
Oktatási Minisztérium támogatásával
évente hatszor

Előfizetési díj egy évre 840 Ft,
fél évre 420 Ft,
az egyes számok ára 158 Ft.
Terjeszti a Levél- és Hírlapüzletláti
Igazgatóság,
valamint alternatív terjesztők.
Előfizethető postautalványon:
1900 Budapest, Orczy tér 1.,
valamint a Postabanknál
az 11991102-02102799 számlán.
Internetes elérési cím:
vjrktf.hu/honisme.htm
INDEX 25387
E-mail: acai@hnm.hu

•

Nyomdai előkészítés:
Acsai Istvánné, Halminé Bartó Anna,
Kovács Gyula

Készült a CERBERUS KFT.
nyomdájában
1066 Budapest, Lovag u. 14.
Telefon/Fax: 331-3042
Felelős vezető: Schmidt Gábor
ISSN 0324-7627

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balassa Iván néprajzkutató, Budapest
Bartha Éva történész-muzeológus, Budapest
Beke György író, Budapest
Bilibók Rozália tanuló, Csíkszereda
Bogdán Lajos ny. népművelő-tanár, Szeged
Botlik József dr. történész, egyetemi adjunktus,
Budapest
Csorba Csaba dr. főiskolai docens, Budapest
Fórika Éva tanuló, Csíkszereda
Görbe István tanár, Szatmárnémeti
Guther V. Iлона újságíró, Marosvásárhely
Grynaeus Tamás dr. orvos, Budapest
Halász Péter főszerkesztő-helyettes, Budapest
Halminé dr. Bartó Anna történész-muzeológus,
Budapest
Horváth Géza dr. helytörténész-könyvtáros,
Tatabánya
Kanyar József dr. ny. levéltárigazgató,
Budapest
Kováts Dániel dr. ny. főiskolai tanár,
Szeged
Ködöböcz József ny. főiskolai tanár,
Sárospatak
Krisztián Béla dr. egyetemi docens, Pécs
ifj. Lele József néprajzkutató, Tápé
Lukács László dr. néprajzkutató,
Székesfehérvár
Mezősi Kamilla történész, Budapest
Poór Ferenc helytörténész, Zánka
Rapajkó Tibor középiskolai tanár, Elek
Sebestyén Kálmán dr. történész, Budapest
Szénássy Zoltán dr. történész, Révkomárom
Tankó Gyula tanár, Gyimesközéplak
Török Tibor múzeumvezető, Keszthely
Vasvári Zoltán egyetemi hallgató, Budapest
Vecsernyés János ny. középiskolai tanár,
Szeged
Viga Gyula dr. etnográfus, Miskolc
Vörös Attila CSEMADOK titkár,
Rimaszombat

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik lemondtak tiszteletdíjukról.

Az első borítón kalotaszegi (Felszeg) pártás lány képe
látható (Halász Péter felvétele)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Árpádok. Emlékezés nemzeti dinasztáinkra (<i>Csorba Csaba</i>).....	3
Németh László, a nemzet rezonátora (<i>Dr. Kanyar József</i>).....	7
A kalotaszegi Magyarbikal 460 éves iskolája (<i>Sebestyén Kálmán</i>).....	10

ISKOLA ÉS HONISMERET

Karl János: Mi mindenre terjedjen ki a honismertetést végző oktató figyelme?.....	16
Nevelés és lakóhelyismeret a változó világban (<i>Ködöböcz József</i>).....	19
Ködöböcz József és a sárospataki helyismeret (<i>Kováts Dániel</i>).....	21

HAGYOMÁNY

Megőrizzük és továbbadjuk nemzeti értékeinket. Szakály Sándorral, a Duna Televízió alelnökével beszélget <i>Guther V. Ilona</i>	24
Földkóstolók és tyúkoltók (<i>Lukács László</i>).....	26
Lakodalomtemetés Tápén (<i>ifj. Lelc József</i>).....	29
A torockói helytörténeti gyűjtemény kezdetei (<i>Balassa Iván</i>).....	31
Népi hiedelmek Heveder faluban (<i>Főrika Éva</i>).....	32
Népi játékszerek a Gyimesekben (<i>Bilibók Rozália</i>).....	35

TERMÉS

Dabolc, Gellért Sándor dajkáló, felnevelő szülőföldje (<i>Görbe István</i>).....	37
Egressy Béni Komáromban (<i>Szénássy Zoltán</i>).....	46

EMLÉKEZZÜNK

Szibériában, 1918–1919-ben (<i>Salyabó István</i>).....	55
„...Minden hiába volt” Geiszler Kálmán frontnaplója 1942/43 (<i>Poór Ferenc</i>).....	64
Üzenet a fogságból. A hadifogolytáborok költészetéről (<i>Vasvári Zoltán</i>).....	72

KILÁTÓ

A hollandiai magyar gyermeküdtetés az 1920-as években (<i>Mezősi Kamilla</i>).....	78

KRÓNKA

Közhasznúsági beszámoló a Honismereti Szövetség 2000. évi tevékenységéről (<i>Bartha Éva</i>).....	93
Életrajzok a magyar múzeumügy 200 évéből (<i>Viga Gyula</i>).....	98
Millenniumi esztendő Gyimesközépkon (<i>Tankó Gyula</i>).....	101
Kalotaszegi tájház Inaktelkén (<i>Beke György</i>).....	105
Babamúzeum Keszthelyen. Viselettörténet és népi építészet (<i>Török Tibor</i>).....	107
Szent Száva ünnepe Újszentivánon (<i>Vecsernyés János</i>).....	108
Hírek a Felvidékről (<i>Vörös Attila</i>).....	109
A magyarság önzetlen szolgálója volt: Tatár József emlékezete (<i>Botlik József</i>).....	110
Nyíri Antal halálára (<i>Bogdán Lajos</i>).....	112
Ezer év a Tisza mentén – vetélkedő.....	114

Kalotaszegi

KÖNYVESPOLC

Szabó Lajos: Utolsó szalmaszál (<i>Balassa Iván</i>).....	115
Pest megye a millennium évében (<i>Halminé dr. Bartó Anna</i>).....	116
A kerek világon. Magyar utazók a nagyvilágban (<i>Halász Péter</i>).....	117
Körmendi Géza: A tatai téglá- és cserépgyárak története (<i>Dr. Horváth Géza</i>).....	120
Két könyv a magyar munkásságról (<i>Dr. Krisztián Béla</i>).....	121
Tízéves az Erdélyi Gyopár (<i>Sebestyén Kálmán</i>).....	121
Két könyv Elekről (<i>Rapajkó Tibor</i>).....	122
A népi gyógyítás hagyományai egy kárpátaljai magyar faluban (<i>Grynaeus Tamás</i>).....	123
Örökségünk (<i>Bogdán Lajos</i>).....	125
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA.....	127

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál könnyebbé szeretnénk tenni a munkát, ezért a korrektúra megtakarításával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat *hajlékony (flopy) lemezen* küldi el számunkra. Ezeket azonban csak WORD 6/95, WORD 97 formában, magyar ékezetekkel ellátva tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük.

Köszönettel a
Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V. Alkotmány u. 12.)

Magyarok Háza (Bp. V. Semmelweis u. 1-3.)

„Kis Magiszter” Könyvesbolt, Balassi Kiadó
1053 Budapest V. Magyar u. 40.

Dunaújváros, Intercisa Múzeum
Városház tér 4.

ÉVFORDULÓK

Emlékezés nemzeti dinasztiánkra

Hét évszázada, 1301. január 14-én, Budának városában, az akkor még a Bécsi-kapu közelében álló királyi palotában elhunyt Magyarország koronás királya, III. András.

Budán is temették el, a ferences szerzetesek templomában, amely több mint három évszázada pusztult el (helyén ma a Várszínház áll). András sírjának, hamvainak nyoma sem maradt. Mint ahogy megsemmisültek a honfoglalás óta négy évszázadon át az országunkat és népünket vezető család szinte minden tagjának földi maradványai.

Az egyetlen kivétel III. Béla, akinek csontjai nevezetes időszakban, éppen az Úr 1848-dik esztendejében kerültek elő a székesfehérvári egykori koronázó templom romjai közül.

Az Ákos nembeli István nádor 1303-ban kelt oklevelében így írt királya elhunytára emlékezve: „Mídon pedig Magyarország felséges királya, András úr Isten hívására a földi dolgokból kivált, Szent István első magyar király nemzetségének, véreinek, törzsökének atyai ágon kisarjadt utolsó arany ágacskaája meghalt, az egyházat kormányzó főpapok, Magyarország bárári, előkelői, nemesei és bármilyen rendű lakói, mikor felfogták, megtudták és értesültek, hogy igaz és természetes uruk elhagyta őket, Ráchelként siratták, és végtelenül megzavarodtak, és nagyon megrendültek...”

Ma is meghatóan szép olvasni ezeket a sorokat, azonban tartozunk annyival az igazságnak, hogy bizony nem csupán olyanok voltak az országban (s még inkább határainkon kívül), akik megsiratták az Árpád-ház utolsó férfitagjának elhunytát.

Andrást, akit „velenceinek” is neveztek, mert onnan hozták a magyar trónra, némely külföldi hatalmak, s az országon belül is bizonyos nagyúri csoportok nem tekintették törvényes uralkodónak.

Rudolf német-római császár már IV. László király elhunytá után, 1290. augusztus 31-én, egy kis „cetlin” (rövidke oklevélen) nemes gesztussal egyszerűen fiának, Albert osztrák hercegnek adományozta Magyarország koronáját, s ezzel az ország fölötti uralmat.

De nem tekintették jogosnak Itália földjén sem mindenütt jogosnak András királyságát. Nápoly királya II. Károly 1291. április 21-én szólította föl Magyarországot, hogy III. András helyett az ő feleségének, Máriának, aki V. István király leánya (azaz az elhunyt László király testvére) hódoljon meg. Egy esztendő múltán aztán Mária lemond a fia, Károly herceg javára a magyar koronáról. Am Károly rövidesen meghal. De ez sem okozott gondot, hiszen helyette ott volt az unoka, Martell Károly és Habsburg Klemencia fia, a másik Károly (Caroberto) herceg, aki 1288-ban látta meg a napvilágot. S ez a Caroberto már 1300 augusztusában partra szállt a magyar tengeremelléken, Spalatóban, készen arra, hogy az akkor még élő és uralkodó András király ellenében akár erőszakkal is megszerezze a maga számára Magyarország trónját. Apja ehhez pénzről is gondoskodott, hála a firenzei bankárok „előrelátásának”, akik látták fantáziát az alig tizenéves fiúcskában, aki aztán Károly néven vonult be történelmünkbe, s négy évtizeden keresztül ült az Árpádok trónján.

Tény, hogy leányágon Károly is magyar király-elődeinek rokona, mint ahogy valamilyen fokon szinte valamennyi későbbi királyunk is. Azonban nemzeti dinasztiánk kihalásának mégis 1301-et tekinthetjük. Ami azt követően történt hazánk történetében, azt sajátosan befolyásolta új uralkodóink származása, bizonyos európai országokhoz való kötődése.

Utolsó Árpád-házi királyunkat, a magyar trónt nem csekély küzdelem árán megszerző Károly és fia, Nagy Lajos legszívesebben kitorlotta volna történelmünkéből. Az Anjou-család magyar ágának reprezentatív magyar története, a Képes Krónika III. Andrásnak csupán a

származását beszéli el viszonylag részletesen, királyi tevékenységét egyetlen mondatban foglalja össze: „Uralkodásának második évében hatalmas hadsereggel földülta Ausztriát.”

A következő mondat is igencsak tanulságos: „Uralkodása alatt az ország nemesei... András király helyett királyt kértek VIII. Bonifác pápától”. A pápa kegyesen eleget tett a kérésnek, s elküldte 1299-ben a krónika szerint Magyarországra a tizenegy esztendő Károlyt.

III. András uralkodásának leírását nem tekintjük feladatunknak. Tehetséges, jó szándékú uralkodó volt, méltó legjobb emlékezetű elődjeihez. Alkotott törvényeket is, amelyeket azonban az utókor nemigen méltatott megőrzésre érdemeseknek, így nem csoda, hogy szövege csak töredékesen maradt meg. Jellemző módon Werbőczy István a középkori magyar jogszabásokat összefoglaló Tripartitumában a következőket írta le (Második rész. 14. cím, 17.§.): „Továbbá III. András királynak, kit melléknevén Velenceinek neveztek, kiváltságlevellei nem érvényesek, kivéve amelyeket Károly király, az ő közvetlen utódja vörös viaszba nyomott gyűrűspecstétjével, amelyen K betű van a képmás mellett jobb oldalon, helybenhagyásának jelül megerősített. Mert az ilyenek érvényesek.”

Természetesen most, amikor az Árpád-ház utolsó királyának elhunytá évfordulóján a királyság három évszázadára (sőt az azt megelőző fejedelmi időszak évszázadára is) emlékezünk, nem csupán az „utolsó arany ágacska” alakját szükséges felidézni. Még akkor sem szűkíthetjük le erre emlékezésünket, ha való igaz, hogy méltatlanul hullott ki III. András a magyar köztudatból, hogy róla tankönyveink is alig írnak, s bizony általános- és középiskolai történelem tanárainkat is alighanem könnyű lenne zavarba hozni, ha a XIII. század utolsó évtizedének magyar historiájáról kellene számot adniuk.

Le kell tehát írni azt, ami köztudatunkban és tankönyveinkben sem egyértelmű: rendkívül büszkék lehetünk nemzeti dinasztiánkra, s megtisztelő kötelességünk, hogy uralkodóink emlékét kegyelettel megőrizzük. Ezzel nemcsak nekik, legalább annyira tartozunk önmagunknak, önbecsülésünknek is. Büszkék lehetünk annál is inkább, mert a korabeli Európa és az utókor is megbecsülte őket. Az Árpádok családjának egész sor tagja megkapta az akkori ember számára a legnagyobb megbecsülést: szentté avatták, vagy ha nem avatták szentté, akkor is szinte a szentekével fölérő tiszteletben részesítették. Nemcsak a család uralkodó férfitagjai, hanem Magyar és külhonban élő nőtagjai is egymás után a szentek sorába léptek. Sőt akadt egy, Szt. László leánya, Piroska, akit nem a katolikus, hanem új hazája saját felekezete, a keleti keresztény egyház iktatott szentjei sorába. Az az egyház, amely a második ezredfordulón Szt. István királyunkat emelte szentjei közé. Nem lehet véletlen, hogy őt és nem más a korabeli keresztény Európából!

A már említett millenniumi Magyar nemzet története 2. kötetében Marczali Henrik történész összegezte azt, mit jelent számunkra az Árpád-ház. Nehéz lenne szövegben, emelkedettebben, veretesebben fogalmazni, mint egy jó évszázada tette kiváló historikusunk. Nem mindenki ismeri a szöveget, de ha igen, akkor is jó újra és újra elolvasni, hiszen egyszerre szól szívünkhöz és értelmünkhöz: „Lehetetlen történelmi érzéssel végignézni a magyar nemzet történetén az Árpádok honában, és el nem ámulni azon út nagyságán, melyet a nép a nemzeti dinasztia vezetése alatt több mint négy század alatt bejárt (895–1301). Törzsekből egységes nemzetté vált; pogányból keresztény; kőszar portyázó hadakból az európai állami és egyházi rend megbízható és erős védbástyájává. Legyőzte, vagy magába olvasztotta régi vetélytársait: a besenyőt és a kunt; megtartotta függetlenségét pápával, császárral, göröggel, némettel szemben. Kiheverte a tatárpusztítást, hatalmasabb volt utána, mint előtte. Azon az úton volt, hogy az európai intézményeket ne csak külsőleg vegye át, hanem létének alapjává tegye. Mint fegyverben, úgy hitben, vallásban, tudományban, művészetben sem akart elmaradni azon nemzetek mögött, melyek közt Árpád helyet vívott ki számára, és melyek közé István idejében befogadták. A szláv-német irtóháborúk színhelyét, az avarok pusztaságát városok, várak, klastromok, és egyházak sokasága borította. A XIII. század végén dívó földrajzi felfogás szerint a barbárvilág Magyarországon túl kezdődik. Mindezen nagy történelmi munkában vezérink, királyaink voltak a nemzetnek nemcsak született, hanem igazi tevékeny vezetői. Vezeték az által, hogy a külföldi eszméket elfogadták, a jónak tartott intézményeket az ország szükségéhez képest átalakítva behozták, de minden körülmény és változás közt fenntartották és megőrizték hagyományos tekintélyüket, fejedelmi hatalmokat...Az a föld, melyet az Árpádok szereztek, melyben hamvaik pihennek, szeretett hazává lett, melyért szíve véret ontotta a

magyar. A korona, mely homlokukat díszítette, nemcsak ékességét jelölte, hanem hatalmát, egységét is a nemzetnek. Nemcsak a pap, az úr, a nemes, hanem a királyság minden renden-rangon való lakójának gyásza kísérté sírjába a fejedelmi törzs utolsó hajtását. A közös gyásznak érzése mutatja, hogy itt hagyományában, történetében egységes nép alakult. Ez tartotta fenn dicső emléküket, ez fogja megőrizni, míg magyar lesz: míg hat reá gyással, dicsőséggel teljes történetének varázsa.”

Meggyőződés: azzal, hogy a Honismeret hasábjain megemlékezünk nemzeti dinasztikiánkról, még nem sokat tettünk azért, hogy mozgalmunk a maga sajátos eszközeivel minél szélesebb tömegekben tudatosítsa, mit is jelent számunkra keresztény királyságunk első három évszázada. A megemlékezés egy-egy évforduló kapcsán része az ünnep rítusának, tegyük hozzá, elmaradhatatlan része, de egy eseménynek csupán kezdete (vagy lezáró aktsa) lehet. Nem lehet kérdése, hogy jelen esetben az emlékező sorok csupán a kezdetnek tekinthetők.

Ha valaki úgy vélné, ezek után valamennyi honismereti regionális szervezet akkor jár el helyesen, ha megírta, elmondhatja a maga saját lehetséges megemlékezését, s ennek még ünnepélyes kereteket is ad, az félreérti a feladatot és a lehetőségeket. Jó lenne, ha a 2001-es esztendőben a honismereti mozgalom a maga sajátos eszközeivel emlékezne nemzeti dinasztikiánk uralkodóira. Árpád-kori történelmünk sajátossága (s ez nem magyar sajátosság, hanem a korszak velejárója), hogy uralkodóink igen mozgékonyak voltak, azaz sokat utaztak országunk területén s azon kívül is (elsősorban akkori határainkhoz közeli régiókban). Márpedig a honismereti mozgalom sajátossága, hogy nemzeti múltunk, hagyományaink egyes meghatározott helyekhez kötődő emlékeit igyekszik megismerni és megismertetni.

Ebben a jubileumi esztendőben természetesen sok évtized mulasztásait egy csapásra behozni nem lehetséges. De itt a soha vissza nem térő alkalom, hogy legalább elkezdjük törleszteni adósságainkat!

Az alapgondolat az, hogy össze kell gyűjteni és füzetben meg kell jelentetni, hogy Árpád-házi királyaink mikor, hol, merre jártak az országban 1000–1301 között. Természetesen néhány országos központ esetében fölösleges minden alkalmat és minden személyt ott jártat kigyűjteni és közölni. Gondolok elsősorban Székesfehérvárra, hiszen ott koronázása idején minden uralkodónk járt, s hasonlóan megfordultak, pl. Esztergomban, stb. Vannak, ahol mondák is őrzik ott jártukat (pl. Szt. László mondakör).

Legegyszerűbb a jól nyilvántartott királyi okleveleink keltezési helyeit figyelembe véve olyan település-katasztert készíteni, amelyben szerepel minden olyan település, ahol Árpád-házi királyaink oklevelet adtak ki. Jó lenne, ha aztán ezeken a településeken erről az eseményről megemlékeznenek.

Természetesen jó néhány olyan helység van a történelmi Magyarországon, amely nem tud királyi oklevelet felmutatni. Azok a hozzájuk földrajzilag legközelebb lévő település ünnepét tekinthetik sajátjuknak.

A másik szempont az lehetne, hogy minden olyan település nevét gyűjtsük ki, amelynek a neve Árpád-házi királyaink oklevelében szerepel. Ez már jóval nehezebben teljesíthető és hosszadalmasabb feladat.

Segíthet ebben Györffy György Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzának eddig megjelent négy kötete. Szerzője nemrég hunyt el, s ha páratlanul gazdag adattárát minél többen kezükbe veszik és megismerik, ezzel ápolják leginkább tevőlegesen emlékét. Támpont lehet Kiss Lajos Földrajzi nevek etimológiai szótárának két kötete is. Természetesen a különféle helyi monográfiák, adattárak, útikönyvek mind-mind hasznosíthatók.

Az, hogy minél több honfitársunkat rádöbbenünk arra, hogy egy-egy településnek, ahol él, ahol dolgozik, ahol naponta megfordul, milyen közvetlen kötődése van nemzeti dinasztikiánk uralkodóihoz, nem kis fontosságú, nem lekicsinyelhető jelentőségű feladat és felemelő érzés lehet számunkra, ha ebben sikereket érhetünk el. Azonban ez korántsem lehet elég. Az lenne jó, ha nemzeti dinasztikiánk minél több történelmi emlékhelyét megismertetnénk. Nemcsak azokat, amelyekre úgyis eljut (vagy már el is jutott) mindenki, hanem azokat is, amelyeket képletesen és szó szerint beborít a feledés pora.

A tanítók-tanárok szervezzék úgy ebben az évben az iskolai kirándulásokat, hogy kevésbé ismert, de fontos és érdekes emlékhelyekre is eljussanak.

Jó lenne, ha a mai határainkon túli emlékhelyeink közül is minél többet megismertetnénk. Nem csak a „hagyományos” nagy központokat, mint Pozsony, Kolozsvár, Gyulafehérvár és hasonlót. Teljesen kihullott a köztudatból az Al-Duna mente sok nevezetes helye, vagy a Drávától délre eső váraink, városaink, ahol királyaink építkeztek, hadakoztak, ahol a magyar múltnak vannak máig csodálatos épségben lévő (vagy éppen szomorúan porladó, elhanyagolt) értékei.

Ne feledkezzünk meg a távoli országok magyar vonatkozású emlékeiről: Jó lenne II. Andrást nyomában végigjárni a Szentföldet, fölkeresni nyugati országokba férjhez ment királyleányaink nyomát, vagy azokat a helyeket, ahonnan jöttek (s ahová egyes esetekben vissza is tértek) külföldről érkezett királynéink, eljutni azokba a monostorokba, ahonnan érkeztek egy-egy rendünk alapító szerzetesei (bencések, ciszterek, karthauziak, ágostonosok, domonkosok, ferencesek), lovagrendjeink bölcsőhelyeihez is jó lenne „elzarándokolni”. Fölkeresni azokat az európai művészeti alkotásokat (pl. épületeket) a helyszínen, hogy ne csak képekről ismerjük őket, amelyek mintául szolgáltak a mi építőink számára.

Mindehhez azonban segítségre van szükség. Megfelelő útmutatókra (figyelem felhívó cikkekre, füzetekre, könyvekre). Sajnos a meglévő kiadványok többsége vagy használhatatlan, vagy hiányos, vagy pontatlan, megbízhatatlan. Természetesen egy csapásra tökéleteset adni minden kezébe nem lehet. S ez a program nem is korlátozódhat csupán egyetlen esztendőre.

Hiszen milyen hagyományápolás lenne az, ha három évszázad értékeire egyetlen évet szánnánk, s várnánk újabb évszázadnyi időt, s akkor ismét leporolnánk az ötletet?!

Nagyon fontos az, hogy amit meg akarunk mutatni, az ne csupán szakemberek szűk köre számára legyen érthető, értelmezhető, élvezhető. Nem tudományos elemzésekre van szükség, s nem arra, hogy olyan helyszínek sorát mutassuk meg, amelyek valaha fontosak lehettek, ám gyakorlatilag ott semmi nem látszik! Sajnos félrevezető sok útikönyvünk is e tekintetben. Lelkendezve és hosszan írnak olyan „látnivalókról”, ahol éppen látni nem lehet (szinte) semmit, illetve a látvány és az odavezető út fáradsága és költsége nincs arányban egymással.

Nagyon fontos, hogy megismertessük a mondákat és legendákat. Hiszen azok is hagyománykincsünk részét alkotják. De nem szabad összekeverni a hiteles történelmi emlékeket a kegyeletes írói vagy képzőművészeti alkotásokkal.

Egyetlen Árpád-házi királyunk az, akit fizikai valójában megismerhetett az utókor: III. Béla. Csak neki került elő teljes csontváza. Szt. Istvánnak a jobb kézfeje és néhány kis csontocskája szétszórva a világban önmagában kevés arra, hogy ezek alapján elképzeljük, milyen is lehetett. A koronázási palást ábrázolása nem hiteles portré. Abban a korban természetű emberi alak (arc) ábrázolására nincs példa Európában.

Tehát míg az ókori görög történelmi személyiségek, vagy római császárok, hadvezérek, írók, tudósok hiteles arcképét ismerjük, s a hozzánk korban és érzelmileg jóval közelebb álló Árpád-házi magyar uralkodóinkról nincsenek hiteles képeink?! Lehetséges ez? A válasz egyértelmű: Igen, sajnos lehetséges. Tehát azok a kiadványok (könyvek, képeslapok, poszterek, stb.) amelyek a Képes Krónika, a Thuróczy-krónika, későbbi századokban készült művészeti alkotások (metszetek, festmények) alapján mutatják be, milyenek is voltak királyaink 1000–1301 között, azok fantáziaképeket ismertetnek meg a közönséggel. Anélkül, hogy elárulnák (lehet, nincsenek is tudatában, de ez nem mentség), hogy amit látnak, annak semmi köze a valósághoz. Ezek a minden történelmi hitelességet nélkülöző képek aztán rögzülnek a köztudatban, ami igencsak káros, hiszen hamis tudat alakul ki.

Azzal, ha bevallanánk, hogy nem ismerhetjük meg királyaink egész sorának arcképeit, mert nincs rá támpontunk, ez nem olyan „sokkoló” hatású információ, amely népünk történelmi tudatát alapjaiban zúzná össze. Hiszen más európai országokban is adott korszakban nagyjából hasonló helyzettel kell szembenézni (és már régóta szembe is néztek vele).

Az a tragikomikus, hogy amíg olykor elképesztően hiteltelen (olykor nevetséges) történelmi képek szédületes karriert futottak be, s minden lehető helyen (tankönyvben, útikönyvben, képeslapokon, leporellókon, stb.) sokszorosítják őket, addig hiteles, szép és érdekes tárgyi emlékeink százai *nem kerülnek el* az érdeklődő közönséghez. Sokszor azért nem, mert akik erre

lehetőséget adhatnának, azok mereven elzárkóznak. Érvük: nem ez kell az embereknek. Ami hiteles az unalmas, az csak a szakemberek szűk köre számára érték. Amit megszoktak az emberek, azt nem lehet tőlük egy csapásra elvenni. Ha amit adtunk, az mind rossz, s holnaptól nem adunk helyette „semmit” (mert a javasolt alternatívát „semminek” tekintik), az nem járható, az anyagi csőd, s az mégsem várható el a kiadótól, hogy csődbe menjen! Az említett érvek látszólag lehangolóak, ám nem igazak. Azért sem, mert még senki nem próbálta ki, hogy a hamis történelmi tudatot terjesztő ábrák elvonása milyen tünetekkel járna (aligha hasonlítható pl. kábítószert vagy egyéb élvezeti cikkek elvonásához!). Másrészt a hitelességek szemben a hamis ábrák propagálása mégsem lehet megkérdőjelezhetetlen program!

Nagyon jó lenne, ha minél több rekonstrukció mutatná be az Árpád-kort. Hiszen annyi minden értékünk elpusztult, vagy csak szakemberek szűk köre számára értelmezhető töredékben maradt meg, hogy másképpen nem ismertethető meg régmúltunk sok *alapvető* vetülete, csak tárgyi és képi rekonstrukciók által. Manapság a számítógép használatával a rekonstrukciós munka rendkívül sokat könnyebbedett, s olyan lehetőségek nyílnak előttünk, mint amelyekről régebben nem is álmodhattunk.

Igen nagy a mozgóképes rekonstrukciók jelentősége, hiszen egyes folyamatok igazán csak így mutathatók be mindenki számára közérthetően, érdekesen, látványosan. Az oktatást is forradalmasítani az ilyesfajta szemléltetés kiterjedt válsága. Ám ettől még nagyon messze állunk, hiszen még az Árpád-kort bemutató színes tematikus tablók sem segítik jelen pillanatban az oktatást.

Amit az előzőekben igyekeztem összefoglalni, az természetesen nem csupán egyetlen korszak vonatkozásában lehet a honismereti mozgalom feladata. Jó lenne kidolgozni folyamatosan az egy-egy korszakhoz kapcsolható honismereti feladatterveket (mind országos, mind regionális vonatkozásban). Ha hosszabb távon ezek ismeretében terveznénk meg munkánkat, nem kapkodva, későn eszmélve, jubileumi dátumok szorításában, sokkal jobb hatásokot érhetnénk el.

Csorba Csaba

Százéves a nemzet rezonátora

Németh László százada

Aligha lehet az új évezredet mással köszöneti és nyitni a nemzetnek, mint Németh László születésének századik évfordulójával, a nemzet nagy rezonátorának ünnepi emlékezetével. Vajon találunk-e szebb és méltóbb gondolatokat annál, hogy a nagy író centenáriuma életművéből kiemeljük és idézzük azokat a gondolatokat, amelyek üzeneteket hordoztak és vittek a nemzet és jövő generációi számára. Ezeket a gondolatokat hirdetni kell az ezredfordulón is a nemzetnek, mivel azok *történelmünk vitathatatlan és fénylő igazságai*, amelyek erősíthetik társadalmunk közbiztonságát, feleletet adva a nemzet megoldandó sorskérdéseire is. E gondolatok meg tudják állítani népünk hangos veszekedéseit, kőbor téveszméinek pusztításait. Határainkon belül és kívül ezek a gondolatok taníthatják a nemzetet fennmaradásra és megmaradásra, ezek a gondolatok adhatnak új történelmi gyökérzetet iskoláinknak, ennél fogva ezek a gondolatok az új évezred alkotói és nevelői számára is a legfontosabb parancsszavak. Mindehhez még a *nemzet nagy bátorságára* is szükség van, hogy az iskolákat műveltséggel, a társadalmat pedig tudományos törekvéseiben a *minőség eszméivel* gazdagítsák.

Mindenki tudja közülnk, hogy magyarságunkat történelmi tudatunk elvesztésével katasztrofális pusztításba kergethetjük. Ezért szükséges hazánkat a történelmi analfabétizmustól megszabadítani, a nemzetet pedig *minőségi* emberekkel és eszmékkel gazdagítani. Ez a gondolat is Németh Lászlóé!

Korjólataiban a nagy író sokszor beszélt a múlt elvesztéséről és a nemzet múltjából való kiforgatásáról, amiket egyik nagy tanulmányában, tíz pontban fogalmazott meg. Én ennek a hatalmas történelmi esszének a gondolatait aranyablákba vésetten tanítanám – tízparancso-

latként – társadalmunknak. Ebből írnám elő minden magyar számára a *nemzetérettiségi bizonyítvány megszerzését*.

Húsz év tudományos és kritikai munkáinak eredményeként minden *tehetséget és alkalmatlanságot* észre vett hazánk határain belül és kívül. Különösképp kedvelte a *magyarság alkotó örökmozgóit*, a tehetséges magyarok alkotásait, vérmérsékletét, bátorságát, erkölcsét, vallását és a történelem által sokszor kikacagott legitizmusát. Különös élességgel vette górcső alá Európa múltbeli történetét és mai acsarkodásának minden fejetét.

Ezért emelném ki kötetéből *Kiforgatnak múltunkból* című írását, amely a Debreceni Káté szövegeinek tömör és hitvallásos manifesztumaként is fénylő igazságai lehetnek volna olvasói számára. Úristen, hányszor verték fejéhez igazságait, hányszor kellett 1945 után Illyés Gyulának, vagy Keresztúry Dezsőnek – és sokan másoknak – személyét védve megcáfolhatatlan igazza miatt mellé állniok.

Amikor Pécsre kerültem 1945 tavaszán a Pécsi Szabad Szó szerkesztőjének – bevallom fiatalságom vétkeként –, hogy vezércikkeim mondanivalóit – több esetben – Szabó Dezső és Németh László írásainak az inspirációból merítettem. Még ma is emlékszem, milyen éles vitát és vihart váltottak ki Németh László remekbeszabott írásai.

1943. január 26-i naplójából olvastam, hogy már négy éve tudta, akármilyen lesz a háború vége: neki pusztulnia kell. Teleki Pál halálakor már morfiomot vett magához. Tehetségét még szenvedésétől elkopottan is ismerte, de tündöklő koponyájáról nyugodt szívvel elmondhatta: *„Magyarországon kevés ilyen műszer van, mint az agyvelőm.”* Ez az agyvelő azonban jobbára a kultúrának, a művelődésnek dolgozott, főképp nemzetének.

Azért fontos a nemzet műveltségének és kultúrájának építkezése a számunkra, mert a haza és a nemzet csak addig létezik a számunkra, míg vannak jó iskoláink, okos tankönyveink, kikezdtetetlen erkölcsi eszmerendszerünk, tündöklő nemzeti tudatunk, nemzetépítő és gazdagító tudományunk, szépre nevelő művészetünk. Csak műveltségünk tudja még a nemzet fogását és pusztuló nemzettudatát is megmenteni! Iskolák nélkül nem lehet a kultúrát konszolidálni a hazában! Iskoláinknak olyan értelmiséget kell nevelniök, akik soha nem tehetnek olyat a nemzet ellen, amit szégyellni kellene, és akik soha nem engedhetik, hogy iskoláink kitéptett gyökérzetű intézményekké degradálódjanak.

Kegyetlen skizma gyötri ma is nemzetünket. Németh László Homályból homályba című kötetei ezekről a *kettéhasadt evidenciákról* beszélnek. Egységesen még a diktatúrák pusztulásáról és pusztításáról sem tudunk a nemzet számára orvosolható diagnózisokat és kórlapokat készíteni, így az elfertőződött hibákkal sem akarunk szembenézni és azokat gyógyítani.

A Kárpát-medence legzaklatottabb földjén élünk ma is. Nem tudjuk megfejtetni, hogy Németh László miért kereste a második világháború tragikus égboltja alatt Szárszón 1943-ban annak a tragikus kérdésnek a megoldását: *„aki a magyarság újkori történetét megírja, arra kell felelnie, hogy süllyedt bennszülötté ez a nagy középkori nemzet tulajdon országában? Állami életét idegenek vezetik, gazdaságilag kizsákmányolják, idegen civilizációk ellen nincs védelme, erkölcsében és testben nyomorodóban van.”* Beszédéről még azt is megírta, hogy *„azt már nem bíztam a rögtönzés ihletére: a vonaton írtam meg és Balatonföldváron. Szárszón úgy olvastam föl, mint egy dacos, de világos látás diadalát.”*

Az életműben Németh László szárszói beszédét *készülődésnek* nevezte, ahogy A minőség forradalma után, a *Készülődés* újabb két kötetét a Tanú előtt, amelyeket bevezetőjében *„a magyar boldogtalanság kötetének”* nevezett. Születésük körülményeiről érdemes még ma is meghallgatni vallásos hitvallását. *„Milyen boldog körülmények közt íródtak is ezek a tanulmányok! Sötét hajnalokon, a fogorvosi rendelő székében, mialatt a család még aludt, a déli villanyosút s a délutáni rendelés közt vagy este diáktanítás után, amikor a hát és a talp hajlott, de az ember emelkedőben tudhatta magát. Még a névtelenség, a méltánytalanság is jó volt. A rakéta megy így föl: sötétben, sötétben. Ami azóta volt: szétrobbanás és szilánkok esése.”*

Amit a nemzet rezonátora az 1943-as szárszói konferencián elmondott, az csaknem egybeesik mindazzal, amit 1956-ban írt le és teljesen egybeesik az író születése 100 éves fordulójának mondanivalójával.

Az új szárszói konferencia minden tézise és mondanivalója csak a kultúra és a művelődés nemzeti jövőképét rajzolhatja fel. Értelmiségünknek tudnia kell, hogy *ma már a műveltség állá-*

pota és színvonala a legnagyobb sorskérdése a nemzetnek, a kultúra pedig a legnagyobb életműparancs a számára. Csak így válhatik ismét a szárszói konferencia Németh László „legszebb órájának”, a centenáriumi konferencián elmondandó eszméi és gondolatai pedig a nemzet evangéliumának.

Arra a kérdésre, hogy miért zuhant oly mélyre a nagytekintélyű magyar nemzet a kiegyezés után, a mai napig sem érkezett – a történelemtől sem – válasz. Azóta sem beszéltünk világosan 1848/49, Trianon, a barna és a vörös diktatúrák – bennök 1956 – következményeiről sem, miközben katasztrofálisan kezdett fogyni a nemzet ereje, lélekszáma és reménysége.

Hiszen 1848/49 után és a kiegyezés után, főképp Trianon után nemcsak a vádiratokat, hanem a történelmet is ellenünk írták. Pedig történelmet és vádiratot egyetlen nagyhatalomnak sem lehetett volna diktálni a XX. században! Hát még az ellenünk való gyűlölködések buzdítására, mint amilyeneket az ellenünk irányuló dúhkitöréses elmebaj sovén szimptomái tettek és tesznek még napjaikban is.

Milyen témákkal küldené pódiumra Szárszón az új konferencián az előadókat a jubiláns ünnepelt? Azt mindenképpen említeném, hogy (1) a haza földjének és népének a sorsát, (2) a haza kultúrájának, tudományának, erkölcsének, vallásának és egészségének a kérdéseit, (3) Európában új struktúrájában a haza jogrendjét, alkotmányát és szuverenitását és (4) európai integrációba való beilleszkedését.

Németh László szellemi otthont akart teremteni a huszadik században nemzete számára. Nagyon nehéz feladat volt mindez, nem kedvezett a század számára sem, két világháborúval retesztelte el maga előtt azt, amit 1920-tól 1970-ig minden válságjelző kérdésre válaszolt a magyarságnak! Óraadó tanárságának már a filozófiai végmondatát is megfogalmazta Szókratész erkölcsstanából: „Fordulj magad felé, ismerd meg és tisztítsd meg gondolkodásodat, s ragaszkodj ahhoz, amit a helyes gondolkodás igaznak tart.” 1932-ben pedig azt írta a Tanú előszavában: „Folyóiratom ihletője a kor igazi művésze: a szorongó tájékozatlanság. Hajótöröttek vagyunk, akik a csillagokat nézzük s a partot keressük abban a hitben, hogy van (túlsó)part s a csillagok vezetnek.”

A sokat alkotó író rengeteget dolgozott a nemzet ifjúsága érdekében, *tanítványainak nevezte és tartotta a magyarságot!* Szerette az olvasó fiatalságot, akár Szárszón hallgatták, akár bármely fórumon hirdette előttük a művelődés eszméit. De szerette – azt tanúsíthatom – a hazai értelmiség nagy része is, főképp az, amelyik *nemzettudatos géneket hordozott* magában. Ezért is voltak Adyval és Szabó Dezsővel mindhárman „lámpás szép fejű tanárai” hazájuknak. Sokan támogatták, de támadták is őket. Köztük az is, aki kevesebb tudású tollforgatóként akarta tehetőségtelenebb berendezkedését kiélni rajta. (Bóka László támadásairól van szó!)

A nagy rezonátor életművében egyetlen percre se függesztette fel harcát a magyarság történelméért, és küzdelmét a nemzet igazáért. Rádöbrent arra, hogy neki a szülőföld szeretetét a nemzet hazaszeretetébe kell ötvöznie, mivel ekképp tud csak új történelmet írni a nemzete számára. A haza kisebb reformkorszakait pedig újra *nemzeti korrá* kell felemelnie. Vérrel és öldökléssel terhes századunkat: a huszadikat, pedig át kell nevelnie a kultúra, a tudomány és a művelődés századává a XX. század katonai bukásai után. Ezért is támadta az értelmiség századvégi tanácsalanságát, Trianon utáni szellemi erőtlenségét, fékezett nemzeti tudatát és értékvalóságát, kulturális züllését és morális lecsúszását.

A haza történelemnek mindig egy és oszthatatlan voltát bizonyította számára Erdély is, a Felvidék is, a Vajdaság is, de az egész Kárpát-medence is erről beszélt, tudta hogy *nem lehet területüket újra a történelem keresztívze alá tartani.* Noha hazája állapotán a nemzet szorongó tájékozatlanságát is látta, de azt is tudta, hogy a magyarság közösségének megtartó erejét, nevelő és megőrző védelmét csak erős nemzeti tudattal lehet felépíteni és kormányozni, és azt ki is kell számára harcolnia.

Nagyok csak e küzdelemben akkor lehetünk, ha nemzetünk felemelésében értékes és nemzetet fenntartani képes emberekkel tudunk *együtt dolgozni* és együtt küzdeni. Ez a *nemzet legnagyobb küzdelme és harca volt* a nagy rezonátornak! Felismerte, hogy az országot, annak társadalmi egyenlenségeit nem a pártok egyet nem értő koalíciójának kell irányítani, hanem az *egységes nemzetnek.* Ezért vesztette el hazánk a XX. századot!

Nekünk több szerencsénk volt Európa eszméivel, mint Európa politikájával. A hidegháborút is megnyerte Európa, de nem követelte vissza az elrabolt területeit. Ezért lenne fontos a

magyarság számára, hogy a globalista *multikapitalizmus agyába beültették a nemzet egységbefogó kultúráját*, az élesen nem látókat pedig élő nemzet tudattal neveljük éleslátásúvá, a nemzetcsönkítő és pusztító fagyhalálba dermedtő Trianont pedig, amely nullszaldóssá olvasztotta népünk nemzet tudatát, fogyóvá tette nemzetgyarapító életöszönét és életmű alkotó energiáját, s egyet nem értő marakodásával már agyonnyomja társadalmunk integritását.

Számomra ezért volt nagy talány: „Miképp tudott Németh László előrelátó zsenije a nemzetnek vigaszt nyújtó író-prófétája lenni.” Ma már szinte alig tudunk szemernyi vigaszt találni a nemzet számára. Még sorskérdéseink megoldásait is többnyire elkerültük és elpackáztuk, pedig a jobb fejek az országban már tisztán látták a tennivalókat: tudomány, erkölcs, kultúra, s illendő nép nélkül, aligha lehet a nemzetet konszolidálni, de import eszmékkel sem, agoniáló diktatúrás eszközökkel sem, vad nacionalista lövészárkokkal sem, de azzal igen, hogy társadalmi moralitásunk és politikánk számára nemzet tudatot, oktatási és nevelési rendszert építsünk fel, öntudatos és kultúranevelő erőfeszítéseket hordozó, művelt szakembereket állítsunk iskoláink katedráira, hogy bennök nemzetét neveljük ifjúságunkon keresztül dolgozó népünket. Nem a világgözponti jegybank stratégia globalizációs tőkeelszívó koncepciója, hanem nemzeti sorskérdéssé váló iskolakultúránk fogja a magyarságot jövője számára megmenteni.

Én a *nemzeti tudatot szellemi életünk közkincsének tartom* mindenek előtt, amely ezredek alatt teremtette hazánkban a nemzetet. A magyarságnak *nemzetként jobban kell éreznie magát*, önismeretében erős biztossággal, erkölcsében és szellemiségében forrás tisztaságúnak, sok etnikum kultúrájában pedig toleráns eszmeiségű nemzetközösséggé szilárdulva. Ha a magyarság minden tagját a honismeret-történelem világában összekötjük a szülőföld, a haza és a nemzet tudat forródrót hálózatával, akkor *magyarságunkat organikus nemzeté tudjuk nevelni és a hazát a magasba emelni*. (Illyés Gyula) Ezt a tudást tartjuk a nemzet legeredményesebb *kitörési pontjának iskoláin keresztül!* A műveltség fája ott nő magasabba, ahol vastagabbak a fák gyökérszemei. Ezért kell elszakíthatatlan kapcsolatban és szimbiózisban élnünk művelődéstörténetünkben a nemzet tudatával! Harmóniát teremtve az ország és a nemzet történelme között! Elsivatagosított nemzet tudattal csak kiskorú lehet egy nép!

Befejezve a nagy író százados igazságairól szóló esszénket, amelyet szeretnénk az új századi ezredévi konferencián is szóvá tenni, alig találunk szebb és hasznosabb tennivalókat a nagy író centenáriumaiban, mint azt, hogy *érintsük azokat a gondolatait, amelyek üzentet hordoznak a magyarság jövőjéről iskolái számára*. Ezek a gondolatai mutatnak leginkább a nemzet jövője felé, a holnap magyarsága felé. Ez az új évezred legfontosabb parancsszava, ezért kell most is iskolát építeni az ezredforduló alagútjának a végére! Annyit elpocsékolunk már anyagi javakban és törvénybe ütköző szegény mulasztásokkal, hogy abból országunk gazdasági, kulturális és erkölcsi válságainak a költségeit, társadalmunk holnapjának a gondjait az ezredfordulóra már rég meg kellett volna oldanunk. Ezért kell vigyáznunk a nemzet szeme világát tágtító iskolákra, azok *jövőképének* a megtervezésére és a nagy rezonátor álmainak a megvalósítására.

Kanyar József

A kalotaszegi Magyarbikal 460 éves iskolája

Magyarbikal Bánffyhungyadtól északkeletre három kilométerre, az Almás-patak egyik mellékvölgyében fekszik. Kalotaszeg egyik legszebb fekvésű településének tavaszi hangulatáról Gyarmathy Zsigáné – Kalotaszeg Nagyasszonya – elragadtatással ír: Ha egy virággal borított falut akartok látni, akkor most jöjjetek... nem is falu, hanem egy fehér virágtenger, amelyre a tavaszi ég ragyog... ringó virágözön... csodálatos illat a tavaszi légben.¹ A bikali templom-

¹ Gyarmathy Zsigáné: Kalotaszegi bokréta. Bp., 1907. 136. old.

ban látható a kalotaszegi reneszánsz mennyezetfestészet legszebb emléke, amelynek készítője, Gyalui Asztalos János a XVII. század kedvelt festő-asztalosa volt. Magyarbikalon működik Kalotaszeg egyik legrégebb magyar tannyelvű iskolája, a ma 460 éves skóla. Idézzük fel emléket.

Az iskola tanítói

A magyarbikali iskola első ismert tanítója *Hunyadi Tamás* római katolikus iskolamester, aki 1541. május 10-én fogalmazta és írta azt a szerződést, amely nevét megőrizte.² A feudalizmus-kori falvak világában a tanítónak igen jelentős szerep jutott: „lehet látni egész falvakat – írta később Apáczai Csere János – amelyeknek szeme, füle, nyelve egyedül az iskolamester”.³ A tanító valóban egy személyben iskolamester, falusi kántor, nótárius (jegyző) is, kötelessége volt a temetések alkalmával való éneklés, a harangozás.

A hitújítás után a bikali református kisiskola iskolamestereit többnyire a Kolozsvári Református Kollégiumból hozta. A diákok tanulmányaikat félbeszakítva, rendszerint 1-3 évig tanítóskodtak, majd tovább tanultak, vagy jövedelmezőbb állást vállaltak. Az ezt megelőző időszak iskolamestereinek alma matere ismeretlen, de hihetőleg szintén a kolozsvári skóla volt. A Kolozsvári Református Kollégium diáknévsoraiban szerepeltek: *Újvárosi Imre*, aki 1741-ben, mint bikali tanító hűségesküt tett Mária Teréziának, *Katona György* (1750), *Hunyadi István* (1752), *Parajdi András* (1753–1754), *Nagy Ferenc* (1757), *Dúl József* (1762) stb.⁴

A XVIII. század vége és a XIX. század eleje jelentős változásokat hozott a középkori viszonyokat konzerváló kisiskolák világában. A tanítói pálya ekkor vált önálló értelmiségi foglalkozássá, s az egy-két évig időző kollégiumi diákok helyett letelepedett családok tanítók vették át az oktatást. Ezeknek az iskolamestereknek a tanítóság már nem ideiglenes pénzszerzési lehetőséget, hanem életre szóló hivatást jelentett. Magyarbikal első állandó tanítója *Damosi Simeon* (1806–1842) volt, aki a Kolozsvári Református Kollégiumban végzett és ezt követően 36 esztendőn keresztül magyarbikali iskolamester. A vizitációs jegyzőkönyvek gyakran dicsérték tanítói és kántori szolgálatát. *Tulogdi Istvánt* (1843–1884) is a Kolozsvári Református Kollégiumból hozta a bikali eklézsia, aki 41 esztendeig töltötte be ezt a hivatást. Az 1848-as összeírás szerint „Tanítóképezdében nem járt, deákul keveset tudott”, de a vizitáció szerint „a legbuzgóbbak közül való” volt. 1868-ban kitűnő munkájáért „a kormánytól 3-ad osztályú segélyt, 60 forintot kapott”. Az ő idejében a tanító társadalmi megbecsülése fokozódott, 1870-ben a tanítóság stérvált a harangozástól, mely az indoklás szerint „nem egyeztethető össze a népoktatás (Eötvös-féle) törvénnyel”.

1899-ben a magyarbikali református egyházközség a kisiskolát – az anyagiak szűkösségére való hivatkozással – a tulajdonjog fenntartása mellett átadta a magyar államnak. Új időszak kezdődött a bikali iskolázás történetében, az állami oktatás időszaka. A bikali *Magyar Állami Népiskola* (1899–1919) első és legjelentősebb igazgató-tanítója *Bene Lajos* (1899–1908), aki tanítói oklevelét Kolozsváron szerezte. Tanított Nyárszón (1899), Bánffyhunyon (1910–1918), dolgozott a háromszéki tanfelügyelőségen és Székelyudvarhelyen (1908–1910). Szerkesztette a Kalotaszegi Lapot (1906–1908), összeállította a Magyar tanítók lexikonát (Bp., 1939), gyűjtött és publikált kalotaszegi népmeséket és köszöntőket (Bp., 1941. I–III. kötet).⁵

Jelentős szerepet játszott a falu életében *Koréh Zsigmond* (1908–1919) igazgató-tanító is, megszervezte a híres magyarbikali bútorkészítő és fafaragó szövetkezetet, lelke volt a falu művelődési életének.

Az első világháborút követő impériumváltozás döntő változást hozott a kalotaszegi népéletében, Erdély magyarságával együtt kisebbségi sorsba jutott. A magyar állami iskola az 1918–1919-es tanév végén bezárta kapuit, a következő tanévben újra a református egyházközség indított *felekezeti iskolát*. Az új hatalom ellenségesen kezelte a kisebbségi iskolaügyet, 1920–1923 között pl. az iskola-revizor 11 kalotaszegi magyar felekezeti iskolát bezárattat. A

² *Sebestyén Kálmán*: A Kolozs-kalotai (kalotaszegi) református egyházmegye népoktatásának adattára a XV. századtól 1900-ig. Bp., 1993. 40. old.

³ *Orosz Lajos*: Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei. Bp., 1956. 170. old.

⁴ *Sebestyén Kálmán*: i. m. 40. old.

⁵ *Sebestyén Kálmán*: Magyarbikal története. Kolozsvár, é. n. 44. old.

bikali református kisiskolát ugyan nem zárták be, de a román állam 1925-ben a faluban *állami elemi iskolát* létesített, amelynek magyar tagozata mellé 1936-ban román tannyelvű tagozatot szervezett. Ritka eset volt, hogy egy kalotaszegi faluban három elemi iskola működjön. Ennek az időszaknak legjelentősebb igazgató-tanítója *dr. Nagy Géza* (1924–1927), aki később református lelképásztor, majd kolozsvári teológiai tanár lett, jelentős tudományos munkássággal.

Az 1940-es bécsi döntést követő területi változások után Magyarbikalon nyolcosztályos *magyar állami vegyes népiskola* létesült, mely *Farkas Gábor* igazgató-tanító vezetésével 1944 őszéig működött.

A második világháború befejezése után Erdély magyarsága újra kisebbségbe került. Magyarbikalon hétosztályos *állami magyar tannyelvű népiskola* kezdte meg működését, amely az 1964–1965-ös tanévtől kezdve nyolcosztályossá lett. Ebben az időszakban az iskola igazgatói voltak: *Iszlay Albert* (1945–1947), majd *Illyés Lajos* (1948). Az 1948-as tanügyi reform után két magyarbikali születésű igazgató következett: *Kupa István* (1949–1969) és *Lakatos András* (1965–1983) személyében, akik sokat dolgoztak az iskola érdekében.⁶ Ekkor az iskolában már tíz diplomás pedagógus tanított, akik közül 4 egyetemi, 1 főiskolai, 3 tanítónői, 1 óvónői végzettséggel rendelkezett, 1 pedig továbbképző tanfolyamon szerezte oklevelét (1972).

1983-ban – elsősorban a gyermekek létszámának apadása miatt – az V–VIII. osztály megszűnt és azóta az iskola csak I–IV. osztállyal és egy tanítónővel (*Lakatos Anna*) működik.

A tanító jövedelme

A régi iskolamesterek létalapját az egyházközség által megállapított díjlevél biztosította. Magyarbikalról 1754-ből ismerjük az első díjlevelet, amely azonban évszázadok gyakorlatát tükrözi. E díjlevél szerint a tanító jövedelme a következő volt: „A mesternek pedig minden háztól fél-fél véka búzát, fél veder bort, harangozásért 2 poltura, főzésért 4 poltura, halott felett való éneklésért 4 adatik. Az egész eccla 10 szekér fát ad esztendőnként.”⁷ A gyermekek tanításáért – azoktól a gazdáktól, akiknek a gyermeke az iskolába járt – 10 kupa mustot kapott. A tanító egy személyben falusi jegyző is, a nótáriusságért 1 kupa bor a járandósága, pénzbeli fizetése csekély, alig 3 garas.

A tanítói telekhez a falu határán szántóföld és kaszáló tartozott: 1843-ban ez a terület 2 hold 419 négyszögöl (I. osztályú), 300 négyszögöl (III. osztályú) szántó és 1 hold 160 négyszögöl kaszáló. A tanítói földek munkájának egy részét a gazdák végezték: „Vet az eccla – írja az 1794-es díjlevél – a mester magvából, melyet a mester betakarít az eccla béviszi... a kaszálót a mester feltakarítja... az eccla béviszi.”

A tanító szerény fizetésének összegyűjtése – a falu lakóinak szegénysége miatt – gyakran igen nehéz volt, a vizitációs jegyzőkönyvek tele vannak a mester ilyen vonatkozású panaszai-val: „még feles bére kün van” panaszolta 1840-ben.

A díjlevelek gyakran felsorolták a tanító fizetésének pénzbeli értékét, mely 1868-ban 186 forint 27 krajcár, 1894-ben 153 forint 73 krajcár volt. Ez utóbbi összegért az egyházközség nem kapott tanítót.

1896-ban a magyar állam a magyarbikali iskolának 141 forint segélyt, 1898-ban 241 forint segélyt adott a tanítói fizetés kiegészítésére. A fizetés összege ekkor 300, illetve 400 forintra emelkedett, de tanítót az egyházközség ennyi pénzért sem kapott, ami miatt iskolafenntartó jogáról lemondott.

Az egyház az Országos Tanügyi Nyugdíjintézetbe 1878-tól fizette a tanítói illetéket. Magyarbikal első nyugdíjas tanítója Tulogdi István, akinek 1885-ben nyugdíja 100 forint volt.

Az 1919-es főhatalom-változás után a tanítói fizetések többször változtak. A bikali tanító fizetése: 1927-ben évi 16 200 lej, 1943-ban havi 270 pengő, 1948-ban havi 4600 lej volt. Később egységes fizetési rendszert vezettek be, mely szerint a járandóság nagysága a végzettségtől, a munkaevek számától és a véglegesítő, illetve fokozati vizsgáktól függött. 1964-ben Bikalon a diplomás véglegesített tanítónő 1000 lej, az egyetemet végzett véglegesített matematika tanár 1300 lej fizetést kapott.

⁶ Bazsó Zsigmond: Hivatása iskolamester. Igazság (Kolozsvár), 1972. IV. 1.

⁷ Sebestyén Kálmán: i. m. 1993. 42. old.

Az iskola épülete

A középkorban a falusi kisiskola szalma- vagy nádfedeles szerény épület, egyszobás iskolaház, amely a sövényvel kerített mesteri „funduson” állt. A mesteri telek – az egyházközség anyagi lehetőségétől függően – kisebb vagy nagyobb lehetett. Bicalon a mester telkét az 1754-es egyházi összeírás említette először: „Parajdi András oskolamester lakik által ellenben a megírt parochialis fundusnak (a papi teleknek), csak épp az utca választja el egymástól keletre. Nyugatról pediglen Mátyás András és a kocsisné, ennek is regalis mensura szerint széle 9 hossza 12.” A régi szalmafedelese lantornás-ablakú iskolaházról 1818-ban azt írták a vizitátorok, hogy „setétségben, romlásban” van.

Az új mesteri ház építését 1832-ben fejezték be. A zsindeletű, négy üveglakos épület belterülete 9,5 négyszögöl volt, amely azonban már 1848-ban szűknek bizonyult, ugyanis az összes tanulókat nem tudta befogadni. Emiatt 1876-ban egy nagyobb iskolát építettek, mely tanítói lakból és az iskolaházból állt és amelynek építési költsége 483 forint volt. Az iskolaház nagysága 74 négyszögöl és kb. 80 tanuló fért el benne, ez nagyjából megfelelt az 1868-as népiszkolai törvénynek, mely minden tanuló részére legalább egy négyszögölt írt elő. A tanítói lakás 2 szoba, konyhából állt, amelyhez 448 négyszögöl telek, gazdasági épületekkel és jó veteménnyel tartozott.

Az állami iskola létesítésekor, 1902-ben egy újabb épületet emeltek az úgynevezett felső iskolát, két tanteremmel és igazgató-tanítói lakással. A régi iskolaépületet, amelyben a két világháború között a felekezeti iskola működött, 1970–1972-ben lebontották és helyébe 5 tantermet építettek. Az 1972–1973-as tanévben a bicalói iskolában, 8 tanteremben folyt az oktatás.

A tanulók létszáma

A feudalizmus kori iskolák egyik nagy kérdése a rendszertelen iskolalátogatás volt. A jobbagyterhek ugyanis lefoglalták az egész család és benne az iskoláskorú gyermek idejét és erejét. A gyermekek munkára való igénybevétele miatt a tanulási idő rövid, többnyire november-től márciusig terjedt. Sokan a szegénység, ruhátlanság, a hideg, a nagy sár miatt nem jártak iskolába. Magyarbicalon 1829-ben a vizitáció is arról panaszkodott, hogy többen a szegénység miatt nem jártak iskolába, 1840-ben pedig a „10 tanulón kívül járhatna még 10, emiatt a Dömenicus Curator megintette a szüléket”.

A tanulók létszáma a XIX. és XX. században a következő:

1813 – 30 tanuló	1890 – 89 tanuló	1965 – 149 tanuló
1820 – 28	1902 – 147	1970 – 124
1829 – 29	1909 – 173	1975 – 109
1845 – 38	1917 – 175	1982 – 98
1855 – 28	1934 – 181	1983 – 76
1860 – 37	1941 – 209	1989 – 9
1870 – 51	1942 – 206	1990 – 7
1880 – 48	1947 – 151	2000 – 14

A táblázatból látható, hogy a XIX. század első felében a tanulók létszáma stagnált, majd az 1870-es évektől fokozatosan növekedett az 1940-es évek közepéig. Ekkor a tanulók száma fokozatosan apadni kezdett, mely később felgyorsult olyannyira, hogy 1989-ben az iskola léte – az I–IV. osztály – is veszélybe került. (Ez a katasztrofális demográfiai fogyás külön vizsgálódást érdemelne!)

Az oktatás anyaga és módja

A feudalizmus idején a mai értelemben vett tanév ismeretlen, a tanítást egész évben a kora délelőtti és kora délutáni egy-két órás foglalkozás jelentette. Később, a népiszkolai törvény szerint 8 hónap, de a mezőgazdasági munkák miatt általában 6-7 hónapra csökkent.

Az iskola tanulóit nem osztályok, hanem tantárgyak szerint csoportosították. Az alapvető tananyag a katekizmus, az egyházi ének és a vallási ismeretek, ezenkívül olvasást, írást, a latin nyelv alapjait tanították. Bicalon 1823-ban „olvasni, énekelni, vallást, számokat” tanultak, 1829-ben „olvasást, s aki kívánja, Gramaticát (latin)... éneket, számvetést, ágendát”. Az olva-

sást az egész középkoron keresztül betűztető módszerrel (silabizálással) tanították, a korszerűbb úgynevezett hangoztató módszert Bikalon csak 1867-ben vezették be.

Módszertani újítást jelentett Lancaster kölcsönös tanítási módszerének bevezetése. A módszer lényege abban állt, hogy a tanító tehetségesebb tanítványait bevonta az oktatási munkába. A kis segédtanítók, a „monitorok” az olvasótábla előtt vagy a porond asztalnál a betűk ismeretét tanították a rájuk bízott és csoportokra osztott apróbb gyermekeket. Bikalon 1839-ben megvették a Lancaster-módszert ismertető könyvecskét és kezdetét vette az új eljárás szerinti oktatás.

A XIX. század második felében megkezdődött a természetrajzi és társadalomtudományi alapismeretek tanítása: 1867-ben Magyarország története és Erdély földrajza, 1869-ben a természetrajz, 1870-ben a háziállatok természetrajza jelent meg a tantárgyak között. Különösen nagy gondot fordítottak a mezőgazdasági ismeretek gyakorlati elsajátítására az eperfatermesztés, az okserű szőlőművelés, a faoltás stb. tanítására. A bikali tanító 1871-ben gyakorlati továbbképzésen, a kolozsmonostori Gazdasági Intézet nyári tanfolyamán vett részt.

A tankönyvek zömét az ábécéskönyvek, énekeskönyvek, katekizmusok alkották. A vesztes szabadságharc után, az önkényuralom éveiben a tankönyvek jelentős részét betiltották. Magyarbikala is eljutott az a rendelkezés, amely megtiltotta az *ABC-s olvasókönyv* a *Falusi Oskolák számára* (Brassó, 1844), Kővári László: *Erdély geográfiája és története* (Kolozsvár, 1844) stb. című könyvek használatát.

A kisiskolákban az oktatási segédeszközök közül fontos szerepük volt a fali olvasótábláknak. Bikalon 1888-ban az iskola 24 db Gönczi-féle olvasótáblával, 25 db természetrajzi táblával, 1 db földgömbbel, 1 db Európa térképpel, 1 db számológéppel és 3 fekete íróasztalal rendelkezett.

A tanítás minőségét, eredményességét a tavasszal – április 24-én tartott vizsga minősítette. A vizitáció szerint Bikalon az examen 1818-ban „középszerű”, 1824-ben „jó”, 1832-ben „az előmenetel dicsértetik”, 1871-ben „igen értelmesen és bátran felelnek, különösen írásban sok kitűnő találatot”, 1880-ban „az írástudók nagy számmal vannak”. 1869–1900 között a konfirmáló ifjak 64 %-a tudott olvasni-írni.

Az 1919-es impériumváltozás után a kalotaszegi magyarság kisebbségi sorba jutott. A román iskolapolitika a magyar felekezeti iskolázás megszüntetésére törekedett, s rövid időn belül elérte, hogy a román és magyar tannyelvű állami iskolák száma Kalotaszegen többszörösen meghaladta a felekezeti iskolákét.

A hétosztályos kisebbségi elemi iskolák központi kérdése a román nyelv tanítása és elsajátítása lett. A kötelező román nyelv mellett, románul tanították Románia történelmét és földrajzát, valamint a polgári jogi ismereteket is.⁸ A kisebbségi tanítók számára kezdetét vette a román nyelvtanfolyamok és vizsgák sora, két sikertelen vizsga után a tanító állását is elveszíthette. Szélsőséges rendelkezések is megjelentek: a kisebbségi iskolákban a tanulók óráközi szünetekben hetente három napon csak románul beszélhettek egymás között. Ezen rendelkezés végrehajtásáról minden kisebbségi iskolának külön naplót kellett vezetnie.⁹

A második világháború után a kalotaszegi magyarság újra kisebbségi sorba jutott. 1948 augusztusában megjelent tanügyi törvény a romániai oktatásügyet alapjaiban megváltoztatta. A felekezeti iskolákat államosították, az oktató-nevelő munka ideológiai alapja a marxizmus-leninizmus lett, új egységes tankönyvek jelentek meg, a régiak használatát szigorúan megtiltották. A kötelező hétosztályos állami elemi iskolát a szovjet minta alapján szervezték meg.

Az alaptantárgyak heti óraterve a következő volt:

Tantárgy/osztály	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.
Román nyelv	7	7	7	6	6	5	4
Magyar nyelv	7	7	7	6	5	5	4
Orosz nyelv	–	–	–	4	4	4	3
Számтан	6	6	6	6	7	6	6

⁸ Törvény az állami elemi oktatásról. 1924. Fordította: dr. Papp János. Nagyvárad.

⁹ A román közoktatási miniszter rendelete. Nr. 70. 423/1926.

A román nyelv tanítása a kisebbségi iskolákban már az első osztályban megkezdődött, az I–IV. osztályban óraszámja azonos volt a magyar nyelv órázával, az V–VII. osztályban azonban már meghaladta azt.¹⁰ Az államnyelv és az anyanyelv órázámainak aránya a későbbi évtizedekben sem változott. Kiemelt fontosságot nyert az orosz nyelv tanítása, a bikali iskolában is egymást érték a román–szovjet baráti ünnepek, a tanulók a szovjet filmek kivételével csak a közoktatásügyi minisztérium által jóváhagyott vetítéseket nézhették meg.¹¹

Az iskolák a megyei, városi és helyi politikai-közigazgatási szervezetek agitációs és propagandagépezetének kiszolgáltató eszközei lettek. Ez az időszak a kényszerbeszolgáltatások, a „szabotáló” kulákok felelősségre vonásának, a társulások és kollektív gazdaságok szervezésének az ideje volt. Ezekben az esztendőben a bikali pedagógusok is méltatlan szerepvállalásra kényszerültek, a helyi kollektív gazdaság létesítése érdekében szervezett kampányokban vettek részt. Később, 1962-ben négy bikali pedagógust kitüntettek „kiváló” szervezőmunkájukért.

Az 1970-es évektől kezdve Ceaușescu nevével fémjelzett korszak román nacionalizmusa egyre agresszívebbé vált, s ez az iskolapolitikában is fokozottan érvényesült. Már az 1960-as évek közepétől az általános iskola VIII. osztályában román nyelven tanították Románia történelmét és földrajzát, később pedig a VII. osztályban az állampolgári ismereteket. A bikali iskolában román nyelven tanító pedagógusokat szigorúan ellenőrizték, majd újra indultak a Kolozsváron tartott román nyelvtanfolyamok.¹² A Bánffyhunyadon évharmadonként tartott módszertani körökön is a román nacionalista szemlélet lett úrrá.

1973-ban a román iskolapolitikában egyedi rendelet jelent meg, mely arról rendelkezett, hogy a magyar tannyelvű iskolákban – a román tanulók számától függetlenül – román osztályokat létesítsenek. A tiszta magyar lakosságú Bikalon, a falu viszonylagos elszigetelt fekvésének köszönhetően, nem létesítettek román osztályt, de az ugyancsak magyar Körösfőn néhány év múlva beindult a román tagozat.¹³

Az iskolákra kényszerített ideológiai tevékenység mind erőteljesebben a Román Kommunista Párt nacionalista politikáját szolgálta: 1975–1976-ban pl. a bikali pionírszervezet megünnepelte a RKP 55. éves, a román állami függetlenség 100. éves évfordulóját, a Pionírszervezet III. Országos Konferenciáját, szavalóversenyt rendezett a párról, énekversenyt a szocialista Romániáról. Kevésbé „ideologikus” tevékenységeknek a tantárgy olimpiák, a „Mini-technikus” kiállítások számítottak.

A pedagógusok iskolán kívüli kötelezettsége volt – az uralkodó ideológia szolgálatában álló – úgynevezett „kultúr munka”. E tevékenységben való részvételtől függött anyagi és erkölcsi elismerése, szakmai előrehaladása.

Az 1960–1980-as évek között a bikali tantestület többsége bekapcsolódott a Naszodi Irén (1918–1997) tanítónő által irányított népi együttes munkájába. A hivatalos román kultúrpolitika kényesen ügyelt arra, hogy az országos és megyei versenyeken időnként egy-egy magyar együttes is megjelenjen. Az említett időszakban a bikali színjátszók többször is a „kiválasztott” együttesek közé tartoztak és részt vettek a J. L. Caragiale fesztiválon, illetve a „Megéneklünk Románia” versenyen.

A bikali együttesnek – a hivatalos program mellett – lehetősége nyílt a kalotaszegi népszokásokat bemutató előadások színrevitelére is. Műsoraik közül különösen nagy sikert aratott a kalotaszegi Valkai András: Bánk bán című drámája.¹⁴

Az 1989-es romániai események után az erdélyi magyar iskolázás megújult és több jelentős eredményt ért el. A magyarbikali iskola léte azonban – mint több más erdélyi iskoláé – elsősorban a tanulólétszám alakulásától függ.

Sebestyén Kálmán

¹⁰ A Kolozsvári Magyar Tanfelügyelőség XVIII. sz. körlevele. Nr. 4407/1948.

¹¹ Tanügyi Közlöny. Bukarest, 1948/28.

¹² A Kolozs-megyei Tanfelügyelőség rendelete, 4.496/1970. május 19.

¹³ Román Törvényerejű rendelet, 273. szám/1973.

¹⁴ *Keszthelyi Gyula: Az ős-Bánk bán a kalotaszegi Magyarbikalon. Új Tükör, 1980. október 15.*

Tanítómestereink

Karl János:

Mi mindenre terjedjen ki a honismertetést végző oktató figyelme?

Hogy mennyire tág körű és sok mindenre kiterjedő a honismertető munkálkodás, annak igazolásául szolgáljon az alábbi vázlat. Inkább vezérszavak sorozata, de alkalmas arra, hogy vezérfonalul szolgáljon az első lépések megtételéhez.¹

1. fejezet. A környék természeti állapota

1. *Fekvés és helyzet.* a) Matematikai helyzet. A kérdéses hely földrajzi hosszúsága, szélessége és tengerszint feletti magassága. (Az adatok megtalálhatók az 1:75.000 katonai térképeken.) b) Topográfiai fekvés. A hely (község, város) kialakulásának valószínű oka. Ennek befolyása az építkezésre, a lakosság foglalkozására és a helység fejlődésére. c) Közlekedési helyzet. A szomszédos helységekkel való kapcsolat, majd a távoli helyekkel való forgalom. d) Tájéképi meghatározás. Síkság, domb, hegyvidék. e) Közigazgatási hovatartozás a jelenben és múltban. f) Egyházi hovatartozás a jelenben és múltban.

2. *A talaj.* a) A felszíni formák általános jellemzése. Milyen síkság, domb, hegy? b) A belső felépítés, mégpedig: geológiai, földtani felépítés, ásványi kincsek. Ezek összefüggése a felszíni formákkal, a mállással, a vízlevezetéssel, a növénytakaróval, a lakosok építkezésével és foglalkozásával. c) A talajra vonatkozó történelmi adatok: földcsuszamlás, földrengés, gát, út, hídépítés, csatornakészítés, bányászat kezdete, a talajjavításra vonatkozó törekvések eredete. d) A talajra vonatkozó művelődéstörténelmi adatok, mégpedig mondák és mesék a kövekről, sziklákról. e) Természeti emlékek, minők a barlangok, üregek, teraszok, kőütleletlőhelyek.

3. *A víz.* a) A források és a talajvíz. A források összefüggése a földtani szerkezettel. A források faja (gyógyvíz, ásványvíz). A talajvíz mélysége és ingadozása. b) Folyók és patakok. Eredet, irány, hosszúság, vizesés, fő- és mellékfolyók. A folyók vízjárásának függése a csapadéktól és hóolvadáستól. A folyók völgyváltozása. c) Állóvizek. Tavak, természetes és mesterséges állóvizek (ciszternák, lóuszatók, völgyzárógáták). d) Mocsarak és tócsák. Nagyság és keletkezés. e) A vizek állat- és növényvilága. f) A víz jelentősége a környék gazdasági életében. Fürdő, ruhamosás, libaúsztató, vízierő, malom, gyár, elektromosságot fejlesztő telep. g) A víz szerepe a környék művelődéstörténetében. Mondák, mesék és hagyományok a kutakról, forrásokról, árvízről. h) A víz befolyása a környék településére. i) A víz befolyása a környék közlekedésére. j) A vízzel kapcsolatos természeti emlékek, mégpedig források, völgyek, morotvák, földalatti vízfolyások stb.

¹ *Karl János* piarista tanár több mint hetven éve megjelent írásának első részét folyóiratunk előző számában közöltük. Szemléletére a hazai előzményeken kívül német szerzők módszertani közleményei hatottak. Ezúttal azt a vázlatát közöljük, amelyek a honismereti oktatás tematikájának szemléltetésére állított össze. Szemléletét néhány vonatkozásban ugyan már túlhaladta az idő, egészében mégis számos tanulsággal szolgál. Közéletét nem csak kortörténelmi, nevelési szempontok indokolják, mert van érdemi mondanivalója a XXI. század elején is. Azt bizonyítja, hogy nem kell mindent újra felfedezni, elődeinktől is kapunk számos eligazítást. Különösen az összefüggések bemutatására való törekvést, a természetvédelmi irányultságot, a változásvizsgálat igényét és a gyermekközpontúságot emeljük ki értékei közül. (A Szerk.)

4. Az égbolt. a) A Nap kelte és nyugta az egyes évszakokban. Az árnyék hossza. b) A Hold. Holdfogyatkozás, gyűrűk. c) Csillagok. Jellegetes csillagképek. Az egyes csillagok megjelenésének az ideje. d) Különös csillagászati jelenségek. Űstökösök megjelenése, csillaghullás, északi fény. e) Népmondák és hagyományok a tejútról, a nap- és holdfogyatkozásról. Az égi jelenségek magyarázata.

5. Éghajlat. a) Hőmérséklet. Napi, havi, évi középhőmérséklet. Hőmérsékleti minimum és maximum. b) Szél. Uralkodó szelek. Észöt hozó szelek. c) Csapadék. A csapadék faja, mennyisége, időbeli eloszlása. A csapadék összefüggése a talajjal és a széllel. d) Éghajlati különlegességek. A zivatartok gyakorisága, jégverés, köd, éjjeli fagy, viharok, a hó olvadása. Összefüggés a madarak vándorlása, a gyümölcs virágzása, érése és az éghajlati elemek között. e) Időjárás katasztrófák. Túlágosan száraz, nedves, hideg és meleg esztendők. f) Népies időjárás. g) Az éghajlat befolyása az építkezésre.

6. Növényvilág. a) Természetes és mesterséges növénytársadalmak, mint az erdő, mező, bózót stb. b) A növényvilág összefüggése a talajjal, nedvességet, szárazságot, meszes talajt kedvelő növények stb. c) A növényvilág összefüggése az éghajlattal. Milyen növények ültethetők? d) A legfontosabb vadon termő növények, különösen gombák és mérges növények. e) A növényvilág történelmi kialakulása, irtás, legeltetés, vízlecsapolás és mesterséges trágyázás következtében. Jövevény növények. f) A növényvilág a nép életében. A gyermek életében szereplő növények (játék, ehető levelek és termések). A növények szerepe a közmondásokban és nevekben. Népies növénynevek. A növények a babonában és gyógyászatban, az időjárásban, a vallásos életben, díszítésben. A fák mint határjelzők. g) A növényvilág és természetvédelem. A környék szép fái és jellegzetes növényei. h) Virágfenológiai megfigyelések. Virágok nyílása, kaszálás, termések érése.

7. Az állatvilág. a) Vadon élő állatok erdőn, mezőn és vizekben. b) Háziállatok. c) Változások az állatvilágban, kihalás, bevándorlás és az életkörülmények megváltozása folytán. d) Az állatvilág szerepe a népeletben, gyermekjátékok, közmondások, gúnybeszéd, orvosság, népies állatnevek. Az állatok mint időjósok. e) Az állatvilág és a természetvédelem. A környék ritka állatai, állattársadalmak (mocsár, rét, erdő). Ritkább madarak fészkelése. Vadászati és halászati tilalmak. f) Különös megfigyelések az állatvilágból. Vándormadarak érkezése, cse-rebogár-, sáskapusztítás.

8. A szülőföld mint tájkép. a) Szép és érdekes tájképek. b) Összkép.

II. fejezet. A település

1. A település természetes feltételei. a) Fekvés. b) Talaj. c) Éghajlat és víz. d) Növény- és állatvilág.

2. Történelemelőtti települések. a) Már a történelemelőtti időben is lakott volt. Ezt bizonyítja: sánc, útmaradvány. Milyen összefüggésben van ez a mostani településsel? b) A történelemelőtti időben még nem volt lakott. Ezt bizonyítja...

3. A történelmi település. a) Első települők. Honnan jöttek és mikor? b) A mai település. Településünk eredeti neve, ősi írása. Nem változott-e a név? Mással is található-e hasonló név? Milyen a falu eredeti és mostani alaprajza? Milyen összefüggésben volt az eredeti telep a talajjal, vízzel és az építőanyaggal? Volt-e régebben erődítése, és ha igen, milyen? Milyenek az utak és hidak? Honnan kapták az elnevezésüket? Milyenek a házak egyenként? Milyen a formájuk? Vannak-e jellegzetes háztípusok? Az építőanyag régen és most. A lépcsők, ajtók, ablakok, konyha-, lakó- és műhelyszobák szerkezete. Cégtáblák, házszámok. Hogyan hat a ház külseje az utca képére? A ház belső berendezése. A ház egyes részeinek az elnevezése. Milyen a padlás, a pince és a kamra? A berendezésben szereplő legfontosabb tárgyak: ágy, pad, asztal stb. Gazdasági épületek: marha-, disznó- és tyúkólak. A különféle csűrök. Melléképületek. Milyen a kert? Hol fekszik a házhoz viszonyítva? Mivel van bekerítve? Hogyan gondozzák? Milyen a kút? Hol fekszik és milyen a környezete? c) A település nyilvános épületei. Szobrok. Miből vannak és mit ábrázolnak? Templom. Mikor alapították, miből épült, milyen a stílusa? Milyen a torony, a harang, a belső berendezés, a templomi ruha? Van-e a település területén kápolna? Hol van a paplak, községháza, iskola? Vannak-e még különleges épületek? Milyen a temető? Esetleges építészeti emlékek. d) A régi állapotokat feltűntető képek, térképek. Mi volt régen? Miért pusztult el?

III. fejezet. Gazdasági állapot

a) A gazdasági élet természetes tényezői.

b) Őstermelés. Mit vadásznak most és régen? Halászat. Esetleges haltenyésztés. Különleges foglalkozások pl. boggyógyűjtés.

c) Mezőgazdaság. Mi az alapja? Melyek a fő termékei? Milyen a gazdálkodási rendszer? Van-e szabadgazdálkodás? Mennyi a föld átlagos terméshozama? Milyen az állattenyésztés? Van-e még más mezőgazdasági ág is pl. gyümölcsstermesztés, szőlőgazdálkodás, zöldségkertészet, méhészet? Mikor honosodtak meg? Milyen gépeket alkalmaznak a mezőgazdaságban? Milyen mezőgazdasági egyesületek és szövetkezetek vannak a mi falunkban? Van-e a mezőgazdasági élet terén haladás, pl. műtrágyák alkalmazása? Milyen művelődésbeli jelenségek észlelhetők a mezőgazdaságban, pl. különleges szokások a gyümölcsfák ültetésénél, az aratásnál, a cséplés-nyomtatásnál? Vannak-e különleges súly-, űr- és területmértékek? Vannak-e még itt-ott régi mezőgazdasági eszközök, pl. sőtörők, tökmagpresek?

d) Erdőgazdaság. Van-e erdő? Hogyan aránylik területe a többi termény területéhez? A főbb fafajok. Az erdő gondozása, kitermelése, a fa értékesítése. Az erdő növény- és állatvilága. A faszükséglet kielégítése most és hajdan.

e) Bányászat. Van-e bányászat? Rövid története. Mit bányásznak? Miképpen értékesítik a bányakincseket?

f) Háziipar. Melyek a fontosabb iparágak? Milyen iparágak hiányzanak? Honnan szerzik be ezek cikkeit? Milyen volt az ipar régen és milyen most? Milyen változást mutat? Van-e iparos egyesület? Milyen ünnepeket rendez? Vannak-e régi iparoscsaládok? Iparos típusok (kovács, bogárnár, fazekas) a múltból és jelenből.

g) Gyáripar. Van-e gyáripar? Mit állít elő? Honnan szerzi a nyerterményeit, a hajtóerőt? Hova valók az alkalmazottai? Hol van a fogyasztópiaca? A gyáripar története helységünkben. Kiválóbb férfiak az ipar terén.

h) Kereskedelem és közlekedés. A helybeli kereskedelem formái: utcai árus, bódé, bolt, piac, vásár. Kivitel és behozatal. Az áruk ára régen és most. Nevezetesebb kereskedőcsaládok. A közlekedés vonalai: ösvény, út, dűlő, híd, vasút, csatorna stb. A kereskedelem eszközei: gyalog, küldönc, kocsí, hajó, posta, vasút. A közlekedés régen és most.

IV. fejezet. A lakosság

1. *A lakosság száma.* Megoszlás nyelv, vallás és foglalkozás szerint. A lakosság számának ingadozása az utolsó száz esztendőben.

2. *Népesedési mozgalmak.* Évenkénti átlagos születés, halálozás, házasságkötés. Milyen ingadozást mutatott ez a háború alatt és közvetlenül utána? Nagy-e a gyermekhalandóság? Mi az oka? Van-e ki- és bevándorlás? Merre és honnan, esetleg miért?

3. *Lakásvizonyok.* A házak száma most és régebben. Egy házra hány lakos jut most és régebben? Mennyi a szobák száma?

4. *A lakosság életmódja:* a) Táplálkozás. A fő- és mellékétkezések ideje. Az ételek elkészítésének a módja. Megszokott italok. Vannak-e helyi különleges ételek? Helyi szokások étkezés közben. Legfontosabb konyhaedények és evőeszközök. b) Ruházat és ékszer. Hétköznapi és ünnepi ruhák. A népviselet régen és most, a ruhák előállítás, mosása, gondozása régebben és most. c) Munka, pihenés és szórakozás. A főbb évszakok és a napi munka. A házirend a főmunka idején és a nyugalmi időszakban. Az ünnepnapok előestéje. Az egyházi és világi ünnepek megtartásának módja. Vannak-e különleges helyi ünnepek? Miképpen oszlik meg a munka a családban? Idegen munkások a házban. d) A test és egészség ápolása, gondozása. A munka, a pihenés és alvás megoszlása az egyes évszakokban. Fürdés, játék, torna. Testedző egyesületek, leventemozgalmak, versenyek. Leggyakoribb betegségek. Orvos, gyógyszertár. Gyakoribb járványok. Népies gyógymódok. A lakás fűtése, világítása és szellőztetése.

V. fejezet. Néprajz

1. *Embertani jellegzetességek.* Testmagasság, külső forma, fejformák, hajsza, szem színe.

2. *Erkölc és szokások.* a) Az ember életmenete: születés, keresztlő szokások, gyermekkor, esküvő, betegség, halál, temetés. b) Különleges esetek és szokások. Hogyan ünneplik a bú-

csüt, milyen helyi ünnepeket szoktak még tartani? c) Vallásos szokások bizonyos ünnepnapokon, pl. hamvazószerda, barkaszentelés, búcsújárás, házszentelés, karácsony estéje.

3. *Nyelvjárás és népköltészet.* a) Történelmi jellegű mondák bizonyos személyekről, épületekről, emlékoszlopokról. Helyhez kötött mondák: barlangok, kutak, sziklák stb. Fantasztikus mondák óriásokról és törpékről. Növényekről és állatokról szóló mondák, Nevezetesebb személyekhez fűződő anekdoták. b) Dalok. Elterjedtebb gyermek-, egyházi dalok. Dalos játékok. Különleges szokások. c) Beszédformák, pl. átok, káromkodás, feliratok a házakon, sirokon és edényeken, gúnynevek, ruhanevek.

4. *Népművészet.* Régi viseletek, gyűrűk, szobaberendezések, kép, bútor, óra, világítóberendezések. 5. Házi könyvtár. Mit olvas a nép? Naptár, ének- és imakönyv, biblia, álmoskönyv, gyógykönyv. Elterjedtebb újságok. 6. Különleges jelenségek. Lopás, koldulás, a boszorkányokban és gonosz szellemekben való hit. Idegenekkel való bánásmód. Mi a falu büszkesége? A szomszédokhoz való viszony.

VI. fejezet. Közigazgatási, vallási és társadalmi állapotok

1. Közigazgatási hovatartozás. 2. Közintézmények: tűzoltóság, szegényház, őrség, a falu adminisztrációja régen és most. 3. Iskolák. Óvoda, elemi, osztott, osztatlan, polgári stb. Mennyi a tandíj? 4. Egyházközség. A plébánia és a templom története. A kegyúri szervezet. Az istentisztelet ideje. 5. Helyi egyesületek. Olvasókör, dalárda, gazdasági és vallásos egyesületek. 6. Szociális állapotok. Birtokeloszlás, lakásviszonyok, szolgálati és kereseti viszonyok. 7. Politikai állapotok. Községi és megyei választások. Országgyűlési képviselők választása régen és most. A lakosság viselkedése a világháborúban, a kommunizmus alatt.

VII. fejezet. Történelem

1. A terület története. 2. Kiváló egyéniségeinek, családjainak története.

VIII. fejezet. Tanulmányozott helyünk irodalma

1. Kéziratban. Templomnapló, iskolanapló, helyi levéltárak, a községházán lévő iratok. 2. Nyomtatványok jegyzéke. 3. Térképek, festmények, felvételek jegyzéke.

Az imént közölt vázlat eléggé bepillantást adhat a honismertetés munkájába. Annyira tág körű, hogy nem akad magyar oktató, aki abban egyéni hajlamának megfelelő munkakört ne találna. De úgy érezzük, hogy az ebben való tevékenység kötelesség is. Ma, amikor az iskolán kívüli népművelésről annyit beszélünk, és nincs nap, hogy komoly helyen a szabadoktatásról ne tárgyalnának, a honismertetésre nagyobb gondot kell fordítani.

...
A honismertetés korunk egyik legfigyelemreméltóbb pedagógiai, társadalmi és tudományos mozgalma. A határok nehezen különíthetők el, s igazi lényegét csak úgy értjük meg, ha minden vonatkozásban tisztán áll előttünk. A magyar nevelésügy története azt mutatja, hogy a művelt, fejlett nyugat eszméi nálunk mindig megértésre találtak. Azokat nemzeti jellemünknek megfelelően módosítottuk, s így vettünk részt Európa nagy szellemi életnyilvánulásában. Ez a tudat jogos reményt támaszthat tehát bennünk az iránt, hogy a honismertetés munkája körül a magyar oktató szintén megteszi a kötelességét.

*Dr. Karl János: A honismertetésről.
Bp., 1929. 23–34., 36. old.*

Szárnyas napkorong a kalotaszegi írásban

A nevelés és a lakóhelyismeret a változó világban

A család, a szülőföld, a lakóhely közvetíti a gyermek számára az első olyan benyomásokat, melyeknek hatása az emberhez, a környezethez, a természethez, a világhoz való viszonyunk alakulásában egyaránt döntő, egész életre szóló. Az erkölcsös emberi magatartás, a tudatos szülőföld- és hazaszeretet kialakulása, megerősödése, a másik ember, a közösség érdekeinek figyelembevételére való felkészülés nemcsak a társadalom, hanem a gyermek szempontjából is fontos: ezek megvalósítása által lesz teljesebbé, emberibbé az élete!

A gyermek életre való felkészítésében, nevelésében a családnak, az iskolának, a társadalomnak van rendkívül nagy, felelősségteljes szerepe. A társadalomtól kapott megbízatása, a nevelők szakképzettsége következtében különösen nagy felelősség terheli az iskolát, ezért fontos, hogy minél hatékonyabb legyen nevelő-oktató munkája. S napjainkban nagymértékben megnő az iskola felelőssége egyrészt azért, mert sok szülő nem képes vagy nem akar a gyermek nevelésében felelősen részt venni, másrészt pedig azért, mert a mai elembertelenedő világunk kevésbé alkalmas a közösségi emberek nevelésére.

Társadalmunk szemlélete ugyanis rossz irányban alakul. A pártállam felszámolása után behódoltunk a Nyugatnak, főleg Amerikának. Nem okultunk kellően az elmúlt évtizedek, különösen az 1950-es évek „idegenimádatából”, s magyar értékeink védelme és erősítése helyett most „önként” a nyugatot, elsősorban Amerikát utánozzuk, s szokásaikat, gyakorlati eljárásaikat kritikátlanul átvesszük, életmódjukat mindenben példának tekintjük. Fellazult a nagy eredményeket felmutató kiváló nevelési-oktatói rendszerünk is. Társadalmi értékelésünkben egyre jobban háttérbe szorul az ember, s uralkodóvá lesz a technika. A pártok politikai csatározásaiban elsősorban a pártérdekek érvényesítése, ezzel együtt a nemzeti szempontoknak, az ország érdekeinek háttérbe szorítása tükröződik. Üzleteinkből kiszorulnak a magyar értékeink, s a nyugati dömpingáruk kapnak bennük helyet.

Amennyire nem állunk ki magyar szellemiségünk, alkotásaink, termékeink mellett, annyira megfélemezünk helyi sajátosságainkról, értékeinkről is. Nem becsüljük kellően ezeket sem, nincs határozott törekvés megmutatásukra, propagálásukra. Tapasztalatom szerint a kereskedelem nem hívja fel kellő következetességgel a figyelmet a lakóhelyem értékeire sem. A város történeti, művelődéstörténeti jelentősége következtében Sárospatakon különösen nyáron sok idegen fordul meg, s közülük – főleg az öregdiákok közül – többen teszik szavá, hogy a belváros tele van üzletekkel, de ezek között nincs olyan, amely a híres pataki kerámiát kínálná. A könyvesboltok is idegen szerzőket, elsősorban külföldi műveket propagálnak, s a pataki vonatkozású, a várost bemutató könyvek olykor hónapokon át nem láthatók a kirakatban, pedig a helyi jellegzetességek kínálatát is látva bizonyára többen vásárolnának pataki emléket. A helyi értékekre való figyelemfelhívás a településen lakók szempontjából is fontos lenne. Propagálásuk ötleteket adhatna a helybeliek számára ahhoz is, hogy mivel ajándékozzák meg szeretteiket, másutt élő rokonaikat, barátait. Ezek a helyi vonatkozású ajándéktárgyak ugyanakkor nagyobb értéket is jelentenek a megajándékozottak számára, mint a mindenütt megvásárolhatóak. Globalizálódó társadalmunk szemléletének ilyen helytelen irányú alakulására – a józan közvélemény erőteljes tiltakozása ellenére is – ösztönző, nagy hatása van a televízióállomások silány, nemzetietlen műsorpolitikájának, erkölcstelenséget árasztó, durva erőszakra ösztönző, a másik ember személyiségét sokszor sértő adásainak.

Ilyen körülmények között az iskolának nagyobb következetességgel, tervszerűbb tudatossággal kell segítenie a gyermeket *emberré* fejlődésében, abban, hogy belegyökerezhessen a környezetébe, szülőhelyének, gyermekkorának közösségébe. Nagyon fontos eszköze, feltétele ennek az, hogy a lakóhely földrajzi helyzetéről, természeti viszonyairól, múltjáról, küzdelmeiről, fejlődéséről, az ott élő emberekről, a közösségek által létrehozott értékekről, a közösség problémáiról – megfelelő érzelmi hatással – maradandó ismereteket szerezzen. Szükséges ez, hiszen csak azt szerethetjük igazán s helyesen, amit kellően megismertünk. Az iskolának azonban nemcsak általában kell a gyermek emberré fejlődését munkálnia, hanem ezzel együtt arra is törekednie kell, hogy a fölnevelő táj szülőteként nőjön a település közösségének tagjá-

vá s ezen keresztül a nemzet polgárává. Csak így, megfelelő tudás birtokában szereti meg a lakóhelyét, vállalja az ahhoz tartozást, lesz felelősséggel annak tagjává, becsüli meg a közösség által létrehozott értékeket. S ennek a tudásnak a birtokában, a lakóhelybe, a tájba belegyökeresve fejlődik a nagyobb közösségnek, a nemzetnek is értékeket teremtő tagjává, igazi emberre. Így lesz majd *emberi* az élete.

A *Lakóhelyünk, Sárospatak és körzete* című lakóhelyismereti tanítási segédkönyv elkészítésével ehhez a nevelőmunkához akartam segítséget adni a terület iskoláinak. A lakóhelyismeret sokrétű anyagának feltárásával s bizonyos módszertani javaslatok megfogalmazásával a különböző tantárgyak óráin alkalmazható nevelési-tanítási feladatok megoldására igyekeztem a pedagógusok figyelmét felhívni, érdeklődésüket ráirányítani. Annak lehetőségét próbáltam megmutatni, hogy a település múltjának, fejlődésének, értékeinek, mai helyzetének, problémáinak bemutatásával, a lakóhely életében való aktív részvétellel, bizonyos feladatok vállalásával, a tanulók és a pedagógusok közös, együttes munkálkodásával hogyan lehet a gyermekeket a településbe, annak közösségébe belegyökeresíteni, annak segítő tagjává, szellemi és tárgyi értékeinek megbecsülőivé, következetes védelmezőivé, s majdani felnőtt életükben pedig azok továbbfejlesztését is vállaló, tartalmas, teljes életet élő emberekké, a nemzet hasznos polgáiraivá nevelni.

Mindezekén túl az egészséges, józan lokálpatriotizmus erősítése fokozza a táj népeségmegtartó hatását is. Az országos politika már elindult az elmaradottabb keleti országrész felzárkóztatásának útján. A munkahelyek számának nagyobb arányú növelésével, megfelelő munkalehetőségek és munkakörülmények biztosításával jól képzett fiataljaink közül többen maradnak itt, s tudásukat, képzettségüket a táj javára – egyben az ország hasznára is – itt fogják gyümölcsoztetni.

A könyvben feldolgozott sokágú anyag segítséget nyújt ahhoz is, hogy a különböző szakmák (magyar nyelv, történelem, számtan stb.) tanárai is bekapcsolódjanak a tágabban értelmezett lakóhelyismeret tanításába. S ennek következtében nem egyetlen tantárgy, műveltségi terület feladatákként, hanem az iskola pedagógusainak összefogásával, egységes törekvésével, nevelő hatásával eredményesebb, hatékonyabb lesz a tanítása.

Mindezen túl abban is reménykedem, hogy a feldolgozott anyag sokszínűségével, az olykor-olykor külön megfogalmazott módszertani javaslatokkal, a felhasználható anyagok és megoldási lehetőségek megmutatásával a könyv hasznos ötleteket adhat más települések iskolái számára a lakóhely-ismeret tanításához, s ezzel szélesebb körben is segítheti a nevelés eredményességét.

Ködöböcz József

Ködöböcz József és a sárospataki helyismeret

A magyar pedagógia „nagy öregjeinek” sorában megkülönböztetett tisztelet illeti meg *Ködöböcz József* főiskolai tanárt. Mint a sárospataki tanítóképzés évtizedeken át meghatározó hatású szakmai vezetője, a tanítók tanítója pedagógus nemzedékek sorát indította el a hivatásgyakorlás útján. Élete és munkássága hetvenöt éve kötődik szorosan a Bodrog-parti Athén szellemiségéhez, amióta beregi szülőföldjét odahagyta, hogy előbb diákja, majd pedig tanára legyen a református kollégiumnak, illetve a belőle kinőtt tanítóképzőnek. Csak annyi időre hagyta el Sárospatakot, míg a teológia elvégzése után filozófiai és pedagógiai tanulmányait folytatta a szegedi egyetemen az Apponyi Kollégium hallgatójaként, majd pedig amikor tábori lelkészi szolgálatra hívták, s az orosz fronton meg a hadifogságban osztozott nemzedéktársai sorsában. A népi származás, a pataki kollégiumi hagyományok hatása, a tudomány tanúságtétele, majd pedig az embert próbáló történelmi idők vértették fel a választott küldetés sikeres gyakorlásához. Amikor egyszer születésnapján köszöntötték, azzal hátrította el az elismerő megnyilatkozásokat: „nem tettem semmi különöset, csak a munkámat végeztem, s úgy

végeztem, ahogy beállítódásom, neveltetésem s képzettségem szerint végezni tudtam, illetve végezni kellett. Nagyon megszerettem Patakot, s a tanítóképzésben megtaláltam hivatásomat." Ez a serkentő szeretet, ez a szép termést hozó hivatás hatja át ma is a korát meghazudtoló intenzitással, lankadatlanul munkálkodó embert. Most jelent meg „Lakóhelyünk Sárospatak és környete” című munkája, amelynek szerepéről – szerkesztőségünk kérésére – rovatunk számára röviden leírta gondolatait.

Ködöböcz József a magyar honismeret kiterjedt munkatársi gárdájának abba a csoportjába tartozik, amely szívós következetességgel dolgozik a szűkebb hazának és népének megismeretében úgy, hogy eredményeit kamatoztatni kívánja a tanulónemzedékek nevelésében. A pataki kollégium diákjaként, teológiai hallgatóként bekapcsolódott a dr. Újszászy Kálmán által vezetett faluszeminárium munkájába. A falu gyermekkorának meghatározó helyszíne volt ugyan, de Újszászy Kálmántól tanulta meg tudományos igénnyel vizsgálni és leírni a magyar valóságot. Alkalmam volt elolvasni az 1936-ban papírra vetett dolgozatát a hegyközi Kovácsvágás településrajzáról, amely ma a kutatás számára jól használható dokumentum. A Sárospataki Ifjúsági Közlönyben is beszámolt ugyanabban az évben a faluszemináriumi munka eredményeiről, valamint a vajdácskai falunapról. 1936/37-ben ösztöndíjasként a Halle-Wittenbergi Egyetemen végzett teológiai tanulmányokat, s ideje nagy részét a faluneveléssel foglalkozó német nyelvű szakirodalom megismerésére fordította. Ilyen előzmények után törvényszerűnek ítélték, hogy szedgeli egyetemistaként 1940 júniusában *A falunevelés problémája* címmel írt 107 oldalas szakdolgozatot, amelyben Weszely Ödön, Imre Lajos, Újszászy Kálmán, Rusznyák Gyula, Fekete József, valamint a német J. F. Dietz, D. Rodiek és H. Fuchs munkái nyomán foglalkozik témájával. Arra a következtetésre jutott, hogy a falunevelésnek a nemzetet szolgáló személységek kialakítása a célja, s ehhez személyiségformálásra, a hivatástudat erősítésére van szükség. Mind a harmonikus személyiségnek, mind a hivatástudatnak lényegi eleme a táj- és népismeret, ezért kerül Ködöböcz József pedagógiai gondolkodásába az a kérdéskör, amelyet ma honismeretnek nevezünk. 1944-ben a Felvidéki Nevelő című szaklapban külön tanulmányt szentelt annak, mi a jelentősége a nép- és táj kutató munkának a nevelésben. Azok a tanítók, akik a keze alól a Tiszáninnen falvaiba kikerültek, a lakóhely, a szülőföld föltárásához fogékonyak és felkészültséget vihettek magukkal. Hosszan sorolhatnánk azoknak a tanítványoknak a nevét, akik – mint például Nagy Károly, Varga Gábor, Papp Lajos, Demjén István – a helytörténet, a művelődéstörténet kutatói, a honismereti mozgalom terjesztői lettek. S tanártársai közül számosan fogadtuk szívesen pedagógiai iránymutatását, nemes lokálpatriotizmusából fakadó tanácsait.

Oktató és nevelő tevékenysége mellett rendszeres helytörténeti kutatásokat végzett. Először 1957-ben, a sárospataki tanítóképző centenáriuma alkalmából foglalta össze a nevelőképzés helyi történetét, majd több részpublikáció után 1986-ban adta ki *Tanítóképzés Sárospatakon – A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada* című alapművét. Monográfiákban dolgozta fel Dezső Lajos (1984), Arvai József (1997) és Finkey Ferenc jogászprofesszor, kúriai tanácselnök életművét (1999), s nagy sikert aratott *Sárospatak a magyar művelődés történetében* című kötete (1991). Comenius munkásságának méltatójaként, a Bibliotheca Comeniana című neveléstörténeti kiadványsorozat szerkesztőjeként tesz közzé rendszeresen olyan tanulmányokat, amelyek Sárospatak művelődéstörténeti értékeit egyre világosabbá teszik számunkra. Ezekről az értékekről tartott nagy sikerű előadást 1987-ben a Patakon szervezett Honismereti Akadémia programja keretében.

Az előzmények ismeretében tudjuk igazán értékelni Ködöböcz József új könyvét, amely nyomtatékosítja, milyen rangos helye van a honismeretnek a szerző pedagógiai gondolkodásában. Az előszó ki is mondja, hogy a „pataki mivolt” éltetéséhez, a nevelőmunka szolgálatára készült ez a munka, amely a nevelőknek szól, hogy tartalmát, adatait hasznosíthassák a közoktatásban, a személyiségformálásban. Nem tankönyv, nem olvasókönyv tehát, hanem olyan *kézikönyv*, amely vezérfonal lehet mind a lakóhelyismeret szellemiségének, mind pedig tárgyi világának a közvetítésében. Ez a kettősség Ködöböcz József felfogásának és új kötetének legjellemzőbb sajátossága. Leegyszerűsítve úgy is mondhatjuk: *nevelni* akar, amikor a köveket és az embereket megszólalztatja, ehhez a fejlesztő, embert formáló célhoz azonban a szükséges *ismeretek* gazdag anyagát is biztosítani kívánja. Az ő számára Sárospatak olyan komplexum, amelyben a história nagy alakjaira és eseményeire emlékeztető vár, az eszméket

és sugallatokat adó kollégium, valamint az otthon adó környezet és település egységet alkot. Ennek megfelelően alakította ki könyve tárgykörét, fejezetrendjét.

Az előszó, valamint a Patakot jellemző bevezető fejezet után a település kialakulásáról, földrajzi helyzetéről, a történeti fejlődést meghatározó mozgásokról kapunk áttekintést, ezt pedig a fontosabb jellemzők adattárként hasznosítható közlése követi. Külön rész foglalkozik a város gazdasági szerepével, politikai jelentőségével, művelődési szolgálatával, hogy azután a történeti értékeket az egyes közterületekkel, épületekkel, emléktáblákkal, muzeális, könyv-és levéltári anyagokkal együtt részleteiben is tárgyalja. Önálló fejezetet kap a Sárospatakhoz kapcsolódó szak- és szépirodalmi tevékenység, a zenei élet, valamint a város híres szülőiteinek, neveltjeinek életrajzi lexikona. Kellő mértékben jelenik meg korunk intézményrendszere: az iskolák, a közművelődés otthonai, az egyházak, a civil szervezetek, az idegenforgalom helyzete. Csupán Sárospatak jelenkori gazdasági élete, termelő és kereskedelmi vállalkozásainak tevékenysége szorult kissé háttérbe a vállalati adatszolgáltatás hiányosságai miatt. Megtaláljuk viszont a város ellátási körzetébe tartozó 15 település főbb történeti és jelenkori adatait. A könyvet számos fénykép, valamint két színes térképmelléklet teszi szemléletesebbé.

Óhatatlan, hogy bizonyos ismétlődés, átfedés ne jelentkezzen egy ilyen tárgyú műben. A „pataki mivolt”, a „pataki szellem” fogalomköre több helyen is megjelenik, ez azonban nyilvánvalóan összefügg a szerző nevelői szándékával. A várostörténeti adalékokkal, nevezetesebb eseményekkel foglalkozó lexikonszerű rész tartalmaz olyan elemeket, amelyek akár a híres emberekkel foglalkozó fejezetbe is kerülhettek volna (Arany János, Balassi Bálint, Comenius, Tompa Mihály), de nagyon nehéz az efféle szerkezeti elhatárolás. Külön bibliográfiát nem találunk a kötet végén, ezt pótolja viszont az irodalmi fejezetben a várossal foglalkozó fontosabb művek jegyzéke. Az előforduló néhány tipográfiai hiba ellenére dicséret illeti a Sárospataki Népfőiskolai Egyesületet, a könyvet tervező Bordás Istvánt, hogy a kötet megjelenését elősegítették, a jó ügy szolgálatában a szerző mellé álltak.

Ködöböcz József új könyve gyakorlati hasznú, fontos eleme annak az életműnek, amelyet az 1935 óta publikáló szerző elismerésre méltó következetességgel épített fel. 65 évvel az első (ugyancsak sárospataki vonatkozású) írása megjelenése után adta most át ezt a pedagógusok kezébe szánt kötetét, amelyet egy városáról sokat tudó, történetének tanulságait mélyen átélő szakember összefoglaló műveként olvashatunk. Bízunk benne, hogy további kötetek követik, s jó tanítványokként sokat tanulhatunk Ködöböcz József tanár úrtól.

Kováts Dániel

Sárospatak, Bodroghíd. Épült 1909–1910.

Megőrizzük és továbbadjuk nemzeti értékeinket

Szakály Sándorral, a Duna Televízió alelnökével beszélget *Guther V. Ilona*

• *Szakály Sándor történész 2001. január elsejétől a Duna Televízió kulturális igazgatója, március végétől pedig alelnöke, külső munkatársként korábban is dolgozott, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum főigazgatója volt. Milyen elképzelésekkel jött Ön a Duna Televízióhoz, mit szeretne megvalósítani?*

A Duna Televízióhoz viszonylag hirtelen jött felkérés, és nem kényszer hozott, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeumnál jól éreztem magam. Elvállalva ezt a tisztséget, feladatomnak érzem a Duna Televízió már kivívott kulturális értékrendjének megőrzését, ennek erősítését, frissítését. Olyan változtatások végrehajtását, amelyek mozgásba hozzák ezeket a dolgokat, hiszen mindenki úgy van vele, hogy tiszteli az elődök munkáját, de úgy gondolja, valami újat vagy frissebbet is hozhat. Az elképzelések gyakorlatilag most fogalmazódnak meg. A Duna Televízióban felmerült a hírműsorok, a tájékoztatás erősítésének az igénye, annak az elképzelésnek a megvalósítása, hogy jó volna Kárpát-medencei hírtelevízióvá válni. Ezt oly módon próbáljuk kivitelezni, hogy a kulturális értékek – és mindaz, amit a Duna Televízió értékneként képvisel – megmaradjanak.

• *Jelenleg még folyik a Duna Televízió arculatának az átalakítása: szeretnék növelni a nézettséget és ugyanakkor tartani az eddigi színvonalat. Fennáll-e a veszélye annak, hogy a nézettség növelésére való törekvés mindannak a rovására fog menni, amit a Duna Televízió eddig felvállalt? Ön szerint összeegyeztethető ez anélkül, hogy egyik a másik rovására menne?*

A nézettséget csak úgy szabad növelni, ha a Duna Televízió egyúttal a színvonalból, eddigi értékrendjéből nem enged. Nagyon sajátos helyzet alakult ki Magyarországon a televíziózásban, hiszen sokan úgy gondolják, hogy a nézettségi mutató a legfontosabb és a leglényegesebb. A nézettségi mutató valóban fontos, de lényegesebb, hogy mit néznek az emberek. Meg kell találni azt az egyensúlyt, összhangot, amely a nézettség és a színvonal között kialakítható. Véleményem szerint egy közszolgálati televíziónak az a feladata, hogy műsoraival segítse a nézők szellemi feltöltődését, szellemi színvonalának emelését. Nem szabad a megcélzott rétegek igényei alá menni a műsorokkal, hogy ezzel esetleg kevésbé igényes nézőket is megszerzzünk.

• *A nézettség kérdése elsősorban magyarországi vonatkozásban éleződött ki. Az nem kérdéses, hogy a határon túli magyarok számára mit jelent a Duna Televízió, hisz mindenhol nézik, ahol adottak erre a technikai lehetőségek. Milyen mértékben igazoltak a félelmek, hogy azoknak a hiánypótló, ismeretterjesztő – kulturális, honismereti, történelmi, néprajzi, művészeti stb. – műsoroknak a rovására fog menni a nézettség növelése, amelyekre oly nagy szükség van a határokon túl, el egészen a tengerentúlig?*

A Duna Televízió alapfunkciója, amiért nyolc évvel ezelőtt létrehozták, hogy a Magyarországon kívül élő magyarság számára biztosítsa a magyar kultúra, a magyar értékek eljuttatását. Nagyon remélem, hogy nem okkal és nem joggal fogalmazódott meg olyan kétség, hogy jaj, el fog bennünket hagyni a Duna Televízió, mást akar! Nyilván van egy ilyen félelem, de ha sikerül a helyes arányt kialakítani, ha azt fogják tapasztalni, hogy róluk is több hangzik el a hírműsorokban, ha többet fognak tudni arról, ami például Marosvásárhelyen, Dunaszerdahelyen, Szabadkán, Munkácson történik, akkor ez a félelem alaptalannak fog bizonyulni.

Másrészt nem szabad úgy gondolkodnunk, hogy nagyon jó a Duna Televízió megléte, hál' Istennek, tudunk sugározni a határon túli magyaroknak és a Kárpát-medencén túlra is, közben nem törődünk azzal, hogy itt él 10 millió magyar. Ennek a televízióknak a magyarországi nézők televíziójának is lennie kell, ennek a funkciónak is meg kell felelnünk. Úgy gondolom, hogy az értelmiség döntő többsége határokon belül és határokon kívül a Duna Televíziót nézi. Azt mondják nagyon sokan, hogy ha értékes, színvonalas tematikájú, jól összeállított műsort keresnek, akkor azt alapvetően a Duna Televízióban találják meg. Ha más sül ki belőle, akkor valamit rosszul csinálunk.

• *Hogyan látja saját szerepét, lehetőségeit ebben a feladatban? Miben áll konkrétan a munkaköre, milyen változtatások, újítások bevezetését tervezi?*

Kulturális téren az illetékes főszerkesztőkkel, illetve igazgatótársaimmal az elnöki kabinet-üléseken egyeztetve kell ennek a területnek a műsorpolitikáját kialakítani. Hatáskörömbé tartoznak a művészeti, közművelődési, tudományos, oktatási műsorok, az ifjúsági műsorok, a film, a zene, a tánc, a szórakoztatás, illetve az adások lebonyolítása, programszerkesztések, műsorszerkesztések, a bemondók és így tovább. Arra a kérdésre, hogy mit szeretnék, és mit tudok megvalósítani, nem egyszerű a válasz. Ennek elsősorban technikai oka van, mert a televíziók esetében hónapokban mérjük az időt, általában egy évre előre dolgoznak. Ilyen hétköznapi ez a dolog.

Amikor január elején idejöttem, gyakorlatilag a Duna Televízió 2001-es műsorstruktúrája, műsorrácsa már ki volt alakítva, így lényegében nagyon sok mindenen nem változtathatok. És amikor idehívtak vezetőnek, nem úgy jöttem, hogy azt mondjam: most átalakítok itt minden műsort. Ilyen rövid idő elteltével nehéz konkrétumokból beszélni. Ha ez az interjú 2001 novemberében készülne, akkor másként tudnék válaszolni erre a kérdésre. A barátainknak is elmondtam, hogy a Duna Televízióban milyen pozitív vagy negatív változások róhatóak majd az én terhemre, azt valamikor július körül kezdjék el mondani, és akkor tegyék meg kritikus észrevételeiket.

• *Hogyan látja például a történelmi, helytörténelmi, honismereti műsorok szerepét, jövőjét a Duna Televízióban? Milyen felépítésű és tartalmú, tág értelemben vett kulturális, ismeretterjesztő műsorok sugárzását tartja célszerűnek? Mit visznek tovább a meglévőkből, illetve milyen újabb műsorok bevezetését tervezik?*

Annyi elfogultságot engedjen meg nekem mindenki, hogy a történelmi, honismereti vonatkozású műsoroknak biztos legyen a helyük. De elvonatkoztatva attól, hogy történész vagyok, gondolom, mindenki egyetért azzal, hogy nemzettudat és nemzeti múlt ismerete nélkül egyetlen nép jövőjét sem lehet építeni. Ez sok mindentre vonatkozik, nemcsak történelemre, honismeretre, hanem jelenti azokat a szokásokat, kulturális, vallási, népművészeti és egyéb értékeket is, amelyeket ez a nemzet valamilyen formában megőrzött, vagy legalábbis jó lenne, ha megőrizné és továbbadná. Ebben mindenképpen részt vállal a Duna Televízió is.

Voltak például olyan műsorok, amelyeknek a helyzete még bizonytalan volt, amikor idejöttem, de megmaradtak, mert én fontosnak tartom őket. Például az Emlékképeket, amely a régi híradókat idézi. Vagy volt, aki úgy érezte, talán a Rendhagyó történelemóra sem biztos, hogy esetleg befejeződhet, hiszen egy hosszú sorozatról van szó. Hasonló volt a helyzet a Csallódi albummal, amely majdhogynem kikerült a műsorrácsból. Nyilvánvaló, hogy szívesen támogatom azokat a műsorokat, amelyek a magyar múltat mutatják be, hisz ezekre nagy szükség van, főleg a környező országokban élő magyarok esetében. Ugyanakkor nagyon fontosnak tartom a zenei műsorokat, a színházi közvetítéseket és még sok minden lehetne sorolni. De vannak dolgok, amelyek nemcsak az akarattól függenek, hanem pénz kérdése is.

Sajnálom például, hogy megszűnt a Fórum, mert egy ilyen típusú műsorra szükség lett volna. A Szellem órája más jellegű, mert nem a Fórumot váltja ki alapvetően. Megszűnt az Összkép, ami kulturális magazinműsor volt. Remélhetőleg sikerül a délutáni szolgáltató műsornak, a Kalendáriumnak, mondjuk a szombat délutáni két órájába valami ehhez hasonló műsort vagy műsorrészt bevinni. De én olyan ötletekkel, hogy kérem, tessék ezt vagy azt figyelembe venni 2002-ben, gyakorlatilag majd csak a második félév folyamán állhatok elő, és kezdhethünk vitatkozni azon, hogy mit hozunk vissza, mit vegyünk ki, mit újítsunk, vagy mit, miként alakítsunk.

• *Lehetőséget lát-e arra, hogy az a mozgalom, amelyet a Honismeret folyóirat képvisel – azok az emberek, akiket összefog, akik nem hivatásukból adódóan, hanem pedagógusként, papként vagy bármilyen más minőségben valamilyen módon szülőföldjük történetével, hagyományával foglalkoznak – nagyobb szerepet kaphassanak a Duna Televízióban?*

A magyar honismereti mozgalom az egyik legtöbb embert megmozgató, legszélesebb körű mozgalom. Annak, hogy valaki nagyobb szerepet kaphasson a Duna Televízióban, egyetlen kritériuma lehet: ha olyan szinten produkál valamit, ami figyelemre méltó. Az nem mérvadó, hogy valaki hivatásos vagy sem. Azt szoktam mondani, hogy nagyon sok úgynevezett amatőr profibb, mint a profi. A Duna Televízióknak nem lehet az a mércéje, hogy kinek mi az eredeti foglalkozása vagy szakmája, ha – mondjuk lelkesként vagy tanárként – a néprajzban olyan teljesítményt nyújt, amire oda kell figyelni. Vagy adott esetben, ha bármiféle olyan dologról tud beszámolni, ami fontos lehet nemcsak egy szűkebb közösség, hanem egy nagyobb számára is, akkor neki biztosítani kell a lehetőséget a nyilvánossághoz. Ehhez hasznos lenne például egy olyan magazinműsor, mint amilyen a Duna Televízióban a Forrásvidék volt. Ez most a Kalendáriumba épült be valamilyen formában. Lehet, szerencsésebb lett volna, ha önállóan megmarad egy-egy ilyen jellegű műsor.

• *Történészként Ön mögött jelentékeny tudományos és közéleti szereplés áll, ide értve eddigi vezetői megbízatásait is. Milyen indíttatásból vállalta el a Duna Televízió kulturális igazgatói, majd alelnöki tisztségét, megfelel-e az Ön ambícióinak, céljainak?*

A Duna Televízióknak nagy kötelezettsége, feladata az, hogy az összmagyarságért tegyen valamit. Én abban a hitben élek, hogy amit eddig megpróbáltam magyarságügyben tenni, vagy amivel megpróbáltam a nemzeti gondolatot képviselni, azt továbbvihetem egy olyan közegben is, mint a Duna Televízió, amely nagyobb lehetőséget biztosít ahhoz, hogy jobban tudjam szolgálni a köze javára ezeket a gondolatokat, törekvéseket. Ha nem így lesz, akkor nyilvánvaló, hogy vagy a televízió fog megválni tőlem, vagy én fogok megválni a televíziótól. De ez nem négy hét után fog eldőlni. Ha nem éreztem volna alkalmasnak magam erre a feladatra, akkor nem vállalom el. Nemzeti dolgainkra büszkék lehetünk, és nemzeti értékeinket a világ elé kell tárni, s ha én ebben közre tudok működni, akkor ez számomra nemcsak munka, hanem megtiszteltetés is.

Földkóstolók és tyúkoltók

Április elsejét a magyar nép a bolondok napjának nevezi. Ilyenkor szoktuk megtréfálni ismerőseinket, barátainkat, munkatársainkat. Ez a nap indokolja, hogy cikkemben – komoly dolgok mellett – a néprajzi gyűjtés humoros eseteivel is foglalkozom.

A népi kultúra történeti alakulását kutató néprajzos anyaggyűjtésének egyik legfontosabb módja az interjú. Ez leginkább a riporterek munkájához hasonlít. A két munkaterület között annyi a különbség, hogy a néprajzkutató „riportalanjai”, adatközlői főként idős emberek, akik nemcsak a mai életéről, hanem az emlékezetükben őrzött múlttól vallanak. Az emberi emlékezet segítségével sokszor másfél évszázadot is átfoghatunk. 1978 őszén Csákváron a 99 esztendő Harangóval János bognár az 1848-as hagyományokról és a céhekről beszélt nekem. Nagyapja mint legényke részt vett a pákozdi csatában, ő maga mint bognársegéd a századfordulón a vándorló mesterlegények életét élte. Így érthető, hogy mindkét témáról igen fontos adatokat jegyeztem le nála.

Különösen századunkban van óriási jelentősége a néprajzi adatgyűjtésnek, mivel a hagyományos kultúra Európa-szerte átalakul, modernizálódik. Ezt felismerve hazánk és a külföld legjobb szakemberei munkaidejük javarészt a terepen töltötték. Maga az adatgyűjtés nem tartozik a könnyű munkák közé. A jó gyűjtőnek alaposan ismernie kell azt a témát, ami után érdeklődik, s az adatközlőt kérdéseivel úgy kell irányítani, hogy az lényegretörően beszéljen, ne kalandozzon el. Eközben szavait jegyezni, magnetofon- és fényképfelvételeket készíteni, régi tárgyak, iratok és fotók után is érdeklődni kell. A gyűjtött anyag a kutató szakmai ismereteit bővíti, az adatközlőkkel való találkozások emberi fejlődését, gondolkodását, magatartását befolyásolják.

Expedíció a Váli-völgybe

1981 őszén az Eötvös Loránd Tudományegyetem néprajz szakos hallgatóival egynapos gyűjtőutat tettünk a Váli-völgyben. Utunk célja az volt, hogy a Budapesthez közeli terület falvai (Kajászó, Vál, Tabajd) közül egyet kiválasszunk, ahol a hallgatók szakmai gyakorlatként kutatásokat végeznek. E célból mindhárom településen kis csoportokban néhány órás felderítő gyűjtést végeztünk. Választásunk végül is Tabajdra esett, mivel a szűrőpróbaszerűen felderített anyag alapján a hallgatónak is ez a falu tetszett legjobban, másrészt a tabajdi néprajzi gyűjtés jól illeszkedett a Szent István Király Múzeum néprajzi osztályának vértesi kutatásaihoz is. A felderítő gyűjtés során tapasztalhattuk, hogy a faluval való ismerkedés, megfelelő adatközlők felkutatása, az idős emberekkel való kapcsolatteremtés, a bizalom megszerzése az első komoly feladat. Talán ez az oka annak, hogy a néprajzi gyűjtőakciók történetében a munkának ehhez az első szakaszához kapcsolódik a legtöbb humoros, valóban megtörtént eset.

Ügynök, fődkóstoló vagy spion?

A mai faluban mindennapos vendégnek számítanak az idegenek. Dédapáink korában a Közép-Európát bejáró vándorárusokon, házaló kereskedőkön, koldusokon kívül a falvakba csak ritkán vetődött el egy-egy idegen. Méltán keltett hát érdeklődést századunk elején a faluba érkező néprajzkutató. Gönczi Ferenc, Göcsej nagy kutatója 1902-ben így mutatta be a néprajzos falusi fogadtatását: „Most, tessék elképzelni, hogy egy „úr” néprajzi anyaggyűjtés céljából megjelenik a faluban. Micsoda hírek kerekednek s terjednek futótűzként róla, még mielőtt csak munkájába kezdett volna is! Megtudják, hogy pesti az úr.

– No, most valami különös baj lesz!

– Bizonyosan új adó lesz, – mondogatják.

– Mintha nem fizetnénk má’ eleget. Mahónap még a falatot is kiveszik a szánkbugy.

– Hátha valami ügynök – szólal meg valamelyik.

– Meglehet. Talán biztosítottást keres, vagy masinyákat akar elannyi.

– Nojszen, ha váltóra akargya a masinyáját elannyi, ki is horgyuk a falubú. Taval a Borbás koma szecskavágót rendűt az ügynökke, osztán 300 forintos cséplőmasinyát küldtek a nyakára. Még most is nyög a fűzetésbe.

– De az lehet – szól az egyik tréfásan –, hogy „fődkóstoló” (kataszteri becselőbiztos). Nem tom, mit kóstolagtya a mi fődünket; jobbat má’ us se tud belüle csinyányi, ha ganajt nem ádrá. A közös páskom javát az uraság má’ evette; hijábo méreget itt, többet má’ nem vehet e’.

A katonaviselt emberek között akad olyan is, aki valami spiont lát a pesti úrban.

– Talán háború lesz. Nem vóna baj. Az emberiállat má’ nagyon eszaporodott, hadd pusztujjon; legalább könnyebb lesz az élet.

Ilyesféle találgatások keringenek az emberek között. Minden lépését megfigyelik, találgatják kilétét, s várják: no, hát mi lesz...”

Hasonlóan ítélte meg a Szatmár megyei nép 1950-ben a debreceni Egyetemi Néprajzi Intézet oktatóiból és hallgatóiból alakult kutatógárdát. Gunda Béla, az intézet professzora *Szamos menti lankák* című írásában így rögzítette az esetet: „Havas délután szálltunk le a jánkmajtisi állomáson. Amint nagy csomagjainkkal kecmergünk le a vasúti kocsiból, a sínek között állodgálók közül megszólal valaki: – Ni! Megjöttek a tyúkoltók!

Mint később kiderült, társaságunkat annak az állatorvosi különítménynek nézték, amely abban az időben járta a szatmári falvakat, s a baromfipestis elleni oltást végezte.”

Az 1950-es évek falusi visszhangját még 1971 őszén is hallottuk, amikor debreceni egyetemi hallgató társaimmal együtt a Palóc Kutatás keretében Mátraderecske néprajzi monográfiájához gyűjtöttünk anyagot. Kis csoportunk a falu egykori módos gazdájának házához érkezett. Az idős ember ezekkel a szavakkal hívta be a kertből a feleségét: – Mama, gyere be, mert megjöttek a végrehajtók!

Ugyancsak egy debreceni egyetemista tanárával és társaival egy zempléni faluban ezt kérdezte adatközlőjétől: – Mondja, kérem, énekelnek maguk balladát? – az egyszerű asszony értetlenül nézett a fiatalemberre. (Joggal, mert ilyenkor régi nóták után szoktunk érdeklődni, esetleg tartalmukat is felidézzük, valahogy így: – Ismeri azt a nagyon régi nótát a cséplőgéphe

esett leányról?) A kezdő gyűjtő második kérdésével javítani akart: – Mondja, mostanában öletek meg maguknál valakit?

Rossz kérdéseivel teljesen elvesztette az adatközlő bizalmát.

Még a koldustól is alamizsnát kapunk

Sokszor egy hibás köszönés, egy rossz megszólítás, egyetlen bántó szó tönkretelheti a gyűjtőt és az adatközlő kapcsolatát. Országszerte, de különösen Fejér megyében a paraszt szóinak lekicsinylő, pejoratív mellézköngéje van. Maguk a parasztemberek is inkább „pógárnak”, gazdálkodónak, gazdaembernek, földművesnek nevezték magukat. Ezért ismerkedéskor adatközlőm foglalkozásával kapcsolatban a viláágért sem ejteném ki a bántónak tartott paraszt szót, hanem így érdeklődök: – Földekkel foglalkozott? Gazdaember volt?

Néha akadnak nehezen szóra bírható emberek is. Hegyi Imre, bakonycsernyei származású néprajzkutató 1947-ben a háborút követő kitelepítéstől megzavart Mórton gyűjtötte össze az 1848-as móri csatához kapcsolódó néphagyományokat. A Néprajzi Múzeum adattárában őrzött jegyzetfüzetében ezt olvashatjuk: „Új adatközlőm ... amolyan fúrófaragó ember. Rusztikus, mogorva. Mikor megtudta, hogy magam is majd két évig voltam a fronton: felengedett és többé nem kellett kérdezősködnöm, de fél napi napszámját, 10 Ft-ot meg kellett fizetnem! Mert: „Nem érek rá fénapokat emeségetnyi!” Megérte a 10 Ft-ot! Csak éppen jegyezni nem lehetett mindent, mert: „Ú azért nem áll meg minden percen!” (Megemlítem, hogy az utóbbi évtizedben több alkalommal, az 1980-as és az 1991-es Fejér megyei honismereti tábor idején több mint negyvenen végeztünk néprajzi gyűjtést Mórton. Számítalan kitűnő adatközlővel találkoztunk, egyiküknek sem kellett napszámot fizetni, és jegyzetelhattunk is.)

1982 telén a székesfehérvári Palotavárosban ezekkel a szavakkal fogadott ismeretlen adatközlőm: – Ne csukja be olyan nagyon a konyhaajtót, mert akkor nehezen tud kimenni! Néhány kérdést tettem fel a konyhában ácsorogva. Erre az első szobába invitált, asztalhoz ült velem, és egész délután beszélt nekem a régi városrész múltjáról.

A gyűjtésnél mindig szem előtt tartom azokat az elveket, amelyeket Ortutay Gyula hangzottatott hallgatói előtt a Szegedi Egyetemen, az 1930-as évek végén: „Rá kell ébredniök, hogy a néprajzi gyűjtő és egy-egy énekes asszony, mesemondó egymáshoz való viszonya nem is olyan magától értetődő, könnyen vehető. Nem a gyűjtő tesz szívességet, ha faggatózik, magatartása nem lehet más, csak a tapintat, a szerénység. A jó gyűjtőnek alázasnak, hálásnak kell lennie – ő az, aki az ajándékot kapja, ő az, aki egy fáradt kondásnak a pihenőjéből vesz el, ő az, aki még egy öreg koldust is kifoszt kérdéseivel, s ahelyett, hogy adna, a koldustól is ő kéri az adományt.” Sok esetben az ilyen szellemben végzett néprajzi gyűjtés az adatközlő számára is élményt jelent. Az idős embereknek jólesik dédapáik, nagyapáik korát, vagy a saját fiatalágukat felidézni. Sokszor elcsodálkoznak azon, hogy a fiatalok is érdeklődnek régi munkájuk, szórakozásaik, tudásuk iránt. Örülnek, hogy ők is hozzájárulhatnak múltunk egy-egy süllyedő darabjának rögzítéséhez. Az ilyen adatközlő és a gyűjtő között gyakran tartós kapcsolat, jó barátság alakul ki. Sok adatközlő maga is hozzálát falujában, városában a gyűjtéshez, leírja élettörténetét, régi munkáját, szokásait. A leírt élettörténetek sorából kiemelkedik az orosházi Csizmadia Imre *Pirkadattól deledőig*, valamint *Deledőtől alkonyatig* című kétkötetes könyve, amely a Magvető kiadónál jelent meg 1982-ben, illetve 1987-ben.

Megfigyeltem, hogy a néprajzosokon kívül a rádiósokat, tévériportereket, újságírókat is szívesen látják a faluban. Ez érthető, hiszen ezek a legtöbbször közismert emberek az egész ország számára visznek híradást a falu életéről, eredményeiről. Nem szeretik ilyen egyéltel-műen a mai társadalom életét a legapróbb részletekig statisztikai módszerekkel felmérő szociológusokat. Érthető, hogy senki nem veszi szívesen, ha a fazekába, a ruhásszekrényébe, vagy a takarékkönyvébe néznek. Talán a szociológusok körében még nem is alakulhattak ki az adatfelvétel közben az emberekkel való bánásmód formái. Ezért kering róluk egy vicc, amin talán mi, néprajzosok mosolygunk leginkább:

Két fiatalember így állít be egy falusi házhoz:

– Jó napot kívánunk! Adószedők vagyunk!

Mire a házbeliek így válaszolnak:

– Hála istennek! Már azt hittük, hogy szociológusok!

Lukács László

Lakodalomtemetés Tápén

Az 1950-es évek elején még élt ez a sajátos, nem tudni milyen mély gyökerekből táplálkozó szokás.*

Miután az új pár összeszámolta az első közös keresetnek számító *restapénzt*, a vőfély is leszedte díszzeit és ő is dalolt, táncolt. Az új párral és a legközelebbi rokonokkal együtt asztalhoz ült, hidegen vagy újramelegítve ették – legtöbb helyen – a bürgepaprikást, másutt a borjúpörköltet. Mert ahogy a nóta úgy tartja: *Lakodalom borjú nélkül igen nagyon kár.*

Egy faluból való új pár a lakodalmas házból (legényesházból) éjjel után elment a *lányhállóba* (az immár új menyecske szüleinek házához) „mögmutatkozásra”. Úgy szöktek el, amonnan meg vissza.

Az 1950-es években Tápén két lakodalmi *rezesbanda* is volt: a *Töpek* (Miklós Töpe József és Károly öccse fúvósok, Révész Cica József klarinétos és Pósa Fecske János nagy dudás), valamint a *Postásék*, mely bandának, amikor én őket megismertem változó, sok esetben már nem csak tápéi tagjai voltak. A zenészeket elsősorban a vőlegényes házhoz hívták. Rezessel kísérték a lagzis menetet, a sátorban (vagy valamelyik korcsma báltermében) cigányzenekar formában (hegedű, cimbalom, klarinét és nagybögő) muzsikáltak.

És voltak a *Cicák* (Révész Antal és öccse, Mihály), akik mindketten kitűnően játszottak hegedűn és cimbalmon. Őket *lányhállóba* hívták, és ott „mindönféle bohósággal is szórakoztatták a lakodalmas népet”. A lányos háznál legtöbb helyen a „nagyház”-ban volt a multság, ahonnan ez időre mindent kipakoltak.

A gazdáék kérésére ők köszöntötték be az érkező vendégséget, éppen olyan odaillő rigmusokkal, mint a lakodalmas háznál a vőfély. Sőt, amikor elkészültek a szakácsok a vacsorával, egyikük a cimbalomnál maradt, másikuk – szintén a szokásos módon – beköszöntötte a levest és a paprikást.

Éjjel előtt páran elmentek a lakodalmas házhoz: végig sietve és halkán mentek, vitték az új menyecske ruháját. Hogy ezt a szokést ne sokan vegyék észre, a *Cicák* csárdást csárdás után húztak, hadd mulassanak az ott maradtok. Egyszer csak valamelyikük eltűnt, és csak a cimbalom szólt, egyre frissebben. Nemsokára az is elhallgatott. Leginkább Antal tűnt el, aki aztán cigánylányos viseletben, erősen kifestett arccal tért vissza. Egy alacsony asszonnal jött, aki vőlegénynek volt öltözve, s szintén ki volt festve. Már ez a látvány is nevetésre készítette a lányhállósokat.

Amikor elkészültek az öltözékekkel, beintettek Mihálynak, aki eléjük ment és az ajtótól fogva együtt jöttek be mindhárman. Mihály beköszöntötte az „új párt”. Egy férfiember *restát* ragadott, székre állt, és miközben Mihály visszaült a cimbalom mellé, a „talált vőfély” rázendített: *Eladó az új asszony! Eladó az új ember! Eladó az új pár!* Minden úgy zajlott, mint a legényes háznál, új menyecske tánc idején. Sokan dobtak pénzt a restába, akik az új asszonytól csókot kaptak, de olyat, hogy órákig csak a lemosással vesződtek. Hatalmas volt a derű és nem kevés a *restapénz*, amit később a valódi új párnak adtak. Ha a két lagzis ház nagyon távol volt egymástól, a gazdáék a *restapénzt* a zenészeknek adták.

E játék után a zenészek is, a vendégek is pihentek egy kicsit. Ilyenkor csodálatos régi dalok és nóták kerültek elő: idős emberek és asszonyok „mondták el” nagyszüleik dalait, amelyeket a *Cicák* mind tudtak, sőt a násznéppel együtt énekelték őket.

Hajnalba aztán eltemették, elsiratták a lakodalmat. Ez úgy történt, hogy kerítették egy hosszú létrát, amire fölfeküdt egy fekete ruhába öltözött személy. Volt, ahol férfiember, másutt asszony vállalta ezt a kényelmetlen szerepet. Miután lefeküdt, egy fehér lepedővel leterítették, ráborultak az úgynevezett *siratóasszonyok* és jajveszékelní kezdtek. A két zenész Cica most papnak és kántornak öltözött, Antal lett a pap, akire a postástól kölcsönkért malaclapó volt terítve. Előszedett egy paksamétát és hamisítatlan kántoros-papos nyekergéssel megkezdte a temetési búcsúztatót:

* A temetés paródiája a magyar Alföld egész területén ismer dramatikus játék volt a lakodalomnak. Összefoglalóan: *Ujváry Zoltán: A temetés paródiája.* Debrecen, 1978. (Szerk.)

Dicsértessék a Jézus...

Dicsértessék a Jézus, ezzel kezdem szómat,
Minden jelenlévő hallja mondókámat.
Habár nem mondom is, tudják, hogy ki vagyok,
Ifjat és éreget sírgödörbe zárok.

Másvilágról jöttem, halál az én nevem,
Sürgős a teendőm, ezért ide jöttem.
Egypár szóm volna, hozzátok, halljátok,
Majd búra fordítom minden mulatságotok.

Bokrétás násznagyok nem soká mulattok,
Koporsó, szemfedél vár inniár reátok.
Szép időt értetek, útra készüljétek,
Azért az Istenhez térni siessetek.

Boros kancsó helyett olvasót vigyetek,
Kezetekbe véve kuckóba üljétek.
Köszöriülöm kaszám, levágom nyakatok,
Így múlik el aztán földi boldogságotok.

Nyoszoló asszonyok haza induljatok,
Élteteknek vége, ne kalomájkodjatok.
Bűntöket jól tudom, most imádkozzatok,
Mert hogyha elmondom, félre áll a szátok.

Nem használ a kérés, sírás és zokogás,
Nyelvetek éle, perpatvar, káromlás,
Útött végórátok, készen passzusotok,
Pecsétet ráütni én majd iparkodok.

Gánicán meghízott vőfélyek hol vagytok?
Bakkeske módjára ne ugráudozzatok!
Itt vagyok én magam, és itt vagyok a tömjén,
Széles kedveteket búra fordítom én.

Ha széjjel tekintek szép nyoszolyólányok,
Látom szívetekben nagy a kívánságotok,
Asszonyok sorába szeretnétek jutni,
De azt az én kaszám meg nem engedheti.

Még a földi gyönyört föl sem találtátok,
Szép vőlegény helyett koporsó vár rátok,
A Szent Mihály lova fel van kantározva,
Én vagyok a kocsis, aki azt elhajtja.

Látom a vőlegény félre húzta száját,
Hogy itt kell majd hagyni szép menyasszonyát.
Legyél megnyugodva az is megy utánad,
Még ma felpakolom, elviszem utánad.

Talán azt gondoltad, hogy te kivétel vagy?
Tégedet a halál itt békességben hagy?
Rosszul gondoltad ezt, látod a kaszámat,
Amellyel levágom nyakad, csigolyádat?

Még egy kevés időt adok enyelgésre,
Szép menyasszonyodat öleld meg kedvedre,
A menyasszonyt viszem, téged pedig hívlak,
Valamely gödörbe majd bele bújatlak.

Konyhába forgódó szakács asszonyok,
Kik az ételeket összesóztátok,
Pötyögét üritve piros az orrotok,
Tudom, a halálra nem is gondoltatok.

Másvilág határán van egy híres csárda,
Minden borivónak bizonyos szállása,
Ami borthordónknak ott lesz jó lakása,
Azért a sírásó sírodat nem ássa.

Somlai, tokaji, szekszárdi, villányi,
mérgezi, neszményi, rizling és burgundi,
ott csöbörbe folyik, ingyen kínálhatják,
Hurkát, sonkát, kolbászt pedig szádba nyomják.

Sarkokban kucorgó bakszemű cigányok'
Hordjon el bennetek' oroszok, tatárok,
Hegedű, cimbalom, sip és nagybőgő,
Készen vár bennetek' „Pulutó” a fűtő.

„Juciper” főördög várakozik rátok,
Rövid idő múlva be kell rukkolnotok,
A sok „purgye” zsákot kössétek bugyiorba,
Úgy hurcolkodjatok örökös pokolba.

Megtelt a szekerem, másvilágra megyek,
Beszámolás után újakat keresek,
Van elég mulató, korhely és naplopó,
Tornát rágó cigány, hogy szól az induló!

Ezt követően négy legény a rajta fekvővel egyetemben a vállára vette a létrát és elindult vele, ki az utcára. Utána ment Mihály és hegedült, előtte Antal, a pap. Mihály valami keserűvest húzott, a siratók fennhangon jajveszékelték. Elmentek az első sarokig, majd ott visszafordultak és megint az udvarban kötöttek ki. Ennek a lakodalomtemetésnek láttára sokan még a szomszéd utcából is eljöttek. Közben a szobából az udvarra hozták a cimbalmot és most már Antal cimbalmozott, Mihály hegedült, és egy kis zenéléssel véget vetettek a lakodalomnak.

1955-ig élt Tápén a lagzitemetés szokásának itt leírt formája. Megjegyzendő, hogy ezt itt csak a Révész Cica testvérpár mutatta be, azért, hogy a fiatalok ez után már soha ne tarthassanak új lakodalmat.

iff. Lele József

A torockói helytörténeti gyűjtemény kezdetei

Nemrégiben levelezésemet rendeztettem, hogy azt átadjam a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárának, mert egyesek azt állítják, hogy azokban az elmúlt fél évszázad néprajzának történetére vonatkozóan esetleg érdekes adatok találhatóak. Ezek száma valahol a tíz és húsz-ezer között lehet, ezért abban sok minden megbújhat. Így akadtam az alábbi levélre, melyet szokásomtól eltérően sohasem válaszoltam meg, mert egyszerűen csak most jutott a kezemhez.

Ennek története könnyen kikövetkeztethető, mert 1956. február 15-én kerültem egyik napról a másikra a Néprajzi Múzeum főigazgatói székéből a sárospataki Rákóczi Múzeumba és az átmenet nem volt könnyű, de visszatekintve, életem legszebb és legeredményesebb korszakának tekintem az ott eltöltött csaknem hat évet. A torockói levél a Néprajzi Múzeumba érkezett, ahonnan kiküldték lakásomra, ahol általában havonta egy alkalommal fordultam meg és bekeveredtem a levelek közé, ahonnan csak nemrégiben került napvilágra.

A levél napjainkban is nagy érték, mert megmutatja mennyi mindent tehet egyetlen ember, ha egy olyan nagy múltú település, mint Torockó helytörténeti emlékeit szerbe-számba akarja venni és azokat az utókor számára megmenteni. *Györgybiró Pál* családneve a Székelyföldön a XVI. század közepétől mutatható ki és a *György+biró* keresztnévből és tisztségnévből alakult (*Kázmér Miklós: Régi magyar családnevek szótára. Bp., 1993*). Sajnos többet viselőjéről nem tudok.

Hadd álljon itt most a levél teljes egészében, ezzel valami keveset törlesztve mulasztásomból.

Kedves Igazgató Úr!

Úgy érzem, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Múzeuma az, ahová fordulnom kell, azért, hogy munkámban felmerülő szakmai problémákban tanácsot kérjek. Nem vagyok teljesen tisztában azazal, hogy a két állam közötti kulturális egyezmény ezt nekem megengedi-e, vagy pedig a hivatalos fórumok kapcsolatainak keretén belül, korlátozva lehetséges csupán. Kérem szíveskedjék meghallgatni.

Tanító vagyok. 1951 óta működöm helyettes tanári minőségben. Az első percben felismertem azt, hogy milyen helyet foglal el Torockó művelődéstörténetünkben. Milyen jelentősége van néprajzi, történeti, nyelvtudományi stb. szempontból, ezért azonnal (1951) megkezdtem a munkát és azóta szakadatlan gyűjtöttem az anyagot. A munkát egyedül végzem iskolai munkámon kívül, önkéntesen, fizetés nélkül az állam messzemenő anyagi támogatásával (évi 10 000 lej költségvetés). A munka olyan tempóban haladt, hogy már 1952-ben a Minisztérium, mint állami költségvetéses intézményt nyilvános működési joggal engedélyezett és iktatott be. A községi vezetőség jóindulatából a község központjában lévő korszerű emeletes épület (volt városháza) öt legszebb termét kaptam meg kiállítási termék céljára. Itt helyeztem el az összegyűjtött anyagot. Természetesen az anyag tudományos, szakszerű elrendezése nem könnyű dolog azt tudom. A munkát megnehezíti az is, hogy a „tematikája” a múzeumnak nem egyezik a többi nagy Néprajzi Múzeumokkal, mert nem csupán a község profilját tükrözi foglalkozások szerint, hanem a község történeti múltját is szeretném bemutatni.

Az összegyűjtött anyag a következőkből áll: Körülbelül 2000 darab kézirat az 1600–1700–1800-as évekből, melyeknek nagy része a háromszázéves jobbágyper eredeti aktái. Körülbelül 200 darab régi erdélyi nyomtatvány (könyv) 1600–1700-as évekből. A régi vasművesség emlékei: Bányász, kohász és vasverős szerszámok. Torockói festett bútorok. Népviseleti darabok. Hímzések és csipkék. Kerámiai tárgyak (régii kályhacsempék, bokályok, tányérok és egyéb edények.) Gróf Thoroczky család, Csupor Miklós erdélyi vajda és város címerei. A Székelykő csúcsán lévő római őrhelyről származó tárgyak (Egy faragott kőszobor, bronz mécses, padló mozaik darabok, szobor töredékek /kerámia/).

A község területén talált történelemelőtti bronz- és vaskori kerámia darabok. Szilex eszközök és őskori állat maradványok a környékbeli barlangokból. Népvándorláskorbeli nyílvevesszőhegyek stb. stb.

Azt az anyagot, amit nem tudtam összegyűjteni azt aquarel és tus rajzokkal igyekeztem megörökíteni és bevenni a múzeumba. A régi bányákról térkép. Térkép a környező szénégető telepekről. Térkép a torockói vas árusítási útvonalokról. Egy régi vasverő üzem látszati perspektívája és keresztmetszete.

Kovácsoltvas ablak rácsok. Különböző vas díszítő elemek, ajtó kilincsek, ajtó húzók, zárok, festett ládák kulcsai, mind-mind igen szép kovácsoltvas munkák réz díszítésekkel, melyeknél szebbet nem ismerek és melyekben községünk igen gazdag.

Különböző típusú torockói cserépkemencék. Régi torockói házak. Fedélzsindelyezés különböző típusai. Háztetők oromdíszeinek fajfajágásai. Homlokdeszkadísztések (füstlyukak), tornácdeszka díszítések. Különböző építészeti elemek stb.

A torockószentgyörgyi középkori vár és alaprajza. Régi malmok. Régi bányász és vasverőskovács sírok és sírkövek. Gróf Thorockai kuruc tábornok sírja és címeres feliratos sírköve és más kuruc hadnagyok sírjai a torockószentgyörgyi temetőben.

Nehéz volna felsorolni mindazt, amit öt év alatt összegyűjtöttem, még nincs ellettározva, sem elrendezve úgy ahogy szeretném. Körülbelül 3000 darab van, kivéve a levéltárak, a könyveket, az éremgyűjteményt. Az itt felsoroltakon kívül még igen nagy lehetőség kínálkozik arra, hogy e kis múzeum fejlődése művelődéstörténetünk a társadalomtudomány és iparművészetünk haladó hagyományának feltárása által a művészetének és tudományának szolgálatába álljon.

Mielőtt az anyag tudományos elrendezését megkezdéném szeretném, ha az igazgató úr a rendezéssel kapcsolatosan a véleményét megírná, vagy, ha erre lehetőség van úgy kérem valami olyan forrásmunkát elküldeni, amit felhasználhatnék, mert mi ebben nagyon szegények vagyunk. Természetesen a költség visszatérítésére valamilyen módot keresünk.

Szívésségéért előre is hálás köszönettel vagyok

Torockó, 1956. III. 10.

Györgybíró Pál

A levél közlésével emléket szeretnék állítani Györgybíró Pálnak, aki tanári elfoglaltságán túl olyan hatalmas muzeális, könyvtári, levéltári gyűjteményt hozott létre, amit kevesen előtte és utána. Ezzel egyben elnézését is kérem, hogy – tudtomon és akaratomon kívül – nem segíthetem munkájában.

Közli: Balassa Iván

Népi hiedelmek Heveder faluban*

Heveder a Gyergyói-medencében, Vasláb mellett, a mészköképződésű Kakashegy alatt fekszik. A Gyergyói-medencében lévő falvak kezdetben a lakosok téli szálláshelyéül szolgáltak, a nyári szálláshelyek azokon a területeken voltak, ahol tavasztól őszig a nyájukat legeltették. A falvak nyári-téli szálláshelyek létezésén alapuló rendszere a lakosság fő foglalkozásával, az állattenyésztéssel függött össze. A medence területének a mezőgazdaságba való fokozatos bevonásával megnövekedtek az ősi gyergyói falvak, majd idővel újak is keletkeztek.

A mezőgazdasági termelés kezdetben a déli fekvésű domboldalokon indult be, mivel ezek a területek termékenyebbnek bizonyultak, mint a vízben gazdag, erdővel fedett Maros melletti területek.

Az állattenyésztésről a növénytermesztésre való fokozatos áttérés időszakában alakultak ki a régebbiek mellett az újabb települések. Az új földek megszerzéséért folytatott küzdelem során, a mocsarak lecsapolása, az erdőfoltok kiirtása mellett egyes családok, család-csoportok a mezőgazdasági művelésre alkalmasabb területekre költöztek át, lerakva az újabb települések alapjait. A faluosztódás útján történt település kialakítása a XVI. század közepéig fejeződött be Gyergyóban. Így alakult ki Alfaluból Csomafalva, Szárhegyből Remete és Ditró, Kotorcsából Ujfalu. Tekerőpaták határában alakult ki Vasláb és Marosjő. A faluosztódás a további évszázadokban is folytatódott. Kialakultak olyan tízesek és leánygyházak, mint Tekerőpaták Heveder, Csomafalván Szászfalu, Remetén Csutakfalva, Ditróban Orotva.

* Elhangzott 2000 szeptemberében Mesztegyőn, az V. Országos Diák Honismereti Konferencián. (Szerk.)

Lidérc – Ludvére

A lidérc szó legáltalánosabb magyar jelentése: megfoghatatlan, imbolygó fény, mocsári láng. Ady Endre így használja ezt a szót:

*„Vagyok, mint minden ember: fenség,
Észak-fok, titok idegenség,
Lidérces messze fény,
Lidérces messze fény”*

A lidérc továbbá ördögvezető is. Előfordul, hogy a lidérc önként hozzászegődik valakihez, főleg fiatal férfiemberhez, s az nem tud tőle szabadulni. Hevederben Gizi néni így vélekedett róla: „Én úgy tudom, hogy az, egy halottnak a szelleme, amely megrontja az embereket. Itt, az egyik szomszéd jött haza Tekerőpatakról és észrevette, hogy őt egy fekete ló kíséri. Ha gyorsan ment, a ló is gyorsan ment utána, ha lassan ment, a ló is lassított. Az aztán elkezdett futni hazafelé, s hát a ló is futott utána. Amikor beéret a kapun, szembesükta a lóval a kaput, s az a fejét átrakta azon és nézte... Az ember ahogy beéret a házba, rosszul lett, hozzátartozói kimentek, hogy megnézzék a lovat, de se a ló se a patanyom nem volt sehol. Hát ez a lidérc.”

Boszorkányok

A néphit és a mese boszorkánya a névazonosság ellenére egészen elkülönül egymástól a népi tudatban. Egyes falvakban hitték és hiszik, hogy léteznek olyan asszonyok, akik képesek embert, állatot megrontani. Néha világosan kiderül, hogy a boszorkányokról a mesélő személyek, szellemileg fogyatékosak és maguk is fantáziálnak. Néha egy és ugyanazon asszonyt egyesek boszorkánynak, mások pedig gyógyítónak, kuruzslónak tartották.

„Volt egy olyan asszony a falunkban – meséli Gizi néni –, aki elég sok minden boszorkánysághoz értett. Például volt neki egy vasból csinált ollója, azt felszúrta az ajtó sarkába, erre felfigyeltek a fiatalok, me lányok és fiai voltak neki, s jártak udvarolni az udvarlók oda. Felfigyeltek a legények, s összeegyezkedtek, hogy vegyék ki az ollót onnan, mán van ott mindig az az olló? Mikor az öregasszony kiment a házból, az egyik férfi, az egyik legény kivette az ollót, zsebre dugta, abban a pillanatban rontott az ajtón be az öregasszony, s mondta az illetőnek: – na gyorsan kivedd az ollót a zsebedből, s vissza oda, ahonnan elvetted, me míg az olló a zsebedben van, addig te nem tudsz a házból kilépni. Sok-sok mindent csinált még ez az öregasszony, amelyik szerette, annak élete végéig jót csinált, amelyiket nem szerette, az felkötötte magát, úgy elintézte. Oretán volt neki egy fehér kígyója, s egy békája. Azt odaadta a gyermekeinek. A mai napig szerencsájuk van.”

Halottlátók

A halottlátók tudományukat többnyire révülés útján nyerik. A halottlátók általában érzékeny idegrendszerű asszonyok, de néha férfiak is. Könnyen esnek transzba. Ilyenkor látomásai vannak, néha maguk is megjárják a túlvilágot. Gizi néni meséli:

„Itt a szomszédunkban volt egy idős ember, aki a II. világháborúban orosz fogságba esett, vagy hat évig orosz fogoly volt. Hogy igaz volt, amit beszélt nekem nem tudom, de nekem személyesen is sok mindent elmesélt. Például a szomszédjában meghalt egy olyan férfi, akivel évek hosszú során haragban voltak. Halála után elkezdte beszélni az öreg, hogy látta pont éjfélkor, hogy a kéményen bejött, s a kályhacsőn ki, nagy fergeteggel kijött ez a férfinak a szelleme, s testté változott előtte, s bement a kamrájába, s mind megette a szalonnáját.”

„Velünk történt meg: 1988 áprilisában meghalt az apósom, akkor nekem 13 éves volt a kicsi fiam. A kisebbik fiam olyan nagyon szerette a nagytatáját, hogy nagyon-nagyon sajnálta a temetéskor, s nagyon meg volt bántódva, hogy a nagytata gyermekei nem siratták meg. Utána, egy-két nap elteltével a kisfiam déli 12 órakor, amikor a délt harangozták, az udvaron meglátta a nagytata szellemét, éspedig olyan formában ... a fején ... a feje ép volt, teljesen meglehetően ismerni, s a teste csak egy fehér úszó valami volt. Utána eltelt három nap, újra ugyanúgy látta, úgy mintha úszott volna a levegőben. A gyermek olyan nagyon megvolt ijedve, hogy se este, se nappal nem mert járni az utcán, az udvaron. Nem hittünk neki, de mikor harmadikszor az udvaron megjelent a nagytata szelleme, én, személyesen én is láttam, ugyanúgy, ahogy ő elmesélte. Elmentem a paphoz, felbeszéltem neki, elmeséltem, hogy mi történt ná-

lunk, mi történt a gyermekkel, de én is nagyon megvoltam riadva, azt mondta a pap bácsi, ez létező dolog, ez lelki dolog. Adott nekünk tömjént, tegyék élő, égő szentet rá, térdeljünk körébe, a család minden egyes tagja, hangosan imádkozzunk s meglássuk Isten meghallgassa kérésünköt, s többé nem fog nálunk megjelenni a nagytata. Háromszor ismételtük meg ezt a dolgot, és ugyanúgy meg is történt, többet soha nem láttunk semmit, megnyugodtunk mindenki.

Egy másik példa, amikor meghívják például a szellemet. Egy asztalt körbefognak olyan emberek, s ráteszik a kezüket az asztalra, akik hisznek a szellem meghívásában. Akkor, aki tudja a varázsigét, aki meghívja a szellemet, az valami ókuszpókusz, mit tudom én mit mond, s akkor kérdez a szellemtől. Az a varázsigé valahogy így volt: Édes jó szellemem, hogyha itt vagy, s jó szellem vagy, jelenj meg és három koppantással köszöntsd az Úr Jézust. Akkor, ha többet vagy kevesebbet koppantott, nem kellett foglalkozni vele, mert rossz szellem volt. Olyant kérdeznek tőle, ami számára megfelelhet. Például, ha megkérdezi az illető, hogy na mondd meg, hogy hány évek élek, akkor az asztal annyit koppant, s ehhez hasonló dolgok."

A rontás

A rontás gyűjtőfogalom: az európai néphit rontásnak tulajdonít minden látszólag ok nélküli szerencsétlen eseményt: betegséget, halált, másféle balszerencsét. A rontó lehet élő ember, de lehet valami démonyoni lény is. A rontás elsősorban a boszorkák funkciói közé tartozik, de ronthatnak a „szépasszonyok”, illetve a „rosszak” is. Megrontani nemcsak embert, hanem állatot is lehet.

„Éjszaka a lovakat megnyergelték, meghátalták, habba borították az istállóban. Nálunk megtörtént az, hogy este nem, vagy semmi baja a lónak, s reggel az egész haja, apró-apró tincsekbe, három hármas fonásba bevolt fonva. Akkor leterítettük a nagykabátot az istálló küszöbére, lesben álltunk, s akkor a lovak kezdtek helyben vágatni az istállóban, akkor vasvillával vertük a kabátot, s varázsigéket mondtunk, de én azt már nem tudom, elfelejtettem."

Az igézés – szemmel verés

A rontás többi formájától abban különbözik az igézés, hogy nem mindig szándékos. A szemmel verő néha nem tehet róla, ha megigézik. Így például az összenőtt szemöldökű, szúrós szemű emberekről, asszonyokról azt tartják, hogy akaratuk ellenére is ártanak újszülött embernek, állatnak. Aki szemveréstől tart, vagy félti gyermekét, növényét vagy állatát, piros szalaggal, vagy ruhadarabbal igyekszik megállítani az igézést. Ha minden óvatosság ellenére megtörtént az igézés, akkor különböző cselekményekkel, ráolvasással igyekeznek azt jóvátenni:

„Az igézet az biztos valóság, ez igaz. Vízet kell vetni, ha valakinek nagy fájdalmai vannak, elmondhatjuk a Miatyánkot, a csészébe vizet merítünk, s az égő szentet háromszor, három darabot beleteszünk a vízbe, azok az égő szentek a vízben sírnak. Hogyha leszáll a szén a víznek a fenekére, tehát a csésze fenekére, akkor a személy, az igaz, hogy megvan igézve. Ha pedig fennmarad a víz tetején úszkálva a szép, akkor nem, nincs megigézve. Ezzel a vízzel megigézett személynek meg kell kenni a homlokát, keresztet kell vetni a vízzel a homlokára, s egy keveset kell igyon belőle, s abban a pillanatban elmúlik az a nagy-nagy fájdalom. De azután itattak a vízből, hogy elmondatták a mondókát hogy: Szem megnézett, szív megszeretett, vigasztaló Szent Antal gyógyítsd meg!"

A ráböjtölés

A böjtről, mint a katolikus egyház által elrendelt egyházi előírásra, régóta szólnak az egyházi rendelkezések. Magának a böjt szónak szómagyarázata ismeretlen. Feltehetőleg a pogány magyarság hiedelmében is szerepet játszott a böjt, talán a sámánok is használták a révülés előidézésére. Ebben az esetben nem az egyház által előírt böjtről van szó, hanem a böjtölésnek, mint mágikus eljárásnak szerepéről a magyar néphitben. A magyar néphit szerint a böjttel, tehát önmaguknak ételtől való megtartóztatásával, mint varázsló eljárással, kényszeríteni lehet a természetfölötti erőket arra, hogy valamely kívánságunkat teljesítse. A ráböjtölés segítségével elpusztíthatjuk ellenségünket, felfedhetjük a tolvajt. A ráböjtölés nem gyakori je-

lenség. A rábőjtölés technikája az, hogy amennyiben egy ellenségünket el akarjuk pusztítani, vagy legalábbis megbetegíteni, vagy egy tolvaj kilétét felfedni, akkor egy bizonyos időben, tehát a hét egy napján, egy meghatározott időszakon belül teljes vagy részleges bőjtöt fogadunk. Az időszak végén ellenségünk megbetegszik, vagy pedig egyenesen meg is hal.

„Hallottam, hogyha valaki Istentől valamit kér, például mindenestre kérjen mindenki jót, akkor bőjtöt tart. Felfogad egy kilenc hetes bőjtöt, hát egy bizonyos napon például a keddet tartsa meg, s akkor Isten meghallgassa a bőjtöt, s biztos, hogy jóra fordul a dolga. De hallottam olyant is, hogy valaki, valakinek rosszat akart csinálni, s akkor bőjtölt azért, hogy az Isten úgy verje, vagy azt adja neki ... vagy na.”

Vezetőtanár: *Mirk László*

Fórika Éva

Népi játékszerek a Gyimesekben*

A Keleti-Kárpátokban, Fügés-telek 1050 méter magas csúcsa alatt eredő Tatros az 1662 méter magas Tarhavas lábánál lévő szoros bejáratáig mintegy 30 km hosszúra elnyúlt völgyön halad Moldva felé. Ezt a völgyet a Tatros felső szakaszának vízgyűjtő medencéjével együtt Gyimes vidékének nevezik. A vidék három nagy kiterjedésű községet foglal magába: Gyimesfelsőlokot, Gyimesközéplókot és Gyimesbükköt. Ma az előbbi kettő az erdélyi Harghita, az utóbbi pedig a moldvai Bákó (Bacău) megyéhez tartozik. Kopár, hegyes vidék. A népdal is azt tartja: „A gyimesi hegyek kőből vannak rakva”. Kopárságát még itt-ott megmaradt erdőfoltok, hegyvidéki és a patakok völgyeiben megbúvó házak élénkítik. A lakott terület tengerszint feletti magassága 700–100 méter körül változik.

Gyimes vidékét többségben magyarok és kevés számban románok lakják. Az itt élő magyarokat csángóknak is szokták nevezni. A gyimesi csángók a Tatros folyó felső szakaszát lakják.

A gyimesi csángók hagyománytudatában úgy él, hogy őseik – akik elsőnek telepedtek le erre a világtól elzárt és akkor még lakatlan, erdő borította vidékre – vagy a katonai szolgálat elől, vagy valamilyen más okból, a katonaságtól üldözve hagyták ott szülőföldjüket és húzódtak az őserdőtől borított havasok közé.

Ennek a vidéknek a két kisebb községből – Gyimesfelsőlok, Gyimesközépló – gyűjtöttem össze a régi játékszerek elkészítésének módját és használatát, valamint egyeseknek a rajzát is.

Több adatközlőtől érdeklődtem, mindenik más-más játékszert elevenített fel gyermekkorából, tehát úgy látszik, mindenki saját elképzelése szerint készített játékszert magának. Van olyan is, amely nagyszülőről hagyományozódott szülőre, majd a gyermekekre, és még ma is használják. Rá voltak kényszerítve a játékszer készítésére, hiszen nem voltak játékkészletek. A játékokat maguk a gyermekek készítették el, vagy amelyiknek nehezebb volt az összeállítása, abban a nagytata segített szabadidejében, vagy, ha már nem tudott az öregségtől más munkát végezni.

A játékszerek alapanyagai olyan dolgok voltak, amit a háztartásban és a természetben meg lehetett találni, és nem kellett értük hazulról elmenni. Egyszerűek voltak, mégis a gyermekek jól, kellemesen élték meg gyermekkorukat és az öregek ma is szívesen emlékeznek vissza erre az időszakra.

Tilinka: A fűszál összeszorítására a fiúk alkalmanként külön kis játékszert, fűmuzsikát, tilinkát szoktak faragni. Egy 15–20 cm-nyi hosszú mogyoróágot hajától megtisztítanak, majd a közepéről kivésnek egy harmadnyi hosszúságú szakaszt, amit utóbb vissza is helyeznek. A két fadarab közé szorítják a fűszálat, amit élével a szájuk elé tartva fújnak.

* Elhangzott 2000 szeptemberében Mesztegnyőn, az V. Országos Diák Honismereti Konferencián. (Szerk.)

Furulya: Nem kevésbé hagyományos, közismert játékszer. Különösen az iskoláskorú pásztorfiúk kedvelték. Anyaga sima fűzfaág: a recés vagy bogos, az érett nem jó, mert elszakad. Ebből májusban a nedvkeringés megindulása után két rügy közti távolságot metszenek le, majd késsel körös-körül addig ütögetik, amíg a héja leválik. Az így nyert lyukas héj vastagabb végén a szelétől kb. 1,5–2 cm-re egy háromszög alakú lyukat vágnak. A héjból kihúzott gömbölyű fás rész mindkét végéből levágnak egy-egy dugónak való 1 cm-nyi szakaszt. A vastagabbikból hosszában is kihalítanak egy darabot, hogy amint a héj végébe bedugják, fújásakor felette a levegő a sípba behatolhasson. Hangja magas, csak addig szól, amíg nedves, ezért, ha megszárad vízbe mártják.

Pengettyű: A gyufás-skatulyából, gyufaszáלבól és gumiból készült pengettyű a mai öregek gyermekkorában ritkább volt, ma viszont annál közismertebb gyermekhangszer. Fiúk és lányok egyaránt el tudják készíteni. A gyufás-skatulya felső lapjának két szemben fekvő élébe bicskával kis vajatokat vágnak, hogy ezeken harisnyakötőből kihúzott, vékony gumihúrokat rögzítsenek. Ezeket két oldalról egy-egy gyufaszállal kifeszítik, majd gyufaszállal pengetik. Főként kicsik játszanak vele, énekelnek, még táncolnak is melléje.

Lúdgége zergő: Ma már nem használt, régi játékszer. Libavágáskor készítették az állat gégejéből: kukoricaszemet tettek bele, majd a két végét egymásba fonták. Megszáradva szólt. Ez volt a csecsemő első játékszere. A bölcsője karján átkötött spárgára erősítették, majd amint nőtt egy keveset, a kezébe adták.

Perregtető: A századfordulón és ma is egyaránt ismert, kerek fadarabból készített, szélén olykor recézett, közepén két helyen átfúrt és spárgával átfűzött perregtető már kevésbé hangszer, sokkal inkább hangkeltő játékszer. A spárga szélét fogva gyorsan megforgatva, majd ismételtelen széthúzva surrogó hangot ad. Fiúk készítik maguknak vagy leánytestvérüknek. Főként télen a szobában játszanak vele.

Disznóhólyag zergő: Disznóöléskor a gyermekek elkérték a disznó hólyagját, borsót tettek bele és felfújták. Amikor megszáradt zörögni kezdett. Előfordult, hogy a fiúk rákötötték a macska farkára, ahol a hólyag nagyokat puffant. Jól szórakoztak rajta a kisebb-nagyobb gyermekek egyaránt.

Szélmalom: Félig játékszer, félig időjárásjelző készülék és madárijesztő szerkezet a szélmalom. Tíz-tizenégy év körüli fiúk készítik és szegeznek fel a kerítésre vagy valamilyen magas építményre. Lényege: egy függőleges állványon, szabadon forgó tengely halad át. Egyik végén vitorlák, a másik végén széles deszka helyezkedik el, amely a légáramlatra önműködően beáll. A vitorlák gyors forgásától a tengelyre erősített fémdarabkákat a feszítőlécre szerelt bádoglemezt ütök, s így a szélmalom egyben hangforrás is.

Szélrózsa: Emlékezet óta ismert, de könnyen előállítható a szélrózsa, azaz négyzet alakú, átlói mentén bevágott és behajtogatott, közepén gombostűvel összetűzött papírforgó, amit egy pálcika végére szeggel tűznek rá. Elég a széllal szembe tartani és máris forgásba jön. Szélcsendes időben a gyermek fut vele, lehetőleg körbe, mert akkor forog a legjobban, vagy más esetben fújja.

Cserkobola: Időálló építmény volt a cserkobola. Legények, serdülő fiúk állították a havasi szállásokon és a falu közti nagyobb tereken. Földbe ástak egy kb. 1 m magas, függőleges fatörzset, melyre vastag szeggel egy, esetleg két egymáshoz viszonyítva, derékszögbe mérlegszerűen elhelyezett vízszintes deszkát erősítettek úgy, hogy azt vízszintes irányba körbe lehessen forgatni. A deszka végére egy-egy vagy két-két gyermek ült rá, s ilyenkor valaki körbeszaladva hajtotta a cserkabolát. Ha nem volt hajtó, nem ültek fel, csak miután maguknak meghajtották, a vízszintes rúdra dőlve, lábukat felhúzva forgatták.

Vezetőtanár: *Mirk László*

Bilibók Rozália

TERMÉS

Dabolc, Gellért Sándor dajkáló, felnevelő szülőföldje

Kicsiny falu Dabolc, nem is volt nagy soha, s tán nem is lesz, pedig már több mint ezer éve tengődik az Éger mocsárból kiemelkedő kiseded halmon, a Kanális partján. S a többi halmon körben nyugatra Halmi, Kökényesd, Csedreg, délkeletre Bábony s a Pelesóc tövében a hegyre kapaszkodva Tamásváralja is hasonló sorsú település.

Dabolcon ma alig 350-en laknak. Halminak 3748 lakosa volt az utolsó népszámlálási adatok szerint, Kökényesdnek 1563, Csedregnek 1082, Bábonynak 444. De az első világháború után a Máramarosból a Halmi melletti Vencel-tanyára telepített Nyíresnek is ma már 476 lakosa van.

Kökényesd, Csedreg lakossága római és görög katolikus vallású, Halmi lakossága református, római katolikus, ortodox, s újabban a hívők száma gyorsan gyarapszik. Dabolc, Bábony, Tamásváralja, s a Halmihegy lakossága református.

Eredetüket, régmúltjukat sűrű köd takarja. Mióta világ a világ, mindig éltek itt nemcsak farkasok és medvék, melyek még e század elején is ellopták a pásztortól a kiscsikót, a kisborjút a Vágotterdőről kora tavasszal, hanem emberek is. S mióta világ a világ e hely, e település, e környék, e vidék mindig világvége volt, ahová a hatalom keze nehezen ért el. Nem is volt érdeke, mert innen nem sokat remélhetett, megvédeni meg nem érte az antik görög világban sem. De a Római Birodalomnak, Bizánci Birodalomnak is a vége volt, a Török Birodalom is csak eddig nyújtózkodott. Bár híres utazójuk, Evlija Cselebi 1660-ban Nagyváradról hazamenet végigjárta e vidéket, de csak kívülről láthatta az aranyosmeggyesi várkastélyt, a túrterebesi Perényiek kastélyában sem vendégeskedhetett kedvére, Halmin áthaladva is csak elnézhetett Dabolc felé, mert oda neki nem eskábáltak pallót a dabolciak málékóré ézékéből, mint Mátyás királynak, egy helyi népmonda szerint, melyről Gellért Sándor is tudott, de nem verselt meg. A Lengyelország felé menekülő II. Rákóczi Ferenc kurucai után nyargalászó labancok is megtorpantak e mocsári erdők szegélyénél. A középkori Európa leghatalmasabb birodalmának, a Habsburg Monarchiának a határa is itt ért véget. Az orosz cárok nem is tudták, hogy kelet felé meddig övük a világ, de nyugat felé birodalmuk határai itt véget értek. Még a nagy Szovjetunió határai sem nyomultak tovább, csak élesebb körvonalat kaptak. Napjainkban is Napkelet és Napnyugat; a keleti és a nyugati világ nem itt találkozik, hanem inkább itt véget. De még a mai Romániának is itt a vége.

Bár mélységesen mély a múltnak kútja, e vidék múltjára vonatkozóan írott forrásokból nem meríthetünk, mert ilyenek vagy nem is voltak, vagy nem maradtak ránk. A keleti meg a nyugati források meg máshonnan nézték a világot, s onnan nézve másnak látszott, mint amilyen valójában volt.

Hogy Dabolc, Tamásváralja, Bábony, Halmi és Kökényesd, Csedreg is évezredek óta lakott települések lehetnek, abból sejtethetjük, hogy Dabolc neve több szláv nyelvben is tölgyet, tölgyest, tölgyerdőt jelent. S nemcsak Gellért Sándor énekelte meg a Molnárék nagy tölgyfáját, mely a

*csípős hangyák őrtanyája
És messze néz, mint jó vitéz,
Csakhogy el nem sírja magát.
Ő is látta lehullani
a kurucoK szép csillagát...*

hanem a Vágotterdő nevű határrész mutatja, hogy a mocsári tölgyes nem is olyan régen szorult vissza a Hodos patak vonalán túlra. Amit Dabolc s a környék múltjáról már tudhatunk is, az az, hogy ezer év óta a környéket a Kóta nemzetség uralta. Nevükben ma is a szapora Kótaiak őrzik e nemzetség emlékét s anyanyelvét, a magyar nyelvet, mely ezer éve folyamatosan, megszokások nélkül beszélt nyelv ezen a vidéken. S a ma élő utódok is ragaszkodnak nyelvükhöz, kultúrájukhoz, hagyományaikhoz, hitükhöz. S ezzel minden hatalomnak számolnia kell, mert ez feltör a földből is, mint az ezelőtt ötven évvel kiirtott szőlőtőkék hajtásai a Halmihegyen a juhlegelővé változtatott akácbokros bozótokban, vagy üzennek a dabolci temetőből, mint Gellért Sándor írja:

*Mellbe csökkentett fejekkel,
mint előzevegüilt menyecskek,
sok sírnak a helyét, hantját
sárga nárciszok jelezték.*

Dabolcról az első írásos említés 1327-ből való. Egy 1400-as évekből fennmaradt feljegyzés szerint tizenöt család lakta a falut, valamennyi kisnemes. A faluban ma is az ő utódaik élnek. A sors különös játéka, hogy míg Halmi lakosságának mintegy kétharmada százévenként kicserélődött, Kökényesd, Csedreg lakossága pedig a XVIII. században szinte teljesen, addig Dabolc, Bábony, Tamásváralja lakossága ezer év óta állandó, alig változott. Pedig a középkorban a vidék központi települése Bábony volt, Tamásváralja pedig szegény jobbágyfalu. E három falu nyelvében ma is sok középkori jellegzetességet őriz, s keresztnév állományában viszonylag sok, ma már máshol alig használt nevet, becenevet.

A századforduló táján a környékbeliek még csíkosoknak csúfolták a dabolciakat, s urambocsá', még azt is híresztelték róluk, hogy szép templomuknak azért nincsen tornya, mert a csík lerúgta. Akkor még a Dabolcot körbevevő mocsarakban rengeteg volt a csík. Csíkkassal fogták, sőt kasítával (fáskosárral). Csak bele kellett meríteni a mocsárba. Darabokba vágva is fickándoztak ugyan napestig, még a lábasban is, ahogy sültek, de ízes húsup is jó táplálék volt, s több is termett belőlük mint búzából, a dabolci vízjárta határban. Aztán ha egy kis bor is került, mert került az asztalra, ők sem maradtak adósak a csúfolódással. Fanyelvűek voltak a Halmiak, pánkujosok a bábonyiak, olajosok a kökényesdiek (a nagybőjtöt egy liter olajjal kihúzták, még a végén a fele meg is maradt), pugrisok a csedregiek.

Gellért Sándor így örökíti meg a dabolciakat, s e határok szabadlata határban határtalan szabadságvágyát, mely egész életében arra sarkallta, hogy múltunk és anyanyelvünk rejtelmét kutassa a dabolci „szegény végbeli vitézek” közt csakúgy, mint a Don-kanyar halálzivatárában, vagy később a mikolai kényszermagányában. A Don-kanyar poklából szabadulva 1946-ban örökíti így meg gyermekkorá Dabolcát:

*Engi Ambrus jól ismerte
a kanálist ügyeszte.
Iszap fölé, a víz alá
Szorította a csikkását.
Fanyelvűek a halmiak,
csíkosok a dabolciak.
Hordozzuk csak a gúnynevet,
Hízik az úr, mikor nevet.
Beszélük, hogy e kanális
hozott volna olyan árvízt,
kinek dühe tajtékosan
a faluba is berohant.*

*A csűrkapun nagy karóval
úszattak a koporsóval.
Csűrkapukon ment a nászúnpé
ki se telvén ama gyászshét.
Most mindent e ványadt érbe
kerget a fény kardpengéje.
Csöpp víz hátán nagy port verünk,
tanító-úr-apám velünk.
A víz partján kong a meleg.
Méhraj zúdul fejünk felett
határnélküli határba,
nincs lánc a szabadsága.*

A dabolci kisnemesek társadalmi-népi eredetét illetően a történészek véleménye megoszlik. Szabó István is, Ugocsa vármegye legjobb monográfusa, nem foglal egyértelműen állást sem a serviens, sem a várjobbágy, sem a gyeputör eredet mellett.

A dabolciak kisnemesi eredetét nemcsak az egyes családokban máig rejtve őrzött nemesi kutyabőrök igazolják, hanem a falu magatartása is, amely megkülönbözteti őket a környező falvakétól. A kisnemesi falvak a középkorban kiváltságokat élveztek. Adót nem fizettek. Az uralkodón kívül más világi személytől vagy egyházi hatóságtól nem függtek. Felettük lévő hatalomnak csak a Fennvalót ismerték el. Nagyjából így van ez ma is. A múlt században még

a múltjára büszke közösség erejét meghaladó vállalkozásba kezdett. A szó szoros értelmében a régi Istenháza fölé egy új, hatalmas templomot épített. Miután elkészült, csak utána bontották le a beépített régít. Az új templom tornyának alapjait is lerakták, de erejükből már nem futotta felépíteni. Dabolcon nem az égbeszökő kapcsú templomtorony hirdeti Isten dicsőségét, hanem a Bencze Gyuri bácsi oltókése nyomán a bő termésükkel alázatosan földre roskadó szilvafák. Egykor Markovicsék vitték szét messzeföldre e vidék szilvaterméséből készített ízes, mézédés szilvalekvárt. De hol vannak már Markovicsék! Akik túléltek az auschwitzi borzalmakat, már rég a Szentföldre távoztak. Ma már e vidék szilvatermése Bukarestig és tovább, turci pálinka néven bódítja a világot. Markovics Rodion is valahol az égi mezőkön kószál.

Bár a dabolci kisnemesek előjogokat élveztek a középkorban, a baj csak az volt, hogy a Zsigmond királytól kapott díszes királyi pecsétes kutyabőrökhöz kevés birtokot juttatott nekik a király, ezért művelésre jobbágyot vagy zsellért alig alkalmazhattak. Földjüket maguk művelték. Birtokuk idővel, az öröklődéssel felaprózódott. Egy szó, mint száz, maradt a rang, a kutyabőr, de elszegényedtek. A XVI. század táján többségük már illy rendelkezik fél, vagy negyed telek nagyságú földterülettel. Ez a romlás a következő századokban is tovább tart. Egy 1743-ban készült összeírás szerint a Dabolcon lajstromba vett 27 armalista családnak összesen 10 ökre, 9 tehene és 5 disznaja volt. Ebben az időben, az alföldi falvakban nem ritka az olyan telkes jobbágy, akinek több jószágga van, mint a dabolci kisnemeseknek összesen. Ebben a helyzetben nem csoda, ha megpróbálnak élni úgy, ahogy lehet. 1743-ban öt dabolci kisnemes a vármegyénél, mint hajdú szolgáltak. Csakhogy a vármegyét is mintha rájuk szabták volna: Ugocsa vármegye a középkorban Magyarország 52 vármegyéje közül a legkisebb. Igaz, arról híres, hogy „non coronat”. Ugyancsak 1743-ban egy dabolci kisnemes csizmadiaként, egy vargaként, egy pedig mészárosként tartja fenn családját, jobb időkre a sifonba rejtve kutyabőrét. Dabolcnak hamarabb volt nemesi oklevéllel rendelkező vargája, mészárosa, mint Debrecennek doktori címmel rendelkező iparosa.

Az állandó romlás oda vezet, hogy többen aktív szerepet vállalnak koruk társadalmi mozgalmában, már a Dózsa vezette parasztháborúban is. Az 1690-es parasztmegmozdulás vezére meg éppen a dabolci Órás András lesz. Azonban hiába vitézkednek a Rákóczi vezette szabadságharcban is. A történelem viharaiban megpróbálnak ugyan helytállni, de sorsukat jobbra fordítani nem tudják, pedig a dabolci armalisták kiváltságát nádori adománylevellel is megerősítik a XVIII. század közepén.

Az 1767-es úrbérrendezési törvény sem segítette a dabolci kisnemeseken, sőt az 1848-as híres jobbágyfelszabadítás sem. Rajtuk már csak az Isten segíthet, vagy már tán az sem.

A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár ugocsai főispáni fondjából nemrég előkerült, a Kárpáti Kalendáriumban Bagu Géza és Szakál Mihály által közölt, Egry János ugocsai alispán 1849. március 26-án Halmiban kelt jelentéséből kiderül, hogy a tivadariak, királyháziak, dabolciak, csedregiek nemzetőrként védtek Verecke híres útját, a Verecke-hágót a máramarosi Vizán a betolakodók ellen, s mivel egyebük már nem volt, az életükkel fizettek. Az akkori Magyarország legkisebb megyéjének alispánja, vármegyéje szegénysége iránt érzett felelősségérzettel vezéreltetve a maiaknak is példamutató módon ilyen sorokat vet papírra a Halmiban kelt jelentésében: *„Az ellenségnek Galícia fölött Vereckénél szándékolt be törése hírére Nemzetőreinkből ki válogattatott egy vadász csapat, kiknek Tisztjei Elő terjesztésem folytán, a tisztelt bizottmány által hagyattak helybe, – s bár ha ezeknek el járása ellen némely rosszálló hírek szárnyaltak, becsületek érdekébe kötelességemnek ismerem hivatali innepélyességgel nyilatkozni, hogy mind az ottani Kormánybiztos, mind a parantsnok is Órnagy Martini Úr bár mikor elő mutatható bizonyítványaik szerint az említett tiszteknek – fegyelem s rendtartás iránti pontosságukat a vadász csapatbelieknek pedig szinte águkat – rend fegyelem tartásukat dűséretnes méltánylással el ismerik, e csapat azonban kettő híjával tért vissza szeretteihez, – Tivadarból Siklótzi, Daboltról pedig Belényi – karján sebet kapva a gyalázatos ellenség által el hurtzoltattak, s tsaknem naponta érzékenyítik ember baráti keblemet a bús özvegyen és aggot szülék el maradt kedveseik felőli kérdésök, s itt különösen felkérem a tisztelt bizottmány figyelmét Siklótzi Zsigmond el hagyottjai iránti kötelességre, méltóztassanak a férj után esengő nőnek, s attyokat hazánkért kétkedéssel kereső árvák sorsát enyhíteni.”*

A szegényt az ág is húzza – tartja a közmondás. A moldvai nagybojárnak, Vasile Alecsandrinak a jobbágyai könyörögnek, hogy ne szabadítsa fel őket, az orosz grófnak, Tolsz-

toj Leónak szintén. A dabolci protestáló kismesek nem ismerik az alázatosságot, a könyörö-
gést, megteszi helyettük Ugocsa vármegye alispánja. Ők teszik, amit kell. Tőlük csak áldozat-
okat vár az élet. Számukra a felülről, a császártól jövő híres jobbágyfelszabadítás is csak úri
huncutság, mely nekik semmi jót nem hoz. Jobbágyaik már rég nincsenek, s a fene nagy
egyenlőség számukra csak azt jelenti, hogy még mélyebbre süllyednek az élet mocsarába: a
valamikor a királytól nyert előjogaikat elvesztik, adómentességük megszűnik, s így az újabb
terhek súlya alatt csak még jobban meggörnyednek.

A százötven centiméter magasságot csak holdjáró cipőben megközelítő, szapora beszédű,
kényes, rátarti dabolci menyecskék még a XX. században is méltóságukon alulinak érezték a
piacolást. Míg a kökényesdiék két tojással, liter tejjel reggelenként a halmi piacra szaladtak
árulni, miután széthordták a kontót, addig a dabolciak otthon ültek, se nem adtak, se nem vet-
tek. A jöttment halmiak közé se nagyon keveredtek. Mint Gellért Sándor írta, máléliszttel ha-
bartak, krumplin, paszulyon, káposztán, vereshagymán éltek. De a kollektivizálás előtt
Daróczy Irén még rászólt az ökröszekérrel a mezőre menő nagyfiára, hogy egyenesen üljön a
deszkaülésen a vastengelyű ráfos kerekű szekéren, mely a köves úton nemcsak az ökrök patá-
it koptatta el, ha nem patkolták meg, mint a lovakat, hanem a lelket is kirázta az emberből.

A dabolci menyecskék kasornyába rakva, cserépszilkében vitték a mezőre a meleg ételt
szántáskor, vetéskor és főleg aratáskor a férjüknek. Árvagulyást főztek egy kis olajban pirított
vereshagymás rántással, csillogó piros paprikával, a hízó vékonyka szalonnája már megug-
rott a szabadkéményből. Főleg aratáskor, mert ilyenkor a férfiak már éjfél után kimentek a bú-
zatablába kötelelvetni a holdvilágban, hogy legyen mivel megkötni a kévéket. A málé- és nap-
raforgókévéket fűzfavesszővel kötötték. Ez a kötélcsinálás hajnalig tartott. A tövestől kitépett
leghosszabb szárú búzából egy-egy marokba elférő csomónak a fejét a másik marokban lévő-
vel összetekerték, megsodorták, a fejet a két marék közé hajlították és a két szárat ráfonták.
Aztán az így elkészült kötelel kévébe kötötték, tizennyolcat egy kévébe. Az egészet megön-
tötték, hogy engedelmeskedjen, a nap ne szárítsa ki.

Hajnalban a jó harmaton, amikor még a rókafüvet is úgy vágja a kasza, mint a cigány izéje
a vizet, kezdődött az aratás. Az egy, vagy két csapóval ellátott kaszával komótosan jó másfél
méteres rendet lehetett vágni úgy, hogy szinte tövig borotválták a búzát, a levágott rendet rá-
döntötték a még le nem vágott búzára. A kaszával nem csápoltak, mint az avasi románok.
Ezért is mondta cigány, hogy a kapálás csak ácsorgás, a kaszálás csak sétálás, a vályogvetés,
az a munka. A kaszás mögött a marékszedő egy sarlóval ölbe szedte, lerakta, ha győzte, akkor
két ölet egymásra rakott, ebből lett a kéve. Ezt naplementig fonnyasztották, főleg ha gazos
volt, s mind az volt. Akkor lerakták a köteleket, bele a kévéket, térdrel jól meggyomrozták,
ezért is hordtak vászonkötőt, hogy ne szúrjon, mert mindig tele volt a búza szűrőkével, s a kö-
telel megcsavarták, s a töves részét aládugták a megkötött kévének. Mintha géppel összepré-
selték volna, olyan volt. Akadt, ritkán, olyan markos marékszedő menyecske, aki a gyenge
kaszáznak azt mondta, hogy ha nem igyekszik, akkor őt is a kévébe köti. Ez nagy szűgyen
volt. De az is, ha a kaszás körbevágta a felfogott pászmat. Ilyenkor azt mondta a marökszedő-
jének, hogy igyekezzon, mert bevágja a rendbe. Estére aztán a földön heverő kévéket ke-
resztbe rakták. Egy kévét alulra, aztán négyszer négyet fejjel összefordítva rá. Végül, mint a
pap a fejére a sapkát, hátracsapva rátették a papkévét, azt kétoldaltól a felső kévéhez kötötték,
hogy a nyári viharok ne tudják széthordani. A lerakott és keresztbe rakott búza így tovább
száradt, a fejjel összerakott kalászkokat a nyári záporok nem tudták beáztatni, megrohasztani,
kicsíráztatni. A kerülő a neki járó kévét a keresztből kivethette amikor akarta, s villára szúrva a
hátán vihette, mert a felső négy kéve közül a papkéve csak kettőhöz volt kötve, s ugyanúgy
védte a búzaféjet, mint eddig. Az aratás 2-3 hétig is eltartott. Aztán kezdődött a hordás. Az
oldalrudas bélfás ökröszekérre, ha a jószág bírta, négy keresztet felraktak, csigás kötéllel ke-
resztbe az oldalrudakhoz lekötötték, hogy szét ne rázódjon, csúszson. Így szállították a rako-
dóba (szerűskertbe), ott asztagba rakták. Aztán kezdődhetett a cséplés, amely sokszor szep-
temberig is eltartott, mert a tizes kazános cséplőgépeket csak hat-nyolc pár ökrrel lehetett
vontatni, ha a két oldalra mellé rakott négy asztagot elcsépelte.

Végül a szalma meg a polyva hordással is igyekezni kellett, mert kezdődött az őszi betaka-
ritás, szántás. A túlerett napraforgó pogácsából száraz időben kipergett a mag, vagy kilakmá-
rozták a verebek, esős időben pedig belerohadt. A málészedéssel, kóróvágással is sietni kel-
lett. A tököt is haza kellett hordani, hogy az első fagy el ne rohassza a mezőn. Szent Mihály

napjára szabaddá kellett tenni a mezőt, mert attól kezdve a csordát ráhajtották a földekre, hogy a száraz muhart meg a virágzó paprikagazt lelegeltessék még az első fagy előtt. A legelőn ilyenkor már nem volt mit egyen a jószág. Az első fagy egyből semmivé tette a málé fiókhajtásait, a paprikagazt, a töklevelet meg az apró zöldtököt, a napraforgó fiókhajtásainak még virágzó pogácsait.

A nyári búzatarló földeken is legettettek, vagy csapadékosabb években a gazdagon növé muhart, szelíd füveket is lekaszálták. A tehének jól tejeltek tőle. Az ökröknek, a nagyszarvú hortobágyi magyar marhának jó volt a sás is, meg a hazahordott málékóró, de a búzaszalma is, meg a polyva. Valahogy ki kellett húzni vele a telet. Azok a gyorsjárású szilaj marhák nem voltak olyan kényesek, mint a mai fajták. Birták a strapát. Igaz, a húsup inasabb, szárazabb volt mint a mai jászlan neveltéké. Meg gyengébben is tejeltek.

A múltjukra büszke, flancos dabolci leányok a szegény tamásváraljai fiúkkal szóba se álltak, a bábonyi jámbor legényeket, még ha gazdagok is voltak, lenézték kissé együgyűségük miatt, a kökényesdi, csedregi pugrisokkal szóba se álltak, de a halmi jöttment újgazdagokat se szívelték. A XX. században jóformán nem nősült oda be senki, se leányt nem vitt onnan senki. E zárt emberi közösségbe nagy áradáskor csak a vizek hatoltak be, azok is megtorpantak a templom küszöbénél. De a halmi, a dabolci, a halmihegyi kertek alá vezetett trianoni cseh határ, 1940-ben Észak-Erdély visszacsatolásakor annak megszüntetése, 1945-ben a halmihegyi sziklák is felszántó szovjet határ (az addigi cseh területeken a szovjetek lettek az urak, 1990 után meg Ukrajnára váltott a cégjelzés) – szóval a világpolitika nagy sakkmatolásai szétrobantották ezt az ezer éve zárt kis emberi közösséget.

Az ötvenes évek kollektivizálása is megtette a magáét. A bábonyi oldal több száz éves faházait széthordták, lerombolták, a szőlősöket kiirtották, juhlegelővé változtatták, az eddig létező mintegy száz szőlőfaját kipusztították, helyébe a Halmihegyen mintegy négy-öt fajtát telepítettek. Ennyit a múlt századi nagy filoxéra járvány se pusztított itt. Dabolcnál rosszabbul csak Halmihegy járt. Ezt a települést a kanyargó határ elzárta Dabolctól. Mintegy 8-10 km-es kerülővel lehet csak eljutni a Halmihegy alá. Ceaușescu faluromboló politikája meg felszámolta Halmihegyet. Halmiba telepítette őket. Csak a harangláb maradt meg egy kisedes haranggal, meg vagy negyven lélek, akiknek az állandó munkájára az állami gazdaságnak szüksége volt. Az állami gazdaság szőlőirtása és telepítése munkaerőt igényelt, így a sors megkegyelmezett nekik. A közeli Tamásváraljáról csak a nagy szezonmunkára alkalmaztak napszámásokat. Szőlőszedésre meg ott voltak az ingyenmunkások: a szatmári Kölcsey Ferenc Gimnázium diákjai lelkes hazafias munkával pusztítottak amit csak lehetett, miközben a diákokért felelős pártaktivisták degeszre tömték autójukat szelídgesztenyével, édes muskotályszőlővel, a Fokszámban megrendezett országos versenyen aranyérmel nyert édes borral, miegymással, ami éppen került.

A kollektivizálás után sokan a nagybányai Főnixbe menekültek, hogy ott hamarosan és alattomosan végezzenek velük a mérges gázok, és a mérges italok, mint a nagyindulatú Bence Sándorral, vagy a tündérszép Bence Klárikával.

Régi igazság, hogy mindig a legkisebbel lehet a legjobban elbánni. Nincs irgalom, nincs kegyelem. A történelmi Magyarország 52 megyéje közül a legkisebbre sújtott a sors a legnagyobbat: három darabra szaggatta. Kellott neki „non coronat”! Ki tudja, hová lett az Aklithegyről özvegy Macsikné méltóságos asszony, aki a szőlőjébe templomot építtetett magának, papot tartott, viccellérvével, szőlőmunkásaival együtt imádkozott az istentiszteleteken! Csak szegény Bocskor Gábor asztalos mondását tartották számon, aki elkeseredésében, amiért a hatalmas Szovjetunió nem engedte meg neki, hogy az Akliban egyedül élő özvegy édesanyját meglátogassa, a halmi kocsmában egy pohár felhajtása után azt találta mondani ivócimborájának, hogy az a hájfejű nem engedte az édesanyjához. Ez Hruscsov elvtársra nézve akkora sértés volt, hogy Nagybányán ült is érte két évet, igaz nem tétlenül. Az ottani parancsnoknak olyan szobabútor készített, hogy hét nyelven beszélt. Csak a politüzőzshöz fogyott el két-szerannyi faszesz, mint különben kellett volna. Gabi bácsi így megigazulva szabadult ki. Később megengedték neki, hogy a Halmitól egy kilométerre lévő édesanyját meglátogassa úgy, hogy Jászvásárnál keljen át a határon, vagy hatszáz kilométert vonatozva. Az már csak a sors iróniája, hogy hazajövet, a jászvásári szovjet határátkelőnél kapott szívinfarktust és ott halt meg. A halmi temetőben nyugszik, ha hagyják, mert a temetőn keresztül járnak a temető vé-

gébe telepített labdarúgó pályára a környék labdarúgói meg szurkolói. A Vásártér utcában lévő régi jó labdarúgópálya helyett a Szegedi Béla jól termő földjén létesített labdarúgópályát a kollektív gazdaság ki tudja honnan jött janicsár agronómusa, aki a kilencvenes években RMDSZ színekben földosztó bizottsági tag, a temetőfelszámoló Ceaușescu elgondolás megvalósítója Halmiban. A labdarúgópályára a református temetőn keresztül vezet az út, az árva-házaik útjában aztán kő kövön nem maradt, fű se nőtt, még a szomszédos zsidótemetőben sem. A janicsár agronómusnak azonban volt gondja arra, hogy az elorzott földekből 1990 után magának egy jó birtokot kaparintson meg, amit az 1999-es földtvény is sietett szentesíteni.

Az egykori Ugocsa kis része a mai Magyarországnak maradt, nagyobb része a Szovjetunióé lett (ma Ukrajnáé). S Romániának is jutott belőle egy darab: az egykori halmi járás. Mindhárom rész közös sorsa: a transzírozás, minél apróbbra, ahogy csak lehet.

Végül is a XX. században az első világhéges, Trianon, impériumváltások, a második világhéges szétrobbantotta ezt az ezer évig egységes, zárt emberi közösséget. Szilánkjait a második világháború a Don-kanyarig repítette, a kollektivizálás pedig a törmeléket is szétterítette Nagybányára, Szatmárra, a Nagyvilágba: Balogh Albit sírkövesnek Szatmárra, Balogh Ferit sofőrnek Petrosénybe, az Egei unokákat Budapestre. 1991-ben még többen visszaigényelték földjeiket, de hazamenni gazdálkodni már nem mentek, mert nem volt már hova, de nem volt már mivel. Tavaly már a pipás Kis, Murányi Pityu s még többen parlagon hagyták földjüket, mert többre került a leves, mint a hús: ráfizetéses lett a gazdálkodás, még a nyugdíjukat is elvitte.

Az Avasból már mintegy tíz szapora család szivárgott be a faluba s próbál a megváltozott világ körülményei között megkapaszkodni. Az ötvenes években egy viruló népcsoport végleg eltűnt e tájról. Emléküket már csak a halmi zsidótemető héber feliratú penge-sírkövei őrzik, míg földbe nem roskadnak, el nem porladnak. Egy más népközösség, a máramarosi román telepeselek nemcsak beépülnek az egykor zárt, ma már bomlásnak indult közösségbe, mint egykor az élelmes zsidók, hanem egyre erősödő új falvakat hoznak létre: Halmi mellett Nyírest, amely már lenyúlik a Túrig; Terebes mellett Drăgușeni, amely a Túrtól lassan már a sárközi lejáróig nyújtózkodik. Az új évezred hajnalán markáns változások körvonalazódnak e vizek mosta táj arculatán. Csak a nagy árvizek emlékeznek még: Észak-kelet felől majdnem halmi vonaláig nyomul előre a tajtékozó Tisza, Dél-nyugatról a Laposig a megzavarodott kis Túr, de a mélyvilágból kiemelkedő halmokon nem ők pusztítják az életet, hanem a modern világ átka. A nem is oly régen a halmi állomáson a szélesvágányú vagonokba átrakott Dél-Biharból, a Fekete-Körös felső folyása mentéről, a Belényes (Beiuși) melletti Vaskóh-sziklásról (Stei) érkező sugárzó urániumérc vagy a sugárzó Csernobil. Az uránércet a halmi állomáson évekig átlapátoló munkások tudni vélték, hogy a Vaskóh-sziklásra az uránércből épített templomba nem lehetett bevezetni a villanyt, mert a biztosítékot mindig kicsapta a szürke kőből épített templomfal, meg azt is, hogy az ottani férfiak korán megkopaszodtak, s éjjel a sötétben világított a fejük.

Az ötvenes évektől Halmin keresztül a Szovjetunióba szállított uránérc sugárzását (naponta egy-két szerelvény ment át) doziméterrel rendszeresen mérték a halmi állomáson, s jelentették Bukarestnek (Dabolc innen 3-4 km távolságra van). Az átlapátoló munkásokat még a nyolcvanas években is évente ellenőrizték Bukarestben. (Ha még élnének 60-80 évesek lennének ma.) De még az állomás környékén élőket se figyelmeztette soha senki az alattomos, nem érzékelhető halálos veszélyre. Így ma sem törődik senki azzal, hogy a halmiak, kökényesdiek, dabolciak, csedregiek (négy kilométeres körzet) fogaiban, csontjaiban mennyi stroncium rakódott le. Csak a sírok szaporodnak a temetőben. Egyiket-másikat, a Varga Gyuláét, Szamá Laciét, Görbe Lászlóét, Görbe Vilmáét (májrák végzett velük az elmúlt évtizedben), még porladó betonkeret jelzi a temetőben, a többiekét a halmi, dabolci, kökényesdi, csedregi lapátoló-két már csak az emlékezet, vagy az sem, mert sírhantjaik megsüppedtek, beborította a fulánk, a pernye, a porcsfű, meg a mindenféle gaz. Mára szinte teljesen eltűntek már a temetőkből az ősi időkre emlékeztető mocsári tölgyből faragott csónakos fejfák is. A halmi, dabolci, bábonyi, tamásváraljai temetőben ma már alig található ilyen, mert már jó ideje, hogy a hegyaljai erdő meg a bábonyi Láz nem nekik termi a kemény mocsári tölgyet. (Az erdőt itt ma sem kapták vissza az egykori tulajdonosok, mint Románia más vidékein.) A század eleji csónakos fejfákat meg már régen felbaltázták azok, akik máléliszttel habarnak – ahogy Gellért Sándor írja a Dabolc című versciklusában.

Nagy felhők gyülekeznek az új évezred hajnalán e kis táj tarka emberi közösségei fölött. Nagy időket élt már át eddig is. Talán a következő ezredévet is kibírja. Mindig bőven termett e tájon a gízgaz, ritkán a tiszta búza. A következő ezer évben se lesz ez másként. És zengeni fog a zsolttár, és szólni fog az ének, és boldogulni fognak e tájon a kis emberi közösségek, nem fognak földönfutókká válni, amerikasokká, mint az első világháború utáni évtizedekben, bár sokan Kőkényesdről, Halmiból onnan is hazatértek, földet vettek, házat építettek, ha tudtak. S itthoni földben nyugszanak, ma már jeltelen sírokban, mert a romboló idő jól végzi munkáját. Csak az ötvenes években voltak gyanúsak a hazatért amerikasok, mert angolul válaszoltak a hébe-hóba Amerikából érkező levelekre. Mert ezek, mint az egykor híres Bourbonok, se nem tanultak, se nem felejtettek, csak éltek, ahogy lehetett, és élni is fognak, míg meg nem halnak.

A mostani templomfelújítás kis fény sugarát, mely felvillantja a reményt, hogy a következő ezer évet is kibírják, bár vannak baljós jelek is. Ezt a faluközösséget ezer éven át megtartotta a halállal is protestáló erős hite, mert olyan igehirdetői voltak, mint a harcos Órás András, vagy századunkban a jó öreg Kürthy Károly, vagy az elfelejtett költő fia, ifjú Kürthy Károly, vagy az öreg Kürthy veje, Ligeti Imre, a híres szatmári Református Kollégium utolsó igazgatója, vagy annak a fia, Ligeti Zoltán magyar szakos tanár, aki rendíthetetlen hittel küzdött haláláig azért, hogy jövőnk legyen még ezer évig ezen a tájon.

És a kicsiny falu nevelte, formálta, tarisznyálta fel hamuba-sült pogácsával, anyanyelvünkkel és indította az életbe mindeddig legnagyobb fiát, Dabolc és az egyetemes magyarság krónikását, Gellért Sándort, aki pergőtűzben élt haláláig. De a halhatatlanságba emelte különös szépségű verseiben pajtásait, a falu apraját-nagyját, a Trianon utáni Dabolcot, a Lakóciákat, Belényieket, Bányai Antit, Kis Sándort, Kis Bálintot, Tóth Zsigát, Gáspár Ferit, Bányai Samut és Bányai Sanyit, Pelei Zsigát, Daróczi Gedit, Juhász Józsit, Kis Piroskát; a csillaggal járó Murányi Ferit meg Tóth Endrét, a betlehembe gyertyákat gyűjtő Bocskor Sanyit, a szép bohótor embert, Egei urat, az óvatosan, gémmódjára közeledő harangozót, Kónya Gyulát, a mély vizekben kornyadozó egyházfit; Engi Zsigát, Szentpéteri Gyulát, Böszörményi Sanyit, Oroszi Kálmánt, Egresi Mariskát és Engi Jolánkát, Balogh Károlyt, Mezei Nellit, a nagylány Belényi Ilonkát és Bihari Esztit, a legügyesebb leckemondó Tóth Rózát, Hó Sanyit és Szegedi Antit, Szabó Sándort és Engi Ambrust, Szegedi Béla bíró urat, a Halmiból hazatartó korcsmárost, Fridmannt, aki a pallóról a kanálisba esett és kissé kaptos lévén, a halmi parton mászott ki csuromvizesen és jó nagy kerülővel ment haza ahelyett, hogy a dabolci oldalon felkapaszkodva a temetőt át hazalépjen, és a mindig pipázó öreg tiszteletest, Kürthy Károlyt, aki öreg korában a szeme világát veszítve is „lantos diákok hevével” hirdette az igét és szerette az élet ízeit is kóstolgatni; a halmi kaszinóba sárga cipőben igyekvő vőt, Ligeti Imrét, Illyés Károlyt, a kaszinói társaságban, kaptos állapotban hetvenkedő dabolci jegyzőt, aki azt vágta a jámbor Ligeti Imréhez, hogy minden tanár számár. Mire a társaságból kissé kirívó máramarosszigeti tanár szerényen azt válaszolta, hogy: de nem minden számár tanár.

Nagy szeretettel rajzol képet Gellért Sándor Gellért Gyuláról, a dabolci kántortanítóról, aki a nevére vette és felnevelte, aki bár nem szeretett levelet írni, mégis a Don-kanyarba sodródott fiának minden héten piros tábori levelezőlapot küldött. Talán ezen a köldökzsinóron nyújtott szeretet tartotta életben a költőt a 42 fokos hidegben.

Gellért Sándor sorsában a dabolci kisnemesek ezer éve sűrűsödött össze, meg az összmagyarság ezer éve is. A magyar árvaság és hányattatottság az ő sorsa is. A debreceni klinikán feküdt egy Uray lány, Gellért Gyula felesége, mert gyermekét szeretett volna. Mellette egy 16 éves székegy cselédlánya, aki gyereket nem szeretett volna, mert még pólyapárnája sem volt, de szült. Az újszülöttet kéthetes korában örökbe fogadta Gellért Gyula kőbőlkúti tanító, nevére vette, s csakhamar Dabolcon megtelepedve felnevelte. Így adódott, hogy bár Debrecenben született, Dabolcon nőtt fel Gellért Sándor. Dabolc, a kicsiny falu tarisznyálta fel fogadott fiát egy életre a legnagyobb kincsel, az anyanyelvvel, Károli Gáspár messzeszengő nyelvvel és a protestánsok hitével. A dabolci nagytemplomban diktálta a zsolttárt a kiskarban az apja mellett, itt utánozta az ifjú hévvel prédikáló vén papot, Kürthy Károlyt. A szöszökre titokban felszökve itt próbálgatta varázserejű hangját.

Gellért Sándor Dabolcon járt elemi iskolába. Itt élt 1938-ig, 22 éves koráig. Itt írta első verseit, itt ismerte meg az élet rejtelmeit. Itt formálódott emberré. A Szatmári Református Gimnáziumban érettségizett. Marosvásárhelyen volt román katona. Aggódo szülei kérésére 1938-ban Viski Ferivel, az egi református pap fiával szökött át a határon Dabolcnál, mint annyian abban a időben. Nevelőanyja ekkor adta oda adoptálási iratait, s ekkor mondta meg, hogy nem

az ő fiuk. Ezt már előbb is sejtette. Debrecenben kötnek ki. Innen a sors a Dunántúlra vetette, cselédnek a Csetényi majorba. Onnan a Don-kanyarba repítette sorsa magyar bakának. Mivel életre volt ítélve – mint Karácsony Sándor mondta – hát nem pusztult el, mint százötvenezer sorstársa, három nap alatt a kétszázézerből.

Sorsa hazavezényelte, de a Túr túlsó partjára vetette, Mikolába száműzetésbe, haláláig. A történelem emberpróbáló viharaiiban soha meg nem tántorodott. A dabolci kisközösség testáta rá anyanyelvét és szilárdította meg hitét, mely elvezette őt a halhatatlanságba. S a Dabolc című versciklusában és más veres és prózai műveiben e viszontagságos sorsot megélt emberi közösséget emelte az örökkévalóságba.

Szorongva kérdezzük, vajon a következő ezer évben lesz-e Dabolcnak (s a magyarságnak) olyan messzire világitó őrtornya, mint Gellért Sándor?

Már több mint egy évtizede, hogy hirtelen magához szólította Teremtője. Létezését sírem-lék jelzi a szatmári vasút melletti Református Temetőben. Emlékét családja szeretettel ápolja. Szellemét a Csirák Csaba szervezte Vers- és Prózamondó Verseny élesztgeti már egy évtizede. Műveinek nagyobb része azonban máig sem jelent meg. Egyre fogyatkozóban azok száma is, akik Gellért Sándor rendkívüli személyi varázsát tapasztalhatták. Igazi nagyságát csak sejtjük. A magyar irodalom magányos óriásainak egyike. Anyanyelvünk nagy szerelmese, a magyar nyelv titkait kutatta, egy-egy leány szemébe nézve Ázsiáig látott. Eredeti nyelvészeti kutatásait a *Magyarok háborúja* megírása után költészeténél is többre tartotta. Ezek az írásai, a tanári katedrán szerzett pedagógiai tapasztalatait rögzítő írásai máig sem jutottak nyomdafestékhez.

Aczél László: Ugocsa vármegye népoktatás ügye 1880–1902 című művében arról számol be, hogy a Dabolcon lévő 100 házban 479 ember él. Az 1840-ben épült református iskolában egy tanítói lakosztály van, és egy 619x623 cm-es tanterem, melyben 60 iskolaköteles gubás gyerek van bezsúfolva. (A felnőttek hétköznap fehér gubába jártak, ünnepnap fekete gubába mentek a templomba.) Az egyházközség képzett tanítót nem volt képes fizetni. Az 1894/95-ös tanévben a református iskola megszűnt. Helyette állami népiskola működött tovább, egy nem megfelelő bérházban, azonban „a jelentékeny állami segély egy részét nem a tanítók fizetésének kiegészítésére fordította a falu, hanem bika vásárlására használta fel.”

Az egy tantermes iskolában 1880/81-ben 30 tanuló tanult, a következő években, az 1901/02-es tanévvel bezárólag 34, 32, 38, 35, 34, 59, 35, 39, 57, 56, 60, 77, 54, 64, 55, 59, 52, 51, 63, az 1900/01-es tanévben nem működött az iskola, a következő tanévben 55 tanuló tanult itt.

Ebben a 22 tanévben kilenc tanítója volt a falunak: Nagy Károly 1880, Kaszó István 1881, Tatár Gábor 1881–1884, Csáky János 1884–1888, Erdélyi Gyula 1888–1889, Bodor Dániel 1889–1894, Kalydi Lajos 1894–1899, Gaál Gyula 1899–1900, Köpeczi Domokos 1901–1902. Csak az utóbbi négy tanítónak volt oklevele. Úgy tűnik, sem ők nem voltak megelégedve a faluval, se a falu velük. Ugocsa vármegye tanfelügyelője döbbenetes képet fest a tanítás színvonaláról. Hírük nevükkel elenyészett. A XX. század forgószele szétszórta őket.

A falu papjainak nevét úgyszintén. Kivételt az első világháború idejét Kürthy Károly református lelkész jelentett, aki haláláig pásztorolta a kicsiny falu népét. Költő-pap fia, ifj. Kürthy Károly, a halmi reformátusok és szegények sorsát viselte a szívében 1945-ig, míg a világháború nem sodorta el Debrecenbe.

Az ő idejükben töltött Gellért Gyula is egy életet a kurta gubás kisdabolciak között, s nevelte fel 1918-ban örökbefogadott, s nevére vett fiát, Sándort. Gellért Gyulát Margitára röpítette a második világháború vérzivatarra, fogadott fiát, Sándort Mikolába, kisebbik fiát, Gellért Andrást Budapestre.

Ma a dabolci elemi iskolába 9 tanuló jár. Egy szakképesítéssel nem rendelkező lelkes halmi fiatalember bajlódik velük. A második világháború után a dabolciak V–VIII. osztályba Halmiba járnak, napi 6–8 kilométert gyalogolva.

Marga tanügyminiszter rendelete nyomán a tavasszal megszűnt a falu óvodája is, nem lévén szakképzett óvónője. Az óvodába beírt 16 dabolci kisgyermek így érkezik a második évfolyamra.

A dabolci református anyakönyvi nyilvántartásból 1943-tól kísérhetjük nyomon a megkeresztelteteket és az elhalálozottakat napjainkig. 1943 és 2000 között 308 gyermek született Dabolcon és meghalt 238 személy. A legnagyobb születési szám 12, 1944-ben volt, a legna-

gyobb halálozási szám 10, 1996-ban. Csak egyetlen temetés, 1946-ban és 1952-ben volt, csak egyetlen keresztelés 1992-ben, és 1994-ben volt. Csak 1995-től nagyobb az elhalálozottak száma mint a születetteké.

A fenti adatokból nyilvánvaló, hogy a falu életerejé nem csappant meg a második világháború után sem. A falu fogyásának okát a társadalmi-történelmi viszonyainak változásában kell keresnünk.

A falu utolsó lelkésze, Kulcsár János 1993-ban vonult nyugdíjba. Még két évet szolgált. 1995 óta nincs lelkésze a falunak. Parókiája is omladozóban. Azóta nem akadt református lelkész, aki Dabolcra pályázott volna, igaz a falu sem igen bírná már elartani Isten szolgáját.

Gellért Sándor nyomát ma semmi sem jelzi Dabolcon. A XX. század végére a szétszóródás sorsára jutott kicsiny falu talán végképp alámertül a történelem örvénylő szennyébe. Óvodáját felszámolták. A kilenc iskolás gyermek sorsa is megpecsételődni látszik. Aligha remélheti a falu, hogy lesz még ígérhető papja, pedig pásztor nélkül a gyülekezet is előbb-utóbb szétszóródik. A falu lélekszáma a XX. században fogyatkozóban. Az 1990-es évektől szaporább népek kezdenek gyökeret eresztetni az elárvult portákon. A falu templomának renoválása – baljós jelek sejtetik – talán az utolsó nagy erőfeszítése e kis emberi közösségnek. S meglehetően, a következő ezer évben már csak hatalmas temploma, meg Gellért Sándor írásai fognak emlékeztetni arra, hogy itt ezer évig egy olyan emberi közösség élt a sorscsapások szakadatlan viharáiban, amely megváltotta jussát a következő ezer évre is.

Nincs már Papok tagja, Nagytanya, Éger, Kanális. A Vágotterdön se legel már a gulya, s nem gyomrozza pásztorát a megvadult nagyszarvú, daruszörű bika, melynek szarva hegyén nagy rézgombon tündökölt a napsugár. A Nyárfás liget sincs már, melynek egyik fáján akasztott ember lógott, és ezért nemcsak annak a fának, hanem a csinált út bal partján, a Nagytanyával szemben lévő ligetnek is ki kellett záradnia, mert oda még a csóka se fészkelt, még le szállni sem mert, csak idegesen rikácsolva körözött felette nagy csapatban, s közhírré tette, mint az akkori dabolci kisdobos, hogy elátkozott hely ez. De nincs már se bírója, se kisdobosa, se jegyzője a falunak, boltosa se. Fridmann is már az égi vizekben mártózik. Dabolcon már a vizek is visszafelé folynak. A Pelesőcről eszeveszetten lerohanó Hodos vize se pihenget már a Vágotterdön szétterülve, nem sütkeznek már a szikrázó napfényben a nyári legelőn éhes nádalyokat himbálva langyos vizében, mely rögtön beleragad a lábába annak, aki belemerészel lépni. Kitépni nem lehetett, csak ha jóllaktak, nagy galuskává gömbölyödtek, akkor maguktól leváltak. Ekkor befőttes üvegbe lehetett tenni és vérmes öregurakra köpűt rakni pohár alatt, hogy a gutaütést megelőzzék disznóvágás táján, amikor már kifort a bor is. Szóval nem nyújtozhat kedvére már egyet a Hodos sem a Vágotterdőre érve, hogy aztán ősi szokása szerint a mai ukrán határ felé vegye az útját, mert az őrtornyokból szigorúan őrzött határszántáson ő sem mehet át Ázsiába, még ha a drót alatt át is tudott volna bújni, vissza kellett fordulnia, hogy egy ásott csatornán a Csókáson, a Csellőszőn, a Vészen, a Bogyoszlón át, az idők szavát jó előre meghallva, a mai politikai törekvéseket messze megelőzve Európa felé vegye az irányt, s mégiscsak a Tiszába érjen, s ahogy a hepe-hupás vén Szilágy szülötte, Ady Endre elgondolta, végül is, ha kerülőkkal is, de befusson a „szent, nagy Óceánba”.

S ha nem is építették meg a vasutat Halmiból a turci aranybányához, melyen a dabolciak aranya, a kavics is távoli utakra indulhatott volna, de a Kővíces partján, ha tornya nélkül is, áll még a templom, s a padlásán a denevérek között rejtőzködve megszólal még kisebbik hangja, mert nagyobbik testvérét háborúba vitték, s ma már senki se reméli, hogy onnan még hazatér. Szilárd alapján ma áll még a templom, s zeng benne a Szcenzi zsoldár. Bár fogyatkozóban, de létezik itt még egy kis emberi közösség, melynek már se dobosa, de boltosa, se tanítója, se papja, de még hittelt hiszi, hogy az Úr hajlékába, melyet maradékainak épített, pogányok nem jönnek még a következő évezredben sem, s őseik sírján a temetőben az idők végezetéig virítani fog a fehér nárcisz meg a sárga kankalin.

Görbe István

Felhasznált forrásmunkák: *Aczél László:* Ugocea vármegye népoktatás ügye 1880–1902. Bp., 1908. Franklin Nyomda. – *Az ezeréves Magyarország.* Bp., 1939. – *Balassa Iván:* A magyar temetők néprajzi kutatása. Ethnographia, 1973. – *Balogh Béla:* Adatok két falu – Dabolc és Tamásváralfa – középkori történetéhez. Szatmári Hírlap, 1973. december 15. 4. old. – *Bárczi Géza:* Magyar szőfőjtő szótár. Bp., 1941. – *Beke György:* Peremvidékek magyarsága. Szenczi Molnár Társaság, Bp., 1995. – *Benkő Loránd–Lőrincze Lajos:* Magyar nyelvjárási bibliográfia, 1817–1949. Bp., 1951. – *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI. partea II. Evlia Celebi. București, 1976. – *Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I.

kötet. Bp., 1890. – *Faragó József*: Vázlat a magyar néprajzi oktatás száz évéről a kolozsvári egyetemen. Heli-kon, 1999. 18. sz. szeptember 25. 16–17. old. – *Fábián Sándor*: Szatmár, Ugocsa és Bereg vármegyék. 1924–1938. Bp., 1939. – *Fényes Elek*: Magyar Országnek s' a' hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Negyedik kötet. Pesten, 1839. – *Gellért Sándor*: A bál udvarában. Exodus. Bp., 1942. – *Gellért Sándor*: A halálratáncoltatott lányok. Bp., 1944. – *Gellért Sándor*: A ma-gány szikláján (válogatott versek 1937–1970). Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. – *Gellért Sándor*: A magyar Kalevala énekei. Literator Könyvkiadó. Nagyvárad, 1999. – *Gellért Sándor*: Angyal Bandi nyomán. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó. Bukarest (1957). – *Gellért Sándor*: Az én kertem ponyvikalmái. (Peda-gógiai írások, kéziratban.) – *Gellért Sándor*: Bodor Péter kútja. Ifjúsági Könyvkiadó. Bukarest, 1955. – *Gel-lért Sándor*: Csillagok Suomi egén. Finn költők magyarul. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1972. – *Gellért Sándor*: Karácsony Sándor szekerében. Magtár Stúdió. Vigántpetend, 1955. – *Gellért Sándor*: Kölcsey (Mo-nográfia, kéziratban). – *Gellért Sándor*: Mikola (Falumonográfia, kéziratban.) – *Görömbei András*: Az egy-mást erősítő sokkféség. A Hét. 1999. október 28. 7–8. old. *György Aladár*: Magyarország. Bp., 1905. – Hol sírjaink domborulnak. Partiumi temetők, 1999. – *Hunfalvy János*: A magyar birodalom földrajza, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra. Bp., 1886. – *Imrei István*: Erdélyi eleink emlékezete (1550–1850) Polisz Könyvkiadó. Kolozsvár, 1999. – *Kázmér Miklós*: Régi magyar családnevek szótára. Magyar Nyelvtudomá-nyai Társaság. Bp., 1993. – *Kiss Lajos*: A földrajzi nevek etimológiai szótára. I., II. Bp., 1988. – *Kosáry Domo-kos*: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. Bp., 1970. – *Kovácsy Zoltán dr.*: Dó-za máramarosi követői. Magyar Nemzet, 1982. október 20. 9. old. – *Kürtly Károly*: Virágos kertemből. Careii Mari (Nagykároly), 1921. – *Lukinich Inre*: Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541–1711. Bp., 1918. – Magyar Néprajzi Lexikon. Akadémiai Kiadó. Bp., 1977. – *Nagy Dezső*: A magyar fejták és díszítményei. Folklor archívum. 1974. II. sz. – *Solymossy Sándor*: Ősi fejtaformák népünk-nél. Etnográfia, 1930. – *Szabó T. Attila*: A kopjás-zászlós temetkezés késői emlékei. Nép és nyelv, IV. Kriterion. Bukarest, 1980. 333–340. old.

Egressy Béni Komáromban

150 esztendő távlatából tesszük le a kegyelet és hála jeleként, a tiszteletadás szavakból font koszorúját Egressy Béni emléke előtt, aki mind-össze 37 évet élt.

A közelmúlt történelmi évfordulói emelték ki a feledés homályából Egressy Béni nevét. 1998–1999-ben a szabadságharc 150. évforduló-ját ünnepeltük. Ekkor megemlékeztünk Komá-rom ostromáról, védelméről, melynek kiemel-kedő katonája volt ő, a magyar „Schubert”, ahogy kortársai emlegették. Ezzel mintegy kife-jezve zenei sokoldalúságát. A Klapka tiszteleté-re komponált indulója pedig Komárom városá-nak valóságos „nemzeti himnusza” lett. Évek és évtizedek óta, egy-egy március 15-én százak és ezrek éneklik – könnyes szemmel – körülállva Klapka tábornok szobrát. Hogy milyen erőt és hitet sugároz magából ez az induló, azt csak mi tudjuk, kiknek szívét megdobogtatja e fenséges melódia.

A 2000. esztendő is időszerűvé tette Egressy nevét, amikor a reformkor óriására, Vörös-marty Mihályra emlékeztünk, kinek Szózatát Egressy zenésítette meg.

Most pedig tisztelegjünk az ő emléke előtt, hiszen 150 esztendeje temettük el Komárom hő-sét, Egressy Bényt.

1. Egressy (Galambos) Béni 1814. április 2-án született Sajókazincin (ma Kazincbarcika), református papi családban. Előbb kántortanító Mezőcsáton, majd bátyja – Gábor – példáját

Egressy Béni. Gál Zsuzsa: Erkel Ferenc című könyve alapján

követve, színészi pályára lépett. Hogy hangját tovább képezhesse, 1838-ban Olaszországba gyalogolt Havi Mihály színésztársával, ahol másfél esztendő telt el és Fiume, Trieszt, Vence, Padova és Milánó városokban folytatott tanulmányokat. Az Olaszországban szerzett benyomásait a következőkben összegzi: „Éz a harmónia hazája, még a harangok is összhangzólag konganak, s az utcai gyerkőcök a legszebb melódiákat éneklék.”¹

Hazatérve olaszthoni tanulmányútjáról, előbb Kassán, majd Kolozsvárt lépett színpadra. 1843-ban azonban már a pesti Nemzeti Színházban találjuk, ahol mint kardaloz szerepelt. Párhuzamosan kezd foglalkozni a színművek fordításával. Alig több mint tíz esztendő alatt a színművek tucatjait fordította le németből, olaszból és franciából.

Sokoldalúságára jellemző, hogy figyelme kiterjedt a népdalgyűjtésre is. A Regélő Pesti Divatlap 1843. március 2-án így ír: „Egressy Béni és Szerdahelyi József nemzeti színészek. ... igen jeles korszerű vállalatot foglalkoznak, ti. magyar népdalaink összeszedésével.” Tevékenysége oly mértékben jelentős és korszakalkotó, hogy „időrendben az első magyarnóta-szerzőkét Egressy Bénit szokás emlegetni.”²

Költői tehetsége a színpadon is sikert aratott. Egymás után verseli meg nagy nemzeti drámáinkat, és ezzel halhatatlant alkotott. A száraz prózai mondanivaló így kaphatott zenei köntöst, és válhatott az opera színpadán is alkalmas előadássá. 1840-ben Dugonics András történelmi drámáját a Báthori Máriát írta át operai változatra. A bemutatóra 1840. augusztus 8-án került sor a Nemzeti Színházban. A Honművész című lap így tudósít az eseményről: „Színre került Báthori Mária, nagy hősi eposz 2 felvonásban, Egressy Bénitől. Zenéjét írta Erkel Ferenc a Nemzeti Színház első hangszkarmestere.”³

Kirobbanó sikert azonban a részben komáromi vonatkozású operájával, a Hunyadi Lászlóval érte el. 1844. január 27-én mutatták be ezt a művét, a vérbeli nemzeti operát. Az „alapdrámát” Jókai unokatestvére Tóth Lőrinc írta 1841-ben, amiért 100 aranyat kapott a MTA pályázatán. A dráma eredeti címe: *Két László*. A két László egyike a Komáromban született V. László, a másik pedig maga a címadó.

A dráma bemutatójára még 1842. január 17-én került sor a Nemzeti Színházban. Erkel Ferenc – ahogy Ábrányi írja – egészen véletlenül jutott Egressy szöveggönyvéhez: „Éppen gondterhelten ment haza, amikor a vídám és elégedett Egressy Bénivel találkozott. Egressy egy paksamétát szorongatott a hóna alatt. Erkel megkérdezte: mi légyen az? Hunyadi László szöveggönyve. Most készültem el vele, Bartay rendelte, neki viszem megzenésítésre. – Viszed a csudába. – Majd én csinálom meg, és jobban!”⁴

A Honművész című lapban a készülő operáról az alábbi hír jelent meg akkor: „...szorgalmas Egressy Benjáminunk ismét egy új nemzeti opera textusán, melynek címe Hunyadi László, dolgozik. Zenéjét Erkel úr fogja készíteni.”⁵

Másik változat egy másik kútfőből: „A Nemzeti Színház udvarán ácsorog Egressy Béni, a dalköltő és segédszínész, a nagy tragikumnak öccse. Mi van a kezében Béni? – kérdi tőle Erkel. Egy operaszöveget írtam a Tóth Lőrinc drámájából, feleli Egressy. Erkel lapozgatja, olvasni kezd és megdobb a szíve; megvan az annyira keresett magyar tárgyú operaszöveg, lüktető menettel, mely mint a lombos fa a fészekrakást, hívja, csábítja a megzenésítőt. Így született meg a Hunyadi László.”⁶

S azóta száll szárnyakon a dal vérpezsdítő, rohamra serkelő melódiája:

*Meghalt a cselszövő
Legyőzte a viszály.
Éljen sokáig a hon
Éljen László király!*

¹ Theológiai Szemle, 2000. 3. sz.

² Uo.

³ Csorba Zoltán: Egressy Béni. II. Rákóczi Ferenc Könyvtár Miskolc, 1974. 15. old.

⁴ Gál Zsuzsa: Erkel Ferenc. Bp., 1973. 42. old.

⁵ Uo.

⁶ Csorba Zoltán: i. m. 17. old.

A Hunyadi László születésével egy időben zenésíti meg Egressy, Vörösmarty Mihálynak a Szózat című ódáját, 1843-ban. Bartay András, a Nemzeti Színház igazgatója által meghirdetett pályázatán 20 aranyat nyert el, és ezzel egy újabb nemzeti imával ajándékozta meg a magyarságot.

Hogy Egressy milyen mesterien tudta a lírai gondolatokat és mondatokat a zene nyelvén kifejezni, arra kellő bizonyíték a számtalan megzenésített Petőfi-vers: Mi füstölög ott a síkon távolban? Ne menj rózsám a tarlóra! stb. És ide kell sorolni a Nemzeti dal-t, Petőfi forradalmi indulóját is, amihez még 1848. március 15-én zenét szerzett.

Amint tudjuk, ezen a napon a Nemzeti Színházban, a Bánk bán díszelőadása zajlott. A forradalmi hangulatú közönség azonban nem elégedett meg a száraz prózai szöveggel, valami lelkesítőt kívánt. Az eseményről írja naplójában Pukánszky Kádár Jolán: „A zenekar előbb a Marseillaise-t játszotta közkívánatra, majd Egressy Gábor elszavalta a Talpra magyart, s Egressy Béni aznap szerzett dallamára el is énekelte. Azután a Himnusz következett.”⁷

2. Az 1848-as forradalmi hangulat hatására – mint oly sokan mások – Egressy Béni is kardot vett kezébe, mégpedig önként. Otthagytta a színház világát, és egy másik színpadon, a történelem színpadán szolgálta hazáját. Előbb közhonvédnek állt be a 14. zászlóaljhoz, majd áthelyezték a 13. hadosztályhoz, már hadnagyí rangban.

Katonai szolgálatáról tanúskodik bátyjához, Gáborhoz írt levele, 1848. szeptember 26-án: „Bátyám! Katona lettem. Remélem nem fogja rossz néven venni, hogy holmicskámat bátyámhoz teszem le a legbiztosabb helyre. Ha élek rendelkezni fogok róla – ha elesem, maradjon a bátyámé. Ez a holmi: fehérenemű-ágyruha, téli és nyári köntösök stb. Egressy Béni.”⁸

Egressy Béni aggodalma bizony majdnem valósággá vált. Dembinszky seregében ott volt a kápolnai csatában 1849. február 28-án, ahol súlyosan megsebesült a lábán. Ekkor több hónapra kiesett a harcok sűrűjéből. A hadikórházi kezelés után barátjánál, Fekete Károly ónodi református lelkésznel lábadozott. Zeneszerzői talentuma azonban itt sem hagyta pihenni. Betegen feküdvén Szenczi Molnár Albert zsolttárait orgonajátéokra alkalmassá tette. Még Ónodon tartózkodott, amikor 1849. április 25-én, megjelent főhadnagyi kinevezése a Közlönyben. Amikor lábsebe némiként begyógyult, ismét szolgálatra jelentkezett. Sebesülésének következményeként, sántasága megmaradt. Azonban így, megrokknva sem magára gondolt, hanem ismét kardot vett kezébe. Június elején már Komáromban találjuk és a vár védelmében tanúsított magatartása révén érdemelte ki a „Komárom hőse” büszke címet.

Egressy Béninek már ismerős volt Komárom városa, hiszen mint vándorszínész innen nősült. 1840-ben Déryné Széppataki Róza Komáromban tartózkodott a társulattal, és éppen Dézsi rendezővel tárgyalt, amikor – ahogy naplójában írja – „...betoppant Egressy Béni, ki éppen ekkortájt nősült Komáromból egy jó családból való kisasszonnyal. Ő is a társulat tagja volt, s megörültem neki, hogy legalább egy ismerősöm lesz ott.”⁹ Az említett komáromi kisasszony König Róza volt, aki Pesten mint karénekes szerepelt. König Róza 1825. március 9-én született Komáromban. Egressy halála után, 1851 végén ismét férjhez ment. Második férje a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke, Csengery Antal lett.¹⁰

Egressy sokoldalúságára jellemző, hogy a krónikák nemcsak mint katonazenészt említik, hanem az akkori Komáromi Lapok szerkesztőjeként is számon tartják nevét. „Mint a kard, úgy a toll is becsületet vívott itt ki a honvéd kezében, mert hisz az írók is ekkor, majd mind honvédek voltak itt Komáromban”¹¹ – írja Hamary Dániel, az egykori honvédtüzér, a későbbi sebészorvos.

Egressy Béni tehát, aki Komáromban a helyőrség zenekarának volt igazgatója, mindamellett részt vállalt a hadi sajtó, a Komáromi Lapok szerkesztésében is. A hadi helyzet alakulása következtében ugyanis Komárom másodsor is ostrom alá került, 1849. július 2-től, október

⁷ Uo. 24. old.

⁸ Theológiai Szemle: i. h.

⁹ Csorba Zoltán: i. m. 12. old. – Vö. *Baranyai József: A komáromi magyar színeszet története 1811–1941.* Komárom, 1941. 26. old.

¹⁰ *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái.* Bp., 1914. 263. old.

¹¹ *Hamary Dániel: Komáromi napok 1849-ben.* Pest, 1869. 37. old.

4-ig. A körülzárt városban ismét megjelent a hadi sajtó Friebeisz István szerkesztésében. Az első szám július 11-én, az utolsó 1849. október 1-jén látott napvilágot.

A Komáromi Lapok megsárgult oldalai arról tanúskodnak, hogy Egressy Béni, a szerkesztésen kívül, időnként saját verseivel is megjelent. Így pl. az 1849. július 28-án keltezett szám közli a *Túlnagylelkűség* című versét. A verset analizálva, és beültetve a jövő történelmi eseményeinek sodrába, Trianon ismeretében megállapíthatjuk, hogy Egressy mint vátesz szólal meg a lap hasábjain. Idézzünk néhány strófáját e nevezetes költeménynek:

*A nagylelkűség szép, dicső erény,
Bennünk ezen tulajdon angyali:
Épp ezért ne tékozzoljuk el,
Mert mindennek vannak határai.
Túlnagylelkűség több mint gyávaság:
Azt véteknek bélyegzi a világ.*

*Fussuk keresztül a történetet:
Ilyen valál te mindig nemzetem,
Hány ízben mart a kígyó tégedet
Mellyet vérrel hízlaltál kebleden?
Házadba vól minden bitang kutyát,
Utóbb beléd marta mérges fogát*

*Ilyen valál te ezredéven át,
E vétek nyomja most is válladat.
Messzibbre lát a földtűrő vakond,
Erőszakkal vakká tevéd magadat.
Isten ne adja, hogy még e miatt
Kelljen megátsuod tennen sírodat!...*

Egressy Béni főhadnagy

Egressynek szerzői, szerkesztői ténykedését megörökíti a várvédő Szinnyei József is, aki szintén főhadnagyként szolgált Klapka seregében: „A várórség és lakosság jó hangulatát nem kevésbé emelték a Komáromi Lapok, melyet Klapka engedélyével Friebeisz István szerkesztett...” s a szerkesztők között ott találjuk Jókay Károly, Hamary Dániel és Egressy Béni nevét is.¹²

Egressy Béni, aki a színház és zenei életnek valóságos polihisztorja volt, nevének halhatatlanságát – Komárom viszonylatában – a Klapka-induló szerzésével érdemelte ki. Ezen induló a maga idejében a hódolat kifejezője volt a vezér iránt, és lelkesedésre serkentő a honvédszívben. Történelmi küldetését azonban 100-150 évvel később érte el, amikor a kisebbségbe szakadt Komárom városának a vigaszt és a reményt jelenti. Sőt, a millennium esztendejétől naponta kétszer, de. 10 órakor, és du. 16 órakor megjelenik a Városháza tornyában a magyar huszár, és trombitáján felhangzik a Klapka-indulónak fenkölt melódiája. A Klapka-indulónak a maga idejében harci értéke volt, történelmi hitvallását most tölti be.

De térjünk vissza a szabadságharc korához, és egy kicsit járjuk körbe e nevezetes induló születését, a történelmi feljegyzések tükrében. Ahogy írtuk, Egressy Bényt 1849 júniusának elején már Komáromban találjuk. Sebesülten, és béna lábbal jelentkezik szolgálatra.

Komáromban évszázados múltja volt a rezesbandának. Mint a birodalom egyik legnagyobb katonavárosa mindig is büszkélkedhetett katonazenekarral. Szinte hozzá tartozott Komárom társadalmi életéhez a rezesbanda egy-egy parádéja. Szinte hetente produkálta magát a dirigens, amikor ezüstözött marsallbotjával vezényelve menetelt a katonabanda.

1849-ben két zenekar is szolgált a helyőrség kötelékében. Egressy Béni, mint zenekari igazgató a II. hadtest zenekarát vezényelte, míg Doppler Károly a VIII. hadtest zenészeit irányította. Erről az időszakról a soproni főiskola tanára, Nagy Alpár a következőket jegyezte fel: „A forradalmi és hadi események idején, különösképpen Guyon gróf, majd Klapka György vár-

¹² Szinnyei József: Komárom 1848/49-ben. Naplójegyzet. Bp. 1887. 228. old.

parancsnoksága alatt élénknek, színvonalasnak mondható fúvószenei élet jellemezte Komáromot, elsősorban a helyőrségi zenekar jóvoltából.¹³

Az első feljegyzés, amely a Klapka-indulóra utal, Egressy Béni unokaöccsétől, Egressy Ákostól származik, aki mint hadnagy szolgált a honvédseregben. 1849. július 2-án a következőket jegyezte fel: „A véetlen összehozott Béni bátyámmal, ki mint főhadnagy egy ház udvarán tanyázott századával. ... lábsebe miatt még mindig szenvedőn, bepólyázott lábbal feküdt egy zsup szalmán az udvaron s odaérkezésemkor éppen a »Klapka-induló« hangjegyeit másolta, melyet egy pár nap múlva el is játszott egy zenekarral a Klapka lakása előtt. E szerzemény, a Fel-fel csatára kezdetű szöveggel csakhamar népszerű lett a táborban, majd általában az országban.”¹⁴

1849. augusztus 3-án zajlott le a szabadságharc utolsó győztes csatája Komárom mellett, az úgynevezett „ácsi ütközet”. A komáromi várvédők kitörése olyan sikeres volt, hogy az ostromló osztrák haderő majdnem Bécsig futott egyfolytában. A honvédsereg még a stratégiai jelentős, Győr városát is elfoglalta. E diadal után adja ki Klapka azt a híres dokumentumot: *Szózat Komárom rendíthetetlen várából a feldunai hív magyar néphez!* – címmel, melyben beszámol a győzelemről, és további önkénteseket hív a szabadságharc zászlaja alá.

Az ácsi diadal hírére valóságos örömmámmorral fogadta a már hetek óta ostromlott Komárom lakossága. A lelkesedés nagy tüntető díszfelvonulásban nyilvánult meg, melynek során dokumentálhatóan – először hangzott fel a Klapka-induló. Az augusztus 4-én lezajlott ünnepi parádéről Jókai az alábbiakat számol be:

„Az esti órákra nagy feladatok várnak: a várost illuminálni fogják; már néhol ki is rakták a transzparenszeket: fáklyás menet lesz háromszáz fáklyavívővel. Egressy Béni honvédszenekarának elővonulása mellett. Ez az ováció a térparancsnoksági palota előtt fogja megnyilvánulását befejezni ... (A térparancsnokság az akkori Dumcsa-házban, a mai Klapka téren a Poliklinika épületében volt elhelyezve. Sz. Z.) A városbíró tartja a lakosság nevében az üdvözlő szónoklatot a diadalmas hadvezetőséghez, amire az ezredes (a térparancsnok Meszlényi Jenő, Kossuth sógora volt Sz. Z.) fog válaszolni. ... Amint a kilenc órát elütötte a kálvinista toronyban, megindult a Rozália térről a díszmenet, a lakosság és a jövevények tömeges hozzájárulása mellett. Elöl a honvédszenekar, Egressy Béni vezetése alatt, a Klapka-indulót hangoztatva: nyomában a polgári nemzetőrség, kék dolmányban, azután a sokaság, égengető éljenzés mellett. Háromszáz férfi kísérté égő fáklyákkal a lobogó zászlókat... A városház térre jutva aztán félkört képeztek a fáklyavívők a Dumcsa-ház előtt.”¹⁵

A győztes csata fölötti öröm és lelkesedés Egressy lírai kinyilatkoztatásra készítette. Augusztus 8-án jelent meg a Komáromi Lapok hasábjain a *Fut a német* című verse:

*Fut a német, meg sem áll futtában,
Mert vitézség van az ő lábában.
S tán világ végéig meg sem állna
Ha az oly szörnyen messze nem volna.
Ha szárazon elunja futását,
Dunának megy, s ott kezdő úszását.
Pedig azt mondják példabeszédben:
Nehéz úszni víznek ellenében.
Ha hiszen! most megfogtad anyádat,
Kapott elég ütleket a hátad.
Megmondhatod esászárodnak Bécsben
Mit láttál itt Komárom körében...
E kopár halomtól messze, messze
Hős honvédek lesznek eltemetve.
Ott elhullván, honjukért csatázva
Nedves a föld, véroktól elázva...*

¹³ Rügyek. Irodalmi Művészeti Lap. Komárom, 2000. 1. sz.

¹⁴ Csorba Zoltán: i. m. 4. old.

¹⁵ Jókai Mór: A mi lengyelünk. Bp., 1961. 145–146. old.

S hogyha reggel kél a rózsa hajnal
E halomhoz fordul nyájas arccal.
És örömharmatját hűnti rája,
Míg felcsókolná a nap sugára.
És e sírból, mely szent vértől ázott,
Búni látok egy piros virágot.
A piros virágból zöldfa léssen,
S elborítja a sírt majd egészen.
S oly sebesen nő a lomb egymásra,
Hogy kiterjed az egész világra.
És az égből lemutatnak rája:
„Ott a világszabadság fája!”

Egressy Béni főhadnagy

A harci események arra készítették a Komáromi Lapok főszerkesztőjét – mint jó újságíró –, hogy maga is a honvédsereg nyomába eredjen, és autentikus beszámolókat tárhasson az olvasók elé. Friebeisz István főszerkesztő tehát elhagyta Komáromot, és hamarosan Győrbe tett. Lapjának szerkesztését pedig rábízta a kipróbált harcostársra, Egressyre.

Friebeisz főszerkesztő jó egy hetet töltött távol a Komáromi Lapoktól. Ez idő alatt a lap szerkesztését Egressy Béni látta el, amiért az augusztus 15-én keltezett 31. számmal ellátott példányban mond köszönetet a főszerkesztő:

„Egressy Bénének!

Irántad írtózásumat legnagyobb örömmel rovom le, midőn lapjaim szerkesztésének 8 napok alatti kezeléséért igaz köszönetet mondok.

Ha valaki kötelessége szigorú teljesítésén kívül, más részben is közreműködik a célra, melynek elérésére egy nemzet állott fel, elismerést vívott ki magának.

S te ezt tevéd.

Fogadd barátságos kézszorításomat.

Isten veled.

Igaz barátod Friebeisz. m. k.”

A Klapka-indulóról a Komáromi Lapok augusztus 25-én adott először hírt:

Klapka induló

Egresi Béni barátunk, a 2-ik hadtest pompás zenekarának főnöke, kit mint zene-szerzőt, nem csak Komárom, de a haza is jobban ismer, senihogy többet kellene róla ismerni, legújabbán egy indulót szerzett, melyet Klapka tábornoknak lesz ajánlandó.

Ezen indulót alig néhányszor hallá még eddig a komáromi közönség, máris megkedvelté, s csak értékéből vonnánk le, ha prózai szavakkal költőiségét akarnók kiemelni.

Legyen elég annyit mondani, hogy ezen induló díszére válik mesterének, mestere pedig megérdemli, hogy a zenészet jelenkori óriásának, Liszt Ferencnek barátságát bírja.”

A honvédzenekar valóságos missziót töltött be az ostromlott Komáromban. A Komáromi Lapok élénk figyelmet szentelt a zenekar működésének, és részletesen beszámol időnkénti fellépéseiről. Így részletesen közli a szigeti arénában sorra kerülő koncert programját:

„A II. hadtestnek Egresi Béni főnöksége alatti zenekara, sebesült honvédek javára következő zeneműveket adand elő Doppler Károly karnagy vezérlete mellett: I-ső szakasz: I. Kosuth-induló, szerző Müller F. II. Egyveleg Verdi „Ernani” című operájából, szerkeszté Doppler Károly. III. „Luise” francia négyes Strausztól. IV. „Búsul a lengyel” című lengyel népdal. V. „Csárdás” – Egresi Bénytől.

Az I-ső és II-ik szakasz között: Változatok fuvolára...előadja Doppler Ferenc.

II. szakasz: I. Klapka-induló, szerző Egresi Béni. II. Részlet Donizetti „Linda” című operájából. Szerkeszté Doppler Károly. III. „Martha” négyes Strausztól. IV. Egyveleg Verdi „Nabuco” című operájából. Szerkeszté Doppler Károly. V. „Hymnus” Erkel Ferentől.

Bemeneti díj: első hely 1 Ft, második hely 30 kr. p.”¹⁶

¹⁶ Szinyeyi József: i. m. 229–230. old.

Egressy Béni Komáromban a Tó utca 1303-as szám alatti házban lakott, a Klapka-indulót tehát – Egressy Ákos feljegyzése szerint – itt komponálta. Ezt a rendkívül értékes adatot Szinnyei József őrizte meg számunkra, amikor a nevezetes „Napló-jegyzetek”-ben így ír: „Hadseregi parancs 1849. szeptember 8. ...Gusztó 99. zászlóalj közhonvéd és Kovacsics, Kaczér bandájából Egressy főhadnagy úrnál, tó-utcában 1303. sz. alatti házban jelentsék magukat. Egyszersmind felszólítatnak a zászlóalj, hogy valamennyi zenét értő egyéneket szolgálattételre Egressy főhadnagy úrhoz rendes átadási jegyzékkel beosztatják.”¹⁷

És amikor elérkezett a végkifejlet, a gyászos kapituláció napja, ismét felcsendült a Klapka-induló. S hogy milyen lelkesítő és rohamra indító hatása volt az Egressy által szerzett indulónak, azt a szabadságharc krónikása, Gracza György, az alábbiakban kellően érzékelteti. 1849. október 3-án, a Dunaszigeten (a mai Erzsébet-sziget) felsorakozott a Württemberg-huszárezred, a zenekar a Klapka-indulót játszotta. Miközben Komárom hős védője, Klapka tábornak, utoljára szemlélte meg csapatait:

„Halk mozgás fut végig soraikon. Arczuk kipirul, szemeikben harczitűz csillog. Még a ló is hegyezi a fülét, s nyugtalanokdni kezd: »Merre az a Szűzmáriás lobogó? Rajta, rajta. Induljunk!« Csak inteni kellene, s keresztültörnének még a poklon is.

A zenekar elhallgat. Csönd lesz. Klapka végigmegy soraik előtt, aztán rövid szóval elbúcsúzik tőlük... Ezután megtörténik a lefegyverzés. Szívfacsaró látvány volt ez. Fájdalomtól megtörve borultak a huszárok lovaik nyakára – írja egy szemtanú, Szinnyei József – s a lovak mintha éreznék gazdáik fájdalmát búsán horgasztották le fejüket... Őszbecsavarodott huszárok mint gyermekek sírtak, nem tudván paripáiktól megválni...

Ott állott Klapka a parton, még egy utolsó búcsúszót mondván nekik.”¹⁸

Amint köztudott – Klapka jóvoltából – a fegyverletételi szerződés alapján, minden komáromi várvédő menlevelet kapott:¹⁹

Kísérő-level.

..... részére, ki inmen akadálytalanul visszatérhet szülőföldjére s mint a komáromi helyőrséghez tartozó, személye és vagyona biztonságát illetőleg, az annak nyújtott kedvezményekben részesül.

Komárom, 1849. október....

Bayersfeld,
cs. kir. tábori hadbiztos.

Így kerülhettek el sok ezren a vérpádot, a börtönt, a vádemelést. Ilyen menlevelet kapott Egressy Béni is, és így bántatlanul térhetett vissza a színházi életbe. Ezt igazolja unokaöccséhez, Egressy Ákoshoz írt, 1850. április 15-én keltezett levele:

„Az általános fegyverletét után Komáromban lévén, a sors kedvezett nekem, s még eddig a kapituláció pontjai szerint be nem soroztattam. A Nemzeti Színháznál régi fizetésembe vissza vétettem, miután három egész hónap igazolásomban töltöttem el.”²⁰

3. Mielőtt bemutatnánk Egressy Béni aránylag rövid életpályájának zárószakaszát, vesünk még egy rövid pillantást a Klapka-induló utóéletére. Egressy eredetileg szöveg nélkül és zongorára írta az indulót.

A már idézett Nagy Alpár mindezzel kapcsolatban a következőket publikálta: „Doppler Károly már ott, akkor Komáromban elvégezte zenekarra történő hangszerelését, és már 1849. őszén megjelent Pesten Wagner Józsefnél »Komáromi utóhangok Induló« külső címlappal. Ugyanennek »Egy névtelen induló« című új kiadására Rózsavölgyinél került sor 1857-ben.”²¹

A Klapka-induló mindaddig még csak szöveg nélkül hangzott fel. A szövegszerkesztés Thaly Kálmán érdeme. Az így most már teljessé vált Klapka-induló, Bognár Ignác kiadásában jelent meg 1861-ben Szabadság hajnala című verseskötetben, amit azonban betiltottak.²² A

¹⁷ Uo. 317. old.

¹⁸ Gracza György: Az 1848/49-iki magyar szabadságharc V. k. Bp., 1894. 802. old.

¹⁹ Uo. 804. old.

²⁰ Csorba Zoltán: i. m. 25. old.

²¹ Rügyek. i. h.

²² Uo.

színpadon való elhangzásról Thaly Kálmán az alábbi dokumentum alapján a következőket írja:²³

Komárom után, Egressy Béni életének fináléja következett. Sebesülése maradandó sántaságot okozott. E testi nyavalya mellé még tüdőbaj is érte. Azonban élete utolsó röpké másfél esztendeje sem telt el értelmetlenül. Hisz ebben az időszakban verseli meg Katona József drámáját, a Bánk bánt, amelynek eddig csak prózai változata volt.

Testi ereje fogyásával, halála közeledését érezve, kéziratait folyamatosan elajándékozta. A teljessé vált Bánk bán szövegkönyvét Erkelnek adja át. Erkel Ferencről az 1950-es években készült film szerint ez a következőként történt: A béna és betegeskedő Egressy magához kéri Erkelt. Honvédtiszt egyenruhában fogadja, és egy iratcsomót nyújt át neki, mondván: „Én megverseltem a Bánk bánt, te pedig zenésítsd meg!” (Emlékezet alapján idézve.)

A Bánk bán című opera fénypontja a filozófiai tartalmú, de ugyanakkor szívet-lelket melegengető Bánk-monológ, melyről Erkel egyik biográfusa méltatóan írja: „Bánk...áriaja... Hazám, hazám címmel ment át a köztudatba. Ez ária szövegében Egressy remekelt.”²⁴

*...Arany mezők, ezüst folyók,
Hős vértől ázottak, könnytől áradók...
Sajgó sebéit felejtí Bánk,
Zokog, de szolgálja népe szent javát.
Magyar hazám, megáldalak!
Szép érted élni, érted halni,
Te hős magyar hazám!*

Egyik legnagyobb történelmi nemzeti operánk 1213-ban játszódik Visegrádon a királyi palotában. II. Endre távollétében felesége, a merániai Gertrudis uralkodik, a magával hozott udvaroncokkal. A tartalmi és eszmei mondanivaló lényegében a magyarság harcát fejezi ki, a mindenkori idegen elnyomókkal szemben. Egressy Béni nyilván érezte testének erőtlenségét, tudva, hogy már képtelen a Bánk bán megzenésítésére. Ez a találkozás a két zeneszerző között 1851 elején történt.

Erkel elvégezte a rábízott feladatot és megzenésítette ezt a halhatatlan alkotást. A Bánk bán bemutatójára tíz évvel később, 1861. március 9-én került sor a Nemzeti Színházban. Idézet a már említett életrajzíró tollából: „Ilyen sikert még nem sokat látott Nemzeti Színházunk. Ha a bibliából akarnánk hasonlatot venni – »Saul legyőzött ezret, Dávid százezret« - Hunyadi legyőzött ezret, Bánk tízezret.

A szövegíró már 10 éve halott volt, az őt illető dicsőség is Erkelnek koszorúzta. Ünnepeztetése felért egy politikai tüntetéssel.”²⁵

Egressy Béni 1851. július 17-én halt meg Pesten. A Hölgyfutár című lapban, a halálhír így jelent meg: „Egressy Benő zeneköltő és a Nemzeti Színház tagja, életének harminchetedik évében elhunyt. Lakása Ósz és Sándor utca sarkán 1461 szám alatt. Zeneköltészetünk sajnós veszteséget szenved...”²⁶

Kortársa és harcostársa, Sükei Károly *Egressy Béni temetésére* című versben búcsúzott el tőle:

*...Szenteljetez majd nevennek
Egy áldó, meleg sóhaj,
Lelkem ennél itt a földön
Szebb emléket nem óhaj.*

(OSzK – Kézirattár)

Arcképét Barabás Miklós festette meg 1855-ben. Életéről Inocent Vince Ernő rádiójátékot írt, melyhez a zenét Egressy műveinek felhasználásával Vince Ottó szerezte.

Életének és művészetének színtézisét Ágoston István György foglalta össze. Írása egyúttal súlyos vád is a hivatalos és nem hivatalos médiák műsorpolitikája ellen: „Az a kor, amelyben

²³ Boross Vilmos: 1848–1849. Szabadságharcunk emléke. Bp., Laurencie Gyula kiadása, 1898.

²⁴ Gál Zsuzsa: i. m. 69. old.

²⁵ Uo. 76. old.

²⁶ Csorba Zoltán: i. m. 28. old.

Egressy dallamai születtek a magyar történelem egyik legdicsőségesebb korszaka volt. Kár, hogy dallami kihaltak népünk ajkáról. Kár, hogy magyarságunknak azokat a szép virágait... a tömegkommunikációs eszközök tudatos műsorpolitikája kiirtotta a zenei műsorokból és ezzel együtt nemzetünk lelkéből, és helyette hazafias érzésektől távol álló, teljesen idegen és bárgyú szövegű dallamtalan dalokkal helyettesítette.”²⁷

Egressy Béni, a Szózat megzenésítője, a Klapka-induló zeneszerzője, a Báthory Mária, Hunyadi László és a Bánk bán nemzeti operáink szövegírójának sírja Budapesten, a Kerepesi temetőben domborodik. Sírkövén a következő epitáfium olvasható:

*Aki szeretteinek emlékében él, az nem halt meg,
csak távol van; halott csak az, kit elfelejtének.*

Szénássy Zoltán

Bibliográfia: *Baranyai József:* A komáromi magyar színészet története 1811–1941. Unio-Nyomda Komárom, 1941.; *Csorba Zoltán:* Egressy Béni. II. Rákóczi Ferenc Könyvtár Miskolc, 1974.; *Gál Zsuzsa:* Erkel Ferenc, Zeneműkiadó Bp., 1973.; *Gracza György:* Az 1848/49-iki magyar szabadságharc V. kötet. Lampel R. kiadása. Bp., 1894.; *Hamary Dániel:* Komáromi napok 1849-ben. Pest., 1869.; *Jókai Mór:* A mi lengyelünk. Szépirodalmi Kiadó Bp., 1961.; *Komáromi Lapok* 1849. július 11.–december 1.; *Rügyek:* Irodalmi Művészeti Lap Komárom, 2000. 1. sz.; *Szinnyei József:* Komárom 1848/49-ben. Aigner Lajos Bp., 1887.; *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái 1914.; *Theológiai Szemle.* A Magyarországi Egyházak Okumenikus Tanácsának folyóirata. 2000. 3. sz.

Az ellenség megszállja a komáromi várat

²⁷ *Theológiai Szemle:* i. h.

EMLÉKEZZÜNK

Szibériában, 1918–1919-ben

Salyabó István (Rimaszécs, 1883. – Runya, 1970) gömöri parasztembert, kertészt már túl a 30. életévén póttartalékosként hívták be 1915-ben frontszolgálatra. A harcok szünetében s a fogolytáborban alkalmat talált arra, hogy papírra vesse a vele történeteket, s kéziratos följegyzései egy 184 oldalas füzetben ránk maradtak. Tornalján Várent László bocsátotta rendelkezésemre az érdekes történelmi dokumentumot, amely 1915-től az emlékező hazatértéig, 1920 karácsonyáig beszéli el az eseményeket. Az orosz fronton telefonista tizedesként szolgált, majd 1916. július 5-én hadifogságba esett. Az érdekesen megírt teljes emlékiratot kiadásra készítjük elő; mutatványként most a Szibériába vezető száműzetés időszakából emelünk ki egy részletet. A szöveget a mai helyesírás-hoz igazítottam, de igyekeztem megőrizni az elbeszélő jellegzetes elbeszélésmódját, a nevek általa alkalmazott ejtését. Az itt következő történések közvetlen előzménye az, hogy Salyabó István Oroszországból haza szeretett volna jutni, s nyugat felé indult egy tehervonaton elrejtőzve. Amikor arról leszállt, s gyalog próbálta folytatni útját, egy hídon feltartóztatták.

Kováts Dániel

Szép csendes nyári éjjel volt. Nem lehetett mást hallani, mint a fülemüle énekét. Meg egy-egy hullócsillag, amikor letűnik az égről. Amint azt a csillagot vizsgálom, egyszer halom, hogy valami csörtet a távolban. Arrafelé fordulok, de nem tudtam kivenni, hogy mi lehet. Látni nem lehetett, mert olyan sötét volt, mint a korom. Tovább hallgattam a fülemüle bús énekét. Gondoltam magamban: ha én is fülemüle lehetnék!

*Hogyha én is fülemüle lehetnék,
Hegyen-völgyön keresztül repülhetnék.
A harctéren bujdokolva, vívva
Visszamennék a hazámba!
De mivelhogy fülemüle nem vagyok,
Volga partján bujdokolva maradok.
Lefeküdném, de félek, hogy elalszok,
Reám talál a muszka, az a torzonborz.
Kérdezné, hogy mit keresel te itten,
Jaj nekem, ha megtudják, hogy két kozákot megöltem.*

Ilyen gondolatok közt elindultam a híd felé, amikor megálltam, még gondolkoztam, menjek-e a hídnak. Megyek. Vagy elfognak, vagy sikerül átjutnom, mindegy. Elindultam. Amint a hídhoz érek, rám kiált az ő: „Sztoj!”

Én megálltam. Kérdezi:

– Kuda igyos? Hová mégy?

De én nem feleltem, hanem mutogattam, mintha néma lettem volna.

– No, idi, no – mondta.

Örültem, hogy sikerült becsapnom a muszkát. Mentem tovább. Amikor a híd közepére érek, itt is megállít az ő. De ez is eleresztett. Mentem. Ha ez így megyen, akkor könnyűszerral átjutok a hídon. De gondolatomból a „Sztoj!” riasztott fel. Én megálltam, ez is kérdezi:

– Kuda igyos? Hová mégy éjnek idején?

Én csak adtam a némát, nem tudok beszélni, csak mutogattam. Orosz ruha volt rajtam tetőtől talpig. De ez az őr kiáltott, és előjött négy orosz katona, engem behajtottak és bezártak a tömlőbe.

Reggel úgy kilenc óra tájban behivat a nacsányik,¹ egy szikár magas ember volt. Szól hozzám, hogy hová való vagyok és hová megyek. Én nem szóltam oroszul, hanem magyarul. A nacsányik az őrt elküldte. Kis idő múlva bejött egy hadifogoly, ennek mondja az ezredes:

- Kérdezd meg ezt a hadifoglyot, hogy honnan jön és hova akar menni.
- Azt mondja az ezredes úr, honnan jön és hova akar menni.

Én is megszólalok:

- Szamara gubernából.² És hogy hova megyek? Hazamennék Magyarországba.

Amikor megmondja, hogy haza akarok menni, rám ordít, hogy mit gondolkodok én, hogy tudnék én hazajutni. De én nem szóltam, mintha nem értettem volna, hogy mit mond. Későbbben kérdezteti, miért akarok én hazamenni, amikor még háború van, úgysem jutnék élve haza. Én erre azt válaszoltam, azért akarok hazamenni, hogy ha hadifoglyot akarnak dolgoztatni, akkor adjanak ruhát és enni. Ha pedig nem akarnak semmit sem adni, még csak egy kopekeket sem, akkor miért nem lövik agyon. Ne kínozzák éhen, ruha nélkül se egy krajcárt nem adnak neki. Én meg '16 telén estem fogságba, akkor mindjárt kiadtak ahhoz a gazdához, akitől most megszöktem. Amíg ott voltam, egy kopeket sem adott. Ha kértem dohányra, azt felelte, „nyetu gyengi pan”.³

Amint ezeket megmondtam a nacsányiknak, ez is azt mondta, hogy verna, hogy igaz. Megint kérdezte, hogy az arcomnak mi baja. Én azt mondtam, hogy amikor a vonatból le akartam jönni, egy szeg hasította meg. Odajött hozzám, és megnézte, hát csak elcsodálkozik, mert ebben a melegségben beleesett a féreg. Engem mindjárt kórházba vittek. De mielőtt elvittek volna azt kérdi az ezredes:

- Kak familija? Hogy hívnak?

Gondolkoztam, hogy megmondjam-e a valódi nevemet, nem mondtam meg. Bementam a sógorom nevét, aki a tockói lágerben halt meg.

- Kovács József.
- Hová való?
- Várgede, guberná Gömör megye.

Ezek után elvittek a kórházba, itt kimosták a sebemet. Azután a szórt egyenként kezdték kihúzógni, azután szárazan beretválták meg a bal arcomat, de nem éreztem fájdalmat. De amikor kezdte varrni, vagy kétszer lepattant a tű, akkor éreztem, valamennyi csillag van, az mind előttem táncolt. Három helyen szúrt bele az arcomba. Két hét múlva jobban lett, valahogy behegedt.

Lekísérték a nacsányikhoz. Itt egy katona a vonathoz kísért. Kis idő múlva felültünk a vonatra. Egy hétig mentünk. Szamarában leszállottunk, innen a katonai parancsnokságra kísért, itt le voltam zárva két hétig. Két hét múlva megszaporodtunk, szökevények tizenöten lettünk. Felültünk a vonatra, négy nap, négy éjjel mentünk. Itt egy állomáson kiszálltunk. Itt volt a büntető fogolyintézet. Bogoroszláynak hívták ezt a várost. Itt voltak sokan hadifoglyok. Sokat itt kivégeztek, kit fejelbőttek, kit felakasztottak.

Négy nap múlva reggel bejött értünk egy orosz katona fegyverrel. Összeszed bennünket, akik a cédulára fel voltunk írva. Mi tizenötünket elkísért az irodára. Gondoltuk, hogy ütött az utolsó óránk. Hanem egyszer csak négy katona behoz egy csomó labcsit meg kapcát, széjjel-osztották közöttünk. Ezzel négy szuronyos katona kikísért az állomásra, felültünk a vonatra.

* * *

Két hét múlva elértük az Ural hegységet. Azt mondják nekünk:

- Élelmet vegyetek, mert itt, amíg át nem érkezünk, nem lehet vásárolni élelmet.

¹ parancsnok

² kormányzóságból

³ nincs pénz, uram

Igen ám, de élelemre csak 25 kopeket kaptunk. Egy font kenyér egy rubel volt. Mi egy font kenyér, a mi kilónkhoz képest! Majdnem három font megyen egy kilóra. Nekem még megvolt a pénzem, amit kaptam a földiktől. Egy rubel a mi pénzünkben 2 korona, 20 kopek 40 fillér.

Elmentem az orosz katonákhoz, 2 rubelért vettem 6 kenyeret, körülbelül 5 kiló lehetett. Nagy fekete kenyerek voltak. Bevitettem a vagonba, és eltettem. Később még hoztak a katonák sok kenyeret, hogy vegyünk, de a többinek nem kellett a fekete kenyér. Én még vettem hatot 1 rubelért. Így volt nekem 12 darab kenyérem. A többiek csak egy-egy kenyeret vettek, hanem húst vettek, sült tyúkot, sült halat. A kenyerek jó ha volt egy-egybe 3 kiló.

Este elindult a vonatunk. Reggelre már csak hegyet lehetett látni meg erdőt, sok bányát, egy-egy őrházat. Két nap múlva a többinek elfogyott a kenyere. Volt köztük egy Császár nevű, ez megkínált többször fehér kenyérral és hússal. Harmadik nap csak csáját⁴ ittak. Csak mondják, nem sokat ér kenyér nélkül a csája. Én meg jól falatoztam a fekete kenyérből.

Ezek meg néztek. Császárnak adtam egy kenyeret:

– Fogja, földi, van itt kenyér, egyen, ne éhezzen!

Már estefelé jöttek a többiek is hozzám, hogy adjak nekik is kenyeret, megfizetnek érte. Azt mondom nekik:

– Azt mondták magok, hogy ezt a barna kenyeret nem tudnák megenni, ha éhen kellene meghalni sem.

– Azt mondtuk, de tudja-e, hogy minden éhes hasnak kell.

– Én adnék magoknak kenyeret, de akkor se nekem, se magoknak nem lesz.

Hat egész kenyeret adtam nekik, tizenháromnak. Császár velem volt koszton. Ezek kínáltak minden kenyérért öt rubelt, de én nem fogadtam el. Ekkor ők átadtak nekem, négy pár fehérneműt és egy öltő felsőruhát. Amint az ő kenyerek elfogyott, az én kenyérem közhasznált lett. De kitartott, míg átmentünk az Ural hegységen. Sok helyen állottunk a személyforgalom miatt.

Irkutszkban kiszálltunk. Itt kaptunk ebédet 20 kopekéért. Kaptunk húslevest hússal és kását tepertővel. De itt már lehetett venni 5 kopekéért 1 font fehér kenyeret. De a bélyegpénzt nem fogadták el, csak az ezüstöt vagy félrubelest és az egyrubelest papírba. Itt bevásároltunk megint élelmet, dohányt, mert megint a sivatagnak mentünk. Itt balra volt a Bajkál-tó, ezen járnak hajók. Nekem nem volt szabad semmiféle élelmet venni, ők vettek az én részemre élelmet, de én nem akartam elfogadni semmit sem. Itt már személyvonaton utaztunk. Amikor elindult a vonat, engem mindenfélével kínáltak: süteménnyel, sült hallal, kolbásszal, mindennel, amit vettek. Így jó barátok lettünk.

Amikor már Mandzsúriához értünk volna, egy orosz fogoly kiszökött a vonat börtönéből, vagyis a csurmából. A vonat megállott, a kozákok utána, de a szökevény jó előnyben volt, elért egy nagy folyót, a Zelenkát. Ezen is olyan kisebb hajók jártak. A kozákok látták, hogy nem érhetik utol. Ott legelt néhány ló, a kozák egyre ráült, így sikerült volna elfogni. De a szökevény is észrevette, beleugrott a Zelenka folyóba. A kozák utána ugratott a lóval, a ló is átúszta a folyót. Ekkor megkezdődött a hajsza. A szökevény már ki volt merülve, a kozák már-már majdnem elérte, de itt is voltak lovak, a szökevény felült egy lóra, ez a ló pihent volt, mindég nagyobb lett köztük a távolság. A kozák visszajött nagy szitkozódva. Mink elindultunk.

Délben beértünk Mandzsúriába. Itt volt még a nagy olcsóság! Két kopek egy font fehér kenyér, öt kopek 1 font kenyér. Itt bevásároltam 10 font dohányt meg holmi apróságokat. Két nap múlva megérkeztünk Nikolcki Szurikba. Itt volt a határ Szibériába. Ez egy büntető láger volt, kozákok őrizték a hadifoglyokat. Itt voltam két nap. Itt kaptunk az oroszától tetőtől talpig ruhát. Aki munkára mentünk, azokat elkísérték másnap az állomásra. Egy nap mentünk, elértünk Habaruszka. Itt hajóra szálltunk, egy nap és éjjel mentünk hajón.

Reggel Blagovesenben kiszálltunk. Blagovesenben voltunk három napig. Innen elvittek munkára. Itt még csak most kezdtek aratni. Hideg volt. Nekem lábbelim nem volt, így nem mentem ki munkára. Aki dolgozott, az 50 kopeket kapott egy napra és kosztot. Aki nem dolgozott, az 72 kopeket kapott naponta, kosztot persze nem kapott. Én is a 72 kopekesek között voltam.

⁴ teát

Hozzáfogtam ruhát mosni, elmentem halászni, estére megsütöttem [a halat]. Amikor a munkások hazajöttek jó pénzt kerestem a halból. Ha kimentem a folyóra, ott volt a sok kacska, közé hajítottam, négy-öt ottmaradt. Ezeket összeszedtem, hazavittem, megpucoltam, sütöttem, főztem, eladtam a földiknek. Én 3 hétig voltam itt, Pistyankán. Három hét múlva, akik nem mentek munkára, azokat visszavitték Blagovesenbe, a lágerba.

Egy őr kísért be bennünket. 800 rubellel mentem be a lágerba, én voltam a legnagyobb burzsuja a lágerban. Amikor bementünk, orvosi vizitre kellett mennünk. Úgy adott be az orosz őr, hogy mink betegek vagyunk. Én invalidus lettem. Nem hajtottak munkára, hanem barakkseprő lettem. Ebben a barakkban tizenhatan voltunk seprők. Minden oldalon ketten voltunk, 8 oldal volt. Két szobára volt a barakk osztva, nyolc nagy kandalló volt benne.

Én megkértem a lágerparancsnokot, hogy engedjen itt a lágerba egy lafkát⁵ nyitni, minden hónapba fizetek 100 rubelt neki. Azt mondta, „ladna”, jól van. Én tehát nyitottam egy boltot. Itt ebben a lágerban cipészek voltak, dolgoztak körülbelül kétezren. A mi embereink és a katonaság részére itt nagyon elegendő volt egy bolt. Bevásároltam mindent, amit csak gondoltam, hogy elfogy. A városba szabad kimenetelem volt. Legelső sorban vettem dohányt, cigarettát, gyufát, gyertyát, limonádét, lisztet, sót, ecetet meg – dugva – nagy mennyiségben spirituszt. Egy bankával⁶ 20 rubel volt, ez volt a legdrágább. A kínai határon voltunk, lehetett könnyen szerezni. Csináltam fánkot, fasírtot úgy, hogy egy hónap múlva 500 rubel nyereségem volt.

* * *

De 1918-ban [!] kiűtött Oroszországban a kommunista uralom. Ide is eljöttek a szónokok, a mi lágerünkbe, szónokolni. Voltak sokan, akik hozzájuk álltak, ezeket el is vitték magokkal. Tóth János cipész, Klein üveges, mind a kettő budapesti volt, a többit nem ismertem.

Egy orosz hadnagy volt a lágerparancsnok. Amikor már hallotta, hogy errefelé is közelegnek a kommunisták, a padlásra két gépfegyvert állíttatott fel, ő nem hódol meg a kommunistáknak, azt mondta. De amikor leverték a fehéreket, egy öreg orosz belépett a lágerba piros zászlóval, odament a lágerparancsnok és megcsókolta a zászlót, nem mert ellenállni. Így elfoglalták a várost minden hadihajóval együtt.

Itt volt közvetlenül mellettünk az Amur. Itt voltak a hadihajók, mivel a kínai határ itt volt. A folyónak a fele Kínáé, a másik fele az oroszé volt.

Harmadnapra az ablakból néztük, egy orosz ment az utcán, egy veres őr ott sétált. Rákiált az oroszra, „sztoj”, az orosz megáll, odamegyen az őr, azt mondja a civilnek:

- Add ide a kabátodat!
- Hogy adnám le rólam?
- Azt mondja a katona:
- No, eridj, te ördög!

Amint megyen a szegény civil, az orosz katona ráfogja a puskát és lelötte. A katona odament, levette róla a kabátot, és otthagya meghalni. Ilyen volt 18-ban a kommunista uralom Szibériában.

Nekünk kihirdették, ha szervezkedünk, úgy oda mehetünk, ahová csak akarunk. De mink ezeregyszázan megmaradtunk semlegesnek. Két hétre rá, hogy a kommunisták győztek, úgy ki is verték a fehérek a kommunistákat. De nem sokáig tartott a fehér uralom, mert Lenin és Trockij felszólította a város lakosságát, egy heti gondolkozást ad, ez alatt az idő alatt vagy menjenek ki a városból Kínába, vagy legyenek kommunisták. Egy szánka teljesen pénzzel volt megrakva, Kínába akarták szállítani, de a matrózok lefoglalták és elvették, felhozták a hajóra. Ezt egy matróz beszélte el nekünk.

Nemsokára két párt lett Blagovesenben: fehér és veres. De ismét a fehérek győztek, Kínából a tőkésék ismét visszajöttek, a hadifoglyoknak megvிரradt, mert lett munka. De egy hét lelteltével minket bevagoníroztak, hogy hazaszállítanak. Elsőben a németeket szállították, harmadnapra már minket is szállítottak. Örülünk, hogy valahára ütni fog a szabadság órája. Amikor már az állomásra mentünk, a sok orosz ott várt és kísért bennünket. Ők már tudták, mi vár ránk.

⁵ boltot

⁶ kannával

Kijött hozzánk a konzul is, és mondta, hogy ne menjünk, mert lefognak a kommunisták. De mink abban a reményben voltunk, hogy hazamegyünk. A németeket is lefoglák a veresek, mondta a konzul, de nekünk hiába beszélt, mink csak haza és haza. Amikor rázendítettünk, „Hazádnak rendületlenül légy híve, oh magyar!”, egy orosz nő a vonat alá vetette magát. De hogy mi történt vele, nem tudom. A következő állomáson a ruhájából a keréken volt egy darab. Egy osztrák főhadnagynak volt a kedvese.

Két nap furt⁷ mentünk, de olyan sebesen, azt hittük, hogy lesiklik a sínről a vonat. Két nap múlva beértünk egy kis állomásra. Itt feltartottak a kozákok, mondták, hogy menjünk vissza Blagovesenbe, már mink bele is mentünk volna, de a tisztek csak [azt akarták], gyerünk. Volt köztünk egy osztrák őrnagy, elment negyedmagával Berezovkába és Verhne Udickba megtudni, hogy mi van a ménetekkel. De Csitában lefoglák és pofon verték őket, amíg a csillagot⁸ nem vették le meg a sapkarózsát. Amikor visszajöttek, bizony nem a legjobban néztek ki. Ekkor már úgy volt, hogy visszamegyünk Blagovesenbe, onnan át Kínába, Kínán keresztül Vladivosztkba. Ott hajóra ülünk, és eljövünk haza.

De amíg így tárgyaltak, Csitából jött egy különvonat, két kocsiból állott. Alig állott meg, már is kiszálltak belőle a veres katonák. Ezek mind magyarok voltak. Ezek közül az egyik elkezdett beszélni. Garainak hívták a szónokot. Elmentek közülünk sokan. De mivel kevesen mentek át az ő pártjukra, elindították a vonatunkat Csita felé. Amikor Csitába értünk és kiszállítottak bennünket a vonatból. Vagy volt még csillaghullás, vagy nem, de itt volt, aki nem akarta a csillagot levágni meg a sapkarózsát levenni. Levették őket, de nem volt benne köszönet. Később elindult a vonatunk Berezovka felé. Itt kitolattak a rakodó felé. Itt voltunk három nap és három éjjel, negyedik nap felmentünk a lágërba, a 110. barakkba.

Két hétig csak békében hagytak. Később eljöttek agitálni, mindég mentek hozzájuk. Ez így ment soká, annyira megfogytunk, hogy alig maradtunk százötvenen. Később megint eljöttek, hogy futóárkot kell ásni, jól megfizetik, koszt is lesz, csak jöjjenek dolgozni. De mink nem mentünk. A lágër kommandáns⁹ ezredes volt, Komarovnak hívták, ez a Komarov olyan volt, ha veresek jöttek be, akkor veres volt, ha fehérek, akkor fehér volt. Most azért fehér volt, így én ment voltam minden veszélytől. Volt még a lágërban egy zaluzsányi ember, Ádám György, ezt magamhoz vettem kertészbojtárnak, én alakítottam neki egy szép kertet. Melegházat is csináltatott az ezredes, így múltak a napok.

Egy délután kimentem a vasútra, hogy mit lehetne hallani. Volt ott egy veres katona, Tóth Istvánnak hívták, ott mutogatja a sok csillogó aranyakat. Egy jókora zacskóval volt nála. Voltak abban gyűrűk, karperecek, drágakövekkel kirakva, óra, tük, szóval egy vagyon volt nála. Odamentem hozzá, kértem tőle egy gyűrűt, hogy megfizetem. Amilyen fajta pénzt kíván, olyannal fizetek. Ő erre azt válaszolta a csizmája sarkát a sínhez verve:

– Ha így kopog a szeme, akkor sem adok. Ha kell, álljon be hozzánk, akkor lesz magának is mindene, még asszony is.

– Nem kell nekem – feleltem – asszony, van nekem odahaza.

Ezzel otthagytam.

Nemsokára a kommunistáknak szorult a kapcája. Az oroszok már itt nem harcoltak, mert látták, hogy hiába minden, csak a magyarok, osztrákok és kínaiak. Irkutszk elesett, nyomta Kolcsak és a csehek. Már amikor Irkutszk elesett, vége volt a kommunistáknak. Nekem is fel kellett mennem a lágërba. Két nap múlva eljöttek a kommunisták, közöttük volt Garai és Keller nevű zsidó, ezek voltak főparancsnokuk a veres hadseregben a magyaroknak. Páncélos vonattal jöttek Berezovkába. Feljöttek a lágërba és lehajtottak a vasúthoz. Kényszerrel vittek el mindenkit a veres hadseregbe. Amikor lehajtottak, megkérdezték, hogy aki invalidus, az álljon félre. Én is félreálltam. Odajön egy veres katona, azt mondja:

– Maga is invalidus?

– Igenis, az vagyok – feleltem.

⁷ folyton

⁸ rangjelzésüket

⁹ parancsnok

– No, nem úgy néz ki, menjen csak a többiekhez – mondta a veres katona, de én csak fel akartam menni a lágérba.

De az a veres katona mindenütt a nyomomban volt. Behajtott a többi hadifoglyok közé. Azt mondom én:

– Hová akarnak vinni bennünket?

Azt mondja egy veres katona, hogy hazamegyünk.

– Ha hazamegyünk, miért nem jönnek a tisztek is – mondtam –, és erőszakkal akarnak hazavinni.

– Ne úgy értse, elvtárs – feleli a veres katona –, hanem fegyverrel megyünk, mert odahaza is már kiűtött a kommün, de még harcolnak odahaza. Mink hátba támadjuk a fehéreket.

Azt mondom én neki:

– Nekünk nem fegyver kell, hanem, szanatórium. És hogy mink az apánkra és fiainkra fegyverrel menjünk, azt nem kívánhatják tőlünk. Ha hazamegyünk, ami a falu, mi is az leszünk. Hozzák le a tiszteket is, akkor elmegyünk.

Ekkor engem a puskatussal megtaszított és otthagytak. Eljött a dél, hívnak ebédre bennünket. A veres katonákkal körül voltunk fogva, hogy el ne szökjünk. Én is fogtam a lavóromat, elmentem, tele hoztam, gulyásos volt sertéshússal. Jólaktam. Ami megmaradt, odaadtam az oroszoknak, akik ott ácsorogtak.

Eljön az este, vacsora, én nem mentem vacsoráért, hanem a vasút mellett ültem. Kis idő múlva rájött a nagy eső. Eljön hozzám egy veres katona:

– Miért nem megyen be, ne ázzanak se magok, se mink – azt mondja.

Én harmadmagammal nem mentem be a vonatukba. Három vonat volt a mi részünkre az állomáson. Itt a kirakónál volt félrelökte egy rossz személykocsi, félretolva. Én harmadmagammal abba mentem a másik oldalról. A veres katona azt hitte, hogy elmentünk a többiekhez. Azt mondom én Ádám Györgynek:

– Gyerünk vacsoráért.

Ő nem jön, én elmentem a konyhára, de már nem volt semmi. Azt mondja a konyhaparancsnok:

– Hányan vannak?

– Tízen – feleltem.

– Írja össze őket, és jöjjenek el!

Én írtam neveket, és elmentem másodmagammal, így kaptam minden emberre két konzervet 1-1 kenyeret, 4-4 kockacukrot. Elvittem a kocsiba és Ádámmal és Bódival megosztottam a vacsorát.

Tíz óra tájon elindult az egyik vonat, egy óra múlva a másik. Várom, hogy a harmadik mikor indul. Valami baja történt a mozdónynak, azért nem mehetett. Már reggel volt, a nap is feljött, még mindig nem megyen a vonat. Egyszer nézem, a mozdony elindul, és a mi kocsinkra jön. Én is összeszedem a cőkmókomat, pedig elég sok volt, kilépek a kocsiból. Eljöttem, utánam a két társam is. Találkozok egy veres katonával. Azt kérdezi:

– Ugye maga szökik?

– Igenis, szökök – feleltem.

Ez egy nagyot káromkodott:

– Erre-arra az anyjuknak, ha már kényszerrel viszik az embert, az nem jó. Ha valakinek nem elve, ne vigyék, mert annak ott nem veszik hasznát, hanem kárára van a hadseregnek. No, csak menjen, öregem! – azt mondta.

Én felmentem a barakkomba, de nem sokan voltak ott, valami öten. Két hétre rá nagyon verték a vereseket, három hétre rá megsemmisültek. Akit elfogtak, vereseket, mind a mi lágérünkbe hozták.

* * *

Eljött a tél. 1919. január 12-én este kártyázunk, egyszer csak az asztalomhoz állt egy rongyos ember. Köszön, én fogadom. Megszólalt:

– Kedves uraim, legyenek szívesek egy kis kenyérhajat adni.

Én megismertem, hogy ki ez az ember. Hozattam Ádámmal három csáját, egy fél font kolbászt, mellé kenyeret.

– Egyen, földi! – mondtam neki.

Amikor jóllakott, azt mondja:

– Kedves földi, vegyen ki még engem a veres barakkból!

Mert ezelőtt két nappal kivettem tíz földimet a veres fogságból. Komarov ezredeshez mentem, és megkértem, legyen szíves tíz embert a veres barakkból kibocsátani, mert ezek nem önként mentek a veres hadseregbe, hanem kényszerrel vitték el. Így a tíz embert kihoztam a veres fogságból. Azért említette ez az ember is, hogy vegyem ki őtet. Valahogy kiszökött a barakkból, pedig ez életveszélyes volt, mert japánokkal őrizték a veres foglyokat oroszokkal együtt. Varga Istvánt is lelőtték, amikor ki akart szökni.

Azt mondom én az emberemnek:

– Ismer maga engem, földi?

Azt mondja, hogy nem, de annyit tud, hogy a lágerparancsnoknál nagy befolyásom van. Azt mondom én neki:

– Emlékszik-e még arra, mikor én kértem magától az állomáson egy gyűrűt pénzért, maga a csizmája patkóját verte a sínhez, azt mondta maga, hát ha a szemem így kopog, akkor sem ad, miért nem állok be magokhoz. Azt felelem magának, amit maga mondott nekem. Én még ha akarnám sem lehetne kivenni már többet, mert azt mondaná Komarov ezredes, miért nem szoltam először, amikor a tíz embert kértem tőle. Hanem kenyeret azt még adok magának, és vigyázzon, hogy ha visszamegyen meg ne lőjék!

Ezzel elment.

Komarov ezredest rajtakapták a lopáson, a hadsereget többször is meglopta, ezért elhelyezték Csitába. Ott meg kinevezték vagyis előreléptették tábornoknak. Én szabad lettem a kertészettől, csak barakkmunkára jártam.

* * *

Egyszer vagyunk többen a folyóparton, jön hozzánk egy igen öreg orosz. Kérdezi, nem mennék-e hozzá munkára. Mink húzódtunk, nem. Megint kérdezi:

– Mik magok? Román vagy osztrák?

– Mink magyarok vagyunk – mondtuk neki.

Ő is megszólalt magyarul:

– Ezt szeretem hallani – mondja az orosznak vélt ember, de magyarul, mink egymásra néztünk, honnan tud ez magyarul, holott orosz.

Azt mondja tovább az orosznak vélt ember:

– Én is születtem magyar vagyok, mégpedig székely. 48-ba kerültem fogságba. Elhoztak Szibériába, azóta itt vagyok. Családom is van szépen, és ők is úgy beszélnek magyarul, mint én. Most már eljönnek hozzám, reménylem. – Kiválasztott közülünk két embert, és elmondta, hogy ő 15 éves korában került fogságba. – Megszerettem a gazdám lányát, elvettem, és boldogan éltünk. Két ember fiam van, mind a kettő katona, de német fogságba esett. Én már öreg vagyok, szeretnék hazamenni, hogy magyar földben pihennék. Voltam a konzulnál is, de nem biztat semmivel sem.

Később én is voltam a házában. Igazán szép családja volt, tizenegyed magával élt, és úgy beszéltek magyarul, mint mink. Most 85 éves volt az öreg székely.

A parkba kerestek kertészt, én rögtön jelentkeztem. Ez a park nem kert volt, hanem láger. De mielőtt bementem volna a parkba, megkértem az asszonyomat, hogy engedjen meg vagy két hétig itt, Berezoiván lennem, mert akkor már megkezdtem ezen történetet írni, meg volt egy japán tiszt, akit tanítottam citerázni. Ezért kértem szabadságot az új asszonyomtól.

* * *

Most leírom a japán és az amerikai bejöveteleket.

Először bejöttek a japánok, a mi lágerünkbe két ezred. A szabad kocsin négy ágyú négyfelé felállítva a vonaton, minden a nyitott kocsin. Feljöttek a katonák a lágerba, egy szabad téren lelágereztek. A puskákat gúlába állították, és vezényszóra széjjelmentek cigarettázni. Azt mondom én, ezek sárgaságban vannak, mint a viasz. Alacsonyak, vastkos a fejek, de olyan fürgek, mint a gyík. No, nem idevalók ezek, mondtam én, ezek itt megfagynak Szibériában, mert ezek meleg éghajlathoz vannak szokva. Majd felöltöznek, feleli az egyik hadifogoly.

Tényleg, 1919 telén, amikor mentem le Komarov ezredeshez a virágházba, láttam az úton, ahogy a szekérről lehullott itt egy lábfej, ott egy kéz vagy fül, kar satöbbi. Ezek mind japán hullák testrészei voltak, a kórházból hozta a szekér. Ha meghaltak, ezeket elégették, a hamuját egy üvegbe tették, ha a hozzátartozója kívánta, hazaküldték. Bizony, sok japán itt maradt Szibériában!

Később bejöttek az amerikaiak is, két ezred. Ezek már gavallérabb katonák voltak, nagy karimájú kalapjuk volt, és elég derék emberek voltak. Egyszer hallottuk, hogy a japán katonák az amerikai katonákat, akik őrségen voltak, lefegyverezték. Ezt megtudták a csehek, a csehek meg lefegyverezték a japán katonákat.

Hogy mit végeztek együtt az amerikaiak és a japánok, nem tudtuk meg, de ezek nem jó szemmel néztek egymásra, ha elhaladtak egymás mellett.

* * *

Később lementem a parkba Upáckinéhez kertésznek. Ez az asszony egy ezredesnek a felesége volt, de a veresek agyonlőtték, amiért a fehérekkel paktált. Titkos üzeneteket küldött a Kolcsak csapatainak. Egy napon elvitték, nem is jött többet vissza. Az asszony lehetett úgy 27 éves, a Kaukázusból való, egy bárónak a lánya volt.

Amint bementem, mindjárt csáját adott. Kérdezi:

– No, megérkeztél, Jozsif?

Megmutatta a szobákat, ennek volt bútora uras, három szoba, spájz, fürdőszoba, konyha. Szóval minden, ami egy úrnőnek kellett. Én a barakkban háltam, és ott kosztolódtam, engem mint munkást kapott. A kert nagy volt, a melegház is elég nagy. Még megvolt az inasa, aki a férje mellett volt. Egy reggel az inas eltűnt. Én reggel hozzáfogtam a munkámhoz, fűtyörésztem. Úgy tíz óra után jön ki hozzám Upáckiné. Megszólít:

– Jozsif, gyöjjön be csak!

Bemegyek, leülök, ő meg előhossa az inas dolgát.

– Látod, Jozsif, Iván elment, most nincsen senki, a szoba seperetlen, az aprólék éhen, mert most keltem fel. Gyere ide, itt van egy kis szoba a fürdőház mellett, itt ellakhatsz.

– No, jó, eljövök – mondtam neki.

A szobákat kisépertem, a tüzet megraktam, az apróléknak enni adtam. Azután elmentem a holmimért. Azt mondja Bún Béla, dabóci lakos, Gömör megyei:

– Hova megyen, kertész úr?

Kérdik sokan, mert itt mind önkéntesek voltak.

Elmegyek Upáckinéhez lakni, mert az inasa otthagya. Én ezután inas leszek meg kertész is.

Elmentem. Amikor már lepakoltam magam, behítt az asszony. Egy nagy bögre kávé és szalonna az asztalon.

– No, Jozsif, egyél.

Én hozzáfogtam amúgy magyarosan. Azután kimentem dolgozni a kertbe. Volt nekem egy végig gombolós ingem, ki volt gombolva, amikor az asszonyom idejött. Én a paradicsomot kacsoltam. Ő is elkezdte kacsolni, Én az ingemet begomboltam, hogy a mellem ne legyen ki. Ahogy ő ezt meglátta, ő is összehúzta a blúzát, én meg elmosolyodtam. Azt mondja, hogy mit nevetek. „Semmit”, mondtam. Ő ekkor elpirult. Azt mondja nekem:

– Jozsif, én szeretnék rózsát.

– Az a legkönnyebb, barizsnya¹⁰ – mondom neki –, én szedek csipkefát, csak oltógallyat kell beszerezni.

– De hol? – kérdi.

¹⁰ kisasszony

– Elmegyen Mandzsúriába, ott biztosan be lehet szerezni – mondtam.

Már másnap jött két hadifogoly, én kimentem az erdőbe vadrózsát szedni. 200 darabot szedtünk. Ezeket beültettem mohába és bevittem a virágházba. Jó meleget adtam neki, már három hét elmúltával hajtottak. Kínából hozott rózsagallyakat, én a vadrózsát másfél nap alatt beoltottam.

Később kimentem az erdőbe, mert láttam én ott sok azáliát. Ebből behoztam 25 darabot, és beültettem cserépbe. Az asszonyom csak nézett, hogy mit csinálok. De amikor az azália kivirított, megölelt örömeiben. Hát amikor a rózsák kezdtek virítani, megölelt és homlokon csókolt. Én meg szégyelltem magamat, csak álltam, nem mertem ránézni szégyenemben.

Másnap telefonon Verkne Udicból kihívta a barátnőit. Ezekkel kijött a tábornok is. De amikor én megláttam a sok úri nőket, kimentem a kertből, behúzódtam a szobámba és lefeküdtem. Ezek pedig bementek a virágházba. Tíz perc múlva keresnek, kiabál az asszonyom:

– Jozsif, Jozsif!

De én nem jelentkeztem, csak feküdtem. De az asszonyom bejött értem. Mondja:

– Jozsif, szuda, szuda. Gyere, gyere, mert akarnak látni tégedet a vendégeim.

De már fogta a kezemet, és húzott. Vagy akartam menni, vagy nem, el kellett mennem.

Azt mondja egy fiatal nő:

– Szadovnyik pan, davaj jeden rozsát! Kertész úr, adjál egy rózsát. Mert mondta a barizsnya, nálad nélkül nem mer adni.

Én levágtam neki egy *Druskit*, egy *Lafraszt* és egy *Mazsal Nielt*. Összekötöttem néhány aszparágusszal, a kezébe úgy adtam oda. Ez a nő a tábornoknak a felesége volt, kínai nő. Kérdezi a tábornok, hogy hívnak. Én gondolkodtam, nem jó volna-e visszavenni az igazi nevemet, de erről lemondtam. Mondom neki:

– Kovács József.

Ő felírta a noteszébe. Később bementünk. Én feltettem a szamovárt tele vízzel, tettem bele elegendő faszenet. Amikor felforrt a víz, bevittem az ebédlőbe, letettem az asztalra, és ki akartam menni. Utánam jött az asszonyom, azt súgja a fülembe, hogy citerázzak. De olyan esdeklően nézett rám, hogy engedtem, hogy teljesítem a kívánságát. Azt mondtam, hogy jó, bementem a szobámba, felhangoltam a citerámat és elmentem az ebédlő ajtajához. Odavittem egy asztalt, és elkezdtem:

Elmegyek a templom mellett,

Jaj, de szépen énekelnek...

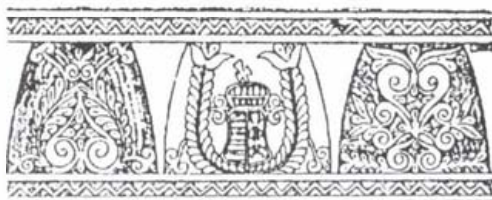
Amikor meghallották, kinyitották az ajtót, úgy hallgatták. Amikor elismételtem, elhallgattam. Ők meg tapsoltak, mondták „iscsoráz, még egyszer”, én megint rákezdtem:

Kéket virít a nefelejcs, nem sárgát...

Szóval tíz nótát elhúztam. Utoljára egy orosz sima valcert játszottam, ezzel befejeztem.

Amikor elmentek, 15 ezer rubel volt az asztalon. Behítt az asszonyom, és ideadja nekem, hogy ez az enyém. Én elfogadtam és eltettem. Az asszonyom majd kiugrott a bőréből.

Salyabó István

„...Minden hiába volt”

Geiszler Kálmán frontnaplója 1942/43

Anyai nagybátyám, az 1974-ben 67 éves korában elhunyt *Geiszler Kálmán* zánkai földműves, mint lovász közkatona teljesített szolgálatot a tragikus sorsú 2. magyar hadseregben a IV. (szombathelyi) hadtest 7. (soproni) könnyűhadosztály 4. gyalogezrede III. (veszprémi) zászlóaljában. Kisméretű, 9x14 cm-es „kockás” spirálfüzetben tintaceruzával vezette frontnaplóját, melyet formailag talán nem is naplónak, hanem inkább egy sajátos „élménybeszámoló”-nak tekinthetünk. A füzetke első és utolsó lapjai hiányoznak, a töredék mégis nagy hitelességgel és megrázó erővel tájékoztatja az olvasót a harci eseményekről, az egyszerű katona mindennapjairól, gondolkodásmódjáról, a doni katasztrófa átéléséről. Szinte részesei lehetünk az 1943. január 12-i urivi áttörés tragédiájának, a pánikszerű megfutamodásnak. A 2. magyar hadsereg sorsa iránt érdeklődő olvasónak tanulságos, kiegészítő olvasmány ez az események után jó ötven évvel előkerült, és most első alkalommal nyilvánosságra hozott írás.

A közzétett szöveget a legszükségesebb nyelvi kiigazításokon kívül változatlan formában hagytam, a jegyzetekkel viszont teljesebb képet kívántam nyújtani a napló tartalmának jobb megértéséhez. Ezek egy része a naplóban előforduló nevezetesebb helyekről, cselekményekről, illetve azok hátteréről nyújt bővebb információt, másik része a tévedések, pontatlanságok korrekcióját és a fontosabb kiegészítéseket tartalmazza. A vastag betűs kiemelések tőlem vannak.

A mellékelt térképvázlatokat Szabó Péter *Don kanyar*, valamint Horváth Miklós–Szabó Péter *Pihenj, te néma hadsereg* című könyvéből vettem át. A közölt fényképek eredetijét a zánkai Poór család archívuma őrzi, csakúgy, mint a napló eredetijét. A történelmi háttér részletesebb megismeréséhez ajánlom az Olvasónak a már említett műveket, valamint Lajtos Árpád *Emlékezés a 2. magyar hadsereg*re című dokumentális erejű könyvét.

„... ahol szintén elszállásoltunk, de csak a szabad ég alá. A fáradtság hamar elnyomott bennünket, jól betakarózva el is aludunk. 5-én reggelre szépen betakart bennünket a hó.¹ De ez nappal kiolvadt. 8-ig ismét csak mentünk, semmi akadály nem volt. 9-én pihenő, nagyon szép volt az idő. A Nekler hadapród úr összehívott bennünket, hogy fényképfelvételt csinál a szakaszról. Minket lovászokat a lovakkal együtt odarendelt. Persze én voltam az első az ő lovával, akit középre állított. Már éppen vigyázzt mondott, amikor a kis Cincogó valamitől megijedve akkorát rúgott, hogy ülő helyzetemből jó pár méterre elvitt. De el nem szaladt, így nem sikerült a fényképfelvétel. Csak pár perc múlva vettem észre, hogy a patkóval a jobb lábamon a bakancsot kivágtá. De később a lábam is kezdett fájni. A bakancsot levette látom, hogy a bokám vérzik, és kezd dagadni. Nekler hadapród úr elvitetett orvoshoz, ki hideg borogatást rendelt. Nagyon bántott a dolog engem, de a hadapród urat még jobban, mert csakhamar jött a parancs, hogy 10-én reggel 4 órakor indulás tovább. Másik lovász kellett, én pedig kocsira kerültem. Annyi volt az előnyöm, hogy 6 nap egymásután kocsin mentem. Míg 17-én végre jött a nagy nap, amikor ismét át kellett venni a Cincogót. A lábam még kissé fájt, de azért nem haragudtam a kiscsikóra. Hogy miért kellett átvenni, azt is leírom. Jött a meleg nap, még fel sem kelt, de mégis melegített, mert megtudtuk, hogy menünk az első vonalba, a német csapatot leváltani. El is indultunk a jó Isten nevében, látva a téli harcok jeleit, ami kissé elszomorított bennünket. A sok szerteszt heverő roncs, a sok nyírfa kereszt mind azt mutatta, hogy itt már erős ütközet volt. Délután a németek már jöttek is ki az állásból, mi pedig mentünk a veszthelyre. 1942. V. hó 17. 16 óra 20 perc, amikor bemutatkozott ismét az orosz.² Amint közeledtünk az állásuk felé, olyan tüzéségi tüzet zúdított ránk, hogy azt sem tudtuk, hogyan védekezzünk. A német sógorok csak nevettek bennünket, mondták, hogy majd mi is megszokjuk. Hanem, amikor öközjük csapott a lövedék, úgy, hogy ötven ottmaradtak, elment a kedvük a nevetéstől. Nem volt más hátra, mint el kellett foglalni az állásokat, ami szépen sikerült. Hála a jó Istennek, se halottunk, se sebesültünk nem lett.

¹ 1942. május 5-ről, és a vonaton Kurszkig utazó, onnan biztosított gyalogmenetben továbbinduló 4./III. zászlóaljról van szó.

² A szovjet csapatok visszavonulóban utóvédharcot folytattak.

A tajigáról a vetőket azonnal tüzelőállásba helyezték, mi pedig a lovakkal hátra mentünk pár kilométert az erdőben. Megkezdődött a sátorverés a kopár zöld erdőben. A héja azonban csakhamar megjelent, és kiakasztva az ő mécsesét³ olyan világosság lett a sötét éjszakában, akárcsak nappal, de közben a csomagot is hozta a másik, és megkezdte az ajándékosztást. Olyan suhogással jöttek a nagy bombák, hogy az emberben meghűlt a vér. Ez így ment minden áldott éjszaka. Nappal csak megvolt az ember, mert látott, de az éjszakától mindig tartott. Hála a jó Istennek, hogy ezek az ember pusztítására kitalált bombák legtöbbször célt tévesztettek. A magasból ledobva, a céltől mindig távolabb esnek, legalább ezt nagyon sokszor tapasztaltuk. Vagy a jó Isten keze volt, ki távol vitte a sok szörnyeteget tőlünk. A sok ló azonban árulást követelt el, mert az erdőben széjjel kötve sokat nyerítettek egymásnak. Az orosz kém-szolgálatnak meg nem kellett más. Ami bizonyos, hogy száz százalékig első rendű volt. De mégis megelőztük az első rendű kéme besűgását, mert 19-én este otthagytuk az erdőt, és hátrébb mentünk egy romban heverő faluba, s így a rengeteg bomba csak a szegény fákra hullott. Itt már volt a lónak ennivaló. A kövér roszokban jól meghíztak. De volt ám nekünk is, a rombadőlt házak körül annyi krumpliveremre akadtunk, hogy minden nap megfőztem tizenketted magamra 30-40 kilót. Ez tartott VI. hó 17-ig.⁴ Ekkor ismét jött a parancs, hogy be kell menni az állásba. Odaérve a Neckler hadapród úr elsőnek üdvözölt. Alig ismert a kedves lovára. Mindjárt mondta, hogy mennyire meghízott, míg a muszka megpuccolt.

Most tovább kell menni. Hamarosan össze is pakoltunk és elmentünk egy másik frontszakasz felé. Pár heti menet után ismét egy erdőben táboroztunk le, a neve Simka erdő. Itt aztán kitapogattak bennünket a muszka. Nagyon sokszor mondtuk a *Dinivel*,⁵ na ez most ide esik, úgy kavarogtak egész éjjel a repülő, mint a cserebogár. A nagy morgás és robbanástól az ember csak ideges lett. Innen Timnek⁶ indultunk, ahol szintén bent volt a muszka a téli állásában. VII. hó, július 1. volt, amikor szintén megütköztünk a muszkával. Bizony, ez megint egy emlékezetes nap Timnél.⁷ Dél előtt 9 órakor már megkezdődött a támadás, ami már nem annyira sok halottal, inkább rengeteg sebesülten végződött. A nyílt, belátható terepet annyira verette a muszka, hogy már azt mondtuk, itt ember nem marad meg.

Minden tüzéségi tisztogatás nélkül nekimentünk a velünk szemben álló hatszoros erőnek, akinek meg kell adni, hogy fegyverzete első rendű. Erről megint sokat lehetne írni. De azt mutatják az érvek. A nagy tűzben mi is csak vittük a löszert, hogy akadály ne legyen. De mindig jobban lőtt a muszka, minél jobban közeledtünk hozzá. Én mentem elől, utámn 10-20 m-re a Dini, és egy sorban a többi lovászok, mind a tizenketten. De a sok lövedék mindig jobban jött közénk. Lovam egyszer csak megállt, fejét a vállamra téve, mintha csak valamit mondana, nagyon nyöszörög. Azonnal körül nézem és látom, a jobb oldalon a hasán ömlik a vér, szólok a Dininek, hogy menjen előre, de ő is azt mondja, hogy az övé is megsebesült. A nyakát vágta ki a szilánk, de azt be lehetett kötni, és továbbment. A szegény Cincogón nem lehetett segíteni, hamarosan elvérzett. Mit volt tenni, akik még tudtak menni, csak előre és előre a löszerral. Én meg a tűzben előre szökkelve vittem a jelentést a hadapród úrhoz. Odaküszök hozzá és jelentem, mi történt. Mindegy, fő ami, ezen már segíteni nem lehet. A szerelvényt nem hagyjuk el, eredj csak vissza és várjál kocsira, amíg jó, pakoljatok ki mindent és jertek majd utánunk. A többi lovászok, akik csak tudnak jöni, kövessenek bennünket a löszerral, a muszka, úgy látom, hamarosan innen is megpuccol. A parancsot átvéve sok katonaszerencsét kívántam a hadapród úrnak és bajtársaknak. 64 főből már ekkor 37-en voltak, ők vették észre, hogy a kezem vérzik. A nagy zajban még azt sem vettem észre, hogy a lovammal együtt én is kaptam egy kis szilánkot. Az egészségügyi hamarosan bekötötte, és mentem vissza a parancssal. Visszaérve már 4 db ló be volt kötve, 1-3 lábba ment, de mégis mennyi kellett. Én ott maradván a taligánál,

³ Ejtőernyővel ledobott világító bombák, az ún. „Sztálin-gyertyák”

⁴ Ezen a frontszakaszon kb. egy hónapos állás után indult újra az előnyomulás.

⁵ Siffer Dénes zánkai lakos, túlélte a doni katasztrófát.

⁶ Ejtő: Tyim – város kb. feleúton Kurszk és Sztárij Oszkol között.

⁷ Az 1942. június 28. és július 10. közötti két hét az úgynevezett tyimi előretörés néven vonult be a magyar történelembe. Az 1942. kora nyarán meginduló „Operation Blau” (Kék hadművelet) során a 2. magyar hadsereg ezen időszak alatt jutott ki súlyos harcok és veszteségek árán a Kurszk környéki védőállásokból a Don folyó vonaláig.

egy kis lyukat vájtam magamnak, várva a további eseményeket. Nagyon hosszú volt a nap július 1-én, de végre mégis csak eljött az este. A fegyverek kissé visszacsendesültek. De nekem senki nem jött a tájamba egész délután más, mint a sebesültek, akik még tudtak menni valahogy. De este csak elballagtak hátra a vonal mögé. Én is elhatároztam, hogy itt nem maradok, de vajon merre is menjek. Elindultam a támadás irányába, számítva arra, hogy valahol csak utolérem őket. Hogy milyen egy ütés volt ez nekem, magam sem tudom, de azt tudom, hogy a Dianámat⁸ a sebesültekre dörzsöltem, és néhányat, ahogy tudtam, bekötöttem. De akiket kerestem, nem találtam sehol. Amint menek még előbbre, azon veszem észre magam, hogy idegen hangokat hallok. Figyelek tovább és kivettem, hogy itt vannak az orosz állások. De hová lettek a mieink? Csak nem estek fogságba? Így tűnődtem egy kis ideig. A szegény sebesültektől meg nem akartam kérdezni, hogy hol vannak a többiek. Hamarosan határoztam és nekivetődtem nyugat felé. Ha szégyen is a futás, de lehet, hogy hasznos. Éjfél után kettő volt, amikor valaki Molnár hadnagyot keresve nagyot kiáltott. Erre nagyon figyelmes lettem és nyomban elmentem a hang után. Meg is találtam a csapatot éppen két óraker. Nagyon örült Neckler hadapród úr, hogy nem történt semmi bajom. Izenni sehogy sem tudtak, mert csak alig tudtak ők is megmenekülni a fogság elől. Megkínált vacsorával, miközben a Dini is oda-jött és örült, hogy megint együtt vagyunk. 2-án végül ismét összeállították a századokat, de már jóval kevesebb volt, mint előzően. Tüzérségünk verette a muszka állásokat. Repülőink hordták a bombát. Így aztán a muszkát sikerült kipiszkálni téli állásából. Meg szegény sebesültjeinket összeszedni, kik még életben maradtak. Hogy mennyi szenvedésen mentek keresztül ezek a szegények, azt leírni nem lehet.

De a muszka is megindult úgy, hogy egész 8 napon keresztül nem is láttuk, csak mentünk előre, míg végre július első felében ismét megütköztünk. Már azt hitték a mieink, hogy a muszka átment a Donon, és egész nyugodtan mentünk előre. 8-án délelőtt 10 óra tájban megint úgy közibénk sóratott, hogy ismét lett áldozatunk és több sebesültünk. A lovam ismét szilánkot kapott, én egy kis légnyomást, egy-két nap nemigen hallottam. 9-én visszaadtuk a muszkanak a kölcsönt, megint kipiszkáltuk az állásából. 10-én és 11-én már Urivra támadtunk. Itt ismét kemény harcok voltak, amiről a történelem bizonyosan meg fog emlékezni. 12-én hajnalban Uriv már a miénk volt.

Nagyon sok padlásról fűtőült a golyó és pergett a géppisztoly, de a muszka itt már túl volt a Donon.⁹ Csak a sok partizán maradt a falujában, és ezek lövöldöztek ránk. Még a nők is föl voltak fegyverezve, tíz-tizenkét éves gyerek vagy lány már géppisztollyal lőtt. Sok fáradtság után mégis sikerült ezeket a vadakat összefogni, de minden utca és udvar tele a sok civil halottal.¹⁰ Délután már bejöttek kocsiszínbe a lőszerez és élelemmel, már a konyha is benn volt. De mi akkorra már jóllaktunk, frissen sült disznóhússal, igaz zsírja nem volt, de azért mi mégis megsütöttük.¹¹ De hamarosan megint kezdődött az iszonyatos látvány, a muszka ellentámadásba jött, mégpedig nagy harckocsikkal, páncéltörő ágyúk tüzelőállásban, hangzott a vezényszó. Az összes köteg kézigránátot rájuk szórni, senki ne fusson, mert akkor vége. Jöttek is a szörnyetegek, hullott a lövedék belőlük, mint a záporosó. Páncéltörő ágyúink hiába tüzeltek rájuk. Kicsi volt a lövedék, a nagy szörnyeteget nem ütötte át. Ágyúinkat mind összetaposták. A sok kocsit, lovat, ki mind az úton volt, teljesen széjjel mázolták. Az elbújt partizánok, kik még nem kerültek kézre, ismét megkezdték a lövöldözést, míg végre egy harckocsit légvédelmi ágyúval sikerült ártalmatlanná tenni, a 6 meg elpucolt, siralom volt az utcán végig nézni. Az egyik konyhánkat is széjjel mázolta. 45 halottunk is lett és sok sebesült. Az volt a szerencsénk, hogy a gyalogság nem jött a harckocsikkal. Ez is megtörtént. Újra partizánvadászathoz kellett látni. Közben beállott az este, az összes fegyvereket tüzelő állásba vevé örködni és a vonalat tartani. Mi a lovakkal bent Urivban egy iskolában szállásoltunk meg. Az egyik szoba a miénk lovászoké, a másik a lovaké, úgyszemint voltak még szegények padlós istállóban. Kiálltunk mi is ketten őrségbe, felváltva óránként. Este 9-kor megjöttek a muszka repülő, ki-

⁸ Diana sósborszesz volt a katonáknál.

⁹ Valójában nem volt túl, hanem hídfőállást létesített a Don-kanyarban Szeljavnoje és Otticsiha környékén a jobb parton.

¹⁰ Nem partizánakció, hanem a helyi lakosság védekezése volt.

¹¹ Az utánpótlás nehézségei miatt az élelmiszer szállítmányok rendszertelenek voltak, így a hiányos élelmiszer ellátás „zabrállásra” kényszerítette a katonákat.

akasztva ejtőernyős lámpásaikat, olyan világos lett, hogy Urivban minden házat tisztán lehetett látni. Utána hamarosan megkezdődött a suhogás, zúdult a bomba Urivra egész reggelig. A jó Isten itt is velünk volt. Nem történt semmi különös.

Reggel megkezdődött az urivi vásár, aki csak tudott, ment a házakhoz és vették a teheneket, kecskét és birkát; mindenki fejt és tejeskávét ivott, utána az ebédfőzés következett. Kinek mi tetszett, birkapörkölt, tyúk és rántotta volt bőven. Kartocska, krumpli minden kertben, gyönyörű nyári róza, ez is került az asztalra bőven, cukorbab is volt a kertben, ez is került a tyúkhúslevesbe; só az volt bőven csak a paprika és más fűszer hiányzott. A kenyérsütés sem maradt el. Volt egy kis finomliszt is. Ebből palacsinta készült. A tejesfazekakra is szükség volt, mert a tej mind nem fogyott el, fazékba is kellett önteni. Az iskolában utóbb valóságos tejsarnok lett. Mindent lehetett kapni, ami tejből van.¹² Volt két lovászom, akik a tejet is nagyon szerették, de a tyúkhúsleves és a kacsát még jobban. Hozzá is láttak a főzéshez. Amikor elkészült, hát engem is meghívtak ebédre, de bizony még ők maguk sem tudták megenni, úgy el volt sózva, hogy egy kanállal sem lehetett megenni. De nem volt baj semmi, volt a pincében túró, tejfel, s így hamarosan volt ebéd. De engem megkértek, hogy holnap én főzzek tyúkleveset. Dolgom felől ráérek, de én tyúkért nem megyek, se le nem vágom, azt megteszem, hogy megkészítem, lőhetett a muszka a Donon keresztül, a tyúkok azért odakerültek az iskolához. A vágás is hamarosan megtörtént a baltával. Vízet is hamarosan lehetett forralni és már tiszták is voltak. A többi már az én dolgom volt, hozzáfogtam a bontáshoz. A tyúkok jó zsírosak voltak, 6 személyre főztem, a románok külön főztek maguknak.¹³ Hát bizony 4 tyúkból jó levest lehetett főzni, egy kis cukorbab, egy kis zsúrmóka is került bele. A húst a levesből kiszedve szép pirosra megsütöttem; és hozzá szép nagy szelet krumplikat sütöttem olajban, gusztus volt ránézni. Amikor elkészült, egynek sem kellett a kondérban főzött ebéd. Hatan voltunk, de csak öten ettek, mert hogy bevalljam, én három hétig beteg voltam, de főzni mégis nekem kellett, mert akkor volt jó az ebéd.

Hogy milyen betegségem volt, azt nem tudom, de akármit ettem, semmi nem volt jó. Minden nap soványabb lettem. Fájjást nem éreztem semmit.¹⁴ Kötelességemnek azonban minden nap eleget tettem. A Neckler hadapród úr akármikor szemlét tartott, a lovak és a szerszám mindig rendben volt. De magamat sem hanyagoltam el, a belső ruhát minden héten kimosztam, utána kifőztem. Hála a jó Istennek, a tetű nem is szaporodott el. A mindennapos ágyúzást és röpülő zenét már fel sem vettük, akármennyire lőtt a muszka. Mindig csak azt mondtuk, csak ne találjon. Lassan én is kezdtem gyógyulni, mert közben megérkezett a jó hazai. Meg a Dini a kecsketejre is rászoktatott. Mert ő is úgy gazdálkodott, hogy tehénből utóbb kecske lett. A teheneket a katonaság részére mind összeszedték s így csak az apróbb tehenek maradtak a számunkra. De a tej mindig elég volt a kávéhoz. Mert a Dinié egymaga is adott 3 litert.

16-án este ismét támadásba kellett menni Urivtól balra a hármas erdőnél, a muszka még nem ment át a Donon. Itt az I. zászlóalj volt az ellenséggel szemben. Tüzérségünk kezdte meg a tüzelést, utána mi, aknavető. Közben megérkeztek a repülőink. Olyan dörgés volt, hogy az ember füle csak zöngött a sok robbanástól. A muszkának is sok volt a vesztesége, de a miénk is. Kipiszkálni azonban mégsem lehetett az állásából. Mi is visszamentünk Urivba az előbbi állásunkba. Itt találkoztam a *Poór Lajos* komával, kik szintén itt voltak légvédelmi üteggel tüzelő állásban.¹⁵

¹² A magyar hadvezetés a 2. magyar hadsereg élmezését illetően még annak kiküldése előtt kötelezte magát arra, hogy 200 ezer fő személyi állományának megfelelő élelmet szállít a német hadsereg részére. A németek ennek fejében megígérték, hogy biztosítják a magyar seregetest hadműveleti területen be nem szerezhető élelem és lőtáp szükségletét a megszállt területeken felhalmozott készleteikből. A német élelmezési nyersanyagokból készült élelem természetesen nem volt magyaros jellegű, ezért a legénység nem kedvelte ezeket. Így érthető a lakoma-hangulat.

¹³ A nemzetiségek – főleg románok 20 %-os aránya a hadseregben megfelelt az ország összlakosságában képviselt számarányuknak.

¹⁴ A betegség jellemző volt a legénység java részére, de nem sikerült azonosítani, sem a kiváltó okokat meghatározni.

¹⁵ Poór Lajos zánkai lakos; egyik leányának Geisler Kálmán volt a keresztapja. Túlélte a doni katasztrófát.

Néhány csendesebb nap következett. De a mi ezredünk nagyon el volt már gyöngülve, sok volt a veszteségünk, és pótlás nem érkezett. Mindig a leváltást vártuk.¹⁶ Közben Neckler hadapród úr is megsebesült és kórházba került.¹⁷ Az urivi templom előtti tér már egy temető volt.¹⁸

A muszka mindig erősödött. Olyan harci fegyvert használt, hogy kilométer szélességben szórta a lövedéket,¹⁹ muszáj volt Urivot feladni. Ez júl. 28-án volt, hátra mentünk pár km-t és ott foglaltunk tüzelőállást. A gyalogságunk nagyon megfogyott. Aknavetőink és a géppuskások erősen dolgoztak. A muszka nagy erővel támadott, de segítség nem érkezett, csak kitartás a végső pillanatig, jön már a leváltás. De már annyira kitapogatott bennünket, hogy teljesen közibénk veretett. Megsebesült a Dini is (aug. 9-10.) és sokan mások. Lassan besötétedett és a muszka megállt, nem mert már sötéttel támadni. A sötét éjszakában sosem támadott. Végre éjfélkor megjött a régen várt leváltás. Volt hálaadás a jó Istenhez, hogy elhozta az időt és megmentett bennünket. Szép csendben összepakoltunk és kivonultunk az állásból. A 13-sok pedig jötték be. Alföldiek voltak.²⁰ Mi hátramentünk úgy 6-7 km-t. Ott jól megvacsoráltunk és lepihentünk a szabad ég alatt.

Az első álomban lehettünk, amikor ismét visszakoztattak bennünket. Azonnal fölszerelni és ki a vonalba, mert a 13-sok mind elszaladtak. Persze, a muszka észrevette a leváltást, bemutatkozott az új vendégeknek.²¹ Fáradtak és kedvtelenek voltunk, de mégis menni kellett. A 13-sokat hamarosan összeszedték. Mi ezeknek a hátuk mögé kerültünk a második vonalba (aug. 13.). Most tellettek csak nehezen a napok. Egy mély horhosban voltunk Uriv előtt. Itt a lovagnak ugyan sokkal jobb volt, mert egész nap a jó fűben legeltek. Este visszavezettük őket a mi lakásunk elé, akik egy mély árokban voltak a part alá beásva. Itt a partizánok már annyira elszaporodtak, hogy nem volt az embernek még éjszakája sem. Ezeknek már nem volt puszkájuk, de az embert mégis megvérezték. Ezek voltak a tetűk. Lassan megkezdődött a fertőtlenítés, egyik a másikat leváltva történt. Miránk is ránk került a sor. Milyen jó érzés volt, néhány éjszaka nyugodtan aludtunk. Nem kellett olyan sokat vakarózni.

De a helyzet annál mérgesebb lett. Szept. 5-én ismét támadásba kellett mennünk, mégpedig Urivtól balra eső hármás erdőbe. Ettől féltünk, Urivra a 13-sok támadtak. Az volt a cél, hogy a muszkát át kell nyomni a Donon. Erre a támadásra a német sőgorok is felkészültek. Lett a németnek is kilométer szélességben tüzelő orgonája, mégpedig nem is egy; a rengeteg ágyú, német és magyar csak okádtá a tüzet, repülőink 15-20. között egész nap hordták a rengeteg bombát. Három napon keresztül ment a támadás, de a muszka nem mozdult ki az állásából, az ember már közletről sem értette egymást a nagy zajban. Urivnak csak a felét sikerült elfoglalni a 13-soknak, mégis nagyon elvéreztünk a hármás erdőnél. Hiába jöttek a harcokcsinaink, ahogy a muszka észrevette, úgy ki is lötte azonnal.²²

Itt a muszka nem támadott, csak várta a mi támadásunkat. Még a harcokcsinai is mind a földben vártak beásva. A golyó állandóan füttyült, repülői itt már nappal is jöttek, de olyan alacsonyan leereszkedtek, hogy légvédelmünk löni sem tudta őket. Hanem vadászrepülőink, kik állandóan a vonal felett repültek, ha észrevették a vendégeket, hát veszteség nélkül nem tértek vissza. Élvezet volt nézni ezeknek a gyors repülőeknek a tevékenységét, mint a héja az ő ellenfelére, úgy csapott le a muszka gépekre. Utolérve, hamarosan le is lötte. A muszka vonal itt úgy meg volt erősödve, hogy a németek sem tudtak áttörni. Őket is, mint minket, új német

¹⁶ 1942 májusában Kállay Miklós miniszterelnök többek között azzal búcsúztatott egy, a frontra kiutazó alakulatot, hogy gondoskodik mindenkiről és „minden katona szeptemberig hazajön”

¹⁷ A 4/2 táborig kórház Bolgyirevkában, az iskolában működött.

¹⁸ A temetők többnyire az ortodox templomok kertjében voltak. Az urivi templom a község délkeleti részén áll, a jelentésekben csak templomdombnak nevezett dombon állott, amelyet július 28-a óta nem sikerült visszafoglalni a hídfőben kitartó szovjet csapatoktól. A temetőnek ma már semmi felzárni nyoma sincs. A későbbiekben Bolgyirevkában temették el a hősi halottakat.

¹⁹ Sorozatvető, közismert nevén Katyusa.

²⁰ A 13. (kecskeméti) könnyű hadosztályról van szó; vezérkari főnöke Vigyázó Gábor volt.

²¹ Az eredeti tervek szerint a felváltó zászlóaljknak hadtestkiképző táborokba kellett volna kerülniük, gyors, 2-3 hetes kiképzésre. Erre azonban legnagyobb részt nem jutott idő, több esetben pedig a harcok kiképzés fegyverhiány miatt fegyver nélkül történt.

²² Az Uriv visszafoglalásáért vívott szeptemberi hídfőcsatában az 1. magyar páncélosadosztály csapatai is részt vettek.

csapat váltotta fel. Ez volt szept. 17-én. Mi is hátra mentünk vagy 40 kilométert Peskovára és Szoldojecko²³ nevű községbe. De itt sem sokáig volt pihenő. Ki kellett menni Kalinyin nevű község felé téli állást és bunkert építeni. Megkezdődött a fakitermelés az erdőben. A mi lovakat is beszédtek és kaptunk muszka lovakat helyettük. Ezekkel fuvaroztunk minden éjjel, mert a vonalba csak éjjel lehetett bemenni. Itt találkoztam a *Bogdán Jóskával*²⁴ szeptember végén. Itt már nem voltunk veszélyes helyen. Néha a muszka messzehordó ágyúval belőtt, de azt már föl sem vettük. Itt már voltak ismerősök, templomba is mentünk, szép nagy orosz templom volt, a szoldeckói templom. Itt vettünk úrvacsorát, melyet Sümeghy tisztelendő úr szolgáltatott ki. Itt találkoztam a Poór Lajos komával és az arácsi fiúkkal. Szeptember hó is elmúlt, megkezdődött a szabadságolás, de csak öt százaléka mehetett először, elsőők voltak a családosok. A Poór Lajos komám is jött egyszer, hogy ő is belekerült a szabadságosok közé, aminek én nagyon megörültem, mert amit akartam üzeni, azt senki sem tudta meg.

Itt voltak csak hosszúak a napok, az ember mindig jobban belegondolt a nehéz otthoni helyzetbe, a feje minden nap jobban és jobban zavaros lett. Mindnyájan csak a szabadság után vágyódtunk. De mikor kerül ránk, mindig csak azt mondogattuk. Voltak az örömben azok, akik a szüretre mehettek haza. Mi pedig se ülni, se állni nem tudtunk, az ember már olyan volt, mint aki meg van zavarodva. Én magam is azon vettem észre magamat, hogy nem lehet annyira belegondolni a nehéz otthoni helyzetbe, mert nem jó lesz a vége.²⁵ Mentem, ha kellett, ha nem. A lovaknak istállót csináltunk, takarmányt kaszáltunk és hordtuk haza. Itt már kocsis lettem. A *Hajnar Gáborral*²⁶ voltunk együtt, de közben ő is szabadságra ment. Megint csak elszéledtünk, kit ide, kit oda helyeztek. Vass János továbbszolgáló szakaszvezetőnek, ki a Neckler hadapród után lett sz. p. helyettes, köszönhetem, hogy ott maradtam a vonatnál, mint lőszer kocsis. Meg is ismerhetett, mert egész idő alatt együtt voltunk, a *Nagy Imre* és a *Németh Lajos* is ott voltak.²⁷

Amikor időnk engedte, elmentünk beszélgetni egymáshoz. Lassan elmúlt az október is, kezdtek visszazállingózni a szabadságosok. Hozták a jó hazai csomagot. A zirci bajtársam is visszaérkezett. Azt az örömet leírni nem lehet, ami akkor volt. Ő volt az első, ki a frontra visszaérkezett, és néhányunknak hozta a jó hazait. Így már csak teltek a napok. Jött a november, a Poór Lajos komám is visszaérkezett. Ő is megvigasztalt. A kérvényt én személyesen vittem a századparancsnokhoz, ki akkor Kalininban volt, mert a vonal ott volt kiépítve és a század is ott volt. Gombás százados úr volt a századparancsnok, ki azonnal fölbontotta és elolvasta. Meg is ígérte a szabadságot. Nagyon jóra való ember volt. Akármikor találkoztunk, mindig megkérdezte, mit írnak hazulról. Ő mondta, hogy egész nyugodtam írom meg, hogy karácsonyra otthon leszek.

Ez be is következett volna, ha megint nem történt volna az, amire igazán nem számítottunk: dec. 6-án ki kellett menni a századért Kalininba, 7-én meg már mentünk Urivba, a németeket leváltani. Már az első nap rosszul kezdődött, a Gombás százados úr megebesült. Le is mondtam a szabadságról mindjárt.

Másik lett a századparancsnok, valami Jinder nevű százados, megint másképpen intézkedett, csak a vonalból mehettünk először, meg hát akinek volt egy kis protekciója, az híve a szerencsében, hogy néhány kilométerre hátrább vannak, és hordják a lőszert a vonalba, azoknak az életük biztonságban van. Pedig Urivba bemenni és kijönni, az volt a legveszélyesebb dolog, mert az utat éjjel és nappal mindig lőtte a muszka. Még a kosztunkat is elfogta, mondván, aki nincs a vonalban, az kevesebbet érdemel. Hát ki azért nem játszott bennünket, mert krumpink az volt bőven, s így nem éhezünk. Így csak teltek a nehéz napok. A vonalban is fogytak a szabadságosok. A vonat részlegre is rákerült a sor, de ez már 1943 január elején volt. Már nem Szoldajekón, hanem Itranovkán voltunk mi is, a vonat részleg. Közelebb a front-hoz. Innen ment Németh Lajos szabadságra. Már én is összepakoltam, egy egész zsák ruhane-

²³ Szoldatskoje nevű községről van szó.

²⁴ Bogdán József zánkai lakos, túlélte a doni katasztrófát.

²⁵ Csoknyay Pál ezredes, ezredparancsnok 1943. január 2-i jelentésében így számol be ezrede állapotáról: „a 4. gyalogezred 30 %-ánál a félelemérzet gyakori és lelki fásultság tapasztalható...”

²⁶ Arácsi lakos, nem élte túl a doni katasztrófát.

²⁷ Nagy Imre és Németh Lajos zánkai katonák, mindketten odavesztek az urivi áttöréskor.

művel és más hasznos dolgokkal. A *Büki Károly* is hozott egy kis csomagot, hogy vigyem el a Vaséknak.²⁸ Vass szakaszvezető úr szintén pakolt, hogy az övét is vigyem. Minden pillanatban vártam a szabadságos levelet.

Amikor 12-én iszonyú ágyúörgés rázta meg a levegőt, még a föld is úgy mozgott az ember lába alatt. Mi azt gondoltuk, hogy megint a mieink támadnak. Pedig a muszka jött olyan erővel, ki előtt megállni a gyöngö, sokat szenvedett csapat már nem volt képes. Minden erejüket összeszedve próbálták a muszkát megfékezni, de sehogya sem lehetett. Hordtuk a löszert a nagy tűzben, de minden hiába volt. A muszka mindig több lett, mi pedig kevesebben. Nagyon sokan fogságba estek, megsebesültek és haltak is meg a nagy ütközetben. A Hujder zászlós úr is megsebesült és segítségért kiabált. De bizony senki sem ment a segítségére. Mindenki csak a saját életét védte és menekült, ahogy csak tudott. Jöttek már a németek is. Őrajtuk is keresztül tört a muszka.

Mi is hamarosan fölpackoltunk a száánkóra, és befogtuk a lovakat. Volt aztán nagy fölfordulás, mindenki első akart lenni, mentek keresztül mindenen. Még 12-én este Platovában voltunk.²⁹ Reggel már korán innen is menni kellett. Itt már az utoljának az ellenségen kellett áttörni. Nekünk az volt a szerencsénk, hogy a falunak a szélén voltunk elszállásolva, ki is jutottunk a faluból szerencsésen. De én már csak magam voltam a lovakkal és a száánal.

A Vass szakaszvezető úr is elhagyott és a többi bajtársak is elhagytak, mert a nagy torlódásban gyalog még előbbre haladt az ember. Sok kocsi még a saját bajtársán is keresztül ment a száánkóval, csak minél gyorsabban menekülhessen. Itt már nem kellett tartani, hogy keresztül hajtának rajtam. Mentem nyugodtan a csapat után. De nem sokáig tartott, mert az egyetlen kis lovam elesett. Leugrok a száánról, hogy fölsegítsem, de már meg sem mozdult. Úgy eltalálta egy muszka lövedék, hogy azonnal kimúlt. Nem volt sok idő a gondolkodásra. Azonnal kést rántottam, és nekiálltam az istrángot megoldani. Nem törődve a golyó fütyülésével, itt is csak Istenre bíztam sorsomat. Az istráng vagdosás közben egy német harcokosi oda szaladt, ki szintén Platováról menekült ki. Látva, hogy én győzködök, oda szóltak, hogy ugorjak fel. Nekem sem kellett más, otthagytam mindent azonnal. Fölvettem magam a kocsi tetejére, és mentünk mindenen keresztül. A sok értékes dolog, ami a száánkókról elmaradt az úton, csak úgy rotyogott és tört össze a harcokosi alatt, hamarosan elkerültük a menekülő csapatot. A hideg 40 fok volt, de azt hiszem, senki sem fázott. Az idő most volt kedvező a muszkáknak, mert tudott jönni a nehéz gépjéivel és kitűnő síelő csapatával. A németek mindent próbáltak, de ők sem tudták megállítani. Klepjevka nevű községbe értünk, a német harcokosi itt maradt, én meg tűnődtem, hogy mitévő legyek. Megvárjam-e a mieinket, vagy menjek. Álldogálni nem volt kellemes, mert az idő keményen fogta. Amint gyűvök-menek, az utcán 5 honvéddel találkozok, kik szintén menekülnek. Az utat azonban egyikük sem tudta.

Amint így tanakodtunk, azt vettük észre, hogy a német gyalogság kiindult a községből. Mi öten nyomban utána. Már nagyon sokat mentünk, amikor egy másik községbe értünk. Itt megint csak németek voltak. Nagyon fáradtak voltunk, muszáj volt megpihenni, éjfél után egy óra volt, amikor lefeküdtünk bent a civil házakban a német katonák közé. Ők egész nyugodtan aludtak. Egy kicsit mi is szundikáltunk, de le egyikünk sem vetkőzött, korán reggel már innen is pucolni kellett. Pakolt a német is, ahogyan csak tudott. Megint nagy út állott előttünk, 50 kilométert hátra. Itt megint sikerült a gyaloglást elkerülnöm. Egy német légvédelmi üteg autójára fölkapaszkodtunk, és az bevitt Szinaipíára.³⁰ Itt már magyar gépkocsik is voltak.

Odaérve, én megköszöntem a szívességet, és egy közülük megkérdezte, hogy van-e prót.³¹ Még először arra gondoltam, hogy talán azt kérnek, amiért az úton fölvettek. De én mutattam, hogy három napja nincs. De már ott is volt a kenyér, hát egész kenyeret nyomtak a kezembe, és egy doboz kilós konzervet.³² Ez volt január 15-én délelőtt, én pedig 13-án délben ettem. Én

²⁸ Büki Károly nemespécselyi lakos, a zánkai Vas család rokona, a visszavonulás során életét veszítette.

²⁹ Helyesen: Plotava

³⁰ Helyesen: Szinyie Lipjági

³¹ Brot, azaz kenyér németül

³² Ellentétben a magyarok ellátatlanságával, a német csapatok élelmiszer ellátása a visszavonulás során is szervezeten működött.

nagyon megköszöntem a német sógorok szívességét, odamentem a magyar gépkocsikhoz. A sofőrök éppen arról beszélgettek, hogy mi lesz a sok javításban lévő kocsival, ha a muszkát nem tudjuk megállítani. 450 javításban lévő autóról volt szó.

Délután már a mi csapatunk is ideérkezett. De már alig volt néhány szánkó és ló. Itt megint összetalálkoztunk, kik együtt voltunk. A Vass szakaszvezető úr is ideért, de azt sem kérdezte, hogy hol maradt el a szán és a lovak. Csak köszönt és már ment is tovább. Minket itt elszállásoltak Nagy Imrével, Büki Károly és a tihanyiak voltunk ismerősök. Én a *Szitári Fiilöp János-sal* kerültem egy házhoz, csak ketten aludtunk a civil muszkaéknál, na meg néhány tyúk, meg egy kis választási borjú. Meg valami kacsafélék hápogtak. Ezek a háziállatok a legtöbb helyen bent vannak a szobában. De nekünk nem számított a szag, csak hogy melegen lehetünk. Hamarosan le is pihentünk, de 9 óraker este már föl is keltünk. Arra ébredtem föl, hogy nagy zörgés volt az utcán. Szólok a Jánosnak, hogy azonnal keljen fel, mert innen is mennek. Öltözni nem kellett, kaptunk egy kis pálinkát a muszkától, és ki az utcára. A sok tehergépkocsi nem szaladt itt még gyorsan. Én hamarosan elkaptam egynek a hátulját. De Szitári barátom lemaradt. Hiába mondtam, hogy üljön a másikra, nem jött.

A gépkocsikat a város közepén leállították, hogy csak reggel lesz indulás. Menetirány Tarioszkol.³³ Leszállt mindenki az autóról és mentek a házakhoz melegedni. Mert olyan hideg volt, hogy az ember ha egy jó órát kint volt, hát bizony megderesedett. Én sem sokat spekulálhattam. Érdeklődöm, hogy hol van itt a katonai parancsnokság. Meg is mutatták. Bementem érdeklődni, hogy a négyesek merre vannak. Egy törzsőrmester volt a szobában, ki már tudott felőlünk. Egy rész itt maradt körvédelemre, a másik meg elindult Tarioszkolba. Hát én is inkább útnak indultam, minthogy ott maradjak. 10 óra táj lehetett, amikor Szinaipjáról elindultam. Holdvilág nem volt, de különben az idő tiszta volt. Jól be-behúzódtam a prémes köpenyembe, és gyors léptekkel elindultam. Jó pár kilométert megtehettem az úton, amikor jönnek velem szemben néhányan. Megálltam és figyeltem. Puska nélkül menni ellenséges vidéken nem tanácsos. Hamarosan hallom, hogy a közeledők magyarok, mert közben beszéltek. Amikor összetalálkoztunk, ők kérdeztek meg engem, hogy hová megyek. Mondtam, hogy menek a négyesek után Tarioszkolba. Hát hiszen mink is azok vagyunk, volt a felelet. Dehát hogy tudom én, hogy a négyesek oda mentek, kérdezte egy szakaszvezető, aki egészen közel jött hozzám. Elmondtam, hogy hogy tudtam meg. Hát akkor mi is inkább visszamenünk, volt a felet. Beszélgettünk, és meglehetősen kiléptünk. A zúzmará mindig vastagabb volt a ruhánkon, ezekben a napokban volt a leghidegebb az idő. A 40 fokot is elkerülte. Éjfél után 2 óra volt, amikor egy faluba értünk. Megbeszéltük, hogy bemenünk és megpihenünk. Nagyon jó is volt a meleg szobában. A kenyeret fölmelegítettük, mert csonttá volt fagyva. Egy kicsit falatoztunk és elhatároztuk, hogy itt megvárjuk a reggelt. Le is pihentünk, és reggelig aludtunk. A civil muszka reggelre már megfőzte a nagy fazék krumplit, amit jó étvággal fogyasztottunk.

Reggeli után megkérdeztük a legközelebbi utat és elindultunk. De már többen is voltunk. 17-én már Szinaipjáról is jött, aki csak tudott. 50 km-re voltunk még Tarioszkoltól, de 17-én azt legyűrtük. A városba nem mehettünk be, a négyesek hátrébb gyülekeztek egy faluban, ami 10 km-re volt visszafelé. Muszáj volt visszamenni, sötét volt, mire odaértünk. Alig bírtuk a lábunk.

Itt már nem volt a szállás kényelmes, minden ház tele volt katonával. 18-án reggel mi is megszerveztük a körvédelmet. Itt már én is jelentkeztem, mivel sokan voltak ismerősök. A Vass szakaszvezető úrral itt megint találkoztam. Ő szintén jelentkezett. De Jánoska százados úr őt is felmentette, mert a lába sebes volt. Így ő a fönmaradott részlegnek lett a parancsnoka. Én a legvégén álltam a jelentkezőknek, a zirci és a pétfürdői bajtársaimmal. Hát itt is szerencsésen kiestünk a körvédelemből többen, betellett a létszám.

Itt találkoztam a *Hanics Gáborral*, szánkón vitték a szegényt a kórházba. Keze, lába már mind meg voltak feketedve. Ilyen csúnya fagyást még nem láttam, rossz volt ránézni.”

Közreadja: *Póór Ferenc*

³² Ellentétben a magyarok ellátatlanságával, a német csapatok élelmiszer ellátása a visszavonulás során is szervezeten működött.

³³ Helyesen: Sztárij Oszkol

Üzenet a fogságból

A hadifogolytáborok költészetéről

*Ezt az írást a Honismeret folyóirat első szerkesztőjére,
dr. Morvay Péterre emlékezve is közöljük, aki
– édesapámmal együtt – három esztendeig szenvedte
a szovjet hadifogságot. (Szerk.)*

Katona Imre a magyar népi líra tartalmi-tematikai tagolódását elemző dolgozatában megállapítja, hogy „a szó szorosabb értelmében vett népi líráról csak az utóbbi évszázadokban beszélhetünk”.¹ Katona a tanulmánya írása idején rendelkezésre álló népdal szöveganyagot (mintegy 70-75 ezer szövegváltozatot) áttekintve a hadifogolytáborokat a katonadalok tartalmi osztályának tematikus alcsoportjaként vette számba. Az általa vizsgált anyagban azonban még nem szerepelt – több okból is – második világháborús katonafolklór, így hadifogoly-költészet sem. Nem szerepelhetett, egyrészt, mert a tradicionális magyar folklór lírai dalanyagát vizsgálta, másrészt – és ez témánk szempontjából fontosabb – mert a második világháborúban fogságba esett katonák története, sorsa, az általuk teremtett kultúra, hadifogoly költészet vizsgálata, gyakorlatilag a rendszerváltozásig tabu téma volt. Jogos indulattal állapította meg Küllös Imola, hogy „A XX. századi közép-európai történelemnek ezt a gyalázatát, ha 45 évig tilos is volt szólni róla, nem lehetett kimosni a (...) magyarság tudatából.”²

Márpedig a hosszú évekig, nemegyszer fél évtizednél is tovább tartó második világháborús hadifogság megteremtette a maga folklóráját; talán időzöjeles jelző sem szükséges elé: „modern” folklór.

Felvetődhet ugyan a kérdés, a hadifogoly költészetet tekintjük-e folklór, vagy folklór jellegű kultúrának, a hadifogoly költészetet a népköltészet részének; egyáltalán jogos-e, értelmes dolog-e velük kapcsolatban néprajzi vizsgálódásról, néprajzi összefüggésekről, tanulságokról megfogalmazásáról szólni. A hadifogolytáborokban heterogén társadalmi, vallási, szociális helyzetű, különböző településtípusokból származó, eltérő kulturális háttérű és értékrendű, más és más mentalitású emberek kerültek kényszerűen össze. Mégis úgy gondolom, hogy az olyan kényszerűen zárt közösségekben, mint a hadifogolytáborok, vagy a lágerek, börtönök és káoszárnyák, létrejön egyfajta „modern” folklór. Esetünkben nem egy történetileg kialakult társadalmi-szociális csoport, osztály a folklór megteremtője és hagyományozója, hanem a kényszerű összeczártság, a társadalmi létből való kiszorítottság az, ami az eredetileg heterogén kultúrájú, de kultúrájuk gyakorlásában akadályoztatott embereket egyfajta önellátó típusú, folklór kultúra megteremtésére kényszeríti. Érdemes itt idézni Neidermüller Péter egy javaslatát a folklór mibenlétének meghatározására: „...folklórnak nevezem... a társadalom vagy társadalmi csoportok azon tudati és/vagy kulturális megnyilvánulásait, amelyeket – gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális, szociológiai stb. okokból – a technikai jellegű (tömeg)kommunikációs eszközök nem továbbítanak, azaz nem legalizálnak. Tehát a folklór mindig a társadalmi, ideológiai és kulturális kiszorítottság lenyomata volt, és az ma is.”³ Az említett helyeken még „élőben” lehet tanulmányozni, hogyan alakul ki és miképpen funkcionál egy ideiglenesen összezárt, mind szellemi, mind pedig fizikai szükségletei kielégítésében korlátozott, önmagára utalt, heterogén összetételű embercsoport „közösségi” kultúrája: sajátos jel-, nyelv- és gesztusrendszere, közös mentalitása. Egy-egy ilyen mikrovizsgálat során fény derülhet arra is, hogy a zárt közösségek (szubkultúrák) mindennapi életében hogyan létezik, és milyen szerepet tölt be a közös sors formálta szájhagyományozó „kisközösségi mitológia” és a költészet.

Mivel a hadifogolytáborok népe kényszerű életsorsa miatt a kultúra bizonyos területein önellátásra kényszerült, úgy gondolom esetünkben nem jogosulatlan a folklórkutató néprajzi vizsgálódása.

¹ Katona Imre: A magyar líra tartalmi-tematikai tagolódása. Etn. 1970. 289. old.

² Küllös Imola: Kísértő múlt. A sztálini lágerek költészete egy folklorista szemével. In: Vallási néprajz 9. Kárpátaljai tanulmányok. Bp., 1997. 235. old.

³ Neidermüller Péter: A mindennapok folklórja, avagy a folklór mindennapjai. In: Folklór-Társadalom-Művészet 7. Bp., 1981. 201. old.

A népköltészet a folklór kultúrák egyik reprezentáns műfaja. Nincs ez másként a légerek folklórában sem. Szóljon erről egy autentikus szemtanú, Örkény István, a *Lágerek népének* szerzője: A táborokban „megszületett és megerősödött egy magyar szellemi közösségtudat. Első prófétái költők voltak. Mindig a költők a legelsőek. A lélek üresen kongott, mint egy pincesor. De ebben a csendben minden hang megfiadzik, visszhangzik. Eminnen a fűrészbőgőbrummogása, amott az illő szabályos pörölycsapásai: a két ütés úgy kondul a szívémben, mint két verssor, két rím. Azt hiszem így születnek a költők. Sok költőt szült a hadifogság: sajnos, túlnyomórészt rosszakat. De a gyémánt is a saját porával csiszolódik: talán egymáson gyalulják meg a tükrörlapjukat ők is, a költők. (...) Félreértés ne essék: nem a harsonákat fújuk. Senki se állíthatja, hogy a második világháborúban, a szovjet fogságban önálló magyar fogolykultúra virágzott ki. Daloszlányok születtek, nem dalkoszorúk, alkalmi versek és színdarabok íródtak, de nem születtek remekművek. Még csak egy Gyóni Géza sem búslakodott, Krasznajarszkan ezúttal Háború volt, elcsöndesedett a múzsa. De szót kértek a hallgatók meg az olvasók, és színpadra léptek a nézők is, kivételesen. Tégla gyári munkások verset, szöveők vígjátékot írtak. Paraszt emberek muzsikát szereztek hozzá. Nem kultúra ez, de szándék és igény. Erős szándék és egyre növekvő igény: íme, a két gyümölcs, amit a hadifogság termelt.”⁴

Örkény a fenti idézetben arról ír, hogy a légerekben nem jön létre önálló kultúra; egyáltalán a fogolytáborokban létrejövő közösségi-szellemi pezsgés nem éri el a kultúra szintjét. Nyilvánvaló, hogy ő, művész lévén a művészet, magas kultúra értelemben használja a kultúra terminust. Abban is igazat kell adnunk Örkénynek, hogy nem valami specifikus, önálló, magábanvaló magyar fogolykultúra jött létre a táborokban. Ez a társadalomtudományi, néprajzi értelemben vett hadifogoly-kultúra ezer szállal kapcsolódott minden fogságba esett saját népének kultúrájához, így természetesen a magyar foglyok esetében a magyar kultúrához; és e mellett persze kitermelte az adott kor, társadalmi helyzet és aktuális szituáció nyújtotta keretből fakadó specifikumait is.

A hadifogoly-költészet mint közköltészet

A fogolytáborok költészete kétségkívül folklór jellegű. Természetes azonban, hogy a tradicionális folklórnál összehasonlíthatatlanul rövidebb életű, nehezebben gyűjthető, mert az évtizedekig tilalmas és titokban tartott légerfolklór több eltérést, egyedi, csak rá jellemző vonást hordoz. Alighanem akkor fogalmazunk a legpontosabban, ha a folklór jellemzők között hangsúlyozzuk a hadifogoly-költészet közköltészet voltát is. Közköltészet alatt, Ortutay Gyula nyomán itt egyfajta kollektivitást értek, amelynek jellemzője az, hogy alapvető fontosságú benne a közös szociokulturális, emberi élethelyzet, és bizonyos személytelenség a sajátja, még akkor is, ha az alkotások egy kisebb része, és főképp versek, nem mindig anonimok. A légerfolklór közköltészet volta jól érzékelhető az alkotások fogalmazás- és szerkesztésmódján, nyelvi jellegzetességein, a mindennapi beszédfordulatok és a tájnyelv gyakori felbukkanásán.

Szóbeliség és írásbeliség

A hadifogoly-költészet kérdéskörének egyik érdekes paradoxona a szóbeliség-írásbéliség problematikája.

Az újabb folklórisztikai kutatások fényében újra kell értékelnünk a paraszti írásbéliségről gondoltakat, továbbá azt, hogy a szóbeliség követelménye egy anyag folklór jellegének megítélése szempontjából csak történeti szempontból érdekes, és ezt a kritériumot helyettesíthetjük az átadó és a fellelvő között az anyag megalkotásának pillanatában létrejövő visszacsatolással. Vagyis a hadifogságból hazaküldött, illetve az otthonról a táborokba érkező levelezőlapok, levelek megírása és elolvasása nem csupán kétoldalú kommunikáció – ha még oly lassú és esetleges is – a levelező felek között, hanem sajátos dialógus, közös alkotás is, amelyben mindkét fél részt vesz.

Legalább negyed százada felmerült annak az igénye a folklórisztikában, hogy tisztázzák a szóbeliségnek, mint alapkritériumnak a meglétét a szöveges folklór alkotások esetében. A közvélekedés az volt, hogy ha a szóbeliség, a szövegek nem írásbeli volta eltűnik, a folklórnak is el kell tűnnie. Ez azonban nem következett be. Még a tradicionálisan folklór alkotó társadalmi osztály, a parasztság körében is több írásban élő folklór műfajt találunk, például a népi verses

⁴ Örkény István: *Lágerek népe*. Bp., 1981. 142., 148. old.

leveleket, vagy a témánkhoz igen közel álló katonakönyveket, a mindennapok tömegkultúrájából pedig további példák sorát lehetne sorolni.

Arra a kérdésre tehát, hogy lehet-e folklór az írásbeli hagyomány, igennel kell válaszolnunk. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy napjainkban az írásbeli, személytelen közlés ugyanolyan természetes, általános formát öltött⁵ – ez a folyamat legalább száz éve egyre fokozódó tempóban és terjedelemben bontakozott ki és a második világháború idejére jelentős tért nyert –, mint eddig a szóbeliség volt. Feltételezhetjük, hogy a civilizációs és kulturális haladás folytán egyes kommunikációs módszerek annyira népszerűvé válhatnak, hogy folklór-tradíciók és törvényszerűségek hordozóivá alakulnak.

A hadifogoly-költészet megalkotása és terjedése szempontjából egyszerre szóbeli és írásbeli vonásokat is mutat. A fogságba kerülést követő első időszakban természetesen a hadifoglyok minden energiája az életben maradásra, a túlélésre koncentrálódik. A kultúra utáni vágy akkor mozdul meg az emberekben, amikor az életben maradáshoz szükséges alapvető dolgokat – legyen mit enni-inni, legyen hol éjszakára lepihenni, legyen valamilyen ruhaféle a puszta bőrre – sikerül kielégíteni. Kultúra, költészet akkor született a lágerekben, amikor két ember a barakk sarkában vagy a munka szüneteiben végre egyszer másról is beszélt, mint a jóllakás. Örkény István erről így ír: „... a fogságba minden pucéran érkezik. Nincs más vagyona, csak amit eszében, szívében, erkölcsében és emlékezetében magával hozott. Ki-ki úgy ér partot a fogságban, mint Robinson a lakatlan szigeten, s úgy épít magának házat, veti be a földet, terem magának kultúrát, mint a hajótörött. Aki fogoly volt, tudja, hogy így volt. S mikor a magyar Robinsonban megmozdult a lélek, odaszólt Péternek: Most vedd elő a hegedűt.”⁶

A hadifogoly-költészet kényszerűen a szóbeliségben születik és terjed mindaddig, amíg a foglyok papírhoz és írószerhez nem jutnak. A hadifogság első időszakára ez a jellemző – a nem hadifogoly szovjet munkatáborokban ez általános is lehetett, lásd ehhez Karig Sára megdöbbentően szép lágerversét, ennek a halálosan értelmetlen és megalázó élethelyzetnek modul vivendijét és ars poetikáját: „Sarkövezet / A költő itt a hóba ír, / mert nincs papír” –, de később egyre inkább elterjedté válik, hogy a születő alkotásokat, papírcetlikre lejegyzik. Nagyon sok hadifogolyvers került ilyen cetliken haza a fogságból. Az írásbeliség másik felhasználása a levelezés megindulásával kezdődik a fogolytábor és a több száz, vagy ezer kilométerre is lévő otthon között. Nemesgyeser fordult elő, hogy a hadifogoly tábori levelezőlapon hazaküldött verse még annak fogsága idején megjelent lakhelye helyi sajtójában. Az 1990-es évek elején újraindult *Hadifogoly Híradó*hoz számos olyan levél érkezett, amelyben a beküldő lágerversét ajánlja fel közlésre, megjegyezve, hogy az már fogsága idején itthon nyomtatásban megjelent.⁷

Az írásbeliség másik formája volt, amikor a hadifoglyok a maguk készítette faliújságokon, vagy rögtönzött tábori lapokon tették közzé alkotásaikat. A szovjetunióbeli magyar hadifoglyoknak saját központi lapjuk volt, az *Igaz Szó*, azonban ezt az ideológiai felvilágosító, átnevelő orgánomot nem ők szerkesztették, így természetesen szigorú cenzúrával működött. A nyugati hadifogolytáborokban viszonylag nagy szabadsággal működhetek a táborlakók lapjai. Erről vall egy francia hadifogolynak a *Hadifogoly Híradó*hoz beküldött anyaga, amelynek kísérelésében így ír: „*Tarcali bajtárs említi, hogy nem találkozott igazán jó versekkel, én a mi Mailly le Camp-i táborban készített újságunkból párat lefénymásoltam és mellékeltem. Nagyon boldog lennék, ha a HADIFOGOLY HÍRADÓ-ban néha-néha egy közülök belekerülne. Pár nóta szövegét is leírtam, amit esténként a Lägerben énekelgetni szoktunk. Közlöm a HADIFOGOLY HIMNUSZ szövegét is, ami a Tábor hirdetőtáblájára volt kifüggesztve, hogy ki írta, nem tudom.*”

⁵ Küllös Imola: Igaz történet, élettörténet, életrajz. In: Magyar népköltészet. Magyar néprajz V. Főszerk: Vargyas Lajos. Bp., 1988. 251–266. old. Úő: Paraszti írásbeliség? a folklór új formája. In: A magyar nyelv és kultúra a Duna-völgyében I. Bp.–Wien. 1989. 281–291. old.

⁶ Örkény István: i. m. 126–127. old.

⁷ „A HADIFOGLYOK ÍRJÁK... című rovatuk részére küldöm az alábbi verset, amelyet a Szovjetunió Szaratov nevű városában a 368/11-es számú lágeryben írtam Szüleimnek Kiskunfélegyházára. Az itt közölt versem a FÉLEGYHÁZI KÖZLÖNY 1947. III. 30-i számában is megjelent. Én 1948. május 24-én érkeztem haza a Szovjetunióból. Kiss Lajos, 6100 Kiskunfélegyháza, Damjanich u. 15.” „Hadifogoly voltam... megjelent a Tűzszlop c. Ref. Ifj. értesítőben, 1946. XII. 5. Beküldte: Bugarszky Mátyás, 1015 Budapest, Ostrom u. 29.” Örkény István is megjelentette egyik fogolytársa, Pataki Gábor versét 1947 nyarán megjelent *Lágerek népe* című könyvében. (I. m. 155–156. old.)

Az írásbeliség harmadik formája az utólagos lejegyzés volt. A lágerben keletkezett saját verset, vagy a mások alkotását – amely egyébként lehet, hogy éppen szájhagyomány útján, a szerző nevének ismerete nélkül terjedt – szó szerint megtanulták, majd hazatérve a fogságból, lejegyezték. Erre is számos példát tudunk idézni, álljon itt most egy: „Szentiványi Kovács Béla verse. Szavaltá 1947. jan. 1-jén 0 órakor a pantonnjai hadifogoly-táborban, és itthon emlékezetből leírta: Dús Ernő, 6640 Csongrád, Iskola u. 2.” – írja a beküldött vers kísérőlevelében egy volt hadifogoly a Hadifogoly Híradónak.

Még egy szempontra szeretném felhívni a figyelmet az írásbeliség kérdésével kapcsolatosan. A hadifogságba legnagyobb tömegben fiatal, tízes éveik végén járó és huszonéves emberek kerültek. Életkoruk alapján hozzájuk még közel állt az iskola világa. És a katonák között érthető okokból nem volt írástudatlan, legalább néhány osztályt ne végzett ember. Egyébként is a második világháború időszakára már a magyar paraszti társadalom férfi tagjai között is igen sokan tudtak írni és olvasni. Mindez igen kedvező körülményt teremtett arra, hogy a folklór módjára születő lágerköltészet írásban is rögzítésre kerüljön, és írásbeli csatornákon is terjedjen. Iskola, magas kultúra, illetve tömegkultúra kapcsolatára egyébként még később vissza fogok térni egy másik probléma, az irodalmi művek elsajátítása és beágyazódása a folklórba kérdéskör vizsgálatánál a lágerköltészet esetében.

Test és lélek

A hadifogoly lét jellemzője, hogy a foglyok testben a családtól, a szülőföldtől több száz, vagy akár ezer kilométerre is lehetnek, lélekben azonban otthon járnak. E lelki állapotnak egyébként legszebb művész megfogalmazását Radnóti Miklós adta – bár ő, mint tudjuk, nem hadifogoly volt – a *Hetedik eclogában*:

*Látod-e, esteledik s a szögesdróttal beszegett, vad
tölgykerítés, barak oly lebegő, felszívja az este,
Rabságunk keretét elereszti a lassu tekintet
és csak az ész, csak az ész, az tudja a drót feszülését.
Látod-e drága, a képzelet itt, az is így szabadul csak,
megtöretett testünket az álom, a szép szabadít
oldja fel és a fogolytábor hazaindul ilyenkor.
Rongyosan és kopaszon, horkolva repülnek a foglyok,
Szerbia vak tetejéről búvó otthoni tájra.
Búvó otthoni táj! Ó, megvan-e még az az otthon?*

Lényegileg hasonló gondolatokat fogalmaz meg a saját szintjén Simon Kálmán hat elemit végzett téglagyári munkás a voronyezsi táborban:

*Kicsiny fiam, te alig látott vérem,
Még gögicsélni sem hallottalak.
Csak teljesülne, azt az egyet kérem,
Hogy egyszer megláthassalak.
Csak egyszer szembelephetnék anyáddal.
Csak egyszer juthatnék haza,
Csak egyszer hallhatnám a szádról
A szót, mit vártam, hogy: Apa...*

A kevés iskolát végzett, azelőtt versírással soha sem próbálkozó, nehéz életű munkásember természetesen nem képes a világirodalmi rangú költő szintjén megfogalmazni helyzetét, érzéseit, de az egyszerű szavakkal megfogalmazott versből is érezzük, átéljük a szerző vágyát, hogy végre családjá körében lehessen, alig látott újszülött fiát megölelhessen. És a költészet hatalma őt is hazarepíti, akárcsak Radnóti „a távol, / a háborúba ájult Szerbiából”. A szerző egyébként a népköltészetből jól ismert eszközöket ösztönösen használva éri egyszerű kis versének mély érzelmi hatását: a fokozással, ismétléssel, a feszültségfokozó gondolatritmussal.

A hagyományozódás kérdése

A lágerköltészet vizsgálatra érdemes, újabb, izgalmas kérdésköre a hagyományozódás sajátos problematikája.

A hagyományozódás folyamata a folklorisztika egyik központi problémája. E kérdés vizsgálata azért rendkívüli jelentőségű a lágerköltészet esetében, mert egyrészt az első alkotások születésétől eltelt idő viszonylagos rövideje miatt a folyamat jól átlátható, másrésztől viszont éppen a folyamat sajátosságai ígérnek fontos tanulságokat. A tapasztalatokat viszonylag szűk körű szöveg sajátosságai alapján írhattam meg. Rendelkezésem állt a Dupka György összeállította *Istenhez fo hárszkodva...* című 1992-ben megjelent antológia 37 versszövege, továbbá a *Hadifogoly Híradó* 9 évfolyamában megjelentetett csaknem félszáz, illetve a laphoz beküldött, de nem közölt majd' kétszáz vers. A szövegek száma természetesen összevethetetlen a tanulmány elején említett, Katona Imre által végzett vizsgálat mennyiségével. Mégis úgy gondolom, hogy ezek az első benyomások, ha nyilván módosulhatnak, pontosabbá válhatnak a további, egyre bővülő szövegtörzsek feldolgozása során, talán már most is jó irányjelzőül szolgálnak az alapvető jellemzők, összefüggések feltárásában.

A hagyományozás folyamatának négy fokozata van, ezeken belül pedig újabb részjelenségeket különböztetünk meg. Voigt Vilmos szerint:⁹ 1. *megalkotás*: előkészítés (végiggondolás, vázlat, terv, próba); maga a megalkotás (művész teremtés). 2. *Előadás*: odakészítés; kivitel. 3. *Átvétel*: befogadás-reprodukálás; eltanulás; a) előadó-hallgatóság viszonyában, b) mester-tanítvány viszonyában. 4. *Továbbhagyományozás*: hagyományláncolat; elterjedés; átalakulás.

Első ránézésre is látszik, hogy a hadifogoly-költészet a hagyományozódás 3. és 4. fokozatában, tehát az átvétel és a továbbhagyományozás szintjén mutat jellegzetes eltéréseket a népköltészet általános jellemzőivel szemben.

A második világháborús magyar hadifogoly-költészet természetesen nem légtüres térben, a semmiből jött létre – bár megalkotói sajátos élethelyzetükre tekintettel akár joggal is érezhetők volna úgy. Ez a lágerköltészet is, a születendő művekkel a továbbhagyományozódási láncolat lehetséges kiindulópontja volt; más kérdés, hogy az 1945 és 1989 között fennálló kelet-közép-európai társadalmi-politikai-kulturális viszonyok megszakították, lehetetlenné, vagy látenssé tették a hagyományozódási folyamatot.

Rövid összehasonlító kitérőként egy példával próbálom illusztrálni, hogy az 1945 után felnőtt nemzedékeknek egészen más lehetett a viszonya a II. világháborúhoz, az abban résztvevők, majd hadifogságba esők visszaemlékezéseihez, élménybeszéléseihez – ha egyáltalán voltak ilyenek –, mint mondjuk az 1848/49-es forradalom és szabadságharc utáni nemzedékeknek. Érdekes párhuzam, hogy '48/49 után is kb. fél évszázaddal változott annyit a külső elnyomó hatalom szorítása és a haza társadalmi-politikai-kulturális helyzet, hogy a forradalomról és szabadságharcról nyíltan és büszkeséggel lehetett szólni. Tudjuk, hogy a századforduló környékén kezdenek megemlékezni a nagy és dicső történelmi eseményről, ekkor emelik az első szobrokat a hősök tiszteletére: Petőfi, Kossuth és a szabadságharc hadvezérei kapnak szobrokat és utcanevet.

1945 után azonban néhány év leforgása alatt az egész magyar társadalom, intézményhálózat, a szociokulturális környezet, a társadalmi-politikai viszonyok gyökeresen megváltoztak, és ezek a változások a kultúra, a hagyományok alakulása, illetve a hozzájuk fűződő viszonyulásokra is döntő hatással voltak.

1848/49 hagyományai a nyilvánosság mögé szorítva a legvéresebb megtorlás viszonylag rövid időszakában is elevenen éltek. 1945 után viszont a magyar társadalom számára megkezdhetetlen volt a szembesülés azzal, hogy nem csupán a vesztes oldalon fejeztük be a háborút, de a náci Németország mellett bűnös háborút folytattunk, sőt kezdeményeztük (lásd hadüzenet a Szovjetunióknak, vagy az USA-nak). Ezek a tények hatással kellett, hogy legyenek a hadifogoly-költészet hagyományozódására is, ellentétben például a kárpátaljai magyarsággal, akik 1945 után, a Szovjetunió állampolgáraiként úgy élték meg a lágerekbe való deportálást, hogy saját államuk bünteti őket igaztalanul. Így hát a kárpátaljai magyarság esetében, bár évtizedekig hallgatniuk kellett a szenvedésekről, a „táborista évekről”, a mélyben problémátlanul tovább élhettek, variálódhattak, sőt hagyományozódhattak az ő lágerköltészetük.¹⁰

A második világháborús magyar hadifogoly-költészet a kor magyar kultúrájának egészébe ágyazódik, és számos kulturális forrásból táplálkozik.

⁸ Közli Örkény István i. m. 143. old.

⁹ Voigt Vilmos: A folklor alkotások elemzése. Bp., 1972. 175. old.

¹⁰ Lásd Küllös Imola i. m. 1997. 235–237. old.

A források között megtaláljuk a népköltészetet (népdalok: kesergők, siratók („*Síriatok, síriatok feketé fellegek, / Erdők is mezők is gyászba öltöztetek!*”),¹¹ imák,¹² fohászok, könyörgés, katonadalok, fogolynóták, szerelmes dalok stb.; balladák („*Sajó kutyánk minden este / Ki szokott a faluvégre járni. / Megállott a kökeresztnél, / ottan szokott valakire várni.*”);¹³ hírversek („*Nem voltunk mi vendégségben, / Dolgoztunk mi sokszor éhen. / Volt kegyetlen, rossz szokás itt, / Sosem ettünk jóllakásig. / Kis leveske, kis kenyérke, / Kosztot Sztálin szűken mérte.*”),¹⁴ az első világháború katonaköltészetét, a korszak populáris tömegkultúráját (magyar nóta, operett, táncdal („*Emlékszel? Május volt, kéklett a tó, / mosoly volt mindenütt, mint a szemedben.*”) sláger, es mindenek előtt az iskola által közvetített magas kultúrát (szépirodalom: költészet).

Egyelőre csak első benyomásaink lehetnek arról, hogy a különböző források milyen arányban és erővel hatottak. Már most is feltűnő azonban a tömegkultúra és a magas kultúra erős hatása. Ezt két dologgal magyarázom. A huszadik század közepére a hagyományos paraszti kultúra, így a folklór felbomlása is jelentősen előrehaladt. Ezzel párhuzamos folyamat volt a tömegkultúra általános térnyerése. A jelenségről a századforduló nagy magyar népdalgyűjtői, Bartók és Király is megemlékeztek már. A második világháborús hadifogoly-költészetben a folklór létmódján túl elsősorban némely szerkesztési sajátosságokban, továbbá toposzaiban, motívumaiban, hangvételében van jelen.

Az iskola közvetítette magas kultúra erős hatását pedig a hadifoglyok életkora is magyarázhatja. A többségében igen fiatal, de mind legalább néhány osztályt végzett férfiban megelven élhettek az iskolában tanultak. Az iskolából hozott kulturális hagyományban pedig békésen megfértek egymás mellett Vörösmarty Mihály, Kölcsey Ferenc, Petőfi Sándor („*Szomszéd bácsi körtefája / oly csodás volt, nem csoda. / Megkívánta, megdözsnyálta, / ez a vitéz katona.*”)¹⁵ Arany János („*Meg-megáll, körül néz, majd kapja hirtelen, / Egy iramodással a csikk mellett terem.*”)¹⁶ költészete Pósa Lajos versikeivel és Pap-Vári Eleménné Magyar Hiszekegyével,¹⁷ illetve a Biblia és az énekeskönyvek citátumaival.

Ami viszont a táborokban a hadifogoly-költészet darabjainak megalkotását és előadását illeti, az a folklór hagyományozódási törvényszerűségei alapján történt. Ismét csak szép leírását adja ennek Örkény István.¹⁸ Dolgozatomat az ő szavaival zárom:

„*»Hívjátok Horvátot!« – ajánlotta valaki. Horvát Imre öreg paraszt volt, kónyi lakos. Azt mondta, hogy tánchoz már nehezek a tagjai, de megmutatja szívesen a módját. A kónyi módját, mert csak azt ismeri. Hegedűs van-e? Hegedűs volt, nem is egy: a Ritka búzát-t javasolta. Horvát a fejét csóválta. »Hallgassa csak!« – mondta, és eldúdolta az öreget, rekedt hangon a kónyi muzsikát. A hegedűs megtanulta, rákezdte, és a hat táncos felsorakozott a színpadon, és tanulta a lépést, úgy, ahogy azt az öreg Horvát Imre előjárta. Hatan voltak. (...) Úgy tanulták a magyar táncot, ahogyan járnak tanul egy gyereket. »Szép lesz?« – kérdezte Horvát. »Nagyon szép.« – mondták. Csakugyan nagyon szép volt. Szép volt, de rövid. Egy ideig próbáltak, akkor azt mondotta Horvát: »Na most a gyorsat.«. Ehhez is zene kellett volna, s a hegedűs meg csak a 'szokásosat' ajánlotta, a ritka rozst. »Az tetszik mindenkinek!« – mondotta, de az öreg Horvát a fejét rázta. »A fenét – szölt –, az nem való ide.« Beláttuk mind, hogy nem ide való.”*

A második világháborús magyar hadifogoly-költészet kutatása éppen csak megindult. Az első kutatási eredmények is jelzik már, hogy mind esztétikai minőségét, mind funkcióját, mind pedig terjedését és hagyományozódását tekintve közösségi költészettel, „modern” folklórral állunk szemben, amely az egyes emberek megmaradásában betöltött szerepén, közösséget teremtő voltán és közös identitást kifejező erején túl a folklór általános törvényszerűségeit kutatók számára is rendkívüli jelentőségű.

Vasvári Zoltán

¹¹ Részlet *Legyimzki László* Bajtársakat temettünk című verséből. Megjelent: Hadifogoly Híradó 1994. 3. 7. old.

¹² Lásd pl. az *Ezer folyó májra 1994-ben* című ismeretlen szerzőjű verset. *Istenhez fohászokodva...* Verses levelek, imák a sztálini légerekből (1944–1957). Szerk.: Dupka György. Ungvár-Bp., 1992. 11–12. old.

¹³ Részlet *Juhari István* verséből. Megjelent: Hadifogoly Híradó 1994. 5. 7. old.

¹⁴ Részlet *Kiss Ferenc* Hazajöttem kis falumba... című verséből. Megjelent: Hadifogoly Híradó 1996. 2. 9. old.

¹⁵ Részlet *Dombovári István*: Emlékeim című verséből. Megjelent: Hadifogoly Híradó 1995. 2. 6. old.

¹⁶ Részlet *Garami László* A csikk című verséből. Megjelent: Hadifogoly Híradó 1993. 7. 7. old.

¹⁷ Vö. *Fedák László*: A kolimai magyarok hitvallása című versével. Megjelent: Hadifogoly Híradó 1999. 2. 6. old.

¹⁸ Örkény i. m. 1981. 146. old.

A hollandiai magyar gyermeküdtetés az 1920-as években

Számosan élnek közöttünk, akik hallottak már a *gyermekvonatokról*. Testvérük, édesanyjuk, édesapjuk, nagyszüleik, esetleg szomszédaik közül valaki annak idején, akár már 1920-ban, ott ült a Hollandiába tartó Liga vonatán.

1922. január 22-én, az akkor 10 éves nagymamám, Baranyi Ilonát is kikísérte édesanyja a Keleti pályaudvarra, hogy az Országos Gyermekvédő Liga XV. transzportjával elindíthassa a messzi Hollandiába. Nagymamám több mint két évet töltött az amszterdami – ahogy Ő emlegette – „hollandi papi és mami” házában, ahol felerősödött, megtanulta a nyelvet, iskolába járt, barátokat, valamint az egész további életére kiható élményeket szerzett. A dobozra, melyben hollandiai levelezését és emlékeit őrizte, a következőket írta rá: „Az 1922–23 és 24-ik év eleje, gyermekkorom legboldogabb időszaka. Örök hála és köszönet Hollandia népének. Ha nagyon szomorú voltam és vagyok gondolatban mindig ide térek vissza.”

Nagymamán egy volt, a közül a több tízezer gyermek közül, akiket 1920 és 1930 között, Hollandián kívül Belgiumba, Svájcba, Angliába, Svédországba, sőt Finnországba is elvittek, hogy ott pár hónapra, vagy akár évekre, nevelőszülők gondjaira bízzák őket.

Az első, Hollandiába tartó Liga vonat 1920. február 8-án indult el a Keleti pályaudvarról, melyet többek között Huszár Károly miniszterelnök is elbúcsúztatott. Hazánk ekkoriban az első világháború egyik veszteseként, éppen a megkötendő béke feltételeit várta, melynek átvételére már el is indult az Apponyi Albert vezette küldöttség Párizsba. Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békediktátummal Magyarország elvesztette területének mintegy kétharmadát, gazdasági erőforrásainak, réteinek, erdőterületeinek, kiépített vasútvonalainak nagy részét. Az országban infláció, munkanélküliség és lakásínség alakult ki.

Hollandia trónján az 1920-as években az Orániai-ház leszármazottja, Wilhelmina királynő ült. A holland állam az első világháborúban meg tudta őrizni semlegességét, így gazdasági ereje, lakosainak életszínvonala sem változott különösebben a háború előtti időszakhoz képest. A holland római katolikus családok már az első világháború kezdete, vagyis 1914 óta fogadták a szomszédos Belgiumból érkező elesett gyermekeket. 1917-ben már az első német, és egy évvel később pedig az első osztrák gyermekvonat is megérkezett Hollandiába.

A hollandok tehát segíteni akartak a háború miatt rossz gazdasági helyzetbe került országokon, de ahhoz, hogy ezt a segítséget a számunkra is megadják, először tudatosítani kellett bennük, hogy mi is létezőnk és háború által meggyötört ország vagyunk.

1. A gyermeküdtetés elindítása

A kezdetek

Arra, hogy hazánk önálló ország és hogy a magyar egy különálló, nagy múltú nemzet, amely ugyanúgy elszenvetde a háború csapásait, először az egykori holland miniszterelnök, dr. Abraham Kuyper leányai hívták fel a holland közvélemény figyelmét. Henriette S. S. Kuyper és Johanna H. Kuyper kisasszonyok 1916-ban fél évet töltöttek Magyarországon, a budapesti holland missziós kórház szolgálatában. Emlékeit Henriette S. S. Kuyper egy könyvben is megörökítette, mely *Hongarije in Oorlogstijd* – vagyis Magyarország a háború idején – címmel jelent meg 1918-ban. Kuyper kisasszony a következőképpen ír könyve bevezetőjében: „Magyarország egyfajta ‘terra incognita’ Európában, úgy érzem, mintha Kolumbuszhoz hasonlóan egy

új földrészt fedeztem volna fel. Most már értem Joseph Aug. Lux. miért írja, a nemrégiben Magyarországról megjelent könyvében: »Ungarn, eine mitteleuropäische Entdeckung.« Se nem germán, se nem latin és nem is szláv, Magyarország olajcseppként úszik az európai népek tengerén. A viharos hullámok olykor ellepték, feloszlatták és szétszórták, de az olajcsepp mégis mindig fennmaradt. Európa közepén, mégsem Európa tulajdonaként. Magyarország különálló ország, saját nyelve, saját művészete, saját kultúrája van. Nem európai, egyedi, magyar.”

Arra, hogy mennyire fontos volt tudatosítani a holland népben, hogy a Monarchia nem csupán Ausztriából állt, utalt Sípos Istvánnak a Magyar–Holland Szemlében, 1924-ben megjelent cikke is:

„Az Amstelen kis vonatgőzös sígokat a szembejövőkre. Árbócán magányos sírály gubbasztja a sors átkait.”

„ – Messze utazik, minér?

– Hm... és eltűnődik. – Milyen nemzetiségű, minér?

– Magyar vagyok, jüffrá!

– Á! Oszterrájch? Nit vár?

– Nem jüffrá, nem! Magyar!

– Ja-ja. Tsechoszlovák! ... Ja? He?

...És hiába magyarázom, hogy: nem osztrák, nem cseh, nem szlovák. Elképzelni sem tudja, hogy a magyar egy külön, társtalan árva nemzete a földnek. Látom, érzem, tudom, meggyőződöm róla: azt hiszi, a nyelvünk, a fajunk eredete egy, vagy a csehvel, vagy osztrákkal.”

„Mert a trafikos kisasszony nem elszigetelt jelenség ezzel a hitével. Ő e percben a holland közvélemény. Mindenütt ugyanezzel a hittel találkozom. Csak az egyetemi végzettségű emberek tudnak ró-lunk valamivel többet. Az én erősködésem csak túlzott nacionalizmustól átfűtött propagandának gondolják és – nem hiszik.”

A Hollandiába indított magyar gyermekakciók megkezdése előtt elsődleges feladat volt tehát a magyar nép helyzetének megismertetése, bemutatása a hollandok számára. A Kuyper kisasszonyok ennek érdekében, többek között 1918 karácsonyának másnapján is, előadást szerveztek az egyik hágai református templomban. A Tanácsköztársaság leverése után, Johanna H. Kuyper Magyarországról érkezett felvetésre, mely ekkor már a magyar gyermekeknek nem csupán testi, hanem kálvinista szellemű lelki gondozását is kérte, pártfogásba vette a gyermeküdültetés ügyét és megkezdte a tárgyalásokat a budapesti holland főkonzullal, Clinge J. Fledderus-szal.

A főkonzul fiának, J. D. Fledderus-nak a visszaemlékezése szerint apja banktisztviselőként került először Rómába, majd Berlinbe, ahol bankja új fiókvállalatainak felállításával, egyúttal még a főkonzuli tisztséget betöltötte. 1912-től Pestre helyezték. A Tanácsköztársaság idején majdnem minden külföldi elmenekült Magyarországról, de Clinge Fledderus itt marad. Az itteni nyomort látva, magyar származású feleségén keresztül levelet küldött egy holland lapnak, melyben a hollandok anyagi támogatását kérte hazánk számára. Az adományokból olyan hatalmas összeg gyűlt össze, ami lehetővé tette egy nagyobb méretű segélyakció megindítását. Úgy tűnik tehát, hogy a Johanna H. Kuyper kisasszony által támogatott gyermeküdültetési akció ötlete és a Fledderus főkonzul által összegyűjtött pénz egymásra tált.

1920. január 24-én Johanna H. Kuyper a következő felhívást tette közzé a „De Standaard” hasábjain: „Egy Comité alakult az elesett magyar gyermekek Hollandiába hozatalára. Ehhez azonban elsősorban pénz szükségesség és másodsorban családok, akik ezeket a gyermekeket, legalább két hónapra, ingyen vendégül látják. A Hága-i Odijkstraat 36-ba várjuk azoknak a családoknak a címét, akik magyar gyermekeket szeretnének befogadni, pontosan megjelölve, hogy leginkább milyen gyermeket (gyermekeket) szeretnének (nemre, életkorra, vallásra, helyzetre való tekintettel) és, hogy esetleg a ruházatról is tudnának-e gondoskodni. Az első vonat, 600 gyermekkel, hamarosan elindul Budapestről, melyet az Önök áldozatkészsége folytán, még számos vonat követhet.”

A gyermeküdültetést megindító szervezetek

Az első magyarországi gyermekvonat tehát a hollandiai református egyház közreműködésével létrehozott *Centraal Comité voor de Noodleidende Hongaarsche Kinderen* (C. C.), vagyis *A Szükséget Szenvedő Magyar Gyermekek Központi Bizottsága* meghívására érkezett meg Hágába. Ez a szervezet 1919. november végén alakult Hágában. Első elnöke a hágai református lelkész dr. F. Geel van Gildemeester, titkára pedig dr. Theodor van Schelven lett. Van Schelven úr felesége, a magyar származású Balogh Irén, szintén sokat tett a magyar gyermekakciók ügyéért. 1920 nyarán elfoglaltságaira hivatkozva van Gildemeester lemondott elnöki posztjáról és ettől kezdve az akciók hivatalos befejezéséig, Willem C. A. van Vredenburg báró töltötte be ezt a tisztséget, akinek ugyancsak magyar származású neje, Apor Henrietta, szintúgy sokat segített a magyar gyermekek hollandiai üdültetésében.

Az első magyar transzportot hazánkból a már 1906 óta működő *Országos Gyermekvédő Liga* (OGYL) indította el. A Liga alapító elnöke gróf Edelsheim-Gyulai Lipót volt, célja pedig egy országos gyermekvédő alap létrehozása, melynek kamataiból a gyermekvédelem legkülönbözőbb ágait kívánta támogatni. A Liga küldöttsége rendszeresen részt vett az 1919-ben, Genfben megalakult *Nemzetközi Gyermekmentő Szövetség* konferenciáin, ahol mindig beszámolt a magyarországi gyermekvédelem aktuális helyzetéről.

A gyermekakciók megindulásakor a Liga fővédnöknője Izabella főhercegné, kormányzó elnöke gróf Széchenyi László, igazgatója pedig Neugebauer Vilmos volt.

A római katolikus akció megindítása

Az első gyermekvonatot hamarosan továbbiak követték, de a protestáns *Centraal Comité* által meghirdetett akcióra protestáns nevelőszülők jelentkeztek, akik protestáns gyermekeket szerettek volna befogadni. Elsősorban fiatalabb korúakat – 12 év alatti fiúkat és 14 év alatti leányokat –, de kevesebb fiút.

A második transzporton állítólag az 550 gyermekből, az igények ellenére még mindig 180 katolikus ült, a fiúk és a leányok aránya pedig fele-fele volt, s nem egy fiú már betöltötte a 15., 16. életévét. A fiatalok közül kb. hetvenet, családok jelentkezése hiányában, egy hétre szállóban helyeztek el, majd végül Dordrecht-i családok fogadták be őket.

Hazánknak hamarosan szembesülnie kellett a holland nép segítőkész, ám saját feltételeihez következetesen ragaszkodó mentalitásával. Erre utal a hágai magyar ügyvivő 1921-ben íródott levele is: *„Nem szabad továbbá elfelejteni, hogy ez egy nagyon jó szívű, de roppant józan és reálisan gondolkodó nép. A gyermekakcióknak felekezeti szerinti való tagozása az itteni speciális belviszonyok következtében feltétlenül szükséges. A mi belviszonyaink viszont indokoltá teszik egy neutrális intézmény, az Országos Gyermekvédő Liga működését...”*

Hazánk tehát kénytelen volt belátni, hogy a hollandiai merev vallási elkülönülés miatt, a protestáns szellemiségű *Centraal Comité* akciója mellett, szükségszerű egy különálló római katolikus akció létrehozása. Az Arnold Frans Diepen püspök elnökléte és Jos van Mackelenbergh igazgatása alatt működő *Nederl. R. K. Huisvestings-Comité te 's Hertogenbosch* (Hv. C.), vagyis a *'s Hertogenbosch-i Holland Római Katolikus Szállásadó Bizottság* már 1914 óta foglalkozott a belgiumi, később pedig a német, valamint az osztrák gyermekek hollandiai üdültetésével. Huszár Károly miniszterelnök személyesen kereste fel a s' Hertogenbosch-i szervezetet, hogy rábeszélje, hozzon létre egy magyar albizottságot is. A Huisvestings-Comité ekkor Budapestre küldte bécsi megbízottját, Metternich grófot, hogy kikérje véleményét hazánk gazdasági helyzetéről. A grófnak a magyarországi nyomorról adott jelentése meggyőzte a katolikus bizottságot a magyar akció megindításának szükségességéről.

Ezt követően alakult meg Budapesten a s' Hertogenbosch-i bizottság magyarországi társ-szervezete, a *Magyar-Holland Katolikus Gyermeksegélyző Bizottság*, melynek elnöke Csernoch János esztergomi hercegprímás, tagjai pedig többek között Huszár Károly miniszterelnök, illetve a későbbi kormányzó, Horthy Miklós felesége voltak. Így érkezhetett meg tehát 1920. május 27-én (más források szerint 26-án), az Országos Gyermekvédő Liga negyedik transzportjaként, az első katolikus gyermekvonat Hollandiába.

2. A gyermekcsoportok Hollandiában

Az első csoport

1920-ban körülbelül hat gyermekcsoport hagyta el Magyarországot. Az Országos Gyermekvédő Liga kimutatása szerint, ebben az évben 3588 gyermek utazott Hollandiába, akik közül 2453 a protestáns hágai Centraal Comité, 1135 pedig a 's Hertogenbosch-i római katolikus Huisvestings-Comité meghívására érkezett. 1920-at megelőzően azonban, tudomásunk van egy úgynevezett próbatranszportról is, mely 1919 végén indult és feladata az utazás esetleges nehézségeinek feltérképezése volt. A próbacsoporttal 24 gyermek utazott menetrend-szerinti járáttal Hollandiába.

Az első Liga vonat, amely már kizárólag az üdültetésben részt vevő gyermekeket szállította, 1920. február 8-án hagyta el a Keleti pályaudvart. A szerelvényen 260 leány és 340 fiú tartózkodott, velük tartott többek között, 10 diakonissza, 20 ápolónő, két orvos, valamint a hollandiai vicekonzul, I. H. B. Kerncamp is.

Dr. Zellendorf Dezső alezredes orvos jelentése szerint az ún. 15. számú kórházvonat délután 1 órára, már indulásra készen állt a pályaudvaron. A gyermekeket csoportonként fél négyig helyezték el a kocsikban, majd uzsonnát osztottak ki nekik. Búcsúztatásukra többek között megjelent a miniszterelnök, Huszár Károly, és dr. Raffay Sándor református püspök is. A Liga vonat délután 5 órakor indult el és este 11-re érkezett meg Győrbe, ahonnan másnap reggel 9 órakor indult tovább. A gyermekek délután 4 órára érkeztek Bécsbe, ahol felfedezték, hogy egy 13 éves leányt, bejelentés nélkül felcsempészték a vonatra. A kisleányt a holland konzul kérésére leszállították és visszavitték Budapestre. A vonat másnap, 10-én hajnali 4 órára érkezett a német határátkelőhelyhez, Passauba. A vámvizsgálat után a szerelvény továbbhaladhatott és 11-én, este 7 órakor ért a német-holland határhoz, Emerichbe. A hollandok azonban „az előírt revízió miatt” csak másnap reggel fogadták a szerelvényt, amely végül február 12-én reggel, Zevenaar-nál lépte át határt.

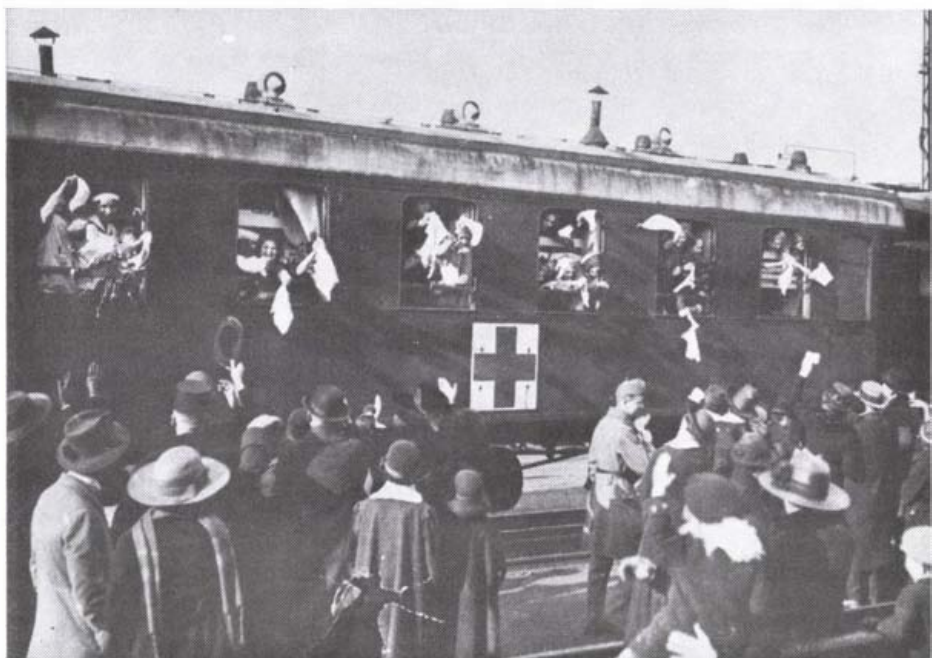
A vonatot a holland határátkelőhelynél a Centraal Comité küldöttsége üdvözölte. A gyermekeknek február 12-én még Zevenaarban kellett maradniuk, mert itt derült ki, hogy melyik családhoz kerülnek majd. Szétosztásukra végül másnap Utrechtben került sor, ahonnan természetesen kísérők felügyelete mellett, csoportokban utaztak tovább, az ország különböző részeibe.

Szülők és gyermekek

Az újabb csoportok indításáról a szülők elsősorban az iskolán keresztül értesültek, de az is előfordult, hogy az orvos javasolta egy-egy vézna, alultáplált kisgyermek édesanyjának, hogy küldje el valamelyik transzporttal. A szülők általában versengtek azért, hogy kijuttathassák gyermekeiket, hiszen tudták, Hollandiában lényegesen jobb módba kerülnek majd. Ezenkívül, gyakori volt, hogy a nevelőszülők az itthon maradt családok is élelmiszer, vagy ruha csomagok küldésével támogatták. Drevenka Gizella visszaemlékezése szerint, nevelőszülei anyyi kakaót küldtek a családjának, hogy édesanyja ellátta vele az egész utcát.

A gyermekekről való gondoskodás és az itthoniak támogatása persze függött a fogadó család anyagi helyzetétől is. Tudunk olyan esetről, amikor a nevelőszülők a vártnál hamarabb hazaküldték a hozzájuk került gyermeket, mert közben kiderült, hogy anyagi erejüket mégis felülmúlja a gyermek ellátása. Mind protestáns, mind katolikus részről különböző anyagi háttérrel rendelkező emberek jelentkeztek a bizottságok felhívásaira. A hat gyermekes parasztcsaládtól egészen a jómódú kereskedő-famíliáig. Ez is megerősíti Vredenburg báró azon megállapítását, hogy a gyermekakció humanitárius kezdeményezés volt.

A hollandok – mint már említettem – kezdetben nem sokat tudtak hazánkról, ezért az akció megindulásakor gondot okozott, hogy nem jelentkezett elég olyan család, aki magyar gyermeket szeretett volna befogadni. Magyarországi protestáns prédikátorok és katolikus papok járták Hollandia templomait, hogy a szöszékekről családokat toborozzanak a magyar gyermekek befogadására. Közülük, a protestáns Antal Géza, pápai teológiai tanár, dr. Kállay Kálmán református lelkész, a római katolikus Mészáros János érseki helynök, valamint dr. Knéber Miklós pápai kamarás nevét kell feltétlenül kiemelni.

Hollandiába induló magyar gyermekek a Keleti-pályaudvaron (BTM-Kiscelli Múzeum. Ltsz.: 13156-28)

Hollandiából hazaérkező gyermekek a Keleti pályaudvaron (1921). A táblán látható szám a vonat azon kocsját jelöli, melyen ezek a gyermekek utaztak (BTM-Kiscelli Múzeum. Ltsz.: 13602-29)

A hollandiai szülők tehát az egyházon keresztül, újsághirdetésekből, vagy egymástól értesültek egy-egy újabb csoport érkezéséről. Egy ilyen újsághirdetést olvashatunk a *Friesch Kerkblad* 1923-as hasábjain:

Gyermekek ezrei várnak még hollandiai befogadókra. Nagy a nélkülözés. A Magyarországról érkező hírek borzasztóak. Gyermekek tömegei halnak meg az alultápláltság következtében. A szülők a legjobb akarattal sem tudják őket ellátni. Ki szeretne novemberben, a téli hónapokra, még egy gyermeket fogadni? Az azonnali segítség dupla akkora. Télen rosszabb a helyzet, mint nyáron. Nincs élelem és nincs tüzelőanyag. A Bizottság várja a jelentkezésüket.

A Bizottság nevében, Visser-Andriessen

Bár a nevelőszülők között ugyanúgy megtaláljuk a szegényebb, mint az egészen gazdag családokat, a befogadók zöme mégis középosztálybeli kiskereskedő, hentes, vagy éppen cukrász volt. A Leiden-i regionális római katolikus szervezetre vonatkozó feljegyzések szerint, az itteni bizottság kifejezetten a közép- és alsó társadalmi rétegekből kereste a nevelőszülőket, mivel el akarta kerülni, hogy a magyar gyermekek túlságosan nagy anyagi különbséget érzekeljenek a valódi és a fogadott családjuk között.

A főleg középosztálybeli befogadókhoz hasonlóan, többnyire az elszegényedett középosztálybeli magyar családok gyermekei kerültek ki nagy számban Hollandiába. Az első római katolikus transzport esetében például kikötés volt, hogy kizárólag a magyar középosztálybeli családok gyermekei vehetnek részt rajta, mivel a Comité felmérései szerint, ők voltak ekkoriban erre a leginkább rászorulva.

Az 1920-as évek elején, az elcsatolt területekről, a munkanélküliség a megaláztatások következtében, számos magyar köztisztviselő és szabad foglalkozású értelmiségi menekült át hazánkba, de itt is állás- és lakásínség volt, ezért közülük sokan, nagyon szegény körülmények között, vasúti vagonokban, később barakkokban laktak. A következőket írta róluk Johanna H. Kuyper kisasszony 1920-ban:

„Nem egy család (...) vagonban lakik. Hogyan kerültek oda, kik ők? Talán Budapest csavargói, akik itt kerestek fedelet maguknak? Nem, az ő történetük ennél sokkal megrázóbb.

E családok családfői még nem is olyan régen Erdély székhelyének – Kolozsvárnak voltak az első emberei. Egyetemi professzorok, gimnáziumi tanárok, ügyvédek és bírák...”

Rajtuk kívül számos hadiárva is utazott a vonatokkal. Kislányok és kisfiúk, akik nagymámához hasonlóan a világháborúban elvesztették az édesapjukat. Sajnos rajtuk kívül sok szegény család élt Magyarországon. Hét-nyolc gyermekes családok, ahol számított, ha egy fővel kevesebből kell gondoskodni.

A szülőknek, ha tehát amellettt döntöttek, hogy ki szeretnék küldeni a gyermeküket valamelyik transzporttal, először ki kellett tölteniük az Országos Gyermekvédő Liga jelentkezési lapját. A Liga ezután, levélben értesítette a szülőt a következő csoport indulásáról és felkérte, hogy vigye el gyermekét a kötelező orvosi vizsgálatra. Itt általában azt nézték, hogy a gyermek mennyire szorul rá az üdültetésre, nincs-e valamilyen fertőző betegsége, mert ebben az esetben nem engedték fel a Liga vonatára. Ha az orvos is javasolta az utazást, akkor már csak az úti okmányok beszerzése maradt hátra. A gyermekek a rendőrségtől, útlelvel gyanánt, két-nyelvű magyar–holland, esetleg magyar–német személyazonossági igazolványt kaptak. Az első években még csoportos vízummal utazhattak, 1924-től kezdve azonban a 13 év feletti gyermekeknek már a saját nevükre kiállított vízummal is rendelkezniük kellett.

Az indulás

A gyermekek a Keleti pályaudvarról indultak, általában vasárnap délután, öt-hat óra tájban, egykori, első világháborús kórházvonalakkal, melyeket a Honvédelmi Minisztérium bocsátott az Országos Gyermekvédő Liga rendelkezésére. Érdekes információval szolgál az elindulással kapcsolatban, Krúdy Gyula 1923-ban megjelent novellájának részlete, melyet a Gyermekvédő Liga megbízásából írt és a *Liga Gida kalandjai Hollandiában és a világ egyéb tájain* címet viseli:

„Keleti pályaudvar indulási oldalánál egy nemzetiszínű karszalagos kövér ember várta a város minden tájékaról érkező gyermekeket. Az öregember gyűjtötte össze a fiúkat és leányokat, elválasztotta őket szüleiktől. Jó atyámat és anyámat messzire, a pályaudvar végébe küldte.

– Most mér a ligáé a fiú, ne tessék vele tovább törődni – szólt vidám hangon és erősen megfogta a kezem.

Az ajtókat mindenütt rendőrök állották el, innen bizony nem tud elszökni senki, ha bekerült. A nagy, második osztályú váróteremből egy fehér-főkötős, feketeszemű, barna asszony kukkantott ki. Erre, erre-íntgett, mintha direkt engem várt volna ő is.

Átvett az öregembertől és jó erősen megfogta a kezem, bevezetett a váróterembe. Ott az igazgató és más urak jöttek elé, mintha már nagyon régen leskelődnének utánam. Megkérdezték a nevemet és egyszerre felkiáltottak, hogy jó helyen vagyok, álljak be csak a sorba. Nem is tudtam eddig, hogy olyan fontos személyiség lettem.

„Olyan rendben álltunk valamennyien, hogy a légy zúgását is meg lehetett volna hallani, ha ugyan lett volna légy még szeptember végén. A sor elején táblát tartott egy fiú, amely táblára számjegy volt írva.”

„A leányok a terem túlsó oldalán voltak felállítva... A lányok során 1-es, 2-es, meg 3-as számok voltak...”

„Megszólt erre a mellettem álló fiú, egy zöldkabátos nyurga égimeszelő:

– Azok a számok azt jelentik, hogy melyik kocsiba kell szállni.”

„És egy szürkekabátos, pirosarcú úr arról kezdett beszélni, hogy tiszteljük és szeressük a hollandokat, akikhez vendégségbe megyünk, mert a hollandusok egytől-egyig nagyon jó emberek, csak mi jól viseljük magunkat, hogy a ligának ne hozzunk szégyent a fejére.”

„S ezután elénekeltük a magyarok imádságát az Isten áldd meg a magyart!”

„Felkészülni! – kiáltotta most egy trombita hang. A táblák megmozdultak a sorok elején...” „... fel-tuszkoltak egy vasúti kocsiba, lenyomtak egy padra, a fejem fölé tették a kis csomagomat, ránk zárták az ajtót ... olyan gyorsan történt mindez, hogy alig maradt időm, hogy jó helyet biztosítsak magamnak az ablaknál...” „Amint ott tolnakodva, könyökölök az ablaknál egyszer csak megpillantom a vasúti kocsí mellett jó apámat és szegény édesanyámat, amint sírva nézik a tolongásomat.” „Erre aztán úgy elszégyelltem magam, hogy még sírva is fakadtam talán...”

A novella szerint tehát egy kisebb ünnepség keretében bocsátották útjukra a gyermekeket, a vonaton pedig a leányok és a fiúk külön kocsiban ültek. Drevenska Gizella visszaemlékezése szerint, amikor 1921-ben kikerült Hollandiába, a vonaton még csak padok voltak. Ő maga pedig, kis termete miatt, a padok fölötti csomagtartóban aludt. Feltehetően 1922-től kerültek háromszintes emeletes ágyak a kocsikba, de ez sem tette sokkal kényelmesebbé az utazást, hiszen egy-egy ágyon általában két gyermek feküdt.

A gyermekek hivatalos kíséretével, egy-egy transzport irányításával, a Honvédelmi Minisztérium megbízott egy katonatisztet, közvetlen kíséretükkel pedig kb. 20-30 főnyi, vörös-keresztes hivatásos ápolónő, valamint a protestáns vonatokon, diakonisszák, a katolikus vonatok esetében pedig apácák foglalkoztak. Általában két ápolónő jutott egy-egy kocsira. 1922. december 1-én alakult meg az Országos Gyermekvédő Liga önkéntes gyermekvédőnői szervezete, akiket egyenruhájuk miatt a köznyelv, csupán a zöldfityulás hölgyek gárdájaként emlegetett. A Liga emlékkönyve szerint a szervezet ekkor 120 tagból, általában tanító és tanárnőkből, valamint ápolónőkből állt, akik hivatásuk teljesítésére foglaltak tetteket.

Az utazás

A gyermekek nagy része a fővárosból származott. Aki vidékről érkezett, azzal általában a szülei jöttek fel a Keletibe, illetve több, azonos helyről származó gyermekekből álló transzport esetében előfordult, hogy a Liga egy Budapest felé tartó menetrendszerinti vonaton néhány kocsit elkülönített a számukra.

Az utazás Hollandiába a Budapest–Győr–Bécs–Linz–Passau–Emerich–Zevenaar–Arnhem–(Utrecht)–(Hága), vagy (Nijmegen)–(’s Hertogenbosch) útvonalon, általában három napig tartott. A gyermekeknek váltás fehérneműt, ruhát és cipőt kellett magukkal vinniük, ezen kívül pedig valamilyen kis edényt, amiből enni és inni tudtak a hosszú út során.

Zellendorf Dezső alezredes a következőket írta az első gyermekvonat élelmezéséről: „A gyermekek élelmezése részben a hollandi segélyakció, részben pedig az Országos Gyermekvédő Liga készletéből történt.” A reggeli kakaó és kondenztej, az ebéd leves és hús főzelékkel, az uzsonna

szintén kakaó és kondenztej, a vacsora pedig tejberizs, vagy dara volt. Ehhez járt naponta 400 gramm kenyér és a holland vicekonzul jóvoltából, minden gyermek számára egy csokoládé. A szülők persze anyagi erejükhez mérten, általában otthonról is küldtek valamennyi elemőzsiát a hosszú útra. Krúdy novellája szerint minden vonathoz külön konyhakocsi tartozott, ahol el tudták készíteni a gyermekek számára kiosztott ennivalót.

Sok panasz volt azonban a vonaton lévő vízellátás miatt, a vízkészlet ugyanis általában kevésnek bizonyult és ennek pótlására csupán a megállóhelyeken kerülhetett sor. Mosakodási lehetőség nem volt a vonaton. Reggelenként az egyik kísérő járt körbe egy lavór vízzel, melyben a gyermekek egy kicsit felfrissíthették magukat. A vonaton egyébként a tisztaságra és a higiéniaira nagyon figyeltek, Krisztics Ilona emlékei szerint, a kocsik mindig tiszták és frissen festettek voltak.

A három napos, sőt esetenként még ennél is hosszabb utazás természetesen fárasztó volt a gyermekek számára. Tudunk olyan esetről, amikor egy kisfiú, valószínűleg eleve rossz fizikai állapota miatt, nem bírta az út fátaldalmait és pár órával az érkezés után meghalt. Az is előfordult, hogy az orvosi vizsgálat ellenére is, valamelyik gyermek megbetegedett az utazás alatt. Ezeket a gyermekeket ilyenkor, az e célból fenntartott, orvosi kocsiban különítették el.

Megérkezés Hollandiába

A gyermekvonatot a holland határnál már fogadta a Centraal Comité, illetve a Huisvestings-Comité néhány kiküldött tagja, akik ellenőrizték, hogy ne legyen fennakadás a határátlépéskor és egyúttal uzsonnával is megvendégelték az érkező gyermekeket.

A vonat utasait azután általában Arnhemnél, vagy Utrechtnél szétosztották, és kisebb csoportokban utaztak tovább a számukra kijelölt nevelőszülőkhöz. Krisztics Ilona visszaemlékezése szerint még a Keleti pályaudvaron, a Ligától mindenki kapott egy kis Magyar-Holland szótárt, valamint egy táblát, melyet a nyakukba akasztottak és a saját nevükön kívül, a fogadó család neve, illetve vallása szerepelt rajta. Damjanovics Olga, akit két évvel később, 1925-ben utazott Hollandiába, úgy emlékszik vissza, hogy ezen a táblán a saját neve, a szülei neve és címe, valamint a nevelőszülei neve és címe állt.

Krisztics Ilona elbeszélése szerint, amikor megérkeztek Rotterdamba egy nagy terembe vezették őket, ahol tejet és süteményt kaptak, majd egy bizottság név szerint szólította mind együküket. Ellenőrizték a nyakában függő táblán álló adatokkal, majd egy folyosón kellett végigmennie, ahol ismét megnézték a nevét. Ezután találkozhatott nevelőanyjával, aki e folyosó végén, a lépcső alján várt rá.

A magyar gyermekek megérkezésének körülményeiről számol be az „Alkmaarsche Courant” egy 1920-beli rövid híre is:

„A 4 óra 25-ös vonattal, tegnap délután 22 magyar gyermek érkezett, akiket az 'Általános Bizottság' elnöke Utrecht-ből kísért el ideig. A gyermekek fogadását a rendőrség kiválóan biztosította. A gyermekek, 17 fiú és 5 leány egészségesek. Négyen közülük rögtön Schoorl-ba utaztak tovább, a többiek pedig a nagy 'Jan Plezier'-rel (megj.: egyfajta ponyvás teherautó) a gázzárhoz mentek, hogy ott lefűródjenek és egyenek valamit. Az orvosi vizsgálat után a gyermekeket a 'Jan Plezier' a nevelőszüleikhez szállította.”

Találkozás a nevelőszülővel

A találkozás a nevelőszülők és gyermekek között biztosan nem volt könnyű pillanat. Nagymamám emlékeit megérkezésének délutánjáról, jó néhány évtizeddel később, nevelőanyja egyik távoli rokonának mesélte el, aki a történetet sietve egy papírzacskóra jegyezte fel. Egy újságcikkhez akarta felhasználni, de sajnos meghalt még azelőtt, hogy megírhatta volna:

„Rettentő izgatottan lépett be a házba. Egyetlen szót ismert hollandul, azt, hogy 'alma'. Egy nagy ebédlőbe vezették. A megterített asztal mellett, amelyen krumpli, bifsztek és almaszósz állt, nevelőapja és egy ismeretlen idegen ült. Levetették vele a kabátját és a hátizsákját. A nevelőanyja átvizsgálta őket (...) és, egy piros ruhát kivéve, mindet bedobta a kályhába, a ruhákat, a fehérneműt, mindent!

Azután odaültek az asztalhoz, de a nyers bifszteket nem bírta lenyelni, így csupán a krumpliból, meg az almaszószból evett.

Eljött a lefekvés ideje. Rettenetes volt! Egyedül a második emeleten. Félt a magányos sötét szobában, ezért megengedték neki, hogy nyitva hagyja az ajtót, de csak akkor nyugodott meg igazán, amikor hallotta, hogy a nevelőszülei is a másodikon alszanak majd.

Másnap Ilona nevelőanyjával a Kalverstraat-ra ment bevásárolni. Kapott ruhákat, fehérneműt, harisnyát, cipőt, télikabátot...mindent. Úgy érezte magát, mint egy kis hercegnő. Nemsokára iskolába ment és három hónap múlva már jól beszélt hollandul...

„Pár házzal arrébb lakott egy másik magyar kislány is, Hilda, aki Sopronból érkezett. Hildának honvágya volt, ezért Ilonát a nevelőanyja elvitte hozzá vendégségbe. Együtt játszottak egész délután.

– Miért vagy szomorú, hiszen olyan jó itt Hollandiában?! – kérdezte Ilona Hildától, de Hildának nagyon hiányoztak a testvérei. Ilona azonban (...) élvezte mindent, amit Hollandia nyújtott a számára és szívesebben játszott azután már a holland barátnőjével, Tiny-vel.”

A hollandiai élet

A magyar gyermekakció elindításakor nehézséget okozott, hogy az addig német és osztrák gyermekeket befogadó holland családok megijedtek, nem tudnak majd közös nyelvet találni a magyar gyermekekkel. A Huisvestings-Comité emlékkönyvében a következő, 1920-ban kiadott felhívást olvashatjuk: *„Körülbelül még 20 000 hely áll a rendelkezésünkre, ami azt jelenti, hogy hetente 600 gyermeket tudunk fogadni. A gyerekek három hónapig Hollandiában maradhatnak, amelyhez csupán német nyelvtudás szükséges...”*

A kezdeti félelmek azonban alaptalanok voltak, hiszen nagymamám visszaemlékezéséből is kiderül, hogy három hónap alatt már megtanult hollandul. Valószínűleg nem volt ez másként a többi magyar gyermekkel sem, hiszen többségük a legfogékonyabb 6-12 éves, vagy még fiatalabb korában került nevelőszüleihez. A következőket írta róluk Rudnay ügyvivő 1927-ben: *„Bizonyára örömmel fogad venni, ha közlöm, hogy azon nevelőszülőkhöz, akik több nemzetbeli gyermekekkel foglalkoztak, a magyarokat szeretik a legjobban, jól nevelt, figyelmes, értelmes gyerekeknek mondják őket, intelligenciájukat a belga, a német és osztrák gyerekek intelligenciájára fölé helyezik. Kellemes tudat lenne ez, ha nem tartana az ember attól, hogy ezek a nyilatkozatok pusztán udvariasságból erednek.”*

Nyilvánvaló adódtak azért problémák a magyar gyermekekkel is, de az tény, hogy többségük igen hamar megszokta a hollandiai életet. A gondot végül nem az okozta, hogy nem tudtak szót érteni a nevelőszüleikkel, hanem az, hogy elfelejtették az anyanyelvüket. Ez főként azokat veszélyeztette, akik elkezdtek holland nyelvű iskolába járni.

Az akció elindításakor úgy gondolták, hogy egy-egy gyermek két-három hónapot tölt majd a hollandiai nevelőszülőknél, ezen idő alatt pedig nem szükséges iskolába járniuk. Azok számára azonban, akik akár több évre is kint maradtak, ez elkerülhetetlenné vált. Természetesen voltak kivételek, mint amilyen például Harmath Istváné, aki háromszor is járt a transzportokkal Hollandiában és ebből egy alkalommal kilenc hónapot töltött ott, mégsem tanult soha kinti, holland iskolában. Mindig itthon folytatta tovább a tanulmányait, bár közben két iskolai éveit is halasztania kellett. Anyanyelvének fenntartása miatt azonban, 1920-ban rendszeresen látogatta a hágai Centraal Comité által működtetett magyar napközi iskolát, ahol két Magyarországról érkezett tanítónő foglalkozott a gyermekekkel. Hasonló iskoláról számolt be Damjanovics Olga is, aki a római katolikus akció keretében, Bloemendaalba került és hetente egy napot töltött a Haarlem-i magyar iskolában, ahol nem volt tananyag, csupán lehetőséget teremtett számára ahhoz, hogy találkozhasson a többi magyar gyermekkel.

A protestáns akció kezdeményezésére Magyarországon 1920-tól, egy Holland–Magyar Iskolát is alapítottak, mely a már Hollandiából hazatért magyar gyermekeket holland nyelvi ismereteinek fenntartását tűzte ki céljául. A kikerült magyar gyermekek, a számukra működtetett iskolákon kívül, magánúton nem nagyon érintkeztek egymással. Drevenka Gizella, aki egy mélyen vallásos római katolikus családba került, arra emlékszik vissza, hogy nevelőszülei nem engedték, hogy a szomszédságukban élő magyar kislánnyal találkozzék, mert az református volt. Drevenka Gizella egyébként öt évet maradt Hollandiában, pontosan azért, hogy befejezhesse az ott elkezdett tanulmányait. Magyarországon azután, hogy elfogadják a kinti iskolai éveket, magyar nyelvből és történelemből kellett különbözeti vizsgát tennie.

A végleg kint maradt gyermekek, mivel többnyire paraszti, iparos, vagy kiskereskedő családokhoz kerültek, a kötelező iskolák elvégzése után általában már nem jártak felsőbb iskolákba. A leányok rendszerint szolgálólányok lettek, a fiúk pedig valamilyen szakmát tanultak.

A gyermekek tehát, fogékony életkoruk miatt, nagyon hamar megszokták a hollandiai életet. Mindezt jelentősen megkönnyítette, hogy az otthoni szegénységből egy jóléti társadalomba kerültek. Nagymamám például, kinttartózkodása alatt a nyarakat, sokakhoz hasonlóan, mindig a tenger mellett tölthette el. Édesanyjához írt leveleiben általában azt sorolta fel, hogy legutóbb mit evett, mit kapott ajándékba, vagy éppen merrefelé járt. Egyik, 1922-ben íródott levele a következőképpen szól:

„Kedves anyukám.

Én egésznap játszok. Kaptam egy babát (...) és kaptam egy szövet ruhát és egy kötényt kedves anyukám megkaptam a levelét! és mikor fölkelek akkor 10 óra van, reggelire kapok két bögre tejet, egy süteményt. 11 órakor kapok kakaót... és délbe kapok három darab fehér kenyeret rája vajot húst, uzsonnára egy bögre kakaót, vacsorára kapok egy szelet húst, négy krumplit, kétkanál zsírt és alma főzeléket, egy narancsot, és mikor lefekszek akkor kapok egy pohár tejet, van egy mosoni barátim és egy hollandi barátim, én már jól tudok hollandul, templomba megyünk mindig és egyszer elmentünk a templomba kijött egy magyar pap és így szólt itt vagytok magyar gyerekek és megmonta hogy kell gyóni és gyontunk másnap meg áldoztunk. Én anyukám híztam kétkilót, a hollandi gyerekek tetszenek, de rém pajkosak. a hollandi néniel elmegyün minden vasárnap sétálni, és bemegyünk egy kávéházba és kapok bögre kakaót egy darab tortát. Én má láttam hajót, és anyukám neledjen ojan lusta az a levél. a bácsiával annyit játszok.

Kezeit csokolom“

A levélből kitűnik, hogy nagymamám rengeteg tejet és kakaót kapott. Az ő és mások visszaemlékezései szerint is, az étkezések állandó résztvevője volt még ezen kívül a zabpehely, a csokoládédarával megszórt vajjas kenyér, a krumpli, és a bifsztek. A levélből az is kiderül, hogy a gyermekeket meglátogatta egy magyar pap, akinél gyónhattak. Valóban rendszeresen jártak Hollandiába a magyarországi akció által kiküldött megbízottak, akik látogatásaik során ellenőrizték, milyen körülmények között laknak a magyar gyermekek, jól érzik-e magukat a fogadott családjuknál és azt is, hogy esetleg nem élnek-e vissza a munkaerejükkel. Nagymamán nevelőszülei minden levélhez hollandul, vagy németül hozzáfűztek még egy-két sort, általában arról, hogy a gyerek sokat játszik, szépen fejlődik, jól viseli és jól is érzi magát Hollandiában.

A szülők és gyermekek közti levelezést egyébként a Liga azzal segítette, hogy egy-egy transzporttal, a gyermekeken kívül, ezeket a leveleket is szállította a két ország között.

A Magyar–Holland Szemle egyik, 1922-ben kiadott számában megjelent a következő felhívás:

„A Hollandiában tartózkodó gyermekek szüleikhez!

A 'Magyar–Holland Szemle' kiadóhivatala, VIII., Üllői-út 4., megállapodást létesített a 'Magyar–Holland Tájékoztató- és Utazási Irodával', hogy mindazok, akik a lapra évi 60 koronával előfizettek, összes Hollandiából érkező leveleiket díjtalanul magyar nyelvre ülteti át és bármilyen hollandi vonatkozású ügyben készséggel szolgál felvilágosítással.“

A Hongaarsche Herut pedig az alábbi hirdetést tette közzé 1923-ban:

„Firma G. R. Visser-Kelders, Leeuwaarden Megbízható csomag (szeretettadomány) szállítás Magyarországra, Ausztriába, Németországba. Garantált kijuttatás, olcsón. Tartalom: sajt, vaj, zsír, kávé, tea, liszt stb.“

Erősödő Holland–Magyar kapcsolatok

A gyermekakciók egyre szorosabbra fűzték a holland és a magyar nép kapcsolatát. Magyarországot ezt a trianoni békediktátum utáni revízió elősegítésére és hazánknak, Nyugat-Európába való minél szélesebb körű megismertetésére, elfogadtatására akarta felhasználni, Hollandia pedig befektetési körének kiszélesítésében kamatoztatta.

Holland–magyar lapok jelentek meg, társaságok alakultak, a két nép közös biztosítót és bankot alapított, valamint ekkor jött létre a Magyar–Hollandi Tájékoztatói és Utazási Iroda is, melynek révén 1924-ben, megérkezett hazánkba a hollandiai nevelőszülők első szervezett csoportja, amit 1925-ben, illetve 1926-ban újabbak követtek.

1924-ben *Holland szív* címmel, a hollandiai szülők látogatása alkalmából egy film is készült, mely egy mezőkövesdi kislány, Marika, hollandiai útját meséli el. Az 1938-ban, Budapesten megrendezett XXXIV. Eucharisztikus Kongresszusra szintén számos római katolikus, holland nevelőszülő utazott el Magyarországra és találkozott egyúttal, hajdan nevelt gyermekével is.

Az egyre szorosabbá váló holland–magyar kapcsolatok számos kulturális eseményben és művészeti alkotáson keresztül is megnyilvánultak. az 1923-as évre esett Wilhelmina királynő uralkodásának 25. évfordulója, melynek megünneplésében a magyar gyermekek is részt vettek. Mind a protestáns, mint a katolikus bizottságok részéről hat-hat, akkor éppen Hollandiában tartózkodó gyermek, nemzeti színű szalaggal átkötött ruhában és két magyar tanítónő kíséretében audienciára ment a királynőhöz, ahol elénekelték a holland himnuszt és egy dalt, ami kifejezetten erre az alkalomra íródott. Az ünnepség keretében, Magyarország hálijának kifejezéséeként, egy színes üvegablakot adtak át Wilhelmina-nak, mely később az amszterdami királyi palotában nyert elhelyezést.

Magyarországon egyébként a mostani Városligeti, korábbi Gorkij-fasort, hajdan a holland királynő tiszteletére Wilhelmina Királynő Útjának nevezték. 1926-ban pedig Budapest, egy holland adományokból létrehozott református iskola is létesült, melyek Wilhelmina leánya, Juliana hercegnő után, Juliánna Református Elemi Iskolának nevezték el.

3. A gyermeküdtetés befejezése

Az utolsó osztrák gyermekeket szállító vonat, 1924. május 15-én indult el Hollandiából. Forster Pál, a hágai magyar ügyvivő, már ekkor megállapította, hogy ezt intő jelként kell értékelnünk, mivel feltételezhetően, a magyar akció sem fog már sokáig tartani. A holland–magyar akció intenzitásán ekkor azonban még nem volt érzékelhető semmiféle változás, az osztrák–magyar kapcsolaton terén viszont igen. Az osztrák államvasutak ugyanis jelezték, hogy 1924. január 1-től fel akarják bontani a magyar vasúttal kötött egykori megállapodásukat, amelynek értelmében a Liga vonatai ingyen haladhattak át Ausztria területén. Ez a Liga költségeit úgy megemelte volna, hogy képtelen lett volna folytatni a gyermeküdtetési akciót. Tárgyalások kezdődtek, melybe a külképviseletek és a holland kormány is bekapcsolódott, míg végül a 'Bundesbahn' mérsékelte a Ligával szembeni anyagi követeléseit. A Forster Pál által 1924-ben megjósolt hír végül 1926 júliusában következett be: a hágai Centraal Comité hivatalosan befejezte a munkáját és feloszlott.

A magyar közvélemény az okokat kereste. Arra gondoltak, hogy esetleg a frankhamisítási botrány híre hatott negatívan a hollandokra, vagy hazánkban tett látogatásaik során felfedezték, hogy Magyarországon a szegények mellett élnek nagyon jó módú emberek is és úgy ítélték meg, hogy ők is képesek lennének segíteni saját nemzetbeli társaikon.

Hasonló okokra figyelemztetett egyébként, Rudnay ügyvivő már egy, 1921-ben kelt levele is: *„A gyermekakciók révén intenzívebbé vált érintkezés folytán meglehetősen jól vannak tájékozódva viszonyaink felől. Teljes részvétellel viseltek hazánkat ért nagy szerencsétlenségekkel szemben, de tudják azt is, hogy nálunk meg van a gazdaság újra felépítésének a lehetősége és biznak is a mi jövőnkben. Mint gyakorlati emberek tisztában vannak azzal, hogy ilyen nagy megrázkódások után a gazdasági élet nem jöhet máról holnapra rendbe és készséggel támogatnak is, hogy könnyebben meg tudjunk küzdeni az átmeneti idők nagy nehézségeivel...”* *„Tudják, mert sokan saját szemikkel látták, hogy milyen nagy nyomor van minálunk, de tudják azt is, hogy ez a nyomor nem általános, mert vannak társadalmi osztályok és foglalkozási ágak, melyek határozottan jólétben, sőt bőségben élnek.”* *„Ha ugyanis nem tudjuk a világot arról meggyőzni, hogy a mi kultúránk és államalkotó képességünk révén Kelet-Európában egy nyugvó pontot alkothatunk, melynek fenntartása legalább is európai érdek, akkor a mi ügyünk el van veszve. Mert szentimentális barátságokra nem építhetünk.”*

A kételyeket a Magyar–Holland Szemle 1926. május 1-én megjelent cikke igyekezett eloszlatni. Az újság Sande van de Bakhuyzen úrral, a magyarországi holland követtel készített interjút. A követ tagadta, hogy a frankhamisítási ügynek bármi köze lenne az akciók lezárásához és azt is, hogy a holland nevelőszülőkre tettek volna esetleg rossz benyomást a magyarországi látogatásaik. A tény véleménye szerint az, hogy a hágai bizottság azért nem folytatta tovább az akciót, mert már nem talált elegendő olyan családót, aki gyermekeket szeretett volna befogadni, mivel Hollandiában ekkoriban egy nagy árvízkatasztrófa miatt, számtalan holland is segítségre szorult.

A katolikus bizottság is, mely a Centraal Comité feloszlása után, még egy darabig tovább működött, szeptember végül arra az elhatározásra jutott, hogy nem indulhat több gyermektranszport Hollandiába és a még ott tartózkodó 4-5000 magyar gyermeket is az év végéig haza fogja juttatni.

A befejezés okait kutatva, Rudnay ügyvivő 1927-ben kelt levelében „a jótékony cselekedet-re hajlandó családok” számának csökkenése mellett, arra is utal, hogy az akciók lezárását valószínűleg a magyar kormány idézte elő azzal, hogy nem vállalta a továbbiakban magára a vonatok indításának ráeső költségeit. E megállapítást erősíti meg egyébként a 'Noord-Hollandsche Dagblad' egyik, 1927-ből származó híre is, mely az akciók befejezését a magyar kormány politikai célú döntésének tartja. A cikk írójának véleménye szerint a kormány úgy érezte, hogy fizetőképességének hitelét negatívan befolyásolná egy ilyen mérvű humanitárius akció, mivel az Magyarország szegénységét demonstrálja a külvilág felé.

Így-vagy úgy, a lényeg az, hogy a protestáns Centraal Comité 1926 júliusában, a római katolikus Huisvestings-Comité pedig 1926 szeptemberében, hivatalosan lezárta a magyar-holland gyermeküldetési akciókat. Egy darabig még tovább működött a római katolikus akció regionális Leiden-i Bizottsága, illetve az amszterdami R. K. Hongaarsch Kindercomité (R. H. K.), vagyis a Római Katolikus Magyar Gyermekbizottság is.

1927. augusztus 28-án a következő hír jelent meg a reggeli lapokban: „Mától fogva a magyar gyermekek nem küldetnek többé Hollandiába. A Gyermekvédő Liga azon vonatokat bocsájtja rendelkezésre, amelyekkel a még a Hollandiában lévő gyermekek hazájukba visszatérhetnek. Ezen vonatok a következő dátumokon fognak indítani: szeptember 26-án, az első vonat 300 gyermekkel, november 21-én, vagy 28-án a második vonat 600 gyermekkel és végül január elején az utolsó vonat a még itt visszamaradt gyerekekkel. A tápszülők felhívtnak, miszerint a gyermekeket már most jelentsék be az illetékes körleti igazgatóságnál.” A római katolikus bizottság felhívása szerint, ha a „tápszülők” a gyermekeket 1928 januárjánál tovább maguknál szeretnék tartani, alá kell írniuk egy nyilatkozatot arról, hogy a gyermekek hazajuttatásáról ők gondoskodnak majd, valamint kikérik mindehhez az édes szülők hozzájárulását is.

Egy 1928. április 12-i jelentés szerint a Római Katolikus Gyermekbizottság helyett létrejött a Római Katolikus Holland-Magyar Gyermeksegélyező Akció, mely a továbbiakban a magyar gyermekek hazájukban való támogatását tűzte ki céljául, például ruhacsomagok küldésével, vagy ingyenes menzák felállításával. 1928-tól 1930-ig azonban, a két ország között még tovább közlekedtek az ún. vakációs vonatok, amelyek 2-300 gyermeket, pár hónapos nyári vakációra szállítottak, legtöbbször a már korábról ismert nevelőszüleikhez.

Hazatérés Magyarországra

A gyermekek többsége 1926–1927 folyamán tehát hazaindult. A több évet Hollandiában töltött gyermekek számára a hazatérés legalább olyan nehéz volt, mint annak idején Magyarország elhagyása. „Nemsokára indul vissza a gyermekvonat. Szepegvé kapaszkodnak a magyarok a hollandi tante, vagy oom karjaiba.” „5 éves kislány két évet volt kiint és már egy szót sem beszél magyarul.”

Egy holland újságban jelent meg a következő cikk: „Most kaptuk a hírt a Menekültügyi Bizottságtól, hogy az 5 éves magyar kislány Emma Waszal [Noszál Emma], aki egy gyermektranszporttal Delft-ből Budapestre tartott, és oda nem érkezett meg, megkerült. A gyermeket, úgy tűnik, nem ismerték fel a szülei, mivel csupán két éves volt amikor Hollandiába került.”

A nevelőszülők egy része felajánlotta a gyermekeknek, hogy továbbra is ott maradhatnak Hollandiában. Az Országos Gyermekvédő Liga emlékkönyve szerint, az akciókkal kikerült magyar gyermekek közül 2000 még 1936-ban is kiint tartózkodott. Rudnay hágai ügyvivő, 1929-ben a következőket írta három magyar gyermek végleges kiintmaradásával kapcsolatban: „Magam részéről nem nagyon szívesen vegyem, ha magyar gyermekek kiintföldön maradnak, mert hiszen elvesznek az országra nézve, de enyhébb beszámítás alá veszem, ha lányokról van szó. Különösen indokoltnak tartanám, hogy a gyerekek Hollandiában maradjanak, mert ha ahhoz ragaszkodnátok, hogy ez a három kislány Magyarországra visszatérjen, a nyomorba taszítva, tudja Isten milyen jövő állana előttük. Itt tehát szerintem, emberi szempontból lehetetlen elzárkózni az elől, hogy a három gyermek kiint maradjon, annál is inkább, mert törvényes gyámjuk, illetőleg anyjuk ebbe beleegyezett.”

A Hollandiában kiint maradt magyar gyermekek fölött a nevelőszülők gyámságot vállaltak. Azért gyámságot, mert a holland törvények tiltották a külföldi gyermekek adoptálását. A holland idegenrendészet egyébként nem túl sok energiát fordított a transzportokkal kikerült magyar gyermekek nyilvántartására, mivel nem veszélyeztették a holland munkaerőpiacot. Ezért nem kerültek be a hivatalos népesség-nyilvántartásba és nem minősültek emigrációs csoportnak sem.

A kint maradt leánygyermek sorsa jogilag általában már akkor rendeződött, ha férjhez mentek egy holland fiúhoz, ezáltal ugyanis automatikusan megkapták a holland állampolgárságot. A most Rijnsburgban élő Katalin Dobos, Kromhaut, például hét évesen, árvaházból került holland nevelőszülőkhöz és akkor tért csupán haza, amikor a házassághoz szükséges iratokat kellett beszereznie Magyarországról. A Hollandiában maradt magyar fiúk helyzete már nehezebb volt, mivel az állampolgárság megszerzéséhez honosíttatniuk kellett magukat, aminek anyagi feltételei is voltak.

Kint maradni, vagy hazajönni

„Két otthonom van, Magyarország a szülőföldem, Hollandia pedig a hazám...” – mondta Váci Gizella, aki 1920-ban, 14 évesen került ki a nevelőszüleihez, majd 1930-ban, Hágában házasságot kötött a mostohabátyjával és végleg Hollandiában maradt.

Nagymamám mindig a második hazájaként emlegette Hollandiát és egy életen át felrótta az édesanyjának, hogy amikor véglegesen kint akarták tartóztatni, az nem mondott le róla.

Az igazság az, hogy azok a gyermekek, akik több évet töltöttek Hollandiában és ráadásul holland iskolába is jártak, teljesen beilleszkedtek az ország életébe, szokásaiba. Minél fiatalabb korban kerültek ki, ez annál gyorsabban következett be. A magyarországi rossz körülményekből egy jóléti társadalomba, sokan pedig, például hadiárvaként, egy kiegyensúlyozott, teljes családba kerültek.

Ezek a gyermekek amikor hazatértek, előfordult, hogy Magyarországon már nem találták többé a helyüket, nem tudták már az édes szüleiket a nekik kijáró tisztelettel szeretni, nem tudták többé eldönteni hova is tartoznak igazán, egyszóval kettős identitásúakká váltak.

A hollandiai gyermeküdtetés mérlege

Az 1920-as évekbeli akciókban részt vett magyar gyermekek létszámáról többféle adat létezik.

A *Trein naar Holland* című film bevezetőjében az első és második világháború gyermekakcióira vonatkozó adatok kb. 40 000 magyar gyermekről számolnak be, azt viszont nem említik, hogy ebből mennyi az 1920-as években Hollandiába kikerültek száma. Az Országos Gyermekvédő Liga működésének 30. évfordulója alkalmából kiadott emlékkönyvben szereplő táblázat az 1920 és 1930 között a transzportokkal Hollandiában kint járt gyermekek létszámát 28 568 főre teszi.

Nehéz az adatok pontos meghatározása, mivel az előbb említett táblázaton kívül, eddigi kutatásaim alapján, nem áll más erre vonatkozó adat rendelkezésünkre. Eltekintve a 's Hertogenbosch-i Comité emlékkönyvében, illetve éves jelentéseiben közölt táblázatokról, amely 14 133 főre teszi az 1920-tól 1926-ig kiutatztatott magyar gyermekek létszámát, de ez csupán részadat, hiszen csak a római katolikus akcióra vonatkozik.

A Magyar Országos Levéltár anyagaiban az Országos Gyermekvédő Liga 1920-as évekbeli gyermeküdtetési akciójára vonatkozóan, szintén nem maradtak fenn pontos számadatok. Egyedül egy névjegyzés, amelyben az 1921. március 6-i, vagyis a nyolc transzporttól az 1923. szeptember 30-i, vagyis a 33. transzportig, ABC sorrendben, elindulásuk és hazaérkezésük időpontjával együtt szerepelnek a Hollandiába indított gyermekek nevei.

A hollandiai levéltárak sem őriznek sokkal több anyagot ezzel kapcsolatban. A legtöbb, erre vonatkozó információt a holland határőrségnek a belügyminisztériummal és az egyes bizottságokkal, egymás között lefolytatott levelezéséből szűrhetjük le. Ezekben a levelekben az egyes szervezetek, vagy a belügyminisztérium általában egy-egy újabb transzport érkezésének, vagy indulásának dátumát közli a határőrséggel.

E mintegy 138 levélben található információ a Magyar Országos Levéltár anyagai, valamint újságcikkekben közölt dátumok segítségével gyűjtöttem össze az 1920 és 1926 között Magyarországról Hollandiába indított, illetve Hollandiából Magyarországra visszaindított transzportokra vonatkozó adatokat. A hazánkból indított csoportok számozása, csupán a Magyar Országos Levéltár adatai között szerepel, tehát az 1921. március 6. előtt, illetve az 1923. szeptember 30. után, valamint a két dátum között szereplő, 17., 18., 19., 20., 21. és 27. Magyarországról indított transzportok esetében, a számozásukra csak következtetni lehet.

Egy-egy vonattal átlagosan 5-600 gyermek utazott. Zellendorf Dezső alezredes orvos egyébként, jelentésében 550 főt említ egy vonat ideális létszámaként. A következő táblázatban

közlöm az Országos Gyermekvédő Liga által közölt és az általam gyűjtött adatokból számított évenkénti gyermeklétszámot:

Összesen	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	
25 168	A Liga adata	3588	3766	5178	4711	3906	3377	642
24 448	Általam számított	3362	4137	4332	4905	3930	3470	312

A különbségek tehát tulajdonképpen elhanyagolhatóak, annál is inkább, mivel az általam összegyűjtött adatok többnyire a forrásokban is már körülbelüli értéként szerepelnek, valamint több esetben is hiányosak. Az előzőekben említett bizonytalanságok miatt, tehát nyugodtan kijelenthetjük, hogy 1920 és 1926 között kb. 24-25 ezer magyar gyermeket helyeztek el hollandiai nevelőszülőknél, amelybe természetesen azt is bele kell számítani, hogy sok esetben egy-egy gyermek kétszer, háromszor is kiutazott a vonatokkal.

A Hollandiából hazatért csoportokról Magyarországon nem maradtak fenn adatok, ebben az esetben kizárólag a holland határőrségnek írt levelekre támaszkodhatunk. Ezek alapján 1920-ban 1507 fő, 1921-ben 2925 fő, 1922-ben 2800 fő, 1923-ban 4635 fő, 1924-ben 2990 fő, 1925-ben 3550 fő, 1926-ban pedig 1750 fő, összesen tehát mintegy 20 157 gyermek tért haza Magyarországra. Ez valójában legalább 2000 fővel több kellett hogy legyen, mivel négy transzport esetében biztosan nem maradtak fenn a gyermekek létszámára vonatkozó adatok és egy-egy vonattal átlagosan 500 gyermek utazott.

Így a hazatérők kb. 22 ezer fős létszámát a kiutazó gyermekek létszámával összehasonlítva, azt a következtetést eredményezi, hogy az akciók hivatalos befejezése után még kb. 2-3 ezer magyar gyermek maradt kint Hollandiában.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ezen gyermekek fölött mindenképpen gyámságot is vállaltak a nevelőszülei, hiszen 1926 után egyes regionális bizottságok egy darabig még tovább működtek, ezenkívül, ha a szülők vállalták, később a saját költségükön, egy menetrend-szerűn vonattal is hazaküldhették a gyermekeket.

Az egyetlen adat, ami fennmaradt az feltehetően végleg Hollandiában maradt magyar gyermekek létszámára vonatkozóan, az Országos Gyermekvédő Liga emlékkönyvében szerepel, amely megemlíti, hogy még az emlékkönyv megjelenésének évében, tehát 1936-ban is 2000 magyar gyermek tartózkodott a nevelőszüleinél Hollandiában.

„Királyi Fenségek! Igen tisztelt Hölgyeim és Uraim! A Szentírásnak talán legbájosabb epizódja az, amikor a Megváltó alkonyat felé a tanító munkába belefáradt és az anyák mégis oda akarták vinni gyermekeiket hozzá; a tanítványok a mesteríránt való figyelemből ezeket az anyákat távol akarták tartani, de amikor Jézus ezt észrevette, azt mondta nekik: Erresszétek hozzám a gyermekeket. Ez isteni szóra csakhamar körülereglettek a gyermekek, ő pedig megcsókolta és megáldotta őket. Ha teológus lennék, azt vitatnám, hogy minden idők gyermekvédelmének biblikus – hogy úgy mondjam – dogmatikus alapja a Megváltónak a maga egyszerűségében valóban isteni kijelentése, hogy erresszétek hozzám a gyerekeket.” Ezzel a beszéddel nyitotta meg gróf Klebelsberg Kúnó vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1926. április 25-én az Országos Gyermekvédő Liga közgyűlését.

Az Országos Gyermekvédő Liga igazgatójának, Neugebauer Vilmosnak, értékelése szerint a gyermeküdtetési akciók legfontosabb eredménye elsősorban a kiutaztatott magyar gyermekek megjavult fizikai állapotában mutatkozott meg. Ezenkívül az erkölcsi, lelki életükre is pozitív hatást gyakoroltak a nevelőszüleinél eltöltött hónapok és évek.

Hazánk számára a gyermekcsoportok a holland-magyar kapcsolatok megerősödését vonták maguk után. A Magyarországra látogató nevelőszülők, a nevelt gyermekekkel való találkozáson kívül, egyre jobban kezdtek érdeklődni hazánk politikai helyzete, valamint az itteni befektetési lehetőségek iránt. Nem véletlenül nevezte Neugebauer Vilmos a Hollandiába utaztatott magyar gyermekeket „diplomatáknak”, magát az akciót pedig „új diplomáciának”.

A magyar gyermekvédelem, a gazdaság és a politika ügye ezúttal tehát, összefonódott. Az alultáplált gyermekek meleg otthonra és jó ellátásra, Magyarország pedig gazdasági helyzetének megszilárdítására és a trianoni békediktátum döntéseinek felülvizsgálatára vágyott. A holland családok befogadták és megszerették a magyar gyerekeket, a hollandiai újságok pedig cikkeket közöltek a hazánkat ért igazságtalanságokról.

A hollandok segítőkészsége talán abban keresendő, hogy akkor álltak mellénk, amikor Európa nagy része Magyarországot ellen fordult. Talán éppen azért volt ez így, mert az üdtetési

akciókban részt vevő protestáns, illetve római katolikus szervezeteket elsősorban nem politikai, hanem humanitárius és vallási szempontok vezérelték, melynek révén a hollandiai családok még két alkalommal, a II. világháború után, 1945 és 1949 között, valamint az 1956-os forradalmat követően is fogadták a magyar gyermekeket.

A hollandiai magyar gyermeküdtetési akciók történetével hazánkban ez ideig, csupán néhány kisebb tanulmány, valamint két dokumentumfilm foglalkozott, pedig valóban sokan élnek közöttük olyanok, akiknek rokonai, ismerősei közül valaki annak idején, akár már 1920-ban, ott ült a Hollandiába tartó Liga vonaton. Az akciókban részt vett magyar gyermekek talán éppen azért, mert gyermekkoriak voltak, mélyen megőrizték magukban a kint töltött időszak emlékét. Azok közül, akik a húszas években jártak Hollandiában, nagymamámhoz hasonlóan, sokan sajnos már élnek, vagy pedig igen magas korban 85-90. életévükben járnak. Többségük még most is tökéletesen beszél hollandul, levelezik egykori nevelőszüleinek leszármazottjaival és a mai napig második hazájaként emlegeti Hollandiát.

Mezősi Kamilla

Felhasznált irodalom és források rövidített jegyzéke: 1. *Gedenboek, van het Nederl. R. K. Huisvestings-Comité te 's Hertogenbosch. De liefdadigheid der Katholieken van Nederland, 's Hertogenbosch, 1924.* – 2. *Gergely F.: Száz vonat aranyvetőként jár Európa átokverte földjén. Részlet a holland-magyar gyermekakció történetéből (1919–1928), in: Confessio, 1987. 11. évf. 4. sz. – 3. *Hermán, M. J.: Gyermekmentés Belgiumban (1923–1930). Korunk, 1998. 12. sz. – 4. *Jaaverslag, van het Nederlandsch R. J. Huisvestings-Comité te 's Hertogenbosch over 1925, 1926, 1927.* – 5. *Krúdy Gyula: Liga Gida kalandjai Hollandiában és a világ egyéb tájain. Országos Gyermekvédő Liga. Budapest, 1923.* – 6. *Kuyper H. S. S.: Hongrije in oorlogstijd-in en om de Nederlandsche Ambulance te Budapest-, Baarn, 1918. 7. *Most Magyarul!, tweekalig Hongarija Magazine, szerk.: Edwin van Schie. 1998. voorjaar. jaargang 2./nr. 7. – 8. *Pótor, I.: Magyar gyermekeket mentő akció Hollandiában (1920–1930). In: Református Egyház, 1997. 11. sz. – 9. *Rijn, van A. S.: Treinen tussen twee werelden, Hongaarse vakantiekinderen in Leiden (1919–1928), szakdolgozat a Leiden-i Egyetemen (Universiteit Leiden), 1998. – *Rottenbiller, F. dr.: Az Országos Gyermekvédő Liga harminc évi működése (1906–1936). Bp., 1936. – 11. *Schrotty, P. P.: A hollandi gyermekakció. In: Egyházi Lapok, Bp., 1923. 2. sz. – 12. *Tiiski, I.: Hollandiai gyermeküdtetés az I. világháború után. In: Új magyar út, 1956. 4., 5. sz. – 13. *Verkmann-Koster, R.: De trein naar Holland. Rotterdam, 1998. – 14. *Vredenburg, van W. C. A.: Een en ander over de Hongaarsche Kinderreanctie in Nederland, 's Gravenhage, 1927. – 15. A Magyar Országos Levéltár (MOL) dokumentumai – 16. A hágai Algemeen Rijksarchief (ARA) dokumentumai – 17. *Trein naar Holland, (Magyarország: Irány Hollandia) című film. Rendezte: Hilde van Oostrum, Bemutató: 1986. – 18. *Kapcsolatok, (Hollandia-Magyarország) című film, Forgatókönyv: Kövesd László, L. Mészáros Katalin, Adás: 1989. 04. 30. In: MTV-Archívum. Valamint: Nagymamám, Kozák Jánosné Baranyi Ilona levelei, feljegyzése, továbbá *Babai Ferenccé Drevenka Gizella Veronika; Harmath István; Ilona van Assendelft, Krisztics; Katalin Dobos, Kromhau; Lenke, Ibolya Stolcz, Postma; Vattamány Imréné Damjanovics Olga visszaemlékezései.**************

Országos Gyermekvédő Liga Landsliga voor Kinderbescherming

Budapest, VII., Wesselényi-utca 6.

Budapest, VII., Wesselényi G. B.

A gyermek neve: *Baranyi Ilona*
 Naam van het kind:

Született: *1912. IV. 15* vallás: *rk.*
 Geboren:

Város - község: *Bpest*
 (Stad - Gemeente):

Születének neve: *B. Lajos*
 Naam van de ouders of voogden:

Lakhely: *B. v. Tomóji st.*
 Woonplaats:

KRÓNIKA

KÖZHASZNÚSÁGI BESZÁMOLÓ a Honismereti Szövetség 2000. évi tevékenységéről

A Fővárosi Bíróság által 1998. január 1-jével közhasznú szervezetté minősített Szövetségünk munkáját a módosított Alapszabályban megfogalmazott közhasznúsági célkitűzéseknek megfelelően végezte.

Szervezeti életünk folyamatosságát az Elnökség és a megyei egyesületek jól összehangolt munkája teremtette meg. A négy alkalommal összehívott országos elnökségi ülésen áttekintettük az országos és megyei szinten végzendő munkát, előkészítettük a tervezett rendezvényeket, folytattuk a már folyamatban lévőket, a megyei egyesületek munkájáról tartott tájékoztatásokat. (Bács-Kiskun megye)

A Szövetség *küldöttgyűlése* február 8-án megvitatta és elfogadta az 1999. évi beszámolót és pénzügyi elszámolást, a 2000. évi munka- és költségvetés tervet. Megkezdték a 2001. évi tisztújító küldöttgyűlés előkészítését.

A szeptemberi *rendkívüli küldöttgyűlés* a Budapesti Főügyészség vizsgálata alapján megfogalmazott hiányosságokat pótolva módosította, pontosította az Alapszabályt.

A *Honismeret* folyóirat *szerkesztőbizottsága* hat alkalommal ülésezett. Előkészítette, megvitatta a tematikus számokat, az akadémiai szám írásait, az évfordulókra való megemlékezéseket, a szervezeti életről szóló beszámolókat.

A *tábori munkabizottság* megfogalmazta a kiírást a honismereti táborok szervezésére, támogatására, majd értékelte a beérkezett pályázatokat. A támogatási összegekre tett ajánlásait az Elnökség hagyta jóvá.

Az *ifjúsági bizottság* közreműködött a „Felkelt a napunk...” millenniumi vetélkedő 2000. évi fordulójának szakmai előkészítésében, lebonyolításában, valamint az V. Országos Ifjúsági Honismereti Konferencia előkészítésében, megszervezésében.

Ad hoc szakmai testületek működtek közre ajánlásaikkal, észrevételeikkel a vetélkedő fordulóra készülő forgatókönyvek elkészítésében, a XXVIII. Országos Honismereti Akadémia, a II. Országos Iskola és Honismeret Konferencia, valamint a Jókai konferencia előkészítésében.

A *megyei egyesületek* alapszabályuknak megfelelően tartották üléseiket, küldöttgyűléseiket.

Tagszervezeteink száma 2000-ben 23, emellett két hazai és három határon túli társszervezettel működünk együtt. Egyéni tagságunk a tagszervezeteken keresztül 7400 fölött volt.

ORSZÁGOS RENDEZVÉNYEINK között:

– *Kiemelkedő helyen szerepelt a tagjaink szakmai továbbképzését szolgáló XXVIII. Országos Honismereti Akadémia*, amelynek július 3–7-e között Fejér megye, illetve Székesfehérvár adott otthont. A millenniumi ünnepek sorában is rangos helye volt a rendezvénynek, amely Szent István államépítő tevékenységét tekintette át. Itt került sor a Magyar Nemzeti Múzeummal 1999–2000-re közösen meghirdetett helytörténeti pályázat eredményhirdetésére is. A szervezésben együttműködtünk a Fejér Megyei Honismereti Egyesülettel és a Megyei Művelődési Központtal. Szervezőként, erkölcsileg és anyagilag is mellénk állt a Megyei Közgyűlés és a Városi Polgármesteri Hivatal, valamint a Kodolányi János Alapítványi Főiskola.

– Jelentős anyagi támogatást kaptunk az Akadémia megrendezéséhez a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumától, a Millenniumi Titkárságtól, a Nemzeti Kulturális Alapprogramtól, a Mocsáry Lajos Alapítvány pedig a határon túli résztvevőknek nyújtott támogatást.

Igen sok helyi intézmény, szervezet támogatta a rendezvényt. Az Akadémia szerkesztett anyagát folyóiratunk 2000. 4., 6-os számában tettük közzé.

– Április 27–29. között került sor Vácon a IX. Országos Kiadványszerkesztői Konferencia megrendezésére, mintegy 60 fő részvételével. A rendezvény fő szervezői a Pest Megyei Honismereti Egyesület, és a rendezvénynek helyet adó Városi Könyvtár volt. Az előadók a milicentenárium és a millenniumi évforduló helytörténeti irodalmával foglalkoztak előadásokban.

– Második alkalommal szerveztük meg az Országos Iskola és Honismeret Konferenciát – Honismeret-helyismeret kerettanterv címmel, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeummal és a Helyismereti Könyvtárosok szervezetével közösen, 80 fő részvételével. A fő szervezőmunkát a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület vállalta, végezte egyszerű házigazdaként.

REGIONÁLIS RENDEZVÉNY keretében emlékeztünk meg november 10-én Jókai Mór születésének 175. évfordulójáról, Rév-Komáromban. A rendezvény szervezője a Komárom-Esztergom Megyei Honismereti Egyesület és a Rév-Komáromi Kulturális Szövetség volt. Itt hirdettünk eredményt a diákok körében meghirdetett Jókai pályázatokról. A felnőtt előadók mellett a nyolc nyertes pályázó korreferátumban ismertette dolgozata témáját. (Az írások szerkesztett anyagát folyóiratunkban is közzétettük.)

– December 18-án a Váci Könyvtári Napok keretében került sor a Honismereti kutatószoba ünnepélyes megnyitására, ahol már mintegy 1700 helytörténeti jellegű kiadvány kutatható tagszervezeteink és magánszemélyek adományai jóvoltából.

* * *

Közhasznúsági feladataink között megkülönböztetett helyet kapnak a diákok, az őket mozgósító feladatok, rendezvények.

– Egész éven át folytatódott az 1999-ben elindított „Felkelt a napunk...” millenniumi vetélkedő, amely szeptember 15–16-án az országos döntővel, 35 haza és határon túli csapat részvételével zajlott. A legeredményesebb nyolc csapat a NKÖM különdíjaként jutalomúton vett részt november 2–5. között Passauban, illetve 5 csapat Nyugat-Magyarország Árpád-kori nevezetességeinek helyszínén.

– Szeptember 23–26-án Mésztegyőn került sor az V. Országos Diák Honismereti Konferenciára 66 hazai és határon túli diák és 10–15 felnőtt részvételével. A szervezőmunka zömét a Somogy Megyei Honismereti Egyesület és a Mésztegyői Honismereti Ház vezetői vállalták. E rendezvény sikeréhez szintén jelentős összeggel járult hozzá a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Nemzeti Kulturális Alapprogram Közművelődési Kuratóriuma.

A résztvevő diákok gyakorlati gyűjtő-feldolgozó munkát végeztek, megismerkedtek a település védett természeti kincseivel, illetve beszámoltak saját kutatási témáikról.

– Június közepétől szeptember végéig tagszervezeteink mintegy 70 honismereti tábort szerveztek. Közülük a legjobb 31 tábori program megvalósításához nyújtottunk anyagi támogatást a tábori munkabizottság javaslata alapján. A táborok közül hat általános iskolásoknak szerveződött, tizennégyben általános és középiskolások vettek részt közösen a munkában, a többiben középiskolások, s egy-két táborban velük együtt főiskolások, egyetemi hallgatók is részt vettek a kutató-gyűjtő-feldolgozó munkában.

– Értékeltek a „Szülőföldem, lakóhelyem helyismereti leírása Jókai regényekben” címmel meghirdetett helytörténeti-irodalomtörténeti pályázatot. Az értékelésre a fentebb említett Jókai Konferencián került sor, Rév-Komáromban. A legeredményesebb pályázók a gazdag ajánlék-könyvek mellett egyéves Honismeret előfizetést kaptak.

Megyei egyesületeink ez évben is nagyon sokrétű munkát végeztek. A testületi üléseken túl valamennyi megyében megszervezték a „Felkelt a napunk...” vetélkedő megyei döntőjét, öt megyében pedig a területi döntőt. Közreműködtek konferenciák szervezésében, helyi rendezvényeket, honismereti napokat, megemlékezéseket szerveztek, összefogói voltak pályázati

kiírásoknak, táborok szervezésének, helyi, regionális vetélkedőknek. Munkájukat valamennyien ellenszolgáltatás nélkül, a honismereti munka iránti elkötelezettséggel végezték.

* * *

A honismereti kutatómunkát segítették a *pályázatok*. A Magyar Nemzeti Múzeummal közösen meghirdetett hagyományos, kétévenkénti helytörténeti pályázat kiírása 1999. első felében jelent meg, amelynek kiemelt témaköre a millennium, illetve Szent István államszervező tevékenységének hatása volt. A beérkezett 77 pályázatból 3 felnőtt és 3 ifjúsági dolgozat kapott díjat a Honismereti Akadémia keretében lezajlott eredményhirdetésen.

* * *

Szövetségünk folyóiratát a **HONISMERET**-et hat alkalommal jelenttettük meg 1500 példányban, 7 ív terjedelemben. A 910 egyéni és közületi előfizető mellett számonként 50-60 példányt árusítanak. A szerzői és szerkesztői tiszteletpéldányok, a Bél Mátyás-díjasok példányai mellett fennmaradókat díjazásra, ajándékozásra használtuk fel, elsősorban rendezvényeinken.

Az országos, regionális és helyi rendezvényekkel, vetélkedővel, pályázatokkal mintegy tizenötezer emberrel kerültünk rövidebb-hosszabb ideig rendszeres kapcsolatba, nyújtottunk számukra szakmai, módszertani segítséget, ismereteket, élményeket.

Budapest, 2001. január 24.

Bartha Éva
titkár

A HONISMERETI SZÖVETSÉG KÖZHASZNÚ CIVIL SZERVEZET 2000. ÉVI GAZDÁLKODÁSA

I. 2000. évi nyitóegyenleg OTP számlán: házipénztár	2.760.029,- 14.816,-	2.774.845,-
II. BEVÉTELEK:		
1. Támogatásokból:		
– Országgyűlési Bizottság	790.000,-	
– Minisztériumok	4.650.000,-	
– Nemzeti Kulturális Alapprogram	2.150.000,-	
– Egyéb alapítványok (Mocsáry L. Alapítv.)	100.000,-	
– Helyi önkormányzat, intézmény	350.000,-	8.040.000,-
2. Saját forrásból:		
– felajánlott tiszteletdíj	155.000,-	
– SZJA 1 %-ának felajánlása	12.548,-	
– kamat	33.495,-	
– Honismeret előfizetési díja	810.169,-	
– rendezvények részvételi díja	979.600,-	
– HSz. Alapítványról áttéve	1.500.000,-	3.490.812,-
	Mindösszesen:	14.305.657,-
3. Társadalmi munka számlákon nem jelentkező összege (1600-1800 óra)		
– vetélkedő nem számlázott támogatási összege (könyv, egyéb jutalom, terembér stb.)	1.500.000,-	
– egyéb rendezvények nem számlázott támogatása (terembér, infrastruktúra stb.)	300.000,-	
	Mindösszesen:	4.100.000,-

III. KIADÁSOK:

1. Bér- bérjellegű kiadások

- megbízási, tiszteletdíjak:		
- folyóirat	311.132,-	
- rendezvények közterhei	630.400,-	
- vetélkedő közterhei	203.379,-	
	613.250,-	
	219.799,-	1.977.960,-

2. Dologi kiadások:

a) anyagköltség:

- irodaszer, nyomtatvány	106.910,-	
- eszközvásárlás (nyomtató)	169.850,-	
- Bél Mátyás plakett	100.000,-	

b) anyagjellegű szolgáltatások:

- postaköltség	86.291,-	
terjesztési költség	542.218,-	
- utazási költségek, útelszámolás	486.334,-	
- nyomdaköltség	2.633.870,-	
Püski Könyvkiadó (könyv)	147.000,-	
- megyék működési költségeihez	200.000,-	4.095.743,-

c) nem anyagjellegű szolgáltatások:

- pályázatok díja	40.000,-	
- honismereti táborok	501.000,-	
- OTP kezelési költség	22.494,-	
- rendezvények, továbbképzések költs.	1.764.168,-*	
- vetélkedő	3.559.197,-*	
- szervezeti élet (élelem)	72.201,-	
- egyéb	143.392,-	6.102.452,-
Összesen:		12.552.885,-

* részösszeg

IV. 2000. év végi záróegyenleg

- OTP számlán	713.514,-	
- házipénztár	39.258,-	1.752.772,-
Mindösszesen:		14.305.657,-

A HONISMERETI SZÖVETSÉG ALAPÍTVÁNY 2000. ÉVI PÉNZGAZDÁLKODÁSA

I. 2000. évi nyitóegyenleg OTP számlán 4.507.529,-

II. BEVÉTEL: - kamat 442.662,-
- 1 %-os felajánlás 37.179,-
479.841,-
4.987.370,-

III. KIADÁS: – áttétel a Szövetség számlájára	1.500.000,-	
– OTP kezelési költség	7.778,-	1.507.778,-
IV. 2000. ÉVI ZÁRÓEGYENLEG:		3.479.592,-

**A HONISMERETI SZÖVETSÉG 2000-BEN
ELNYERT PÁLYÁZATI TÁMOGATÁSAI
(e/Ft-ban)**

SZERVEZET, INTÉZMÉNY	Feladat	Igény	Tény
Országgyűlés Társadalmi B. Nemzeti Kulturális Örökség	– működésre	2.950 e	790 e
– Minisztériuma Programiga.	– működésre	3.000	1.650
– Közművelődési Főosztály	– vetélkedőre	2.500	1.500
	– XXVIII. OHA	300	300
	– V. Ifj. Konferencia	300	300
Oktatási Minisztérium	– folyóirat	400	400
	– II. Isk. és Honism. Konf.	300	–
Nemzeti Kulturális Alapprogram Közművelődési Koll.	– folyóirat	2.400	1.800
	– V. Ifj. Konferencia	250	250
	– eszközfejlesztés	100	100
József Attila Alapítvány	– folyóirat	600	–
Mocsáry Lajos Alapítvány	– határon túliak részvételi támogatása	250	100
Budapest Bank Budapestért	– vetélkedő	250	–
Székesfehérvár Városi Önkormányzat	– XXVIII. OHA	300	300
	Összesen:	13.900	7.390

**MEGYEI EGYESÜLETEK
MŰKÖDÉSÉHEZ ÁTUTALT ÖSSZEGET 2000-BEN**

Megye	Működés	Táborok	Honism. Ak. fő/Ft	Vetélkedő	Összesen
Budapest	10.000	10.000	17/170.000	170.000	360.000
Baranya	10.000	–	11/110.000	53.000	224.950
				51.950 T	
Bács-Kiskun	10.000	–	14/140.000	54.000	404.000
Békés	10.000	30.000	14/140.000	34.650	214.650
Borsod-Abaúj-Z.	10.000	45.000	8/80.000	143.792	388.792
				110.000 T	

Csongrád	10.000	28.000	10/100.000	130.000	
			58.000 T	326.000	
Fejér	10.000	30.000	Szervezők	43.250	83.250
Győr-Moson-Sopron	10.000	90.000	15/150.000	290.000	540.000
Hajdú-Bihar	10.000	55.000	5/50.000	111.000	226.000
Heves	10.000	20.000	2/20.000	70.000	120.000
Jász-Nagykun-Sz.	10.000	50.000	11/110.000	61.575	231.575
Komárom-Esztergom	10.000	–	5/50.000	19.815×	79.815
Nógrád	10.000	35.000	3/30.000	–	75.000
Pest		10.000	15.000	10/100.000	45.000
				30.000×T	200.000
Somogy	10.000	30.000	9/90.000	77.533	207.533
Szabolcs-Sz.-B.	10.000	–	3/30.000	92.000	132.000
Tolna	10.000	23.000	10/100.000	134.000	394.000
Vas	10.000	–	17/170.000	134.000	
				80.000 T	394.000
Veszprém	10.000	45.000	10/100.000	66.000	221.000
Zala	10.000	–	1/10.000	88.200	108.200
Összesen:	200.000	506.000	1.750.000	2.100.443	4.556.443

× Más pályázaton nyert összegből is felhasznált

T Területi döntő

Budapest, 2001. március

Bartha Éva
titkár

Életrajzok a magyar múzeumügy 200 évéből

Jövőre lesz 200 éve annak, hogy gróf Széchényi Ferenc könyvtárát, kép- és szoborgyűjteményét, numizmatikai kollekciónját, valamint a magyar nemzet történetével kapcsolatos egyéb tárgyi anyagát felajánlotta a Magyar Nemzeti Múzeum létrehozása számára. Mivel csak később, az 1808. évi VIII. tc. rendelkezett az intézmény létesítéséről, több okból is vitatott a szervezett magyar múzeumügy kezdetének időpontja. Vannak, akik a nemzeti közgyűjtemény törvényi becikkelyezését vélik hivatalos alapításnak, mások az 1802. évet csak a nemzeti könyvtár születéséként ünneplik. Bizonyára minden érv tartalmaz bölcs megfontolást, ugyanakkor úgy tűnik, hogy a múzeumi szakmában konszenzus született a bicentenárium 2002-ben közösen való megünnepléséről. Ennek programja, szakmai és intézményi háttere még formálódik, ezen a helyen csupán egy olyan programpontról kívánok beszámolni, ami nem csupán érdekelheti a Honismeret olvasóit, hanem – közvetve – segíthetnek is annak magas színvonalú megvalósításában.

A Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület – a Tarsoly Kiadó Kft. kiadásában – 2002-ben egy olyan életrajzi lexikon megjelentetésére készül, ami a múzeumügy elmúlt két évszázadának legeredményesebb szereplőit, szakembereit mutatja be. A készülő lexikon célja a múzeumügy legjelentősebb – már elhunyt – alakjainak és munkásságuknak komplex, sokrétű bemutatása, életrajzi és szakmai adatainak rögzítése, kielégítve ezzel mind a szakmai ágak, mind a szélesebb érdeklődő kör igényeit. A *múzeológus* fogalom jelen esetben is meglehetősen tágan értelmezendő: egyaránt tartalmazza majd a lexikon a különböző múzeumi

szakágak avatott művelőinek – régészek, néprajzosok, történészek, természettudósok, művészettörténészek stb. – adatait, a közgyűjteményi tevékenységben meghatározó feladatot ellátó restaurátorok, legeredményesebb kiállítás rendezők, a múzeumi tevékenységet hivatali feladatuk magas szintű ellátásával segítők életrajzait, mint a múzeumlapítók és legnagyobb adományozók biográfiáját. Mindez tehát rendkívül széles merítést igényel, s bár a szócikkek megírása – a Soros Alapítvány anyagi támogatásával – már zajlik, továbbra is fontos feladat az adatbázis bővítése, a nem, illetve kevésbé, inkább szűk lokális körben ismert nevek feltárása, hogy az illető személyek ne maradjanak ki a lexikonból.

A munka tervezésének kezdeteitől vitatott, hogy csak a már elhunytak életrajza kerüljön a kötetbe, vagy a legeredményesebb élő személyiségek is. Mindkét elképzelés mellett szólnak bölcs érvek, de a tervezett kötet határainak egzakt megvonása csak a lezárt életművek mentén lehetséges. A halál visszavonhatatlan és megmásíthatatlan határ, az élők esetében roppant nehéz lenne megkeresni azokat a szempontokat, amelyek alapján valaki e kötetbe kerülhet. Szerencsés megoldás lehet – s erre van elképzelés –, hogy a lezárt életpályákat tartalmazó kötettel párhuzamosan, készüljön egy másik könyv *Ki kicsoda a magyar múzeumügyben* címmel, ami a legeredményesebb alkotó személyiségek életrajzát adná közre.

A készülő lexikon munkáit egy szerkesztő bizottság koordinálja, Bodó Sándor és Viga Gyula vezetésével, melynek tagjai az egyes múzeumi szakágak legjobb, legelismertebb szakemberei közül kerültek ki. (A lexikográfiai szerkesztés munkáját Elesztős László végzi nagy odaadással.) A szerkesztők által kimunkált útmutató a szócikkek egységes szerkezetének, azonos szempontú megírásának lehetőségét garantálja. A szócikkek 1000-9000 betűhely terjedelme az adott személyiség tevékenységének az egyetemes magyar múzeumügy szempontjából való megítélését tükrözi, nem vitatva természetesen annak lehetőségét, hogy valaki – rövid szócikke ellenére – a maga szűkebb környezetében vagy egy-egy intézmény egész életében meghatározó szereppel bírhatott. Az arányoknak azonban – lehetőség szerint – a történeti Magyarország egész múzeumügyére kell figyelemmel lenniük.

A lexikon szócikkek objektív adatokat közölnek, kerülnek az egyes személyek tevékenységének kritikáját, utólagos megítélését. Legfeljebb a tudománytörténet komplex összefüggésében történhetnek utalások esetleges – zavaró – félreértésekre, tiszteletben tartva az érintettek a maga korában, az ismeretek adott szintjén elért eredményeit. Az egységes szempontú leírások – túl az életrajzi lexikonok megszokott információin – nagy figyelmet szentelnek a szakmai pályafutás és munkásság adatainak, a muzeológiai és publikációs tevékenységnek, de informálnak az illető szakmai közeleti tevékenységéről is. Lehetőség szerint, fényképeket is közlünk a bemutatott személyekről.

A szerkesztők elképzelése szerint, bár a kötet elsődlegesen adatközlő funkciót lát el, olvasmányos, a szűkebb szakmán túl is érdeklődésre számító leírásokra törekszik. Úgy véljük, hogy a számításaink szerint kb. 2000 életrajzot tartalmazó kötet nem csupán a magyar múzeumügy, hanem az egyetemes magyar művelődéstörténet számára is jelentős hozzáadást ígér.

A honismeret kutatói és a lap olvasói azzal segíthetnék munkánkat, valamint a közgyűjtemények történetjének jobb megismerését, ha a meglévő, illetve ismert muzeális gyűjteményeken túl, olyan gyűjtemény-kezdemenyezésekre, megszűnt múzeumokra, ill. gyűjteményeikre, elfeledett adományozókra hívnák fel a figyelmet, akiktől a muzeológiai története nem, vagy csak keveset tud. Sok részletében nem kidolgozott a közgyűjtemények intézménytörténete sem, s különösen ismeretlenek a helyi kezdeményezések és kezdeményezők. A Honismeret szívesen helyt ad ezekkel a témákkal kapcsolatos, új eredményeket közreadó írásoknak is, s ajánlott témaként jelenhetnének meg azok az Országos Néprajzi és Helytörténeti Gyűjtőpályázatokon is. Nagy hasznára lenne a magyar múzeumügy társadalmisításának, ha 2002-ben a közgyűjtemények története ismeretlen részleteinek feltárása a honismeret kutatói számára is kiemelt feladatot jelentene.

Végezetül álljon itt három minta szócikk a készülő lexikonból. Bár még ezek szerkesztése sem teljesen befejezett, informálják az olvasót a készülő munka jellegéről. (A Miske Kálmánról szóló szócikk Ilon Gábor, a másik kettő Viga Gyula munkája.)

Miske Kálmán, br. (1860. nov. 25. Bodajk – 1943. márc. 15. Kőszeg): régész. – A br.-i címet családja Mária Teréziától kapta. Felesége a kőszegi Chernel családból származó Sarolta. – A

magyaróvári gazdasági akad.-n végzett. – Adományai révén a Vasvm.-i Múz. egyik alapítója. A múz. megnyitásától kezdve a Vasvm.-i Múz. Régiségtárának őre (1908. okt. 11.–1912. márc.), a múz. első világi ig.-ja (1912. márc. 21-étől haláláig); munkájában a fő hangsúlyt a régészeti gyűjtemény gyarapítására helyezte. – 1912-ben Chernel Istvánnal, gr. Széchényi Rzsóvel és Végh Gyulával, a 91 kiállítótól begyűjtött mintegy 2000 tárgyból, megrendezte a Vasvm.-i Műtörténeti Kiáll.-t, amely orsz. és nemzetk. visszhangot váltott ki. 1922 okt.-ében új szellemben – tanító és ismeretterjesztő céllal – rendezte át a múz. kiáll.-ait; Tompa Ferenc ~ről írt nekr.-jában Mo. legkorszerűbb kiáll.-ának nevezte. A Tanácsköztársaság (1919) idején végzett – ered. egy vm.-i műtörténeti monográfia elkészítésével összefüggő, valójában az elhagyott műkincsek védelmét szolgáló – műkincs-szocializálási tevékenysége miatt felelősségre vonták, de végül felmentették a vád alól. Visszavonult községi lakóhelyére. A vm.-i múz. igazgatását helyetteseire bízta, betegsége miatt már ritkán utazott Szombathelyre. Az 1932 máj.-ában – Kőszeg török általi ostromának 400. évfordulóján – megnyílt Helytörténeti és Szülőföldismereti Múz. alapítóinak egyike. – Legnagyobb tud. érdeme a Velem kö. (Vas m.) határában fekvő Szent Vid hegy kutatása (1896–1929). E munkába bekapcsolódtak a kor vezető kutatói, pl. az antropológus Török Aurél és a vegyész Wartha Vince is. ~ publikációinak köszönhetően a hely ma is jól ismert a bronz- és vaskor nemzetk. kutatói előtt. Többségében idegen nyelven megjelent cikkeiben ~ felvázolta a Szent Vid hegy társadalomtörténetét az újkőkortól a korai középkorig. Gr. Almássy György Ázsia-kutatóval Temes vm.-ben, az Al-Duna vidéken (Alsó-Kubin) is végzett ásásokat. – Munkásságát a lelkes és jól tájékozott, több nyelven olvasó „amatőrseg” jellemezte. Mo.-on sokszor járatlan vagy szinte ismeretlen utakon haladt (pl. a bronzvizsgálatokban, az antimon-bronz- és fémipar kérdéseiben). Választ keresett az őskori ipari centrum és a kereskedelem problémáira. Felvetette a Kárpát-medence és a Skandinávia közötti kereskedelmi kapcsolatok lehetőségét, amelyet az utóbbi évtizedek nemzetk. kutatása igazolt. A hivatásos régészeket is megelőzve igyekezett tisztázni a hazai őskor, különösen a fémkorszakok relatív és abszolút időrendjét. Felállította a hazai bronzkor tipológiáját (1911–1912), majd kronológiáját (1916), az egyes leletsoportokat – a mai általános gyakorlatot előrevetítve – a vezető lelőhelyekről nevezte el. E téren a nemzetk. hírű Montelius és Reinecke nyomdokain haladt, akikkel rendszeresen a kelta kor kronológiájának kialakítására (1910), valamint az újkőkori rendszerezésére (1933) is kísérletet tett. – Kezdeményezte, hogy a középkorban tanítsák a prehistoriát és a kultúrtörténetet; a tankönyv megírására is vállalkozott, elképzelése azonban nem valósult meg. Az „őstörténet egy-i katedrájára”-nak felállítására vonatkozó javaslata (1920) viszont valóra vált: az 1938-ban felállított tanszék első professzora ~ „tanítványa”, Tompa Ferenc lett. – A kulturális örökség törvényi védelmének egyik első szorgalmazójaként felhívta a figyelmet a vastárgyak restaurálásának fontosságára (1903), s értekezett is annak módjáról. Javasolta a trianoni békeszerződés (1920) után végzett érckutatások miatt veszélybe került Szent Vid és 3 km-es körzete védelmét nyilváníttatását. – Az Orsz. Régészeti és Embertani Társulat, ill. a társulat orsz. választmányának tagja. – Tanulmányúton járt Olaszó-ban, rendszeresen részt vett az ausztriai és a németo.-i régészeti és antropológiai kongresszusokon. A Vasvm.-i Múz. 1908. évi megnyitása előtt felkeresett több német múz.-ot. É-amerikai útjáról csak a családi emlékezet szól.

F. m.: Die Bedeutung Velem St. Veits als prähistorische Gusssttte mit Berücksichtigung der Antimon-Bronzefrage (Archiv für Anthropologie, 2, 1904, 124–138); Die LaTène III.-Stufe in Velem St. Veit. (Archiv für Anthropologie, 3, 1905, 181–190); A Velem szt. vidi őstelep. I. A harácsolts leletek leírása (Wien, 1907; németül: Die prähistorische Ansiedlung Velem St. Vid, Wien, 1908); Versuch eines chronologischen Systems der ungarländischen Bronzezeit (Archiv für Anthropologie, 1916, 253–269); St. Vid, ein Mittelpunkt des prähistorischen Bronzehandels (Archiv für Anthropologie, 1928, 66–71); Bergbau, Verhüttung und Metallbearbeitungswerkzeuge aus Velem St. Veit (Westungarn) (Wiener Prähistorischer Zeitschrift, 16, 1929, 81–94).

Irod.: Pável Ágoston: Báró M. K. (Dunántúli Szemle, 1943, 157–158); Tompa Ferenc: Báró M. K. (uo., 1943, 257–261); Károlyi Mária: M. K. 1860–1943. (Vasi Szemle, 1990, 389–407); Kiss Gábor–Mayer László: A szombathelyi régiségtár őrei (1872–1942) (Vasi Szemle, 1991, 414–415). – Bibl.: Mozsolics Amália: Báró M. K. irodalmi munkássága (Savaria. Vas Megyei Múzeumok Értesítője, 1963, 262–263).

*MÉL II.: téves halálozási adat: márc. 5!

Dala József István (1901. nov. 9. Sárvár – 1985. jan. 9. Bp.): tanár, festőművész, múzeumigazgató. – A bp.-i Képzőművészeti Főisk.-n végzett. Gimn.-i rajztanár Mezőkövesden (1937-től). – Tanulmányaiiban a matyóság hagyományával és szociográfiájával, a II. vh. után a matyó hagyományok műz.-i megjelenítésén fáradozott. Az állandó Matyó Múz. első vezetője (1953–1971). Tevékenysége révén formálódott meg az intézmény törzsgyűjteménye. Irányításával a Matyó Múz. a Borsod-Abaúj-Zemplén m.-i múz.-i szervezet tagintézménye lett (1962), s a gyűjtemény – a 18. sz.-i Korona Szállás emeleti nagyterméből – az új művelődési ház épületébe költözhetett (1964). Nyugdíjazása után a *Matyóföld* hasábjain adta közre néprajzi és szociográfiai írásait. Festőként is sokat tett a matyó népviselet és népművészet örökségének megőrzéséért és megismertetéséért.

F. m.: *Matyóföld*. A híres Mezőkövesd. Írta és szerkesztette, Erdélyi Tiborral (Bp., é. n. [1941]); *Tíz éves a Matyó Múzeum* (Matyóföld, 1963); *Matyó lakodalom* (A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XI., Miskolc, 1972); *A matyó népművészet* (Matyóföld, 1972).

Irod.: Lukács Gáspár: D. J. I. (1901-1985). (A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 23. Miskolc, 1985).

Istvánffy Gyula (1863. nov. 20. Miskolc – 1921. febr. 12. Miskolc): tanár, iskolaigazgató, etnográfus, költő. – Felesége Istvánffy Gyuláné Márki Gabriella tanítónő, író. – A minorita rend növendéke (1880-tól), a miskolci ev. gimn.-ban érettségizett (1881). Nagyenyeden elemi isk.-i tanító (1881); kilépett a rendből (1882). Bp.-en az áll. pedagógiumban tanult (1883–1886), ahol nyelv- és történelem szakos polg. isk.-i tanári oklevelet szerzett; itt ismerkedett meg a néprajztudománnyal. Parádon nevelő (1887–1888), Liptószentmiklóson áll. polg. isk.-i tanár (1888–1890), Breznóbányán az áll. polg. fiúisk. tanára (1901–1908). Oktatói munkája mellett vizsgálta a palócok, a matyók és a felföldi szlovákság néprajzi hagyományát. A miskolci áll. polg. leányisk. ig.-ja (1908-tól); ettől kezdve élete összefonódott szülővárosa tud. és társadalmi életével. Kiterjedt etnográfiai és folklorisztikai kutatásai mellett részt vállalt a Borsod-Miskolci Múz. néprajzi kollekciónak létrehozásában: szervezte a múz. palóc tárgyi gyűjteméseit (1908–1913). Közel félszáz könyvet, tanulmányt, tankönyvet írt. Néprajzi munkássága középpontjában a palócok eredete és kapcsolatai, valamint az É-i nyelvterület folklórja állt. – Saját és álneveken (Füredy Ottó, Cserkesz, Istokfy) verseket, elbeszéléseket, tárcákat, meséket írt és publikált regionális és orsz. lapokban. – A M. Orsz. Kárpátgyűjtemény liptószentmiklósi oszt.-ának titkára (1890-től), a Polg. Isk.-i Tanáregyesület tátravidéki körének ügyvezető alelnöke (1900), bányavidéki körének elnöke (1902), EK-i körének elnöke (1920). – Születése 100. évfordulóján Miskolcon ált. isk.-t neveztek el róla, melynek falán emléktáblája is megtalálható (1963). Nevét viseli a Borsod-Abaúj-Zemplén m.-i néprajzi és helytörténeti gyűjtőpályázat (1961-től), s az évente adományozott Istvánffy-díj és-plakett (Varga Éva munkája, 1981).

F. m.: *A borsodi matyó nép élete* (Ethnographia VII., 1896); *A matyó nép élete* (Miskolc, 1897); *Palócok* (Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország VI. köt. Bp., 1900); *A borsodmegyei palócok* (Ethnographia XXII., 1911); *A palócok lakóháza és berendezése* (Néprajzi Értesítő XII., 1911); *Palóc népköltési gyűjtemény*. Sajtó alá rend. Bodgál Ferenc (Miskolc, 1963).

Irod.: Bodgál Ferenc: I. Gy. (1863-1921). (Ethnographia, LXXV., 1964). *Gulyás XV, 314.: téves halálozási adat: febr. 16.!

Viga Gyula

Millenniumi esztendő Gyimesközéplakon

Gyimesből már másodszer is régen elköltözött az ezeréves határ, de azért a gyimesi csángó-magyarok lelkükben mindig magyarnak maradtak. Szép magyar beszédükkel, archaikus imáikkal, dalaikkal és táncaikkal mostanában gyakran jelen vannak az anyaország színpadjaiban, rádiós és televíziós műsorokban. És történelmi legendáik hősei ma is Szent László, Mátyás király, katonadalaikkal pedig így énekelnek:

*Ferenc Jóska ha be visz katonának
Adjon lovat, mert én gyalog nem járok...*

vagy

*Románia felé nem tudjuk mű az útát
Őrmester úr, mutassa meg az útát
Megmutatom, jó fiaim, én is elmegyek
A nagy Isten tudja, ki jó vissza veletek...*

Feledhetetlen számomra az a pillanat, amikor egyik adatközlőmtől tudakoltam magyarságtudatáról és nem tudom miért, talán mert a kérdésem sértően hatott az öreg mindentudó Hosszú Fülöpre, ő mérgesen szinte rámfördött:

– Hát te ezt miért kérded? Én magyarul imádkozom, magyarul káromkodom, úgy énekelek, úgy álmodozom, akkor miért kérded, hogy minek érzem magam?

Többet itt senkitől ilyet nem kérdeztem!

Mostanság jó érzés azt tudni, hogy a magyarságba, az őssz nemzetbe mi is beletartozunk. Amikor Orbán Viktor miniszterelnök megismételte néhai Antall József szavait, gondolatait, miszerint mi is, aiktől elköltöztek a határok, tagjai vagyunk a magyar nemzetnek. Napokig beszéltek Gyimes szerte:

– Hallottátok, megemlíttette ünnepi beszédében a gyimesi csángókat is!

Gyimesközéplek lakossága tettekkel köszöntötte a milleniumi évet. Először is ünnepségsorozatot tartottak a megállói iskolaépület felépítésének százéves évfordulója alkalmából. Az iskola 1992-ben kilépett a számok személytelen világából és felvette a Mailáth Gusztáv Károly nevet, mert az épületet a nagy erdélyi püspök építtette saját költségén kerek száz évvel ezelőtt. 1900 júliusában adták át használatra a helyi csángó közösségnek. Az épület a mai napig a falu büszkesége, úgy stílusa, mint a benne folyó tanítás elismerést és hálát vált ki az utókorból. Ezért gondolkozott úgy az iskola vezetősége, hogy bronz emléktáblát állít az iskolaépítő püspök arcképével annak tiszteletére. Az ünnepség hálaadási misével kezdődött a helyi katolikus templomban, majd az ünneplő közönség elvonult az emlékműhöz, Tankó Gyula leplezte, Szilveszter Imre plébános pedig felszentelte a domborművet. Az alkotás Bodó Levente szentkeresztbányai képzőművész munkája, bronzból készült és a portrén kívül a következő felirat látható: *Állíttatta az iskola építésének 100 éves évfordulójára a hálás utókor*.

A felszentelés után Molnár Gizella sepsiszentgyörgyi színművésznő, a község szülőtte gyönyörű szavalattal lepte meg az ünneplő közönséget. Az ünnepély a művelődési otthonban folytatódott. Érdekessége volt, hogy a szülőkön, tanulókon, tanárokon és a támogató vállalkozókon kívül részt vettek egykori tanítványok, elszármazott híres emberek és az iskola egykori tanítói, tanárai. Az iskola igazgatója ismertette gróf Mailáth Gusztáv Károly életútját és az erdélyi magyarság számára oly áldásos tevékenységét. Azután Ferenc Árpád, valamikori kántortanító mesélt régi időről és személyes élményeiről a nagy püspökkel való találkozási alkalmával.

Szőcs János muzeológus-történész, az iskola egykori igazgatója, Gyimes szülőtte, a gyimesi oktatás kezdeteiről és történetéről értekezett, kutatásai alapján, egészen 1948-ig. Az előadás igazi oktatástörténeti lecke volt. Kiemelte a Mailáth G. Károly iskola óriási szerepét 1918 után, amikor felekezeti iskolaként szolgálta a magyarnyelvű oktatás ügyét a Gyimes völgyében.

Az iskola jelenkori igazgatója a továbbiakban az oktatás folyamatáról beszélt 1948-tól napjainkig, majd következett az iskolások, óvodások lelket melegítő műsora. A műsort a minden magyar imádsága, a Himnusz zárta. Végül a meghívottak, egykori és mostani tanerők, támogatók közös ebédet vetten részt és elbeszélgettek az iskola múltjáról, jelenéről és a távlati lehetőségekről.

De ki is volt tulajdonképpen gróf Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspök?

1864-ben született Bakócán, Baranya vármegyében. Édesapja, Mailáth György, országbíró, a Kúria elnöke volt, édesanyja Hillebrandt Stefánia bárónő. A családban ő volt a hetedik gyermek. Betegesen élte meg gyermekkorát. A középiskolai osztályvizsgákat Pécssett, majd a budapesti királyi egyetem főgimnáziumában tette le, itt is érettségizett jeles eredménnyel. Fél-évig Strassburgban jogot tanult, de 1883-ban édesapja tragikus halála, akit tolvajok gyilkoltak

meg, megérlelte benne a szándékot, hogy a papi pályát válassza. A teológiát Bécsben végezte. A bíboros prímás felismerte benne a jó papot és kiváló pedagógust és 1888 és 1895 között Esztergomban a papnövendékek tanulmányi felügyeletét végzi. 1895-ben Komáromban helyettes plébános. Itt építteti saját költségén az első elemi iskolát. Mindig is támogatta az iskolákat, az odaadó és szeretetteljes nevelési módot tartotta szem előtt. Neve ismertté vált és 1897-ben kinevezték Gyulafehérvárra segédpüspöknek, majd címzetes püspök lett. Nyomban megkezdte a bérmautját és bejárta az egész egyházmegyét, felleltározva, hol mire is van szükség a katolikus közösségeknek. Óriási vagyonából iskolákat, tanítói lakásokat építtetett, orgonákat vásárolt a rászoruló közösségeknek. Évente mintegy 90 000 koronát költött ilyen célokra, hangsúlyozom, a saját vagyonából! Különösen nagy érdeklődést mutatott az ifjúság iránt, talán kárpótolva ezzel beteges gyermekkorát, hisz bennük látta a jövőt. Lendülettel működése eredményeként nemcsak a hitélet, hanem a katolikus középfokú oktatás is fellendült. Mindig szeretettel közeledett a szenvedőkhöz. Az első világháború idején a püspöki palotát kórházzá alakította át, sorra járta a katonakórházakat, sőt a harctereken is megfordult. De az igazi tragédia még ezután következett. A trianoni békeszerződéssel Magyarország területeinek és népének jelentős része idegen uralom alá került, ami hatással volt az egyházra, de az iskolákra is. Mailáth Gusztáv Károly püspök, az erdélyi magyarok bizalmas támasza maradt. Soha nem vallott erőszakos, szélsőséges nézeteket. A diákok és a fiatalok püspökének is nevezték őt. Az ember végeredményben annyit ér, amennyit maga után hagy! És Mailáth Gusztáv Károly rengeteg kézzelfogható dolgot hagyott maga után. Többek között ő építtette a róla elnevezett gyulafehérvári Mailáth Gimnáziumot is, amely az 1948-as államosítással a kommunista román állam tulajdonába került. Ő építtette a gyimesközéploki iskolát is, amely ma is a közösség büszkesége és az építő püspök nevét viseli. Nagyban hozzájárult a csíkszeredai főgimnázium építéséhez is. 1918 után sokat fáradozott az egyházi intézmények és katolikus iskolák megvédéséért és fennmaradásukért. Mindent megpróbált annak érdekében, hogy az akkori román hatalomnál, személyesen Ferdinánd királynál engedményeket vívjon ki. Amerre csak járt, a diákok és általában a hívek százai lelkesen fogadták. A fáradhatatlan apostoli munka felemésztette az amúgy is gyenge egészségét. 1936-ban segédpüspököt neveztek ki mellé. Egy

A millennium évében felszentelt Szent István templom – Gyimesközéplok, Barackos

ilyen bérnyelésre emlékeznek vissza a gyimesi öregek, amikor a szeretett püspökük csak az ablakból integetett híveinek, már nem tudott szelíd szavaival lelkeket gyógyítani. 1938-tól már egy budapesti szanatóriumban kereste a gyógyulást, és itt érte a hír, miszerint kedves tanítványát, Márton Áront neveztek ki püspökké. Így is találkozhatnak a nagy személyiségek. Most már tudta, hogy az egyházmegye kormányzása biztos kezekbe került. 1940-ben halt meg.

A gyimesi csángók nemcsak ünnepelni tudnak, hanem képesek századokat kiálló építkezéseket hagyni maguk után. Így a millenniumi évben fejezték be azt a gyönyörű templomot, amelyet a Hidegség völgyében építettek. Nem mintha Középlekon nem lett volna templom. Szép, nagy templomuk van a község központjában. De a Gyimes völgye jellegzetes hegyi, alpesi táj, Középlek mintegy 25 km hosszúságban a völgyekben, úgynevezett patakokban fekszik és ezek mind lakott völgyek. Valamikor a központi templomba jártak a falu minden részéről misére. Szekérrel, szánnal, gyalog jöttek. De ez sokuknak jövet-menet húsz kilométernyi utat is jelentett. És gondoljunk arra, hogy itt a templomban naponta van valamilyen esemény: mise, keresztelő, vecsernye, roráté, évfordulás mise, kortárs találkozó mise stb. Ilyen gyakran nehéz olyan messziről templomba járni. Ezért már előbb is építettek kisebb kápolna-templomocskákat. Hidegségen, amely a leghosszabb lakott völgy, három ilyen kápolna, kis templom is van. Nagyobb templom építésének gondolata már régebben is foglalkoztatta a Hidegség völgyieket. Ahová az új templom épült, már ott is létezett egy nagyobb kápolna. 1994-ben szentélyt is építettek mellé. Aztán látva, hogy plébánosuk, Szilveszter Imre, aki méltán kapta a falutól az „építő pap” nevet, melléjük áll, sőt átveszi a kezdeményezést és az egész munkálat szervezetését és vezetését. 1994-ben elhatározták, hogy ők olyan templomot építenek, amelyikre majd unokáik is büszkék lehetnek.

A templomot fenn, a Bükkhavas és Barackos patakok találkozásához építették, közel a hegyekhez. Itt valamikor megszokott dolog volt a kaláka munka, egymást így segítették a sürgős tennivalókban. Már a legnagyobb székely, Orbán Balázs is felfigyelt arra, hogy a gyimesiek kalákaival építettek papi lakot, iskolát, kántori lakást. Ez alkalommal is így történt, egész Középlek összefogott. Jogos volt a hidegségiek elvárása, hiszen ők is, bármikor szükség volt rá, elmentek a község bármelyik távoli sarkába és önzetlenül kalákáztak. Tudták, hogy őket sem hagyja cserbe a nagyobb közösség. Nagy bátorság volt a plébános részéről is, ebben a gazdasági helyzetben, ilyen óriási munkába belevágni, de jó szervező képességére és az emberek segítő képességére támaszkodhatott. Lépésről-lépésre készülgettek, gyűjtögettek az építkezési anyagot. A templom tervét Káldy Gyula magyarországi építész ingyen készítette el. Sata Ignác csiki építész honosította, és 1999 áprilisában hozzáfogtak az építéshez. A kivitelező egy csíkszeredai cég, a csoportot a szintén gyimesi, Póra Tibor mérnök vezette.

A templomban 300 ülőhely van, de búcsú alkalmával akár ezer hívő is imádkozhat ott. Az építés költsége egy és fél milliárd lej. De ebben nincs benne az a rengeteg faanyag, amit a helyi gazdák és vállalkozók adtak az építkezéshez. Amint a plébános úr elmondja, külföldi jövevényektől is kaptak némi segítséget, de a pénz nagy része és a faanyag itt helyben gyűlt össze. Minden család átlagosan 150 000 lejjel járult hozzá az építkezéshez, de volt olyan vállalkozó is, aki 50 millió lejt fizetett, egyetlen kikötéssel, hogy tekintsenek el a neve említésétől. A templom klasszikus, hajós, hagyományos stílusban épült, persze sok modern elemmel. Helyi jellegű a belső gerendázás, valamint a faburkolatok beiktatása is. A templom patrónus védőszentje Szent István. Az ő tiszteletére a millenniumi évben augusztus 20-ra ünnepelni gyűlt össze a község lakossága, a magyarországi testvértelepülések, egyházi személyiségek, meghívottak és ünnepélyesen felszentelték a templomot.

A templom tetején a 2000-es szám kilométerekre ellátszik és azt hirdeti, hogy itt ebben az esztendőben erős magyar közösség élt. A sok munka, áldozat meghozta gyümölcsét: gyönyörű templomot vett tulajdonába a katolikus közösség, amelyet egybe tart a közös építkezés, a közös hit, a múlt, a jelen és jövő.

Gazdag évet hagy maga mögött Gyimesközéplek. Ünnepelt, épített! Tette mindezt valahol az ezeréves magyar határon, Románia közepén!

Tankó Gyula

Kalotaszegi tájház Inaktelkén

Hol van ez az Inaktelke? Részletesebb térképen könnyű megtalálni, a „terepen” annál nehezebb. Közel esik ugyan a Kolozsvár–Nagyvárad műúthoz, de egy mélyedésbe bújik, Mákó, Túre, Bogártelke meg Jegenyé közé. Gyeróvásárhelyhez, amelyik kimerészkedik az országútra, egészen közel fekszik, de vakmerőség kell ahhoz, hogy az autós utas letérjen. Holdbéli táj képét nyújtja a vidék, a kocsí egyik kereke úgy félméteres szintkülönbségben halad a másik mellett, a gödrök paskolják az alvázat, de azért száraz időben lehet itt haladni – egy gyalogos sebességével. Esőzések idején sártenger lesz az út, a mező, a világ: ami ősszel belesüllyed, azt majd csak a tavasz emeli ki. Ajánlatosabb ilyenkor elbúcsúzni az országúttól és Jegenyén, Egeresen, Bogártelkén, Nádasdarócon át, kerülővel érkezni Inaktelkére. A kátyúk azért itt sem hagyják el az utasembert.

Éppen így rejtekezett Inaktelke a történelemben is, legalább 1270 óta, hogy az első feljegyzés megmaradt róla. Magyarok lakják a falut alapítása óta máig, Kálvin óta reformátusok. A templom harangja 1493 óta szolgálja, azóta már a harmadik Istenházát. Az elpusztult középkori templomból örökölt maradt egy XV. századi keresztelőkút, az úrvacsorai kehely 1568-ból, a szőszék, amely a „legfiatalabb” múltbéli emlék: 1783-ban készült.

Inaktelkén 1850-ben 430 lakost vettek számba, ezt követően egy századév alatt a népesség majdnem megkétszereződött. Noha 1877-ben és a következő esztendőben torokgyík szakadt a településre és 109-en haltak meg a járványban. Az utóbbi negyven évben a mostoha agrárpolitika, amely ebben a dombok elzárta, gyenge minőségű határral rendelkező faluban még jobban megnyomorította az életet, az elvándorlás és persze, a „hagyományos” kalotaszegi egyke okán a lakosság 1992-re majdnem az 1850-es lélekszámmal csökkent: 497-en laktak a faluban.

Ceaușescu uralma alatt Inaktelke felszámolásra volt ítélve, nem adtak ki építési, még javítási engedélyeket sem. A hétszáz esztendő magyar falu – nagyon sok kalotaszegi településsel együtt – letörtöltetett a jövő térképéről.

Pedig mekkora életkedv és alkotóerő él ebben a népben. Mióta a felszámolás lidércnyomása eltűnt a fejük fölül, újra építkezni, tervezni kezdtek. Olyan családi házakat építenek a Havasalföldön, amelyek közül nem egy beillenék „konáknak”, vagyis udvarháznak. Bevezették a faluba a vizet, nem is egy vezetékkel, hanem mindjárt kettővel, mivel az egyik forrás vize nem alkalmas ivásra, csak mosásra, öntözésre.

Bent a házakban, régiekben és újabbakban, őrzik a „tisztaszoba” rendjét, itt látni a festett bútorokat, a díszes kalotaszegi varrottásokat, női ruhákat, pártákat. Igaz, csak ünnepi alkalmakkor veszik fel és főleg a leányok. Mint a millenniumi esztendőben, mikor a vidék, egész Erdély és az anyaország közös ünnepe keretében felavatták a falu tájházát. Egy lakatlaná vált házat és a hozzá tartozó gazdasági épületeket közös erővel megvásárolták, benne egy jellegzetes kalotaszegi otthont rendeztek be; hadd őrizze tegnapi és mai életük nyomát eljövendő idők és nemzedékek számára.

Eljötték az ünnepségre az elszármazott inaktelkiek is. És illő ajándékot hozott az egyik, alig néhány éve indult budapesti kiadóvállalat: Gyarmathy Zsigáné több mint száz évvel ezelőtt megjelent könyvét a varrottasokról. Egy olyan művet, amelynek döntő szerepe volt abban, hogy a világ rongálásai és rongálódásai közepette, Kalotaszeg máig őrzi lelkéből lelkedezett művészetét, széperzékekének bizonyosságát, művészi önmagát.

Két nevet szoktunk emlegetni joggal, ha az erdélyi Kalotaszegről beszélünk. Az egyik Kós Károly, a másik pedig Gyarmathy Zsigáné.

Kósa László, a magyar művelődéstörténet tudós budapesti professzora így jellemezte Kós Károly szerepét, majdnem három évtizeddel ezelőtt:

„Páratlan, amit Kós Károly cselekedett, egyetlen vidék teljes műveltségét tette közkinccsé: tollal, ceruzával, vonalzóval, rajzban, képben, írásban és szóban, kőbe, fába, irodalomba és történetírásba örökítve. Tevékenysége nyomán utóbb éppen ez a vidék lett Kolozsvárt művelt magyar honismereti tudományok: falukutatás, néprajzi és etnográfiai, történeti és szociológiai vizsgálatok műhelyévé.”

Gyarmathy Zsigáné a kalotaszegi varróasszonyok művészetét emelte a nemzeti önismeret szintjére, és alapozta meg áldozatos tevékenységével azt a népi kultúrát, amelynek értékeit és szépségeit az Inaktelkén rendezett kiállítás igen jól érzékeltetheti.

Nem ők figyelnek fel először erre a viszonylag zárt néprajzi tájegységre, ennek művészi hagyományaira, népének lelkivilágára, arra a magyar sorsra, amely a völgyhajlatokban megbújó falucskákban meghatározta az élet rendjét, a százados szokásokat, hitvilágot, viseletet. Jankó János néprajzi, Malonyai Dezső népművészeti monográfiái jutnak eszünkbe. Utóbbi egyébként Gyarmathy Zsigáné tanácsait kérte *A kalotaszegi magyar nép művészete* című, 1907-ben megjelent könyve írásakor. Kós Károly és Gyarmathy Zsigáné nem külső szemlélőként, hanem a kalotaszegi magyarság körében élve munkálta e közösség művészi ízlését, építette öntudatát, védelmezte művészetének és ezzel lelkiiségének tisztaságát.

Gyarmathy Zsigáné, akinek a tiszteletére és szellemiségének jegyében az inaktelki kiállítást megrendezték, fél évszázadon át irányította, szervezte Kalotaszeg magyar művelődési és szellemi életét. Alig 19 éves, amikor sajátmaga gyűjtötte kalotaszegi népdalokat mutatott be a korszak irodalmi vezérének, Gyulai Pálnak. Egy életrajzi felmérésben S. Bartha Éva elmondta róla, hogy sorra járta a kalotaszegi falvakat, gyűjtötte, rajzolta az ősi mintákat. Ennek során olyan neves etnográfusokkal került kapcsolatba, mint Herman Ottó, Xántus János, vagy a népdalgyűjtés úttörője, Vikár Béla. Ismerősei közé tartozott egyebek között Munkácsy Mihály, akit a Gyarmathy család látott vendégül, és aki ezen a vidéken is festett. De Gyarmathy Zsigáné révén került el Kalotaszegre Edvi-Illés Aladár meg Körösfőy-Kriesch Aladár is.

Mi volt Gyarmathy Zsigáné igazi jelentősége a kalotaszegi magyar népművészet megőrzésében, visszatérítésében az ősi motívumokhoz? Nagy Jenő dr. kolozsvári néprajztudós és nyelvész, 1984-ben megjelent kötetében feleletet ad kérdésünkre. Mikor Gyarmathy Zsigáné munkához lát, akkor „a varrottasból házi használatra már egyre kevesebbet készítettek. A díszítő célú varrás fokozatosan a ruházaton alkalmazott hímzésre (vállfő, gallér, kézelő, ingujj, kötő, szücs-hímzés) korlátozódott, és felhagytak a hímes párnacsupok, lepedőszélek, ágyfőtől való, vőfélykendők stb. sok munkát és időt igénylő varrásával.

Ennek a folyamatnak a szemtanúja a kalotaszegi (gyerőmonostori) származású Gyarmathy Zsigáné Hóri Etelka, aki felméri és megérti ennek a folyamatnak a népművészetre káros voltát, és fáradhatatlanul motívumgyűjtő, feldolgozó, szervező és népszerűsítő-meggyőző munkálatai eléri, hogy a kalotaszegi leányok és asszonyok újra hozzáfognak a varráshoz, megrendeléseket kapnak és keresetükkel anyagi jólétüket emelik.”

Tapasztalatait maga összegezte, az 1896-ban, a millennium évében kiadott könyvében: *Tarka képek a kalotaszegi varrottas világából*. Ekkor már beérlelődött fáradhatatlan munkájának eredménye. Maga a kultuszminiszter kérte fel, hogy az 1885-ös országos kiállításon kalotaszegi szobát rendezzen be. Ez a kiállítás a Kalotaszeg felé fordította a magyarság figyelmét. Főhercegnők és polgárasszonyok vásárolták, igényelték a kalotaszegi varrottast.

A Tarka képek egyik epizódja idekíváncozik:

„Méltó ez a »varrottas« és ez a fodorvászón minden magyar nő pártolására, és ha látták volna azt a képet, ami előmbé tárult elindulásom előtt pár nappal, lehetetlen, hogy meg nem mozdult volna a leghidegebbek szívében is valami; egy hang, ami azt mondja: ez a miénk, ezt ne hagyjuk!

Utam azon a kis falun vitt keresztül, ahol a Körös folyó születik: a frissen kaszált rendekből nyári zápor verte fel azt a kimondhatatlanul üde, balzsamos levegőt, amely még Kalotaszeg szülöttét is édes mámorba ringatja. Az út mellett utcahosszat varróasszonyok ültek a leveles kapuk előtt: tízéves leánykáktól hatvanéves vénasszonyokig; kezökben a halványsárga vászon, s azon a virító régi hímes minták; a rojtos kredenc-terítő, a hosszú asztalfutó, a »tányéros abrosz«, szóval mind az a munka, amelyet én adtam a kezökbe: tehát míg a szénát forgathatnák, sietnek sok öltéssel kevés garast szerezni, s mily örömmel sietnek szegények; jóleső érzéssel nézem a szép tarka képet, s a falu közepe táján megállítom kocsimat: megismernek s egy pillanat alatt körülvesznek: »– Hát, instálom, most megyen Magyarországra, hogy nekünk munkát szerezzen? – Most.« – »Oh, hogy a jó Isten áldja és segítse meg! Adja az Isten, hogy térjen haza jó egészségben és a mi számunkra jó hírel!«

Elöttem lesz e kép sokáig; azok az üde arcú, reménykedő tekintetű fiatal leányok, a hálálkodó koros asszonyok, biztatgató fiatal menyecskek, akik nem mehetnek más megyékbe napszámra, mert a bölcsőt nem vihetik s még kevésbé hagyhatják:

– Mert, instálom, igazán nem lehet meg nálunk nélkül – mintha én ezt nem érteném, úgy magyarázzák...

Jól van, csak varrjatok, ott a hegyek között a pompás jó levegőben, lesz gondom rá, hogy a jó levegőn kívül egyébhez is jussatok, csak varrjatok!”

Jelmondattá válik: *csak varrjatok!* És Gyarmathy Zsigáné a kalotaszegi varrottast újra ismertté és megbecsültté tette idehaza és külföldön egyképpen.

Mikor pedig újra sekélyesedni látszott a varrottások szintje, mikor a lélekből jövő művészi ízlést kezdte elnyomni az üzleti érdek, követői támadtak Gyarmathy Zsigánénak. Elsősorban Kónya Gyuláné Magyarvalkón, aki a XX. század húszas éveinek elején visszavezette a kalotaszegi varrottast a maga értékszintjére és ezzel kenyérpótló foglalkozást nyújtott Valkó és a környék asszonyainak, leányainak.

Gyarmathyné követői közé számíthatjuk Kalotaszeg kutatóját, a nemrég elhunyt kiváló tanárt, Vasas Samut, aki annak idején a bánffyhungyadi líceum aligazgatójaként – Vér Istvánnénak, a kézimunkakör vezetőjének segítségével – a diákokat megtanította a hagyományos formákat megőrző varrottások készítésére.

A forrásokhoz kíván visszavezetni az a kezdeményezés is, amely a budapesti Közdok Könyvkiadó áldozatából újra kezünkbe adta Gyarmathy Zsigáné forrásértékű könyvét, reprint kiadásban, tehát betűhíven, 1896-os alakjában.

Gyarmathy Zsigáné 1896-os kötetét Izabella főherceggasszonynak ajánlotta. Ezt a mostani, reprint kiadást a Közdok – Kalotaszegnek, az egész magyar népnek ajánlja. A felébresztett mű pedig minden bizonyon elvégzi a maga jótékony munkáját Kalotaszegen és a nemzet egészében – egy újabb évszázadra.

Beke György

Babamúzeum Keszthelyen

Viselettörténet és népi építészet

A múzeum létrehozására leginkább az ösztökélt minket, hogy a magyar embert becsalogatva megismertessük saját – a világon egyedülállóan szép – népművészetével, míg a külföldi esetekben hiteles tájékoztatást igyekszünk adni arról az országról, ahová érkezett.

Ennek nagy szükségét érezzük, mert a hozzánk érkező nyugati nem arra kíváncsi, hogy mennyire tudjuk utánozni őket, hanem arra, hogy milyen ez az ország és kik lakják. Sajnos nálunk a nótaszótól hangos magyaros éttermek és a nemzeti karakterünket bemutató rendezvények helyett jobbra ír sörözők, steak-hausok, mazzorettek, pop-cornok, bolíviai indián utcazenészek találhatók. Ez olyan stílustalanság és hagyománytiprás, mintha Karthágó falainál Júliának szerenádozó Rómeóba botlanánk, vagy ha a görög tengerparton tiroli jódlisok fogadnának.

Lépten-nyomon idegen nyelvű feliratokba ütközünk. Az óriásplakátoktól, a termékelnevezésektől kezdve a bolti cégérekig idegen szavak garantálják az érthetetlenséget. Szalonképtelenné kezd válni anyanyelvünk.

1999-ben Pünkösöd napján lépett be az első látogató Közép-Európa legnagyobb babamúzeumába.

A kerámia és porcelánfejú, kezű és lábú babákat textiltetek fogják össze. A történelmi Magyarország népviseleteit, iparos és polgároltözeiteit közel félezer baba képviseli. Külön, két vitrinbe került a mintegy 120 figurából álló erdélyi gyűjtemény. A kolozsvári Napsugár nevű gyermeklap segítségével pályázatot hirdettünk. Itt különböző díjazásokkal ösztönözve arra kértük az iskolásokat, illetve szülőket, küldjék el falujuk népviseleteit. Az eredmény a legme-

részebb várakozásainkat is felülmúlta, mert igen értékes anyag érkezett, melyet később néprajzosokból álló zsűri értékelt.

Véleményem szerint ez az utolsó órában történt, mert már ott is letűnően vannak a népi hagyományok. Erdélynek hihetőleg ez volt ilyen értelemben vett utolsó vajúdája. A többi utóállamban is pályázatot hirdettünk. Pozsonyból, Beregszászról és Újvidékről csaknem húsz babaruha érkezett.

Nehezen lehet elmozdulni a gazdagon gyöngyhímzett kalotaszegi babacsodáktól és a hétfalusi csángók ünnepi öltözeteinek színkavalkádjától. A torockói párták mivességükkel, a csiki és a háromszéki, gyergyói, gyimesi, valamint kászoni ruhaköltemények színeivel, formáival, eredeti anyagaikkal ejthetik bámulatba a látogatókat. A hétköznapi viseletek legmegkapóbb együttese a kászonyújfalusi székely család öltözete. Csaknem 150 éves durva len- és kendervászonból készültek az öltözékek. A takarítólányon kicsiny fapapucs van, kezében felmosóvödör. A guzsaly előtt ülő nagymama, a mezőre igyekvő családfő egyszerű, szegényes öltözéke hűen érzékelteti a múlt munkás hétköznapiját.

Újabb meglepetés akkor éri a látogatót, mikor felér a harmadik emeletre és nem az előző két szinten megcsodált babákat, hanem azok házait, templomait és gazdasági épületeit láthatja. A különleges fénytechnikával megvilágított épületegyüttesek a korabeli falvak hangulatát tükrözik. Itt találkozhatunk több mint három tucatnyi festett és faragott székely kapuval, mely a székelyföld lenyűgöző sajátja. Havasi „szálák”, köznemesi kúriák, csiki- és háromszéki fazsindelyes házak, Somogyból csökönyi nádfedeles porta, Nyitráról svábház, fertődvidéki tornácos házak, szél- és vízimalmok, taposókutak 1:25 méretarányú – anyagában és formájában is hű – kicsinyítéssel teszi a látogatókat tér- és időutazóvá.

A kultikus építészet is helyet kapott a kiállításon. Kisebbitett formában is érzékelhetők a szatmári és máramarosi fatornyos templomok és haranglábak térerőlő óriásai. A csíkkozmasi erődtemplom védfalai mögé eltemetett papok sírjait is láthatják, kik fél évezreden keresztül óvták híveiket a betolakodó tatároktól és törököktől.

A gróf Festetics György által szerződtetett trieszti hajóács – Borni Antal – papíron maradt hadihajója most 200 év után – igaz kicsinyítve, életre kelhetett.

Nem hiányzik a gyűjteményből a portyázó törököt jámborító XVI. sz.-i Dunáról lehozott katonai naszád sem. Erdélyben készült el a halászkok által a század elején még használatos bő-dőnhajó. Eredeti módon egy fatörzsből faragta a szentegyházi mester.

A pompásan felújított csaknem 200 éves épületben megláthatjuk nemcsak azt, hogy miben laktak és jártak, hanem azt is, hogy mivel közlekedtek őseink a Balatonon.

Török Tibor

Szent Száva ünnepe Újszentivánon

Szent Száva, a görögkeleti vallás szentje (eredetileg Rasztko) Nemanjics király öccse volt. A Száva nevet kolostorba vonulásakor vette fel. Bátyjával együtt az első szerb írók közé tartozott. Apjával közösen alapította Atosz hegyén a hilendári kolostort. Halála után szentté avatták. Nevéhez fűződik a független szerb egyház alapítása, melynek ő volt az első érseke (1219–1233). Nyolc püspökséget és sok szerb iskolát alapított. Jelenleg is a *szerb iskolák védőszentjeként tisztelik* és minden évben január 27-én ünneplik.

Két kiemelkedő esemény is lezajlott ez év január 27-én Újszentivánon, valamint Budapesten.

Az a megtiszteltetés ért, hogy engem kértek fel az Újszentiváni Szerb Ortodox Egyház Plébániáján rendezett szerb helytörténeti-néprajzi kiállítás megnyitására. A kiállított igen értékes – esetenként száz évnél is régebbi – néprajzi anyagokban tükröződött a község szerb lakosságának hagyománytisztelete, az elődök munkájának megbecsülése és a szerb ifjúságnak felmutatott példája. (A helyi szerbek szellemi néprajzának feldolgozása is elkészült, ez a készülő Szentiván-monográfiában lát majd napvilágot.)

A kiállítás megnyitása előtt a szerbek a görögkeleti templomban ünnepi misén vettek részt, amelyen a kis népcsoport apraja-nagyja megjelent, akárcsak a kiállítás megnyitásán. A néprajzi gyűjtemény megálmodója, értelmi szerzője, *Veszelinov Dánielné* nyugdíjas pedagógus időt, fáradságot nem kímélve dolgozott és dolgozik azért, hogy az itt diaszpórában élő szerbek ápolják, fejlesszék anyanyelvüket, kultúrájukat, színes tradíciójukat. A tanárnő több évtizedes odaadó munkája elismeréseként Budapesten vehette át a Szent Száva díjkiosztó ünnepségen az Országos Szerb Kisebbségi Önkormányzattól az emléklapot és plakettet a kitartó, sok évtizede végzett munkájáért, a szerb nyelv eredményes oktatásában, kultúrája megőrzésében és ápolásában kifejtett erőfeszítéséért. További sikereket kívánunk neki és a falu szerbségének.

Vecsernyés János

Hírek a Felvidékről

2000. október 4-én – öt esztendő alatt felépült – római katolikus templomot szentelt Euard Kojnok rozsnyói püspök a medvesalji **Tajtín**. Az alapítványi, községi, de javarészt önerőből, s a gyülekezet támogatásából s kezemunkájából fölépült templom harangját Magyarországon öntötték. A határtól pár száz méterre álló templom méltán lett a vidék ékessége s erősíti az itt élőket helytállásban, hitben, magyarságban.

Pohóczy Béla református tiszteletes úr **1848-as zászlót** talált a serki paplakban, amikor 1998-ban odaköltözött. A helybeli asszonyokkal, gyülekezeti tagokkal restauráltatta a gyönyörű, több mint másfél méteres zászlót, a három piros-fehér-zöld, s a három vörös szalagot, valamint a zászló tartozékait. Ezüst és arany rojtok tarkítják a szalagokat, a trikolór szalagon *Isten áld meg a magyart, jókedvvel, bőséggel* felirat díszeleg, arany betűkkel. A három vörös szalagon *Szabadság, testvériség, egyenlőség* arannyal hímzett szavak olvashatók. A zászló közepén, pirossal varrva **1848**. A zászlót hosszában ezüst csipkerajt szegélyezi. Dokumentumok igazolják, hogy több negyvennyolcas honvéd is részt vett a szabadságharcban a Rima menti faluból. Sírjaikat keresték, de sajnos nem találták.

A rimaszombati 4. sz. Hatvani István Cserkészcsapat három tagja 2000. augusztus 20-án a templomkertben, Árpád-sávós zászlóval, díszőrséget állt. Balról jobbra: Vörös Ádám kiscserkész, Varga Gábor őrsvezető, Vörös Előd őrsvezető. Az emlékoszlop készítője Nagyferencz Katalin tanárnő, szobrász. Az oszlop felirata: 1848 – Gömör megye 150: Hős honvédeknek emlékére – 1999. A hátoldalán a Kossuth-címer, s alatta rovásírással: *A haza mindenekelőtt.*

Vörös Attila

A magyarság önzetlen szolgálója volt

Tatár József emlékezete

A Kárpát-medencében nemcsak napjainkban, hanem immár nyolc évtizede, a jelenlegi határainktól kívülre rekesztett magyar nemzeti közösségeknek – különösen a szórványban élőknek – egyik legnagyobb gondja az anyanyelven való művelődés, a könyvek és a sajtó hiánya. Ezeket a bajokat igyekezett segíteni – s így tesz jelenleg is – több mint egy évtizede a Magyar Műveltség Szolgálat, amelyet néhány hónapja pótolhatatlan veszteség ért. Életének 81. évében, 2000. június 9-én, Budapesten hunyt el az országhatárokat átívelő szervezet alapítója, Tatár József gyógyszerész-vegyészmérnök. Földi maradványait a budapesti Nagy Ignác utcai unitárius templomban történt búcsúztatás után Zemplénben helyezték örök nyugalomra, a szülőfalujában, Erdőbényén, ahol 1919. október 19-én látta meg a napvilágot.

Életében, Tatár József mindig büszkén vallotta, hogy a Magyar Műveltség Szolgálat ügyvezető „szolgáló”-ja. A szokatlan titulussal kapcsolatban elmondta, hogy szervezetüknek nem munkatársai vannak, hanem „szolgálói” a szónak abban az értelmében, amely embertársaink cselekedetekkel való segítését, szolgálatát jelenti. Ehhez kapcsolódott jelmondatuk, amelyet az erdélyi, kolozsvári születésű, klasszikus magyar írótól, Szabó Dezsőtől (1879–1945) kölcsönöztek: *„Mindен magyar felelős minden magyarért!”* Ez utóbbi gondolat különösen a határon túlra szakított magyarokkal kapcsolatban fontos, hiszen köztudott, hogy a nemzet több mint

egyharmada az anyaország határain kívül él. Helyzetüket súlyosbítja, hogy közülük sok százezren szórványban laknak, kitéve a beolvadás, a többségi államhatalom által is sokféle esz-közzel ösztönzött asszimiláció veszélyének.

A Magyar Műveltség Szolgálat megalakulása az 1980-as évek legvégére nyúlik vissza. Tatár József egyik szomszédjának a vendége volt dr. Kovács Elemér kárpátaljai orvos. Összebarátkoztak, és a vendég arról szólt, hogy „Kárpátalja magyar betűre íves.” Meghívta Tatár Józsefet Nagyszőlősrre, aki ott döbbsent rá, hogy ottani nemzetrésznünk milyen erősen megtartotta magyarságtudatát. Hazaérkezve könyvgyűjtést indított, újságokban, a rádióban hirdette meg az akciót. Hamarosan több mint tízezer kötettel átgördült az első teherautó a hajdani Ugocsa vármegye székhelyére, Nagyszőlősrre, és vitte a könyveket a Tisza völgyébe, Técsőre, Akna-szlatinára, de a Latorca parti városba, Munkácsra is.

A misszió hamarosan szervezeti formát öltött, 1990 május végén Tatár József kezdeményezésére megalakult a Magyar Műveltség Szolgálat. A következő évben már közel hetvenezer kötet gyűlt össze magánszemélyektől. Diákok tucatjai keresték fel a szolgálatot, háztársakokban hozták a könyveket. Az adományok megfelelő kezekbe juttatása és célszerű felhasználása érdekében megkezdtek a Magyar Műveltség Szolgálat helyi csoportjainak szervezését, először Erdélyben. Az első Aradon, a másodikat a Brassó melletti Hétfaluban élő csángók alapították. A felvidéki Révkomáromban egy pedagógus, Ungváron pedig egy orvosi szakkönyvtárat alapoztak meg. Több helyre nemcsak könyveket, hanem polcokat, olvasóasztalokat és katalógusszekrényeket is kellett vinniük.

Egyre tágitották működési körüket, hamarosan már harmincnál több csoportjuk működött a Kárpát-medencében, Erdélytől az Órvidékig (Burgenland), Kárpátaljától a Délvidékig, amelyek között az összekötő szerepet töltik be. A könyvek után a legelső parabolaantennát az erdélyi Görgényüvegcsürbe, a Görgényi-havasok lábánál fekvő magyar faluba vitték, ahol szórványban élnek nemzetársaink. Később még tizenöt településre, többek között Dicsőszentmártonba, Felsőbányára, Dévára, Vajdahunyadra, Csernakeresztúrba. Jutott a történeti Magyarország legjelentősebb bányavidékére, Resicabányára és Lupényba is, a Zsil folyó völgyébe, ahol még ma is élnek magyarok. Az utóbbi városból tíz általános iskolás gyereket a szolgálat szervezésében, Pakson láttak vendégül családok. Több erdélyi helyi csoportjuknak vittek számítógépeket, miután az ottani fiatalok elvégezték a kezelői tanfolyamot. Hasonló módon lett számítógépe a Kijevben élő magyaroknak. A bukaresti Ady Endre Liceumba parabolaantennát, videomagnót juttattak el, hogy rögzíteni tudják a Duna Televízió adásait, amelyeket az oktatásban felhasználhatnak.

Főként önzetlenségből, adományokból előteremtve, alig több mint egy évtized alatt a Magyar Műveltség Szolgálat – annak egyik „motorja”, Tatár József fáradhatatlan munkájával – összesen mintegy tizenöt millió forint értékű könyvet, számos színes televíziót, videomagnót, másológépet, faxkészüléket – sőt esetenként gyógyszert, ruhaneműt és élelmiszert is – juttatott el a határainkon kívül élő testvéreinknek. Mindezt úgy, hogy az 1990-es évek közepén a szolgálat egy fillér támogatást sem kapott az állami költségvetésből. Pedig a legolcsóbb megoldással működtek, egyetlen fizetett alkalmazottat sem tartottak, sőt irodájuk sem volt. Tatár József tulajdonképpen a saját lakásából, illetve legfőbb segítőtársra, Szalontainé Kisgyörgy Zsuzsa otthonából irányították a szolgálatot. Évente egyszer közgyűlést tartanak, ahol néhány óra alatt megelevenedik a Kárpát-medencében élő szórványmagyarság minden gondja-baja, s persze sikere is.

A néhai ügyvezető „szolgáló”, Tatár József talán arra volt a legbüszkébb, hogy legtöbb határainkon kívül működő csoportjuk a szűkebb közösség kovászává vált, és sok helyütt újraindították a művelődési életet, szellemi vetélkedőket, népfőiskolát, hagyományörző együtteseket, kórusokat szerveztek. Egyszóval újjáélesztették a magyarságtudatot. Létrehozták a Magyar Műveltség Szolgálat Alapítványt, hogy önálló jogi személyként segítse elő az anyagi alapok megteremtését. Folytonosan arra biztatják helyi csoportjaikat, hogy merjenek és akarjanak vállalkozni. A szervezet mindig távol tartotta magától a napi politikát, de alapeszmeként vallja: Magyarországon ma is egyfajta hivatást jelent a határon túli magyarsággal való törődés.

Tatár József Tokaj-hegyaljai református családból származott, ősei négy évszázadon át Sárospatakon éltek, onnan rajzoltak ki a vidékre. Indíttatásáról néhány éve így vallott e sorok

írójának: „A szülői házban azt tanultam: egy embernek nem szabad anélkül leélnie az életét, hogy abból nem adott át világosságot, vagyis tudást másoknak. Ma is példaképem apai nagyanyám, *Szilágyi Berta*, aki bizonyíthatóan *Mátyás király* (1458–1490) édesanyjának, *Szilágyi Erzsébetnek* az ágából származott. A szobája falán – XIX–XX. századfordulós reprodukciós felvételeken – ereklyeként őrizte *Zrínyi Miklós*, a hadvezér, *II. Rákóczi Ferenc* fejedelem és *Kossuth Lajos* arcképét. Tőle kaptam azt az életre szóló indítást, hogy a magyarságot, nemzetemet mindig szolgálnom kell.”

Botlik József

Nyíri Antal halálára

A magyar nyelvtudomány egyik nagy öregje, dr. Nyíri Antal a nyelvtudomány doktora, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének nyugalmazott egyetemi tanára, Szegeden, 2000. december 13-án, életének 94. évében elhunyt.

Nyíri Antal 1907. március 9-én született Szentesen, iparos családban. Édesapja kovácsmester volt, akit korán elveszített. Édesanyja másodsorú is férjhez ment, ezért nagyszülei nevelték. Középiskolai tanulmányait szülővárosában a Horváth Mihály Gimnáziumban folytatta. Az osztály érettségi tablója ma is látható az iskola folyosóján. Egy, a kilencven éves születésnapja alkalmából adott interjúban említi, hogy egy óráról, mert figyelmetlen volt, a matematika tanár kikergette, ekkor egy hétig nem ment iskolába, inas akart lenni. Végül hitoktatója, a „Kétszerpap” – nemcsak hivatása volt pap, hanem a neve is – hívta vissza a gimnáziumba. Később ennek a papnak a fia, aki osztálytársa volt, bízta, hogy pályázza meg a müncheni ösztöndíjat.

A középiskola elvégzése után a Szegedi Egyetem magyar–német szakára jelentkezett. Ebben az időben két neves nyelvtudós oktatót az egyetemen: Horger Antal és Mészöly Gedeon. Az utóbbi személyiségének hatására már közvetlen az egyetemre kerülése után hivatásul választotta a nyelvészi pályát. Ekkor kezdett kialakulni a Mészöly nevével fémjelzett szegedi nyelvészeti iskola, amely az 1950-es években teljesedett ki, és méltó párja lett a pesti Bárczy-iskolának.

Már első tudományos dolgozatában fellelhető a szentesi indíttatás, amit sohasem tagadt meg, amelyben a gyermekkori, a kovácsműhelyben szerzett emlékeire támaszkodva a *szennyes* szavunkat a szenes szóval közös töről eredezteti. A szülővárosnak adott szép ajándék *A kihalt szentesi víziélet néprajzi és néprajzi maradványai* 1948-ban megjelent monográfiája, amelyben az 1880-as évek elejéig visszanyúlva mutatja be Szentesnek a kubikosság mellett a másik jellegzetes társadalmi rétegét. Tanulmányában nagyanyjának, Nyíri Istvánnénak és három öreg szentesi halásznak – Rác Imre, Komendát Bálint és Várad Imre – állít emléket. Említi két munkája mellett még több dolgozatában foglalkozik Szentesrel, amelyeket nemcsak a tudós szakmai érdeklődése, hanem a szülőföld szeretete, a város lakói iránti tisztelet is motivál. Ezt ismerte el a szülőváros, amikor 1997-ben Szentes díszpolgára címmel tüntette ki.

Ösztöndíjasként egy évet Münchenben, egy évet pedig Bécsben, a Collegium Hungaricum-ban tölt el. Valószínűleg ez ad indíttatást, hogy munkásságában jelentős teret kap a Münchener Kódex (a *Münchener Kódex szövegkritikai kiadása*, majd a kódexnek a magyar–latin szótára). 1933-ban írta meg *A Winkler Kódex hangtana és szótana* című bölcsészdoktori értekezését.

Hazatérte után Gombocz Zoltán mellett gyakornok. Mivel a gyakornoksága nem adott anyagi biztonságot, megpályázza a Csurgói Gimnázium által meghirdetett tanári állást. A Somogyban töltött időszakban gyűjtötte és állította össze *A zseicségi Szenna és vidéke magyar nyelvjárása* című művét.

Amikor az egyetem az 1940-es évek elején visszakerült Kolozsvárra, Mészöly Gedeon meghívta gyakorlóiskolai tanárnak. A háború után Szegeden a Gyakorló Általános Iskola nyolcadik osztályában engem is tanított. Személyiségét jól jellemzi, hogy az akkor viszonylag még fiatal tanárt – negyvenegy éves – a diákok Nyíri Tata megtisztelő névvel emlegetik.

Még ebben a tanévben a Szegedi Tanárképző Főiskola oktatója lett. 1952-ben került a Szegedi Tudományegyetemre, ahol hamarosan egyetemi tanárrá, majd 1955-ben tanszékvezetővé és az egyetem dékánjává nevezik ki, a tanszékvezetői megbízást nyugdíjazásáig, 1977-ig látta el.

A Hazafias Népfront keretében az 1960-as években meginduló honismereti mozgalom Csongrád megyei megszervezésében jelentős szerepe volt. Vállalta a megalakuló Csongrád Megyei Honismereti Bizottság elnöki tisztségét, ebből következett, hogy jó kapcsolat alakult ki a tudományos műhelyek és a honismerettel foglalkozó önkéntes gyűjtők, nem hivatásos kutatók között.

Nyíri Antal sokoldalú tudós, pedagógus volt. Munkásságában jelentős helyet foglalt el a nyelvjáráskutatás – ízesen használta beszédében a szülőföld, Szentes népnyelvére jellemző, a nyelvészetben *ë*-vel jelölt zárt *e* hangot, a nyelvelmékek vizsgálata, a szófejtések, a nyelvművelés és a tudománytörténelem. Elsősorban azonban nyelvtörténészként vált ismertté.

Szegeden, a református temetőben 2000. december 21-én délután kísérték utolsó útjára a család mellett szépszámmal tanítványai, volt munkatársai és tisztelői.

Bogdán Lajos

Dr. Foghtüy Krisztina (szerk.):

Szemelvények az amerikai múzeumpedagógia szakirodalmából

A szerkesztő Dr. Foghtüy Krisztina tanszékvezető egyetemi docens, az ELTE Múzeumpedagógiai Szakának vezetője, számos külföldi és magyar nyelvű publikáció szerzője.

A kötet az amerikai múzeumpedagógia történetét, elméletét és módszertanát mutatja be, mintegy száz év tükrében.

A hazai olvasó bepillantást nyerhet az amerikai művészeti múzeumok tevékenységébe, a tanári programok, tervek megismerésébe és fejlesztésébe.

Valamennyi témaegységhez ajánlott bibliográfia kapcsolódik.

A könyv azért jelentős, mert e tanévtől kezdődően miniszteri rendelet alapján, az ELTE-n szakirányú továbbképzés indult el.

Ajánljuk a könyvet:

a felsőoktatásban részt vevő szakirányú hallgatóknak, pedagógusoknak, egyetemi oktatóknak, minden múzeumi szakembernek, valamint a téma iránt érdeklődőknek is.

A kötet megvásárolható a B+V Kiadóban, a Lira és Lant Könyvesboltjaiban, valamint a:

Kis Magiszter Könyvesboltban

(1053 Budapest, Magyar u. 40. Tel.: 327-7796, fax: 327-7797)

„A Tiszavölgy: fajtánk bölcsője”
(Széchenyi István)

EZER ÉV A TISZA MENTÉN

Vetélkedő hazai és határainkon túli általános és középiskolások részére

Az országos millenniumi ünneppsorozathoz kapcsolódóan a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága kiemelt jelentőségű kiállítással készült a magyar államiság ezeréves jubileumára. A Szolnoki Galéria épületében megrendezett tárlat a Tisza környezet- és társadalomformáló erejét állítja a középpontba, azt érzékelteti, hogy az Alföld meghatározó folyója milyen hatással volt a környezetre, az élővilágra, a közös élettér miként alakította az itt élő magyarság történelmét. A kiállítás vezérlő elve az alföldi táj alakulásának, valamint ezzel párhuzamosan az ott élő emberek életmódjának és sokszínű kultúrájának mozaikszerű megjelenítése. A kiállítás **2001. augusztus 20-ig látható**.

A Magyar Kultúra Napján a Damjanich János Múzeum és a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Honismereti Egyesület a kiállításhoz kapcsolódóan múzeumi vetélkedőt hirdetett **hazai és határainkon túli általános és középiskolások részére** *Ezer év a Tisza mentén* címmel. A vetélkedő célja, hogy a fiatalok megismerkedjenek a Tisza-völgy múltjával, hagyományával, értékeivel, az iskolai tananyagot segítve mélyrehatóbban foglalkozzanak szűkebb hazájuk helytörténetével. **A vetélkedőre való jelentkezést a kiállítás időtartama alatt fogadjuk el.**

A versenyt két korosztály számára hirdetjük meg: általános iskolások (9–14 éves korosztály), és középiskolások (14–18 éves korosztály). Egyéni és csoportos (5 fős) nevezést egyaránt elfogadunk.

A múzeumi vetélkedő két részből áll:

1. Feladatlap, amely a Tiszára és a Tisza mentén élőkre vonatkozó régészeti, történelmi, néprajzi, képzőművészeti, természettudományi és irodalomtörténelmi kérdéseket tartalmaz. A feladatlap és a nevezési lap letölthető az Internetről ([http://www.damjanich.hu](#)), valamint hozzáférhető a Szolnoki Galériában. A feladatok megoldásában segítséget ad a kiállítás és a hozzákapcsolódó tanulmánykötet is. A kiadvány megvásárolható a helyszínen, a Damjanich János Múzeumban, valamint megrendelhető a múzeumi honlapról, vagy bármely nagyobb könyvtárban hozzáférhető.

2. A Tisza és az ember. Képeslap- vagy plakátterv. Szabadon választott technika alkalmazható, méretek a képeslapnál 13x18 cm, plakátnál 50x70 cm.

A játék nevezési feltételei: Az egyéni versenyzők választhatnak a két feladat közül, külön-külön is benevezhetnek. A csoportok csak mind a két feladat teljesítésével vehetnek részt a múzeumi vetélkedőn.

A beküldött alkotásokból az Európai Örökség Napok – Nyitott Kapuk program keretében időszaki kiállítást rendezünk a Damjanich János Múzeumban, amely megtekinthető 2001. augusztus végétől 2001. szeptember 30-ig.

Eredményhirdetés: *Európai Örökség Napok, 2001. szeptember 29.*

Az első három helyezettet levélben értesítjük, mind a két korcsoportban külön értékelünk, az eredményeket a múzeum honlapján keresztül tesszük közzé.

A feladatlapot és a rajzokat postán vagy személyesen kérjük eljuttatni a következő címre: Damjanich János Múzeum, 5000 Szolnok, Kossuth tér 4.

A borítékra írják rá: **„Múzeumi vetélkedő”**

A vetélkedőről információ kérhető a Szolnoki Galériában (Szolnok, Templom u. 2. Tel.: 56/378-023) és hétköznap a Damjanich János Múzeumban Pató Máriaánál (Szolnok, Kossuth tér 4. Tel.: 56/421-602; E-mail: pamarcsi@djm.hu).

KÖNYVESPOLC

SZABÓ LAJOS:

Utolsó szalmaszál

A Szerző önéletrajza számomra több szempontból is érdekes, hiszen ehhez az életúthoz magam is több ponton kapcsolódom. 1938-ban ismerem meg, amikor az Országos Református Szeretetszövetséghez – az egyház legnagyobb jótékonyági intézményéhez – került, ahol édesapámmal dolgozott együtt, akiről könyvében így emlékezik: „Az iroda főnöke nélkülözhetetlen, fáradhatatlan tagja volt a »főjegyző úr«, Balassa József. Hangyánál hangyább szorgalmú ember, aki látástól vakulásig intézte a nagy hivatal ügyvezetését és a pénztárosi teendőket. Kitérném, hogy a Szövetség anyagi ügyeit ez a kipróbált férfi...” A Sárospataki Református Kollégium tizenkét évét át nevelte, az a város és közösség, melynek magam is cselekvő lakosa lehettem hat esztendőig és 8-10 könyvem itt született meg. Hát még a Bodrogköz, ahol az 1930-as években járta a tanácsokat, a kis községekben erősítette a református hitet, vitázott a szektákkal és már rengeteg naprajzi adatot jegyzett fel. Emlégeti Janka Károly református püspökkel, aki nagyapámmal, az ugyancsak református pap Szabó Józseffel 1920 után igyekezett az ország talpra állításába országgyűlési képviselőként bekapcsolódni. Innen az útja, mint szociális tanácsadó, Hajdú-Bihar megyébe vezetett. Ott ismerem meg szülőfalumban, Bárádon, Futó Rózsiát, hűséges feleségét, aki nekem gyermekkori játszótársam volt. Mikor pedig érdeklődése a néprajz felé fordult, az én karcasai mondagyűjtésemet követve, megalkotta a nagyszerű taktaszadai mondatkötetét, amit a Magyar Tudományos Akadémia Kiadója jelentett meg. Kapcsolatunk csaknem 60 éven át töretlen volt és a szakmai közelség azt még csak jobban erősítette. 1982-ben, amikor az Európa Könyvkiadó/Helikon Kiadó megjelentette 100 szépirodalmi szemelvényét a XVII. század protestáns prédikációiból: *Monda nekik egy példázatot* címmel, ezzel a dedikációval nyújtotta át nekem: Balassa Ivánnak, a tudósnak és a barátoknak nagyrabecsült tisztelettel Szabó Lajos. Azt hiszem, hogy ennyi elegendő annak bemutatására, hogy Szabó Lajos milyen közel állt egy életen át hozzám.

Meg kell magyaráznom a könyv címét: *Utolsó szalmaszál*. Nadányi Zoltán (1892–1955) bihari költőtől vette, aki ezeket a sorokat írta a bécsi magyar testőr Bessenyei Györgyről (1747–1811), amikor a fővárosból végképpen kiköpve birtokára Pusztakovácsiba (ma Bakonszeg része) vonult vissza és számára csak az írás maradt meg és vált bihari remetévé, akárcsak Szabó Lajos Taktaszadán. Ő is úgy tett, akárcsak Bessenyei: „...aztán a toll után kapott: utolsó szalmaszál után...” (*Nadányi Zoltán: A testőr*)

Szabó Lajos önéletrajzán végig vonul előttünk a XX. század magyar története, úgy ahogy az egy-egy faluban, városban megvalósult. Ezt teszi a könyvet igazi helytörténeté. Losoncon született 1908-ban, melynek lakossága abban az időben csaknem 90 %-ban magyar. A legnagyobb katolikus egyház mellett (7260), a reformátusság ennek csak 10 %-át tette ki, melynek a zsidó hitközség is csaknem háromszorosa. A ragályi (Gömör m.) származású édesapja csendőrként szolgált Losoncon, de a világháború kitörésekor leszerelt és hazament falujába, ahol kereskedést nyitott. A gyermekek pedig a helyi elemi iskolába jártak. A kitört háborút a legények lelkesedéssel fogadták és utca hosszát dalolták: „Megjött a levél fekete pecséttel; / Megjött a muszka százezer emberrel...”, de a fekete pecsét levelek csakhamar a halálhíreket hozták és egyre nagyobb lett a nélkülözés, majd az országnak ez a része elveszett.

1918. szeptember 1-jén kezdte meg sárospataki tanulmányait, ahol István bátyja fia, Zoltán fogadta, aki akkor már a hetedik gimnáziumba járt. Szabó Zoltán és Újszászy Kálmán később a legtöbbet tette a Sárospataki Kollégium megújításáért. Lassan megismerkedett az iskolával, a várossal. A tudós tanárok nagy hatással voltak rá, a Nagykönyvtár pedig lehetőséget nyújtott arra, hogy tudását kielégítse. A Kollégium belső életének olyan leírását kapjuk tőle, melyre a tanítványok közül csak kevesen voltak képesek. Novák Sándort még magam is jól ismertem, híres embere volt Patak-nak, hiszen a „Nagymajtényi síkon letörött a zászló...” utánérzett kuruckesergőnek nemcsak a szövegét írta, de a zenéjét is szerezte. Az énektanár H. Bathó János sok diáknóta szerzője, akit a második világháború szele Munkácsra sodort. 1958-ban mentem Patak fűtőcáján és csaknem egy óráig szólt a református toronyban a harang. Meg is kérdeztem: „Kinek harangoznak? Bathó Jánosnak – volt a válasz – azért ilyen sokáig, hogy elhalatlason Munkácsra!”

Most időben és térben is ugorjunk egy nagyot és Szabó Lajost Kassán találjuk református lelkész-ként (1942–1945), ahol nemcsak a református lelkeket gondozta, hanem az átszállított sebesült katonáknak is vigaszt nyújtott munkatársával együtt. Messziről is sokan felkeresték, többek között Karácsony Sándor a jeles filozófus-pedagógus, aki Kondor Imrét kedves tanítványát, a kassai könyvtár igazgatóját, többször is meglátogatta, akivel Szabó Lajos baráti kapcsolatot tartott fenn. Amikor Kassán megszervezték az első gettót Magyarországon, s sokat tett Pfeiffer Miklós nagyprepostal együtt a kegyetlenkedések csökkentése érdekében. Közben arra is maradt ideje, hogy befejezze a *Kassai Kálvinista Krónika* című munkáját, melyben az eklézsia történetét foglalta össze. 1945. január 18-án Kassa elment, a szlovákok az utcátláblakat ki-

cserélték, az orosz katonák éppen úgy fosztogattak, erőszakoskodtak, mint máshol. Rövidesen megindult az *anyások* vagyis a magyar állampolgárok kiűzése, akik korábban az anyaországból telepedtek vissza. A kitoloncolás nagyon kegyetlen volt, s többnyire azok végezték, akik nemrégiben még a németek szekerét tolták. „Április 16-án (1945 B. I.) utasították ki Kassáról az utolsó magyar anyás csoportot. Ez alkalommal összeszedték még a kórházakból is a súlyos betegeket, az operáció előtt állókat is, köztük olyan magyar nőt is, akin már a szülési fájdalmak mutatkoztak.”

Feleségével hol szekéren, de inkább gyalog, kis kézicsomaggal tették meg az utat Sárospatakig, ahol Zoltán bátyja házába kopogtattak be, de őt nem találták, mert a sátoraljúj helyi híres börtönben raboskodott. Elhelyezkedése lassan ment és megjárta többek között a Pataktól nyolc kilométerre lévő Vajdácskát is, ahol Jánosi Ferenc volt a pap, de mint táborigazgató, frontszolgálat után fogságba esett, ott került kapcsolatba Nagy Imrével, a későbbi miniszterelnökkel. János először Patakon elvégezte a teológiát, majd Debrecenben magyar–latin szakon tanári oklevelet is szerzett és az előbbi szakon évfolyamtársamként jó barátságot kötöttünk, annál is inkább, mert a Kollégiumban szomszédos szobában laktunk és kora hajnalban mindketten a folyosón tanultunk. Őt helyettesítette, míg haza nem tért, de akkor Szabó Lajosnak újra parókia után kellett néznie.

1945 júniusában Taktaszadára, Szerencstől kilenc kilométerre fekvő kis községbe került és itt szolgálta hitét és egyházát egy fél évszázadon keresztül. Már az első évben megírta *A 230 éves taktaszadai egyház története* című könyvecskáját. „A könyv buzdításul készült: »Ha őseid annyit tudtak tenni eklézsiájukért, kövesd te is nyomdokaikat!«. Szadán átélte a magyar faluk és, az egyházakat ért minden sérelmet, sőt az egyházi hierarchiában bekövetkezett, az új irányzattal történő azonosulás menetét is erős kritikával írja le.

Az első nehézséget 1948-ban az iskolák államosítása jelentette, melybe a szadai református elemi is beleesett. Külön „gondot” okozott, hogy a paplak és az iskola együttes WC-jét is államosították. Az ügyben Szabó Lajos fellebbezett és az ügy a köztársasági elnökig, Tildy Zoltánig eljutott, sőt az ügyben maga a vallás- és közoktatásügyi miniszter intézkedett és ezt Péter János püspök így közölte: „...a miniszter, Ortutay, nem államosítja a taktaszadai lelkész WC-jét, de írást nem ad róla, mert nem akar neveltségessé válni.” Szabó Lajos mindjárt meg is írta *Veszélyben a WC* című kisregényét, melynek kéziratát a XX. század kiemelkedő református püspöke, Ravasz László is mosolygva olvasott el.

1951-ben teherautók hoztak kitelepitetteket Pestről, akiket nem volt szabad sem kulákoknál, sem papoknál elhelyezni, de a szükség ezt a rendelkezést megbontotta. Sorra bemutatja a családokat és beilleszkedésüket a falu életébe. Szuhay Balázs, a jeles színész ifjúkora is Taktaszadához fűződött kitelepitett családjával együtt.

Nagyon érdekes az a naponkénti felsorolás, melyben az 1956. évi szabadságharc eseményeit kommentálja, melyben számára különösen öröndetes, hogy november 1-jén: „A rádióba beolvasták, hogy a Magyar Református Egyház vezetését ismét Ravasz László püspök vette át.” De már december 15-én ezt jegyzi fel: „Statárium, halálos elszántság, gyűlölet”. Majd jött a kollektivizálás és egyre nehezebb lett a lelkészek helyzete a Taktaközben. Az egyházmegye életében Szabó Lajos egyre inkább szélre szorult és akkor, ahogy ön-életrajzi írásában is megfogalmazza: „Kinyílt a folklór szép kapuja”.

Már életének bodrogközi szakaszában is sok mindent feljegyzett és amerre megfordult ismereteit csak gyarapította, de igazában néprajzkutatóvá Taktaszadán vált. Ez nemcsak számára, hanem a néprajznak is fontos volt, mert erről a területről alig tudtunk korábban valamit, most azonban nemcsak ő, hanem felesége Futó Rózsa is szorgalmas gyűjtőnek bizonyult. Mindkettőjük teljességre törekvő bibliográfiája mutatja, hogy a nekik adott *talentummal* jól sáfárkodtak. Rendszeres kapcsolatot tartott a néprajz képviselőivel, különösen Demőtör Teklával, akinek köszönhető, hogy a taktaszadai mondák kötete napvilágot látott. Ott láthatunk és hallgathatunk a néprajzi konferenciákon, többek között felszólalt 1989-ben a Magyar Néprajzi Társaság alapításának 100 éves évfordulóján rendezett európai ünnepségen.

Sárospatak és Kassa volt igazi hazája és még megélte, hogy Patakon az újrainduló Református Teológián, mint professzor adhatta elő az egyháztörténetet és munkásságát széles körben megbecsülték. Ez a könyve is nagy nyeresége többféle tudományának, melyért köszönetet kell mondani a kötet gondozójának Kováts Dánielnek, továbbá fiának Szabó Mátéknak, aki sokat tesz édesapja emlékének megőrzéséért. Szinte teljes körű a felelős kiadó: Várszegi Asztrik pannonhalmi főapát és Fehér József, a Kazinczy Társaság elnöke. Sokat tett a kötet kiadásáért Kiss Endre József és Barna Gábor, aki az értő szép utószót írta.

Balassa Iván

Pest megye a millennium évében

A millennium évében a Pest megyei TIT Teleki László Iseretterjesztő Egyesületének Választmányának kiadásában, az Egyesület tagjainak önzetlen munkájával és a Magyar Millennium Kormánybiztosának Hivatala támogatásával figyelemreméltó kötet jelent meg. Az Egyesület olyan kiadványt kívánt ebből a jeles alkalomból létrehozni, amely lexikális adatokkal mérli fel az ország közepső harmadában található Pest megyét, bemutatva annak természeti adottságait, történelmét, irodalmi és kulturális életét.

A kötet előszavát dr. Vigh Károly történész írta, Pest megye rövid bemutatására pedig dr. Szabó Imre, a kötet szerkesztője vállalkozott. Ebből a fejezetből ismerhetjük meg a megye természetrajzi

adottságait, természetvédelmi értékeit, történelmi múltjának jelentős eseményeit és településszerkezetét. A megye művészeti értékeiről, műemlékeiről és jeles személyiségeiről, valamint a megye múzeumairól dr. Losonci Miklós készített összefoglalót.

A könyv túlnyomó részét az új, regionális területbeosztású *kistérségek településeinek* ismertetése tölti ki: Pest megyének 14 kistérségben 184 települését mutatja be. A helységek rövid történelmi ismertetetői dr. Szabó Attila, az irodalmi értékek felsorolása dr. Gulyás Sándor, a művészeti emlékeket, műemlékeket felsoroló rész dr. Losonci Miklós munkája. A települések természeti értékeinek számbavétele során kitűnik a gazdag növény- és állatvilág, mely *Surányi Dezső*nek, a téma kiváló ismerőjének köszönhető.

A kötet végén a millenniumi pillanatkép kiegészítéseként a *Mellékletben* felsorolták Pest Megye Közgyűlésének vezetőit és tagjait, bemutatták a TIT Teleki László Ismeretterjesztő Egyesületet, annak legfontosabb adatait és személyiségeit, felsorolták a Pest megyei múzeumokat és gyűjteményeket, végül feljegyezték a megye településeinek azokat a napjait, amelyeken a helység képviselői a Magyar Köztársaság Kormányára által adományozott *millenniumi emléktáblákat* átvették, a Pest megyei *millenniumi ünnepségekről*, az átadásra került *alkotásokról*, a kiadott *könyvekről*, *emléklapokról* közölnek nagy valószínűséggel korántsem teljes listákat.

A német és angol nyelvű rezümék után színes lapokon gyönyörködhetünk a megye 27 városának régi-új címerében, a hátsó borítón pedig Pest megye térképét böngészheti az olvasó. A kötetet *Biliari József* a Pest megyei múzeumok nyugalmazott igazgatója, tiszteletbeli TIT tag és *Vighi Károly* lektorálta.

A könyv legnagyobb érdeme a dokumentálás szándéka arról, milyen volt Pest megye a millennium évében. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a könyv elkészítését a szerzők, szerkesztők díjtalanul, egy civil szervezet gesztusaként végezték, akik valamennyien Pest megyében dolgoznak, s közülük többen szülőföldjüknek is vallják azt. (Budapest, 200 oldal)

Halminé dr. Bartó Anna

A kerek világ

Magyar utazók a nagyvilágban

Négy olyan könyv került a kezembe a közel-múltban, amit a világ különböző tájaira vetődött magyarok írtak, s ott szerzett élményeikről, gondolataikról számolnak be. Térben és időben egyaránt távoli eseményekről van szó ezekben a könyvekben, de közös bennük, hogy valamennyi írója magyar szemmel, magyar érdeklődéssel, magyar szívvel és lélekkel járta világot. Egy pillanatra sem feledkezett meg hosszabb rövidebb időre elhagyott hazájáról, s azt kereste a *kerek világ* vala-

melyik szögletében, hogy hazatérve milyen – főként szellemi – javakkal gyarapíthatja a mindörökké magáénak vallott hont.

Hogy valami rendet tartsunk, időrendben fogom számba venni ezeket a mindnyájunk számára fontos – mint látni fogjuk – izig-vérig honismereti szellemiségű műveket.

1. Nem elsőként és bizonyára nem is utolsóként, Baktay Ervin, Balázs Dénes és Jakabos Ödön nyomában indult el a legendás székely utazó, Kőrösi Csoma Sándor után dr. Kubassek János, s úti emlékeit *A Himalája magyar remetéje* című könyvében tette közzé. Hihetetlen mennyiségű tudás párosul ebben a munkában a tudományos ismeretekre alapozott tapasztalattal. A szerző mindent tud, ami ebben a témában bárhol a világon megjelent, s ez az óriási mennyiségű kortörténeti és földrajzi ismeret ötvöződik a saját utazása során, nem mindennapi izgalmak és nélkülözések során szerzett benyomásokkal.

Mert bizony a XX. század utolsó évtizedeiben sem volt könnyű egy szinte üres zsebű magyar tudósnak eljutnia a *világ tetejére*. Kubassek 1980-1981-ben, majd 1998-ban megvalósított tibeti útjának nehézségeit megismerve értékelhetjük igazán Kőrösi Csoma 150 esztendővel azelőtti teljesítményét. A könyv cselekménye több százból szövődik, s ezáltal mintegy térben bontakozik ki előttünk. Feltáruznak Csoma Sándor útjának állomásai, munkásságának részletei, erőfeszítésének, helytállásának heroizmusa. De megismerjük a XX. század elején ott járt Baktay Ervin, Sven Hedin és mások által feltárt, akkor még megtalálható részleteket is, hiszen alig száz esztendővel „Szkan-der-bég” ottjárta után még voltak, akik elevenen ismerték alakjának szájhagyományban élő emléket. S végül a ki tudja hányadik szál: magának a szerzőnek az útja az élmények és tapasztalatok gazdagságával, s azzal a tudással, amivel értelmez, megmagyaráz, a helyére tesz mindent, amit valóságos és a könyvek világában tett útja során hallott, látott, tapasztalt.

Kőrösi Csoma Sándornak nemcsak életében kellett küzdenie térről és idővel, forrósággal és hideggel, éhséggel és szegénységgel, ismeretlen nyelvekkel és ismerős emberi kisitlőségekkel. Halála után száz esztendővel, mikor emléke előtt tisztelegve szobrot akartak állítani számára, az emberi törpeség, a szakmai irigység fél évszázadon megakadályozta a nemzet ezen adósságának lerovását. Kubassek János az 1980-as években detektívként nyomozva talált rá az elsikkasztott szoborra, amit a korra jellemző kalandos módon sikerült előkeríteni, majd felállítani Erdén, a Magyar Földrajzi Gyűjtemény udvarán.

„Kőrösi Csoma Sándor mindig úgy haladt előre – írja Kubassek János –, hogy nem másokat taposott el, hanem önmagát sarkantyúzta, s újabbnál újabban kihívásokat vállalt.” Képes volt a történelmi idők ellenszelében végigjárni azt a gyötrelmes utat, amelyen nála kedvezőbb adottságú, s jótékony hátszéllel segített társai, a magyarnál nagyobb, erősebb nemzetek fiai nem voltak képesek

hozza hasonló eredményeket elérni." Csoma Sándor fizikai és szellemi teljesítménye minden magyar ember számára lelki erőt nyújtó, erőt adó példa. Kubassek János könyve hozzásegít ahhoz, hogy ezek az energiák minél teljesebben épülhessenek be életünkbe. (Magyar Östörténeti Kutató és Kiadó Kft, Bp. 1999.)

2. Szádeczky-Kardoss Lajos helyszínén készült útinaplójából megelevenedő, gróf Zichy Jenő által 1895-ben a Kaukázusba és Közép-Ázsiába vezetett expedíciót nemcsak több mint két emberöltő, de – mint mondani szokták – „egy világ” választotta el a Csoma Sándor-íttól. A Zichy gróf Ázsia-kutatót elkísérő tudós urak (dr. Wosinszky Mór régész, dr. Bálint Gábor nyelvész, Csellingerián Jakab természetudós és tolmács, valamint dr. Szádeczky-Kardoss Lajos történész) vasúton, hajón utaztak, legtöbbször szállodákban laktak. Útjuk „nehézségei” valósággal eltörpülnek Kőrösi szenvedései mellett. „Nélküldözéseiket” mi sem jellemzi jobban, mint hogy a Bokharába vezetett útjukon a naplóíró azon panaszkodik: nincs ivóvízük – limonádét, bort, sört kell inniuk.

Mivel a két könyvet, a Csoma útját és a Zichy-expedíciót felelevenítő rövid időközzel olvastam, óhatatlanul összevettem őket, s ez bizony nem vált az utóbbi javára. Csoma Sándor emberi teljesítménye minden tekintetben fölemelő élmény, ezzel szemben a Zichy-expedíció legtöbbször kisszerű, egymással a leghétköznapibb dolgok miatt veszekedő, sokszor komolytalankodó, sőt helytelenkedő társaság, a gróf pedig zsarnokoskodó, vagy éppen pojcászkodó akarnok, aki a cserkesz lányokat ruha nélkül sokkal többre becsülte, mint bármilyen archaikus viseletben. A látottakra vonatkozó megállapításaik: „következtéseik nemegyszer amatőr, sőt dilettáns ízüek, a naplóíró sokszor ötlepszerű összefüggéseket fogalmaz meg, ahelyett, hogy alaposabban leírná a tárgyat, vagy a jelenséget. A Kaszpi-tengeren, meg a Fekete-tengeren hajókázva kényelmesen meghordozzák tekintetüket a parton, s megállapítják, hol folyhatott a népvándorlás, és hol nem.

De nem akarok rosszmájúskodni. Ezeknek az anomáliáknak a jelentős része abból ered, hogy a könyv eredetiben, gyakorlatilag szó szerint közli az expedíció Szádeczky vezette naplóját. Valóságos csoda, hogy a gyorsírással papírra vetett, 400 oldalnyi kéziratot *Schelken Palma* húsz esztendő munkájával kibogozta, megfejette s leírta. Föltehetjük, hogy talán nem is volna szabad expedíciós naplót ilyen „fésületlenül” közreadni, de az események óta eltelt több mint évszázadnyi idő föltétlenül indokolja a megjelentetést. Gróf Zichy Jenő és útítársai belsőázsiai útjának tárgy- és képanyagáról már több kiadvány is beszámolt, s azok az ismeretek *ezekkel* váltak teljessé.

Csak sajnálhatjuk, hogy Szádeczky-Kardoss helyszínen készült feljegyzései nem szerzőjük által elvégzett szövegrostálást követően jelentek meg. Hiszen nyilván ő sem szánta minden sorát a nagyközönségnek. Naplóját bizonyára jelentős szövegkritikával, tudományos kontrollnak alávetve véglegesítette volna, több vonatkozásban is szalonké-

pesítve a benne foglaltakat. Ha ez megtörténik, az expedícióról tudományos tekintetben bizonyára értékesebb beszámoló olvashatnánk, de kortörténeti szempontból minden bizonnyal ez a szöveg a hiteles.

Mert ne feledjük: a Zichy expedíció idején a honfoglalást követő ezredik esztendőben vagyunk, s a gróft kísérő urak így vagy úgy, de mindnyájan *amatőrök*, a szó rossz (dilettáns) és jó (lelkésülten érdeklődő) értelmében. S akármerre járnak, valamelyik „öshazánkban” érzik magukat, bármerre néznek, az ősmagyarok lovainak patkónyomatát vélik felfedezni. A türk kultúrájú avarok, tatárok, kabarok földjén járnak: minden tárgy nevében, minden helynévben, személynévben magyar hangzású rokonszavak csengenek; minden jurtában, nyeregben, kengyelben, a törökös szönyegek minden motívumában hun, kun és magyar párhuzamokat látnak. Úgy keverednek ennek az úti beszámolóknak a mondataiban az értékes és a mellékes dolgok, vagy éppen a haszontalanságok, mint az aranymosó lapátján a homokszemek az aranyrögökkel. Az idő vízszugara majd bizonyára elválasztja őket egymástól. (Magyar Östörténeti Kutató és Kiadó, Bp. 2000.)

3. Balázs Ferenc, később Mészko unitárius lelkésze, az erdélyi Aranyos-vidék szellemi kovásza, teológiai tanulmányai elvégzése után ösztöndíjjal Oxfordba, majd az Egyesült Államokba került, ahonnan Japánon, Kínán és Indián keresztül tért vissza szülőföldjére, Erdélybe. Joggal adta tehát ötesztendei vándorlásáról szóló beszámolójának a *Bejárom a kerek világot* címet. Olvastán az embernek a Veres Péter verse jut eszébe, mely szerint „össze kell gyűjtenünk a világból mindent, ami nemes, és amit érdemes”. Balázs Ferenc a magukban nagy elhivatottságot érző ifjú emberek lendületével habzsolja az élményeket, mindenről megvan a sokszor nagyos is élesen megfogalmazott véleménye, de mindent, amit lát, a saját, előlételektől mentes, tiszta lelkén tükrözteti vissza. A londoni ködben is meglátja a hatalmas brit világirodalom alján tengődő nyomortanyákat, Amerikában megcsapja – de meg nem részegíti – az európai ember számára szokatlan szabadság, elbűvöli Japán szépsége és célszerűsége, s élvezettel szívja magába India számunkra sok tekintetben érthetetlen, de sok mindenből megsejthető szellemét.

A távoli országokról szóló úti beszámolóknak számomra mindig a tolerancia hiányának tettenérése a legkeservesebb élmény. Amikor a szerző a maga mércéjéhez próbál mindent, röffel mérné az időt és a napsugarat is. Balázs Ferenc – noha magyar, sőt erdélyi magyar szemmel néz és lát mindent – albatroszként emelkedik az effajta lelki torzulások fölé. Szép példája ennek, amit a különféle, az emberi élet megtisztulásának lehetőségét kereső japán szektákról ír. „Szent emberek ők, akik nem úsznak, csak nyugszanak Isten szeretetének végtelen tengerén. Céljaik nincsenek nagy dolgokat művelni, a társadalmat határozott tervek szerint megújítani nem kívánják: de sugározgatják azt a tökéletes melegséget, amelyik nélkül a föld nem foroghatna a tengelyében.” Még az ázsiai kommu-

nizmus fölött sem ítélik, de kitűnően ismeri fel a jelenségek lényegét a szovjet–kínai viszony alakulásának érzékletes leírásakor. „Az oroszoknak – olvassuk – a saját népük tömegeit sem sikerült a kollektív gazdálkodás számára megnyerni, mégis megpróbálták az alapjában individualista kínaiak közé a kommunizmus magjait elhinteni. Bizony, csak a konkoly kelt ki: a forradalmi erőszak, a hatalom mámore, a kisebbségnek a többség ellen való fenekedése. Ezután a kínai nacionalistáknak már nem csak a rablőfőnökök, hanem a kínai kommunisták okvetetlenkedésével is meg kellett küzdeniük. Ez több volt, mint amit a lelkes hazafiak ki tudtak volna bírni: a magát nagyon otthonosan érző házibarátnak kiadták az útját; a Szovjetlet még a diplomáciai érintkezést is megszakították.” Átérzi a hindu vallási tanítás, a lélekvándorlás magasztosságát, fölismeri Gandhi nagyságát, de perbe száll nézetei egyetemességével. Könyvű az orgonán egy ujjal játszó kontárnak elkerülnie a hamis összhangot. „Hadd hibázzunk néha a billentyűkön – írja –, de zúgassuk az orgonát mind a tíz ujjal”. Hazafelé eltűnődik azon, hogy a cionista állam létrehozása megoldotta-e a világon a zsidókérdést; a Szentföldön pedig megkeresi saját vallásának gyökereit, s felismeri, hogy „Jézusnak nem kellett nagy dolgokat művelnie, hogy nagy legyen, mert ő az isteni élet meleg muzsikájától zengett, akármit tett s ha semmit sem tett, akkor is”.

Balázs Ferenc méhetetlenül meggazdagodva tért haza világgörül útjáról a szegény, kifosztott, idegenek által megszállt Erdélybe. Hazatért ötesz-tendő vándorlásából, melynek hozadéka – úgy érezte –, hogy „*a világ megnőtt velem!*” Hazatért a Földgolyó boldogabb és gazdagabb feléről, mint egykor Mészótfalusi Kiss Miklós, Apáczai Csere János, Bölöni Farkas, Bolyai János és még oly sokan, hogy a *kerek világon* gyűjtött kincseiket szülőföldjét gazdagítsa. Azzal a szándékkal, hogy ezen túl a benne és a vele együtt megnőtt világnak lesz Székelyföldre szakadt polgára.

Hogy aztán mennyire sikerült megvalósítania ezt a szándékát, arról szól a könyv második, *A rög alatt* című része. Aligha tudta volna elviselni a csalódásokat, a sorozatos kudarokat, az emberi kishitűség és kicsinyesség kiábrándító súlyát, ha nincs felvértezve a *kerek világ* bejárása során szerzett érzelmekkel és tapasztalatokkal. Csak akinek sikerült már érzelmileg magával ragadnia 10-14 esztendő gyermekeket, aki győzött meg 70-80 esztendő idős, babonával bélelt asszonyokat, előítélek szerint élő embereket, az tud úgy írni hivatásról és küldetésről, ahogyan Balázs Ferenc eleve-níti fel mézskőli szolgálatát. Idealista és realista, egyszerre fellegekben járó Ikarus és földhözragadt Anteus. Így tudott valamennyit megvalósítani abból, amit népe számára a *kerek világon* összegyűjtött. (Püski, Bp. 1999.)

4. Az itt bemutatott négy könyv közül *Skultéty Csaba* az, aki a legkevésbé sem saját elhatározásából indult világgá, őt a kettős megszállás előli politikai-embri menekülés kényszere űzte el szülőföldjéről, s íratta meg vele *A Szabad Európától az Ung partjáiig* című könyvét. Alapvető igazság,

hogy egy embernek, különösen pedig egy magyar embernek, csak akkor van erkölcsi alapja arra, hogy elhagyja a szülőföldjét, ha az életét menti, vagy ha úgy érzi, hogy odakünn többet tud használni nemzetének. Nos, ha Skultéty Csaba, ha nem is a pusztán életét mentette ki Csehszlovákiából Párizsba, mindenesetre azt élete értelmét találta meg 1951-ben a Szabad Európa Rádióval, hogy aztán onnan szolgálja a nemzet tájékoztatását, kitartását, túlélését egészen 1983-ig. Akik annak idején rendszeresen hallgatták a Münchenből sugárzott magyar adást – benne az Ambrus Márton néven jelentkező Skultétyt – azok tudják mit jelentettek számunkra a minden kerek órában jelentkező hírek, a történelmi, a kulturális műsorok, az elemző kommentárok. Hogy mit jelentett mindez az 1956-os forradalom idején, különösen pedig leve-rése után, 1968-ban, a különböző világpolitikai események idején, majd a közép-európai ellenzéki mozgalmak kibontakozásakor.

Skultéty Csaba könyve ezekre az időkre emlékezik, hol szívszorító, hol bicskanyitogató, hol pedig derűsebb pillanatok, események felidézéseivel. Bizony, honismeret a javából ez is, csak éppen nem „belülről” hanem „kívülről” látjuk a hazát, a nemzetet, mint ha az ember – elrejtöz táltosként – saját testéből kilépve szemlélne magamagát.

Megtudjuk, hogy az 56-os forradalmat és szabadságharcot követően milyen erőző indult a nyugat-európai „baloldali” (értsd szovjet-barát) gondolkodásban. Megismerjük azt a tiszteletet, amivel a szabad világ fejet hajtott Mindszenty bíboros kitartása és helytállása előtt. Pillantást vehetünk azokra az eseményekre, helyszínekre és személyekre, amelyekre, és akiknek szerepük volt a világba szakadt magyarság identitásának megmaradásában. Így megfordulunk Máriacéllban Mindszenty Józsefnél, Nyírő Józsefnél Escorialban, Illyés Elemérnek, az Erdélyi változások szerzőjének sírjánál Pievéban, a bajorországi Burg Kastl magyar gimnáziumában. Megtudjuk, hogyan fedezte fel Olaszország Márai Sándort, megismerjük miként élnek a svédországi, az újvidéki, a kárpátaljai magyarok.

Nem, Skultéty Csaba valóban nem azért hagyta el szűkebb és tágabb szülőföldjét, hogy vastagabban kenhesse a kenyérére a vaját. Talán szerencséje is volt, hogy a Szabad Európa Rádióval kedvére szolgálhatta a magyarság ügyét. S bár kényszerűségről, földrajzi értelemben el kellett szakadnia az egykori és a maradék Magyarországtól, a nemzet múltjától, kultúrájától sohasem szakadt el. Bizonyosság erre az a csodálatos kollekció, amit Pest és Buda régi látképeiről, művelődéstörténeti metszeteiről és más dokumentumairól összegyűjtött, össze-vásárolt kinnlét alatt Európa nyugati országainak aukcióin, antikváriumában. Azzal a szándékkal, hogy egyszer majd valamennyi hazakerüljön. Gyűjteményét 1998. májusában mutatta be az Országos Széchényi Könyvtárban, s akkor folyóiratunkban is nyilatkozott róla (Honismeret 1998. 6. 66-70. old.).

Skultéty Csabához végül is felnőtt a történelem. Az 1980-as években már hazalátogathatott

Magyarországra, 1991-ban már Győrött és Pannonhalmán rendezhették meg a Pax Romana első hazai konferenciáját, s hazatérhetett szűkebb szülőföldjére, az Ung mentén fekvő Nagykaposra is. Könyve végén, Szabó Zoltánt idézve, ő is olyan magyarnak tartja magát, mint akinek a szeme „valamivel hidegebb, mint az otthoniaké, s valamivel élesebb. Messziről nézik az országot, komolyak és vizsgálódók.” (A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia, Bp. 2000.)

Halász Péter

KÖRMENDI GÉZA:

A tatai tégl- és cserépgyárak története

Tata és Tóváros, – a mai kisváros előd községei – történetkutatója, Körmendi Géza több évtizedes történész, néprajzi munkásságának legújabb darabja: *A tatai tégl- és cserépgyárak története* című helyi- és ipartörténeti összefoglalás. Megjelentetését tatai vállalkozók és az önkormányzat támogatása tette lehetővé.

Tata múltját uradalmi centrum jellege mellett éppen fejlett kézművesipara és ennek köszönhető kistérségi szerepe határozta meg. A két község egyesítésekor „a város közepes nagyságú gyárival, megerősödött mezőgazdasággal, egyre bővülő kisiparral és minden igényt kielégítő kereskedelemmel rendelkezett”. Körmendi Géza ezen megállapítását számos kézműves és kisipar-történeti tanulmánya alapozta meg, melyek sorába illeszkedik legújabb kötete is.

Az iparág helyi történeti jelentőségét bizonyítja, hogy az már a XVIII. század elejétől megalapozta, lehetővé tette az Esterházyak birtokán folytatott és Fellner Jakab nevével fémjelzett nagyarányú építkezéseket. A regionális adottságoknak megfelelően eleinte segédüzemként, saját igényeik kielégítésére működtek kisebb téglauzemek Tatán. A XIX. század második felétől jövedelmüknek csak egy részét felélő földesurakok ebben az iparágban is vállalták a tőkés termelésre való áttérést. Ez a típusú kapitalizálódás országos szinten nem játszott döntő szerepet a tőkés fejlődés kibontakoztatásában. Helyi jelentősége az üzemnek a lokális társadalom és gazdaság történetében betöltött szerepe miatt viszont vitathatatlanul nagy. Az 1887–1948 között a Baji út közelében a grófok tulajdonában működött gőz-, később elektromos téglagyár az ismertett előzmények után a századforduló előtti gründolás láznak, a századelő konjunkciójának köszönhető létrejöttét. A Tata-Tóváros, ugyancsak az Esterházyak nevéhez köthető vasúti megállóhoz csatlakozó iparvágány mint gazdaságföldrajzi tényező elősegítette a gyár fejlődését. Gazdaságtörténeti érdekesség, hogy az 1990-es évek közepének privatizációs hulláma közepette nem kellően átgondolt magánosítás miatt szűnt meg az üzem.

A XIX–XX. század fordulójának konjunkciós viszonyai között épült a magyarországi tőkés fejlődés másik típusát képviselő Ganz Dezső Tégl- és Cserépgyára. A bányatulajdonos, kereskedő, gyáros a tatai fazekasok által a XIX. század elejétől használt agyag lelőhelye közelében felépített vállalkozása a II. világháború alatt elpusztult, s ma már semmi nem emlékeztet egykori fénykorára. Anakronisztikusnak tűnhet a szerző kissé keserű hasonlata, de az egész iparág helyi eltűnésére vonatkoztatható megállapításával tartalmilag egyetérthetünk: „Szinte úgy járt, mint a legendás Karthágó, csak itt a sóval történő beszorás elmaradt.”

A Tatai Téglaiipari Kft. Téglagyár és elődei 1908-tól című fejezet a kevés megmaradt írott anyagon kívül egykori munkások szóbeli közlései, visszaemlékezései alapján készült. A néprajzi kutatások során alkalmazott módszerrel több fontos, elsősorban technikatörténeti adatot sikerült megtennie a szerzőnek. Körmendi helyesen ágyazza be az üzem történetét az általános gazdasági-politikai fejlődésbe. A földrajzi-társadalmi környezettel való kölcsönhatás, a rész és az egész, a gyár és a város kölcsönhatásának bemutatása egyik legfőbb mondanivalója az írásnak.

A Mihály Béla és Társa által alapított Szomódi úti téglagyár utóda ma is működik. 1986-tól már csak cserépet gyárt. 1992-ben Tatai Cserépipari Kft. néven kivált a 19 gyárat irányító Észak-dunántúli Tégl- és Cserépipari Vállalatból. A gyár történetének bemutatásakor is sok érdekes technikai részletet olvashatunk az agyag kitermelésétől a préselésen és szárításon át az égetésig, s így még világosabban látható az iparág technikai fejlődése az elmúlt száz évben. A téglagyári munkások számára épített lakóházak nemcsak életmódbeli és néprajzi ismereteket közvetítenek, de rámutatnak arra is, hogy miként járult hozzá a helyi ipar fejlődése és működése a (mező)város urbanizációs színvonalának emeléséhez, mennyiben segítette elő az üzem az életkörülmények javítását.

Körmendi Géza tanulmányának külön értéke a gazdag illusztrációs anyag. Az alaprajzok, fotók, ábrák, helyszíni kutatás, volt dolgozók között végzett gyűjtés eredményei, amelyek jól kiegészítik a szakirodalom felhasználásával megírt szöveget. A kettő együtt őrizte meg az egykor szebb napokat látott tatai tégl- és cserépgyárak történetét az utókor, a XXI. század számára. A mű színvonalában, történetírói érnyeiben a megyei üzem- és ipartörténeti munkák egyik legjobbja. A témaválasztásból adódó különbségektől, eltérő arányoktól eltekintve, olyan kiváló történetíró teljesítmények között jelölhetjük ki e munka helyét, mint Fallner Jenőnek a Sopron, illetve Tata környéki szénbányászat múltját tárgyaló alapvető írásai. Körmendi Géza *A Tatai tégl- és cserépgyárak története* című összefoglalásának a történettudomány egészének fejlődése szempontjából is fontos mondanivalója van. Igen kívánatos lenne, hogy az ipar(ág)történeti, gazdaság- és társadalomtörténeti összefoglalások minél több ilyen, komplex módszerrel építkező, helytörténettel párosított üzemtörténeti mű eredményeire támaszkodjanak. (Tata, 2000. 63 old.)

Dr. Horváth Géza

Két könyv a magyar munkásságról

A magyar munkásság történetének monografi-
kus feldolgozása több síkon történik. Az elmúlt
évtizedek főleg politikatörténeti feldolgozásait kö-
vetően mára mód nyílt a levéltári anyagok telje-
sebb körű igénybevételére és az ideológiától men-
tes munkásság kutatására. A feladat nem könnyű,
hisz a keletkezett iratok változatossága, értéke, az
értékelés valósághoz közelítése sajátos feladatokat
ró a szakemberekre.

A magyar munkásság sorsának szociológiai,
szervezeti alakulásával foglalkozik a *Belényi Gyula-Sz. Varga Lajos szerzőpáros* hetvenhét váloga-
tott dokumentumot közlő műve: a *Munkások Ma-
gyarországon 1948–1956 között* (Napvilág; Bp.,
2000). A korszak meghatározó eszméi, a szocializ-
mus építése, a munkaversenyek világa, a magyar
sztahanovisták kinevelése mellett a napi munka-
bérrel, politikai magatartással, termelési fegyvelem-
mel, az öreg munkások helyzetével foglalkozó do-
kumentumok sorakoznak egymás mellett a kötet-
ben. Sajátos a kép, mert a hangzatos politikai jel-
szavak, megközelítések mellett mindenütt feltárul
az elégedetlenség, az ellenvélemények sora, az
ezeket letörni igyekvő igyekezet. A kötet jó tükré
annak a folyamatnak, amelyben az 1945 utáni vál-
tozások dinamizmusa, az újjáépítés, majd az
autarch gazdaság kiépítése mellett az elnyomó
rendszer kiépülése és saját munkásságára vissza-
ható intézkedéseinek sora jelenik meg, tévútas
irányba terelve az országot. A gazdag statisztikai
anyag és a dokumentumokban követhető elemzések
az 1948 és 1956 közötti időszak teljesebb meg-
ismerését segítik.

A korszakhoz kapcsolódik Sz. Varga Lajosnak a
szakszervezetről írt, Szakszervezetek a diktatúrán-
ban, Az MDP és a szakszervezetek, 1848–1953. cí-
mű munkája is. (Pannon Könyvek; Pécs, 1995.) A
szakszervezet, mint politikai és gazdasági tényező
az 1800-as évek végétől meghatározó volt a ma-
gyar közéletben. Története korszakos változások
mutatója és helyzete éppen a munkásállamnak ne-
vezett államszervezetben tört meg annyira, hogy
szerepe a jelenlétén kívül alig hordott érdemleges
értéket. Szerzőnk szemléletesen mutatja be a szov-
jet szakszervezeti gyakorlat hazai érvényesítésé-
nek sokrétű folyamatát, a kommunista befolyás,
majd irányítás alakulását. A SZOT határozatok
elemzésével tárja fel a párhatalom eluralkodását,
majd a szakszervezetek kényszerpályára kerülé-
sét. Az érdekvédelem és érvényesítésének igénye
a szakszervezeti jelentések egy-egy részletében
feltárul ugyan, de a felvetések elsikkadnak a párt-
irányítást szolgáló szakszervezeti vezetéssel, vagy
politikai agitációval semlegesítik azokat. A sokol-
dálúan feldolgozott anyag szemléltetően mutatja,
hogy a munka világa, a munkakapcsolatok és
konfliktusok alakulása, annak szabályozása, a
munkafegyelem és a termelés, szervezés kapcsola-
ta miként volt jelen a szakszervezeti tevékenység-
ben. Kitérnek a jobbításra igyekvő szándékok,
amelyek megalapozottságát számos dokumentum
erősíti. A szakszervezetek szűk politikai mozgás-

területük ellenére nehéz feladatot jelentettek az
uralkodó pártnak, mert ilyen nagytömegű a párt-
irányítást tudomásul vevő, de a tényleges helyzet
ellen mindig fenntartással élő tagság „kezelése”
nem könnyű feladatot jelentett. A szakszervezetek
nyílt vagy latens ellenállása is közrejátszott abban,
hogy 1953-ra megérlelődött a felismerés, hogy a
szakszervezeti politikában a kommunista pártnak
új utakra kell lépnie. A tervezetekből, amelyek el-
készültek, a szakszervezet-irányítást demokratizá-
lása, a demokratikus pártkapcsolat megerősítési
szándéka tűnik ki. Ezzel szemben a még határo-
zottabb módszerekkel történő pártirányításra, a
szakszervezetek tényleges érdekvédelmi tevé-
kenységének folyamatos korlátozására került sor.
A feldolgozás két fő fejezete és gazdag irodalma
további kiindulást nyújt a kérdés iránt érdeklődők
számára. A mű fontos része az 1945-öt követő idő-
szak eddig kevésbé ismert oldalának. A kutatás ér-
demi folytatása remélhetőleg új adalékokkal egé-
szíti ki az elmúlt évtizedek történetét.

Dr. Krisztián Béla

Tízéves az Erdélyi Gyopár (1991–2001)

1948-ban Romániában a diktatúra feloszlatta az
Erdélyi Kárpát-Egyesületet, mely 1891-ben alakult
Erdély tájainak népszerűsítésére, népéletének is-
mertetésére és megszüntette honismereti folyó-
iratát az *Erdélyt*. Ettől kezdve Erdély honismeret
és turizmust kedvelő társadalma magyar nyelvű
szakfolyóirat nélkül maradt. A honismeret a román-
iai magyar sajtóban csak alkalmi szerűen jelen-
tett meg, majd később a 80-as évek közepétől a
honismerettel (magyarságtudománnyal) foglalko-
zó írások publikálását a hatalom megtiltotta.

A diktatúra bukása után Erdély magyar társa-
dalma előtt új lehetőségek nyíltak: 1991-ben szinte
a semmiből újjászervezte az Erdélyi Kárpát-
Egyesület (EKE) és a honismeret, turizmus, ter-
mészetvédelem pártolására útjára bocsátotta az
„Erdélyi Gyopár” című folyóiratot.

Az új folyóirat 1991 áprilisában *Gyopár* néven
jelent meg, majd néhány hónap múlva, neve *Erdélyi
Gyopárra* változott. Az alapítással és szerkesz-
téssel járó munka oroszán részét kezdetben Varga
Alfonz mérnök, barlangkutató, az első főszerkesz-
tő végezte. A folyóirat, a szerkesztőgárda lelkes,
önfeláldozó munkája révén, szerencsésen túlélte
az első évek megpróbáltatásait, életképesnek bizi-
onyult. A kitaláló lapból nagyalakú, új grafikai
köntösben megjelenő kiadvány lett, amelyet
1994–1999 között Ajtay Ferenc felelősszerkesztő,
Fogarasi László, Tóthpál Tamás, Váradi István stb.
gondozott. 1999-től a felelősszerkesztő gondjait
Váradi István vállalta magára.

Az Erdélyi Gyopár már indulásakor igen ma-
gasra emelte maga előtt a mércét, hiszen mint az
Erdély utódlapja jelentkezett és a nagy előd mun-
káját kívánta folytatni. Olyan szerkesztők és szer-
zők nyomába kívánt lépni, mint a geológus Balogh
Ernő, a néprajzkutató Domokos Pál Péter, a régész

Ferenczi Sándor, a nyelvész Szabó T. Attila, a filozófus Tavasz Sándor, a geográfus Tulogdy János és mások.

Az Erdélyi Gyopár számaint átlapozva látható, hogy a folyóirat szerkesztésének minősége, cikkeinek tudományos színvonala – a súlyos anyagi gondok ellenére is – fokozatosan javult. Kialakultak az állandó rovatok: a túrabeszámolók, tájbeutatók, túrajavaslatok, amelyek Erdély egészére kiterjednek, az Avas-Kőhát vidékétől a Retyezátig és a Fogarasi-havasokig, Biharországtól a Gyergyói-hegyekig. A lap lelkiismeretesen ápolja azoknak az erdélyi tudósoknak, természetjáróknak az emlékét is, akiknek áldozatos munkája nélkül a bérces hazában nem létezne turizmus és honismeret.

A honismereti rovat az erdélyi magyar történelmi önismeret ösvényeire vezeti az olvasót, megismerteti történelmi tájaival, műemlékeivel, népeinek múltjával. Ezek az írások a magyarság identitástudatát erősítik, a szülőföld történetének újra fölfedezését szolgálják. A kisebbségi sorban, a megmaradásért folytatott küzdelemben bizony erre nagy szükség van!

1997-ben az Erdélyi Gyopár olvasói között közvélemény-kutatást tartott, eszerint a folyóirat legkedveltebb olvashányai: a tájbeutató és túrabeszámoló (54,7 %) és a honismereti írások (53,1 %). E két rovat alkotja tehát a folyóirat szellemi tartóoszlopait.

A folyóirat rendszeresen beszámol az Erdélyi Kárpát-Egyesület szakosztályainak eseményeiről, köztük az Országos Vándortáborokról. A torockó-szentgyörgyi (1998), forrásligeti (1999), avasi (2000) vándortáborokról írt beszámolókat olvasva tárul fel előttünk az az önfeláldozó munka, amelyet az EKE az erdélyi magyar turizmus és honismeret érdekében végez. A recenzens felfigyelt az EKE brassói osztályának azon tevékenységére, amelyet az egyesület egykori javainak visszaszerzéséért folytatott (2000/2). Emlékeztetésként megjegyezzük, hogy az EKE híres múzeummal, tízezer kötetes szakkönyvtárral, fonotékával, térképtárral és 18 erdélyi menedékházzal rendelkezett, amit azonban a diktatúra elvett tőle. Az aktuális kérdés a lap hasábjain többször is felvetődött: lemondhat-e az erdélyi magyarság az EKE gazdag gyűjteményeinek, anyagi javainak tulajdonjogáról? A válasz, az erdélyi történelmi egyházak és iskolák, az Erdélyi Múzeum-Egylet javainak és az EKE vagyonának esetében is, csak a határozott nem lehet!

Az Erdélyi Gyopár a tájbeutató, honismertető írásai mellett gyakran foglalkozik a barlangászat, sziklamászás kérdéseivel és vállalkozik a természetjáráshoz kapcsolódó tudományágak – botanika, csillagászat, geológia stb. – népszerűsítésére is. Az olvasó szakmai tájékozódását a nívós könyvismertetések és folyóiratszemlék szolgálják. Külön kiemelést érdemel a lap kitűnő illusztrációs anyaga, amelyekben a tájfestők dominálnak, de gyakoriak az archív felvételek és a grafikai ábrázolások is. Pontos turisztikai térképei magyar nyelvű település- és helyneveikkel a tájékozódás mellett,

az egykor eltított nevek újra fölfedezéséhez is hozzásegítenek.

Véleményünk szerint a legszínvonalasabbak a tematikus-súlypontos kalotaszegi (1996/3), torockói (1999/3) és a szatmári (2000/2) számok voltak. A torockói lapszám szerkesztése, cikkeinek tudományos színvonala, grafikai kivitelezése révén, a nagy előd az Erdély, melő utódjának bizonyul.

A folyóirat színvonalára jellemző, hogy szerzői között számos olyan tudóst, művészt, írórt találunk, akiket az erdélyi tudományosság, irodalom és művészet is számon tart, mint: a geográfus Ajtay Ferenc, a barlangkutató mérnök Bagaméri Béla, a biológus Csűrös László, a geográfus Hantz Lám Irén, az író Marton Lili, a geológus Mészöly Miklós, a műemlékvédő Miklósi Sikes Csaba, az építész Salvanu Virgil, az irodalomtörténész Szabó Zsolt, az iparművész Szentimrei Judit és így tovább.

Az évek során az Erdélyi Gyopár körül „saját” szerzői gárda is kialakult, elsősorban az EKE szakosztályaiban tevékenykedő személyekből, mint: Behabert Magda, Dukrét Géza, Imecs László, Jablonovszky Elemér, Kiss Bitay Éva, Magyarosi Margit, Martonossy Magda, Máthé Gyula, Palczér János, Szabó Bertalan, Tóthpál Tamás, Váradai István és a felsorolást még hosszban folytathatnánk.

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy az Erdélyi Gyopár tízéves tevékenysége során fontos szerepet játszott az erdélyi történelmi múlttal és természetjárással kapcsolatos ismeretek összehangolásában, identitásörző honismereti formálásában. A tíz évfolyam bizonyítja, hogy a természetjárás múltja és a honismeret az erdélyi magyar művelődéstörténet szerves részét alkotják.

Kívánunk a jubiláló Erdélyi Gyopárnak, további hosszú évtizedeket, sok-sok lapszámot a honismeret, a természetjárás és az erdélyi magyarság szolgálatában.

Sebestyén Kálmán

Két könyv Elekről

Dr. Havassy Péter (szerk.): **Tanulmányok Elek történetéhez** I. A kiadvány szerzői főképpen a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum munkatársai, de vannak közöttük Elekhez érzelmileg kötődő személyek is. Ki kell emelnünk a szerkesztő kiváló munkáját, melynek köszönhetően összeállt ez a színvonalas mű.

A bevezető tanulmányt Elek természetrajzáról címmel *Domokos Tamás* írta. Ebből olyan érdekeségeket tudhatunk meg, minthogy „alig” pár millió évvel ezelőtt Elek környékén folyt az Ős-Tisza és az Ős-Maros is. Ennek köszönhetően bányásztak itt homokot, és kavicsot. *Kertész Éva* Elek növényvilágát mutatja be. 1789-ben Kitaibel Pál egyik kutató útján Eleken is megállt, s jegyezte le a pemetefüvet. *Gyucha Attila* és munkatársai 1998 őszén tartottak Eleken régészeti bejárást, ennek eredményeiről Elek határának régészeti emlékei című tanulmány szól. (Ez volt az első szakszerű

bejárás!) A szentbenedeki dűlőben feltehetően megtalálták a település Árpád-kori templomát is. *Medgyesi Pál* egy X–XI. századból származó temető leleteiről számol be. (Ebből a korszakból nagyon kevés temetőt tártak fel Békés megyében.) *Rácz György* 27 Elekre vonatkozó oklevélről ír: Adatok Elek középkori történetéhez az írásbeli források tükrében címmel.

Az oszmán hódoltság korával *Dávid Géza* foglalkozott. A korabeli török adóösszeírásokat vizsgálta. A tanulmány megemlíti, hogy ezekről nem sikerült kideríteni, ki volt akkor Elek birtokosa. Ebben a tanulmánykötetben lehet először elolvasni magyar fordításban a Stöckl-Brandt féle Elek betelepítése a XVIII. század első felében című dolgozatot. (Az eredeti mű A magyarországi Elek község története címmel 1977-ben a németországi Weinheimban jelent meg.)

A kötet végén olvasható *Rapajkó Tibor* Elek demográfiai viszonyai a XVIII. század elejétől napjainkig című tanulmánya, amely egy francia család-rekonstrukciós módszerrel készült. (Gyula 2000.)

Az **eleki református egyház viszontagságos története** című könyv szerzője *dr. Oláh Jenőné Kántor Eleonóra*, a helyi egyház lelkesze, a kötet kiadója pedig a Szenci Molnár Társaság volt. A megjelenést 26 eleki polgár támogatta. A könyv érdekességét elsősorban az adja, hogy ebben a témában ez az első, amely megjelent.

A kötetben olvashatunk arról, hogy a XVI–XVII. században a Tiszántúl nagy része református volt, de Elek lakossága akkor is csak szóróványának számított. Hogyan lett önálló egyházközség? Erről szól a kötet.

A tragikus 1946–1947-es időszakban – amikor is az eleki németek helyébe sokan érkeztek a Felvidékről elűzött magyarok – alakult meg az első önálló lelkészség. A gyülekezet az 1950-es években is elég erősnek bizonyult, a létszámuk folyamatosan növekedett (1950-ben 204, 1952-ben 277, 1953-ban 271). Házaknál is tartottak istentiszteleteket.

1980-tól 1992-ig az jelentette a fő problémát, hogy lelkész nem lakott Eleken, Gyuláról járt ki, de csaknem tíz éve ez a probléma is megoldódott. A jelenlegi lelkész a jövőt abban látja, hogy jó lenne, ha a gyülekezetet missziói egyházközséggé nyilvánítanák. (Bp. 2000.)

Mind a két kötet 2000. augusztus 3-án jelent meg az elekiek V. világtalálkozásának tiszteletére. Nem kis büszkeséggel mondhatjuk, ez egy kisváros nagy napja volt. Reméljük, lesz folytatása is.

Rapajkó Tibor

A népi gyógyítás hagyományai egy kárpátaljai magyar faluban

Előtanulmányok, illetve a részletek megismerése után – a Gólya bácsi, vaslapát, Hozzá nekünk kisbabát! (Hatodik Síp folyóirat melléklete, 1995.), Szövegmutatvány egy kárpátaljai magyar falu nyelvjárásából (Magyar Nyelvjárások 33. kötet, 1996.) – végre kezünkbe vehettük a szerző, *Kótyuk*

Erzsébet gyűjtő-feldolgozó-elemző munkájának eddigi eredményeit.

Gönczi Ferenc immár klasszikus, a Göcsejt és Hetést bemutató monográfiája után egy-egy kisebb, vagy nagyobb *tíjegyű* hagyományos orvoslását az 1930-as évektől kezdve olyan művekből ismerhettük meg, mint például *Kiss Géza* Ormány-ság című könyvének (1937) fejezetei. A Kolozsvár melletti Borsá völgye négy – részben vegyes: magyar és román lakosságú – falujának (Bádok, Csomafája, Kolozsborsá és Kide) hagyományos orvoslásáról szól *Vajkai Aurél* monográfiája (Kolozsvár, 1943). Fontosak *G. Zimmer Anna* közlései, *Vasas Samu*: Népi gyógyászat című gyűjtése Kalotaszegről (Bukarest, 1985), hasonlóan *Oláh Andor* két Békés megyei monográfiája: Fűbe-fába az orvosság! (Békés megyei népi orvoslás) és Zöld varázslók, virág orvosok (Népi gyógynövényismeret Békés megyében), mindkettő Békéscsabán látott napvilágot, 1985-ben, illetve 1987-ben. Az előbbiekhöz kapcsolódnak *Kálmán Entkő*: Népi gyógyítás a Tiszahálon című (Nyíregyháza, 1974.) és *Kapros Márta* Galga-völgyi tanulmányai (1986, 1990). *Ferenzi Imre* is több munkájában (1973–1977) vizsgálta a hagyományos gyógyító eljárásokat Szeged környékén és a szegedi kirázásokban a Maros mentén, illetve a Bánságban.

Az előbbieknél már jóval ritkábban találkozzunk *egy falu* hagyományos orvoslásának részletes leírásával. Így például *Vajkai Aurél* tanulmányaiban és könyveiben az 1940-es évektől kezdve (Csereszegtomaj, Szentgál), *Pócs Éva* zagyvarekasi monográfiájában (1964), aztán *Orosházáról* (1963), *Táperől* (1971), vagy *Penavin Olga* tollából (1975) a szlavóniai Kórógyról, és még számos azóta megjelent kisebb-nagyobb munkában. (Nem célok a teljes bibliográfiai felsorolás, csak a tendenciákat igyekeztem érzékeltetni).

Még az előbbieknél is ritkább, ha valaki arra vállalkozik – mint *Kótyuk Erzsébet* esetében is történt –, hogy a *szülőfaluja* gyógyító hagyományait gyűjtse egybe. (Hasonló volt *Süli Éva* munkája Kistelekről, 1976-ban.) Ez kivételesen kedvező, szerencsés helyzet, mert a gyűjtőmunkában gyermekkori és fiatalkori (tehát legfontosabb, legmaradandóbb) – és ellenőrizhető – emlékei segítik. *Kótyuk Erzsébet* a családi-rokonsági kapcsolatai, régi ismeretségei segítségével sokkal mélyebbre tudott hatolni, és ezért sokkal intenzívebb gyűjtést végezhetett. Olyan, egyébként nehezen felderíthető területek is könnyebben megnyílhattak/megnyílhatnak előtte, amelyek kivülről számára nem, vagy csak sokkal nehezebben megközelíthetőek. S ami a legfontosabb: a családi és a közösségben elfoglalt helye, valamint emlékei révén képes átélve, megérve, *belülről* tárgyilagosan megfigyelni, értékelni. Ugyanakkor megfelelő tudományos fölkészültségével, valamint, mivel évtizedek óta nem él a falu közösségében, *kivülről* is látta/látja azt, amennyire az egyáltalán kívánatos és megvalósítható. Ezt a különös módon egyidejű és jól kiaknázott szemléletmódot tartom *Kótyuk Erzsébet* munkája legfőbb értékének.

Helyi előmunkálatok nem álltak rendelkezésére, a tájegységre vonatkozó hasonló tárgyú dolgozatok is kisszámúak. A régebbi, *Lehoczky Tivadar* Bereg megyei boszorkánypercek (1887), majd *Gunda Béla* száz évvel későbbi dcereni etnobotanikai tanulmányán *Bagu Balázs*, *Cébely Lajos*, *Csomár Zoltán*, *P. Pukyó Mária* és *Viski-Krúszely Bálint* munkái említhetők. (Ismét a teljesség igénye nélkül, annak érdekében, hogy a szerző számottevő és a témájához szorosan kapcsolódó szakirodalomra nem támaszkodhatott).

Kótyuk Erzsébet gyűjtésének színhelye, a jelenleg mintegy 1500 lélekszámú Rát község, a volt Úng vármegye ungvári járásában, a megyeszékhelytől tizenkét km-re délnyugatra található a mai Kárpátalján. Bár a település az Árpád-kortól folyamatosan lakott, a XVII. század végén elnéptelenedett, és csak 1725 után települt be újra. Az 1930-as évekig gyakorlatilag színmagyar falu, a ruszinok beköltözése csak ekkor kezdődött és a hatvanas évek elejétől erősödött fel. (Számárányuk 1991-ben 16, a következő évben már (!) 26 % volt).

A szerző száraz és kegyetlenül ránkzuhanó statisztikai adatok segítségével mutatja be könyvében a „népegészségügyi hátteret”. A XIX-XX. század fordulóján hihetetlenül magas a halvaszületések aránya, a csecsemőhalandóság (az akkori országoknak csaknem kétszerese!) és a gyermekek halálózása is. A felnőtt mortalitás is jóval nagyobb az országos átlagnál. A képzett bábák, orvosok, patikusok, kórházi ágyak száma is kétségbeesítően alacsony. Az 1920-as évektől háromszor gazdát, hivatalos nyelvet és közigazgatást cserélt Kárpátalján sok jóra nem számíhattak. A helyzet ugyanis a csehszlovák államhoz tartozás idején sem változott lényegesen. A néhány éves – 1938 és 1944 közötti – magyar uralom a jószándékú és hathatos kezdeményezések ellenére, túl rövid volt ahhoz, hogy érdemleges eredményeket tudjon elérni. A szovjet uralom alatt a kárpátaljai egységügy a hivatalos adatok szerint javulást mutatott ugyan, de az 1980-as évek végétől ismét katasztrofálisan romlottak az ott élők, köztük Rát község lakóinak életfeltételei is.

Mindezek említésével nem szeretnénk azt sugallni – a szerző sem teszi ezt! – hogy az előbbi helyzet éltette, konzerválta a hagyományos szokás-, hiedelem- és közösségi rendszert, világkép részét képező népi gyógyító szemléletet, eljárásokat, s azok „materia medica”-ját. Ennek ugyanis sokkal mélyebb, a tudat és tudatlannal különböző rétegeiből táplálkozó gyökerei vannak. Az érzelmekhez kötődnek, kisgyermekkorától fogva kondicionálódnak és a közösségi hagyomány-rend rögzíti, erősíti, fejleszti őket. Túl mechanikus és naív az az elképzelés, hogy „egészségügyi felvilágosítással”, a megelőző-gyógyító ellátás javításával mindez „magától elsovad”. Ezt számos jószándékú kísérlet csúfos kudarca igazolja. Erre a komor háttérrel sokkal inkább azért van szükségünk, hogy érteni

és értékelni tudjuk a névtelen édesanyák, a gyógyítók, és a paraszt-bábák a végtelenül tiszteltetreméltó küzdelmét az életért, egészségért. Azt az emberföltötti küzdelmet, amelyet az őket sokszor legyőző kórok és a halál ellen folytattak úgy, ahogyan ott, akkor tudták, és ahogyan lehetett. Mélységesen képmutató és hazug álláspont – a szerző, Kótyuk Erzsébet nem esik ebbe a súlyos hibába! –, ilyen helyzetben „vétkes tudatlanság”-ról, „bűnös babonákról”, „elmaradottságról” szónokolni.

A hagyományos orvoslást bemutató művek egyik fogas kérdése, nem egyszer buktatója, az anyag megfelelő rendszerezése. (Ezt mindmáig nem sikerült megfelelően, megnyugtató módon kidolgozni). Ezt a nehézséget Kótyuk Erzsébet úgy hidalta át, hogy életkori csoportok (csecsemő-, gyermek- felnőttkor), illetve családi állapot szerint (várandós, szülő-, gyermekágyas asszony) mutatja be anyagát (házasságkötéstől az első gyermek születéséig; csecsemő és kisgyermekkor betegségei, és végül a felnőttkor betegségei). Ezek egyúttal a könyv főbb fejezetei is. Ezekben belül pedig – helyesen archaizálva – a régi orvosló könyvek: *Lencsés-féle kézirat*, *Pápai-Páriz Ferenc Pax corporis*-a, stb. veretes hagyományát követve, a testátjak szerint csoportosított. („A főnek nyavalyáiról, A szemnek, fülnek, orrnak, nyelvnek, fogaknak, ínynek és toroknak nyavalyáiról, A mellynek nyavalyáiról, A gyomornak és beleknek nyavalyái, A külső nyavalyákról”, stb.). Ezt követik a gyógyítókról és az orvosló szerekről szóló fejezetek.

A szerző – maga is családanya – sok szeretettel, alaposan, számos finom részletet is említve, belső átérzéssel mutatja be a csecsemők és kisgyermekes hagyományos gondozását, betegségeiket és gyógyításukat (Ez a könyv egyik legjobb fejezete). A gyermek- és felnőttkori betegségek bemutatásakor – jobb híján! – egy régi, rossz sablont alkalmaz, amikor megkísérli elválasztani a hiedelmeken nyugvó (mágikus) és az empirikusan igazolható („valós”) gyógymódokat, vélekedéseket. Valójában ez a két elem, a legtöbbször kibogozhatatlanul keveredik egymással, ugyanazon gyógymód esetében csakúgy, mint ahogy egy-egy gyógyító tudományában is. A szerző ezt a szemléleti-módszertani gordiusi csomót – vitathatóan – oly módon oldja meg, hogy a betegségeket szétválaszthatóknak ítéli, a gyógymódokat azonban nem.

Bővítést, és ezért további vizsgálódást, gyűjtést, elemzést igényel a könyv gyógyítókról szóló fejezete. Részletesebben kellene vizsgálni a már elhunyt és még élő gyógyítók tudását, helyzet-funkcióját a közösségekben. Szintén részletesebb kifejtésre érdemes az – az etnikumok határterületein másutt is megfigyelhető – jelenség, amelyre a szerző röviden utalt: az együttélő népek gyógyítóinak kölcsönösen nagyobb a keletje. Ehhez – természetesen – a helyi és környező ruszin etnomedicina vizsgálata szükséges. A szerzőt adottságai és ismeretei szinte eleve elrendelték e szép feladat elvégzésére.

A *materia medica* fejezetei – a szentelmények, az emberi- és állati eredetű orvosló-szerek, a kémikáliák, ide érte a patikaszerket is – közül terjedelmével és alaposágával kiemelkedik a növényi orvosságokat tárgyaló rész. Összesen nyolcvannolc faj (!) népi nevét, gyűjtött példány alapján meghatározott (!) botanikai nevét és népi javallatát közli, amellyel ethnobotanikai ismereteinket is jelentősen gyarapítja. Kárpátaljáról eddig csak Gunda Béla említett közléséből voltak adataink.

A tanulmány nagy értéke a később önálló feldolgozást is igénylő-érdemlő, (táj)nyelvi anyag közlése. Ezt a főszövegen belül kurzíválással kiemelt, bőséges, pontos, fonetikus lejegyzéssel (szabad és kötött szövegek), másrészt a könyv végéhez csatolt szótári rész segítségével oldotta meg.

Csak sajnálni lehet, hogy – takarékoságinymodatechnikai okok miatt – Kótyuk Erzsébet gazdag, színes fénykép anyagából semmi sem került be a kötetbe. Pedig – tudásunk szerint – egyes gyógyító eljárásokat fénykép-sorozatokban örökített meg. Nem kiragadott „pillanat-felvételeken”, hanem folyamatokban követte, mutatta be a gyógyító eljárásokat. Még akkor is, ha ezek némelykor beállított, „megrendezett” események voltak. Módszere sok apró, finom, egyébként elszikkadó – mert a gyógyító által természetesnek tartott – mozzanat rögzítését tette lehetővé. Így például a „bábókával”, azaz a rongybabákkal való gyógyításnál: „a művelet után a bábókat *köténye alá rejtjé, és kihátrálva* az udvaron a trágyadombra szórja”. Ez a korábbi, másutt végzett gyűjtésekben rendszerint így hangzik: utána a bábukat nem járt helyen elszórja.

Reméljük, hogy a szerző könyvét újabb tanulmányok követik, amelyekben például helye lesz a ruszin-magyar, illetve magyar-ruszin hatások és interetnikus kapcsolatok részletes tárgyalásának csakúgy, mint a helybéli matrikulák földolgozásának.

Tévednünk, ha csak szaktudománya szempontjából értékelnénk Kótyuk Erzsébet munkáját. Azzal, hogy részletes bepillantást enged az „ezernyi fajta népbetegség, szopora csecsemőhalál” elsüllyedőben lévő világába, megmutatja annak értékeit, szépségeit, de árnyoldalait is. Eközben a néhez kisebbségi sorban élő kárpátaljai magyarság önértékelésének és azonosság tudatának a megerősítését is szolgálja. Munkája ebben az értelemben is hiánypótló.

Várjuk a folytatást!

(Európai Folklor Intézet, Örökség sorozat 1. sz. Sorozatszerkesztő: *Hoppál Mihály* Osiris Kiadó, Bp., 2000.)

Crynaeus Tamás

Örökségünk

Mindszent természeti, épített és kulturális öröksége alcímmel adta ki a Keller Lajos Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény 2000 karácsonyára

újabb kiadványát, mellékletként, de önállóan is használható azonos című, képanyaggal lényegesen bővebb CD-ROM-ot. A kötet és a CD-ROM a könyvtárban fél évtizede működő lelkes, nagyjából fiatalokból álló csoport folyamatos munkájának az eredménye.

A honismereti tevékenységnek nagy múltja van Mindszenten. A könyvtár névadója, Keller Lajos plébános száz évvel ezelőtt, 1900-ban írta meg *Mindszent története* című munkáját. A szervezett honismereti tevékenység Mindszenten is az 1960-as években kezdődött meg. A szakkör vezetője, a Honismereti Gyűjtemény kezdeményezője a még ma is ott élő kilencvenhét éves Kasznár Tóth Emma tanárnő volt.

A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület 1994-ben Mindszenten rendezte meg a nyári középiskolás diáktáborát. Ez új lendületet adott a településen folyó honismereti munkának. Több helyi fiatal megismerkedett a helytörténeti gyűjtő- és feldolgozó munkával szépségeivel, hasznosságával. Ugyanebben az időben került a könyvtár falai közé teljesen a honismereti tevékenység gondozása, az írásos dokumentumok gyűjtése mellett a meglévő tárgyi anyag, a Honismereti Gyűjtemény kezelése, gyarapítása. A gyűjtemény 1996-ban vált nyilvánosan látogathatóvá. A könyvtár ekkor vette föl Keller Lajos nevét, jelezve, hogy folytatója annak a helytörténeti munkának, ami száz évvel ezelőtt megjelent könyvével kezdődött. Nyári táborokban a fiatalok elkészítették a régi temetőket, a település szakrális, építészeti emlékeinek a fölmérését. 1997-ben megjelent a település történetét és néprajzát feldolgozó monográfia.

A most megjelent könyv és CD-ROM más arcát mutatja meg a városnak. Több szempontból is kiegészítője a monográfiának. Míg a monográfia a település történelmével, szellemi értékeivel foglalkozik, addig ez a munka elsősorban a tájat, a város épületeit, a tárgyi emlékeket mutatja be. A könyvben mintegy ötven kép, rajz – közülük 22 színes található. A CD-ROM-on pedig a szöveg és a hanganyag mellett mintegy félezer kép, rajz, dokumentum, videofelvétel látható. A hangvétele is más a könyvnek. Minden alkotója, írója, fotózója, a videofelvétel készítője mindszei, ismeri és szereti szülőföldjét. Ez a műnek olyan hitelességet ad, amit a száraz dokumentumok, képek önmagukban nem tudnak nyújtani. Ezt a kötet előszavában *Takács Máté*, Szegec nyugalmazott főépítész, aki Mindszenten született, nálamnál szebben így fogalmazott meg: „Csak elismerés és köszönet illeti a mű létrehozóit, amiért összegyűjtötték, és most átadják nekünk olvasóknak mindazt, ami szívüknek kedves, amihez érzellemmel-értelemmel kötődnek... Ez a kis könyvecske más, tudományos értelemben kevesebbet, érzelmi töltetével, olvasmányos nyelvezetével és témaválasztásával feltétlenül többet ad a monográfiánál.”

Mindszent múltját ismertető részt *Nagy István* tanár, nyugalmazott iskolaigazgató írta. A szinte kronológiai tömörségű fejezet célja, hogy az olvasó a kötetben szereplő eseményeket, tárgyakat, épületeket az időben el tudja helyezni.

Mindszent régészeti múltjáról két tanulmány szól. A környék halmairól *Szabó János* restaurátor írt, aki részt vett a település határában levő bese-nyóhalmai ásatáson, amely egy középkori templom maradványait és egy bronzkori törzsfőnök sírját tárta föl. *Fuchs Máté* a Szent István Egyetem Környezetgazdálkodási Karának hallgatója tanulmányában a Mindszentben talált régészeti tárgyak lelőhelyét azonosította be, bemutatva, hogy kik azok, akiknek a földjéből kerültek elő a leletek. A tanulmány elolvasásával személyes ismerősökké válnak azok az emberek, akik „megtehették volna, hogy nem engedik meg a régészeti ásatásokat, de hajtották őket a vágy, hogy ők is megismerkedjenek lakóhelyük történetével és őseivel”.

A település természeti örökségéről hárman írtak. *Kiss Tímea* a Szegedi Tudományegyetem Természeti Földrajz Tanszékének fiatal oktatója első tanulmányában a mindszenti táj kialakulásával ismerteti meg az olvasót. Megtudjuk, hogy mintegy 2,5 millió évvel ezelőtől még a Duna folyt ezen a tájon. A másik tanulmányában a Tiszát mutatja be. Több érdekes adattal ismerteti meg az olvasót. Megtudjuk többek közt, hogy a Duna visszaduzzasztó hatása Mindszentig érezhető, a kisvíz és az árvíz közti különbség több mint ötvenszeres, gátjainak a hossza vetekszik a Kínai Nagyfallal. Szól a közelmúlt ciánszennyezéséről, a környezetvédelem fontosságáról. Meghökkenő, de találó az a megállapítása, amit a ciánszennyezés utáni árvízről ír. „Szerencsére jött a nagy árvíz is. A megmaradt halak ki tudtak jönni az ártérre, volt idejük ivni, táplálkozni, regenerálódni.” *Kis Bernadett*, szintén fiatal, biológia-földrajz szakos tanár Élőhelyek, élőközösségek Mindszent határában címmel mutatja be a települést körülvevő természetet. Megismerhetjük az ártéri erdők, a Tisza, a Kurca, a környék errei és vadvizei, valamint a rétek állat- és növényvilágát. Kritikusan elemzi az emberi beavatkozások következményét, a hagyományos növény- és állatvilág életterének szűkülését, ritkulását. *Dr. Ávéd László* nyugalmazott orvos, vadász a vadászat szépségeiről szóló írásában azt mutatja be, hogyan látja a vadász a természetet, milyen a helyes vadgazdálkodás, ami elősegíti, hogy ne a selejt szaporodjon, hanem a vadállomány nemezebbé váljon.

Az építészeti örökségünk a legnagyobb fejezete a könyvnek. Mindszent építészete című tanulmányában *Takács Gábor*, a Budapesti Műszaki Egyetem Építészmérnöki Karának hallgatója először a közelmúltban várossá lett település (1993-ban nyilvánították várossá) egyik jellemző sajátosságát mutatja be, a falu és a város együttlétét. Választ keres arra a kérdésre, hogy „Mi is különbözteti meg a várost a falutól?” A válaszadás során a település népi építészetét, a népi építkezés sajátosságait elemzi, bemutatja a faluszerkezetet és a jellegzetes alföldi háztípusokat. Megállapítja: „Egy nép építészeti emlékei azon dolgok közé tartoznak, amelyek a hagyományokat, az elmúlt időköt őrzik, s ezért megővésükre különös gondot kell fordítani, mert ha eltűnnek, eltűnik más is, amit észlelni nem, hanem csak érezni lehet.” Tanulmánya második részében a mindszenti római katolikus templomot mutatja be. Összehasonlítja a helyi templom és a XVIII–XIX. század fordulóján épült

alföldi templomok építészeti elemeinek azonosságait és különbözőségeit.

Közös gyűjtés és földolgozás eredménye a kisváros épületeit ismertető rész. Mintegy negyedszáz épületet mutatnak be. A közösségi épületek, templomok, a Városháza, az egységes stílusú „iskolator”, Helytörténeti Gyűjtemény mellett több polgári és paraszt házat is bemutatnak, köztük a Dél-Alföldre jellemző napsugaras oromzatszerű házakat is. Felvetik a helyi védettség szükségességét.

Fuchs Máté kötötte csokorba a fejezet utolsó részében Mindszent emlékhelyeit. Bemutatja a két régi temető helyén létesült emlékparkokat, amelyben megőrizték Schmidt Ferdinánd 1848-as honvédtiszt és családja síremlékét. Ismerteti a településen lévő emléktáblákat és szobrokat, keresztek. Beszél a millenniumkor újított, még meglévő emlékfákról, de szól az újakról is, amit a millennium alkalmából, illetve a millennium tiszteletére ültettek. Felsorolja a településen még meglévő ártyú kutakat. Fontosnak érzi ezeknek a bemutatását. Így ír a kutakról: „A régi időkben fontos szerepe volt az ártyú kútnak. Nemcsak azért, mert tiszta és friss vizet adott!... Amíg a tiszta víz csordogált, meg lehetett beszélni a falu ügyes-bajos dolgát. Lehetett pletykálni. A legények és lányok előszeretettel mentek sötétedéskor a kútra, hisz minden elkötelezettség nélkül udvarolgathattak, incselkedhettek egymással. E kútiainkat ma már nem használjuk, csupán az emlék kedvéért őrizzük őket.”

A kötet végén *Fuchsné Benák Katalin* a Keller Lajos Könyvtár könyvtárosa, a kötet szerkesztője, a honismereti csoport irányítója Kulturális örökségünk – Múlt és jelen címmel a Honismereti Gyűjtemény, vagy ahogyan szívesen nevezik a „Múzeum” anyagát, a csoport munkáját mutatja be. Beszél a régi olvasókörökről, de ismerteti a település mai kulturális életét is. Megállapítja: „A múlt hagyományait napjaink igényeihez alakítva ugyan, de őrzi a lakosság.”

A kötetet *Vargáné Jacsó Irén* könyvtáros által összeállított bibliográfia zárja, amelyben felsorolja a Mindszentről megjelent könyveket, kiadványokat.

Jó, hogy a kötet anyaga CD-ROM-on is hozzáférhető. Ennek az egyik jelentősége, hogy a mintegy félezer színes kép nehezen és költségesen jelenhetett volna meg a könyvben, másrészt pedig a modern média adta lehetőség olyan új megismerési forma, amely a fiatalok, de az idősebbek körében is egyre jobban terjed, ennek következtében többen ismerkedhetnek meg a településsel. Köszönet *Fuchs Máté* és a többi fiatal korszerű gondolkodásáért. Itt kell megemlíteni azokat a személyeket, akik a képeket készítették: *dr. Hegedűs Katalin*, *Kiss Tímea*, *Tóth Ilona*, *Urbaniczki Gyuláné* és *Fuchsné Benák Katalin*.

Végezetül illendő felsorolni azon intézményeket, szervezeteket, akik a kiadvány elkészítését támogatták: Város- és Faluvédők Szövetsége Budapest, Honismereti Szövetség Budapest, Mindszent Város Önkormányzata, Takács Máté, TTT Városépítő Bt. Szeged.

Bogdán Lajos

Honismereti Bibliográfia

Adalékok az 1848/49. évi magyar forradalom és szabadságharc történetéhez Gömörben. Összeállította és szerkesztette: *Kardos László*. Kiadja a Pro Patria Pelsóciensis Társaság, Pelsőc, 1999. 46 old. – A Gömör megyei védseregek kialakulás 1848-ban; Gömör megye mozgó nemzetőrségi zászlóaljának századai 1848/49-ben; Antal Károly rozsnói honvéd leírása 1848/49-ik évből; 1848/49 életrajzi adataira Gömörben; Gömör megye helységek 1848/49-ki honvédei és nemzetőrei.

Barabás László: Aranycsitkók, maszkurák, királynék. Erdélyi magyar dramatikusanépszokások. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1999. 278 old., 50 kotta- és 80 fényképmelléklettel.

Barsi Ernő: „Szépen szól a kissümegei nagyharang...” Népdalok, mondák Sümegről és környékéről. *Műzeumi Füzetek 10.* Kiadja a Sümegi Fórum Alapítvány. Sümeg, 1999. 242 old.

Bényei Miklós: Helyismereti Művek Hajdú-Bihar megyében, 1999. Kiadja a Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár. Debrecen, 2000. 133 old.

Bosnyák Sándor: Mit láték álomban. Népi álmofejtés és hiedelemtörténetek. Szerk.: *Fazekas Zsuzsa*. Európai Folklor Intézet, Bp. 2000. 197 old.

Böszörményi Szemle. Kulturális és honismereti periodika. Szerk.: *dr. Varga Gábor*. Kiadja a Silye Gábor Művelődési Központ. Hajdúböszörmény, 2000. 2. sz. 67 old. – A tartalomról: *Csilla László:* A lokálpatriotizmus értéke; *Szekélyhídi Ágoston:* Kertész László; *Bényei József:* Káplár Miklós; *Borók Imre:* Böszörményhez kötődő személyiségek a magyar irodalomban; *Kocsis Róza:* A népi írók és Hajdúböszörmény; *dr. Orosz István:* Ismeretlen iratok Hajdúböszörmény XVII. századi történetéből; *Karacs Zsigmond:* Adatok a Medgyesi család történetéhez; *Szekeres Gyula:* Millenniumi emlékek Hajdúböszörményben; *dr. Csohány János:* Dr. Baltazár Dezső szülőházánál; *dr. Gazdag István:* Zenei történelmi hangverseny-sorozat Hajdúböszörményben; *Mónus Imre:* A hajdúböszörményi Kálvineum története; *Lovász Gyula:* Dembinszky; *dr. Bencsik János:* A Kadarcs folyó szerepe Hajdúböszörmény életében; *Molnár Antal:* Múltunk őrzői; *dr. Lázár Imre-dr. Oláh Imre:* Őszinte beszélgetés a Maghy házaspárral (1978); *dr. Varga Gábor:* Megyénk új honismereti és kulturális folyóirata: a Rálátás, Zsáka.

Csoma Gergely: Varázslások és gyógyítások a moldvai csángómagyaroknál. Kiadja a Kráter Műhely Egyesület. Pomáz, 2000. 112 old.

Csorba János: Bár emlékezete maradjon meg... Kiadja a Magyar Könyvklub, Bp. 2001. 274 old., és 19 kép. – A széki parasztember gyűjtése magába foglalja a falu egész hagyományrendszerét.

Dajka János: Az egyéni gazdaságok helye, főbb jellemzői az általános mezőgazdasági összeírás tükrében. KSH Megyei Igazgatósága. Nyíregyháza. 2000. 19 old.

Dajka János: Új városunk: Rakamaz. Kiadja a KSH Megyei Igazgatósága. Nyíregyháza, 2000. 17 old.

Egerszegi Ferenc: Kalászkok a tarlón. *Sümegi Írások 9.* Kiadja a Sümegi Fórum Alapítvány. Sümeg, 1998. 154 old. – Tárcák, életképek Sümegről és környékéről.

Egri Történelmi Évkönyv II. Szerk.: *Misóczki Lajos*. Kiadja a Historia Nostre Alapítvány, Eszterházy Károly Főiskola, Eger, 2000. 395 old. – *dr. Misóczki Lajos:* Előszó; *Für Lajos:* Az Árpád-kori Magyarország népessége; *Buda Péter:* Szent István király egyházszervező tevékenysége; *Misóczki Lajos:* Az utazás és vendéglátás a középkori Magyarországon; *Horváth László:* Gyöngyöspata első századai; *Besze Tibor:* Adózás Gyöngyösön a török hódoltság végétől a jobbágyfelszabadításig; *Nemes Lajos:* Eger város 1748. és 1760. évi hegyrendészeti szabályai; *Nagy József:* Az 1849-es tavaszi hadjárat előkészítése és Heves megyei szakasza; *Pap József:* A passzív ellenállás. Egy történelmi axióma másfél század éve; *Mózes Mihály:* Az agrárfejlődés regionális sajátossága Erdélyben (1867-1914); *Csesznokné Kukucska Katalin:* Heves vármegye egészségügye 1867-1910 között; *Hacsi Lajos:* A baloldali pártok és a paraszti érdekképviselet ügye (1946-1948); *Kozári József:* Az 1956-os forradalom bevezető eseményei Hatvanban; *Kiss László:* Önkormányzati választások Egerben, 1944-ben; *Makai János.* A Kijevi Rusz a magyar nyelvű szintézisekben; *Gebei Sándor:* A Lengyel-Litván Res Publica és Báthori István; *Vadász Sándor:* Napóleón szürke eminenciása; *Gaudin; Kaló Ferenc:* „Goethe és Shakespeare felér egy egész egyetemen”.

Elődeink élete. Csicsér és Szirénfalva néprajza. Szerk.: *D. Varga László.* „Ung-vidéki” kiadványok 1. Kiadta Csicsér és Szirénfalva községek önkormányzata. Csicsér-Szirénfalva, 2000. 124 old. és 21. kép. – *D. Varga László:* Az Ung-vidékről röviden; Csicsér, Szirénfalva; *Novák László:* Település és építkezés; *Tóth Judit:* A községek társadalmi néprajza; *Bellon Tibor:* Ártéri gazdálkodás a Latorca mentén; *Kotics József:* Szántóföldi növénytermesztés; *Zomborka Márta:* A kender természetese és feldolgozása; *Magyar Mária:* Hagyományos állattartás; *Bölli Erzsébet:* Táplálkozási szokások; *Nagy Molnár Miklós:* Falun kívüli kapcsolatok; *D. Varga László:* Népi halászlai eszközök, halászlai módok; *Barna Gábor:* Ünnepi szokások; *Molnár Ágnes - Barna Gábor:* Lakodalmi szokások; *Novák László:* Temetés és sírjelölés; *Bartha Elek:* Görög katolikus nép-

hagyományok; *Tóth Judit*: A reformátusság vallásos néphagyományai.

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát Egyesület közlönye. Kolozsvár, 2000. 3-4. sz. 48 old. – A tartalomról: *Behabetsz Magda*: Az Erdélyi Kárpát Egyesület IX. Országos Vándortáborra; *Ajtay Ferenc*: Reményik Sándor az erdélyi költő; *Hantz Lám Irén*: Reményik emlékek; *Palkó Zsolt*: Maroshévíztől a Kis-Pietroszig; *Diószegi Gabriella*: Hőesésben Rhododendron-túra; *Máthé János*: Rettyezát 2000; *Rozsnyai László*: Marosbogát; *Máthé Borbála*: Visszaemlékezés az EKE marosszéki osztályára (1937-1945); *Sebestyén Kálmán*: Sorsproblémák az Aranyosvidéken.

Erdélyi képek. *Makoldy József* rajzai. *Gábor Dénes* előszavával. Szerk.: *Szabó Zsolt*. Kiadja a Művelődés. Kolozsvár, 2000. 60 old.

Esztergom és Komárom megye az 1848/49-es forradalom és szabadságharc alatt. Olvasókönyv. Vál. és szerk.: *Bencze Cs. Attila*. A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Évkönyvei 6. Kiadja a Levéltár. Esztergom, 2000. 274 old. – *Hermann Róbert*: Esztergom és Komárom megye 1848–49-ben; Dokumentumok.

Ethnica. Az Ethnica Alapítvány Kiadványa. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. 2000. 4. sz. 97-136. old. – *Voigt Vilmos*: Ezeréves-e a magyar folklór; *Erdész Sándor*: Ezer év néprajzi emlékeiből II.; *Nyirkos István*: A Kalevala művelődéstörténeti hatásáról; *Silling István*: Szent Anna tisztelete a Bácskában; *Pacsai Imre*: A Kárpát-medence kulturális kapcsolatairól egy tírpák-szlovák népdal kapcsán; *Ujváry Zoltán*: A gajnai leányvásárról; *Uő*: A debreceni és a csengeri misztériumjáték gyűjtője; *Uő*: A színeváltó Csaplovoics; *Uő*: Tolóka; *Uő*: Az örök életű zsidó mondájához; *Uő*: Kis adalék Voit Vilmos cikkéhez: Ezeréves-e a magyar folklór?; *Papp József*: Adalék a határbeli helynevek néprajzi vizsgálatahoz; *Nagy Veronika*: A hagyomány ápolása és változása a mohai tikverőzésben; *Dankó Imre*: Golyózás Hanván; *Papp Richlárd*: A fonott kalács – egy zsinagógai beszélgetés értelmezés leírása; *Magyar Zoltán*: Szent György és a tűzkultusz; *Tátrai Zsuzsanna*: Kriza Ildikó születésnapja; *Bárth János*: A 65 éves Juhász Antal köszöntése; *Hála József*: Csáky Károly köszöntése; *Keményfi Róbert*: Dankó Imre köszöntése – a Vallási Néprajz 10. kötetének átadása alkalmából; *Paládi-Kovács Attila* Ózd város díszpolgára;

Észak-Bánság paraszti műveltségéből. *Táj és népi kultúra* 3. Szerk.: *Juhász Antal*. Kiadja a JATE Néprajzi Tanszéke. Szeged, 1999. 131 old. – *Juhász Antal*: Előszó; *Juhász Antal*: Két észak-bánsági falu [Majdán és Rábé] településnéprajza; *Simon András*: Temetők és temetkezés Majdánon és Rábén; *Bognár Anikó*: Ünnepi táplálkozás Majdánon és Rábén; *Juhász Antal* - *Makovics Erika* - *Mészáros Vera* - *Mikó Margit* - *Simon András* - *Vass Erika*: Rábé lakói 1997-ben és családfájuk; *Fodor Ferenc*: A Vízihányó család gazdálkodása Egyházaskéren.

Göcze Rezső dr.: Zalaszentbalázs és vidéke. Falutörténet a kezdetektől 1956-ig. Kiadja a Község Önkormányzata. Zalaszentbalázs, 2000. 271 old.

Hapák József – Tóth Béla: Ahol a csillagok ragyognak... Írók, költők a Felső-Tiszavidékről. Kiadja a Jósza András Múzeum. Nyíregyháza, 2001. 94 old.

Hargita kalendárium. Főszerk.: *Borbély László*. Kiadja a Hargita Népe Kiadóvállalat. Csíkszereda, 2001. 144 old. – A tartalomról: *Borbély László*: Képes eseménykrónika-2000; *Bereczky Judit*: Emese álma, *Orbán Viktor*: Az álmoknak nem lehet határt szabni; *Sitő András*: Tigrisszelidítő cselekedet; *Beke György*: Székely Ház Budapesten; *Kozma Mária*: A másik táj; *Bereczki Károly*: Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok... (Variációk a magyar népdalra); *Szabó András*: Gondolatok Nagy Imre mester halálának 25. évfordulójára; *Mirk László*: Hányféleképpen veszekszik a magyar ember?; *Komoróczy György*: Önkormányzat és tanács (szavunkról); *Tüdős S. Kinga*: Egy székely nemesasszony (gróf. Lázár Erzsébet, Kálnoki Sámuelné) élete a XVIII. században; *Adamovits Sándor*: 75 éves a marosvécsi Helikon; *Takács Éva*: A szívem bízott meg a feladattal (Domokos Pál Péter emlékezete); *Túros Endre*: Az utolsó magyar bakter; *dr. Bús János*: Magyar katonasírok után kutatva; *Szeremley Béla*: Útmutató örökségünk a HANGYA; *Gagy József*: „Kulturforradalom” a Székelyföldön, 1949 tavaszán; *Oláh Sándor*: Hétköznapi ellenállás (1947-1962); *Demeter Gyöngyvér*: Helyi felsőfokú képzési intézmény létrehozása Csíkszeredában; *Kristó Tibor*: Az angol rádió vendége voltam; *Pomjánék Béla-Jakab Ferenc*: Különleges fák Hargita megyében; *Tankó Gyula*: Gyimesi vízimalmok.

Hegedűs Dezső-Szurdoki Miklós: A rétközi Ibrány. Községkrónika. Kiadja az önkormányzat. Ibrány, 2000. 335 old.

Hegyvidéki olvasókönyv. Szerk.: *Szatucsek Zoltán*. Kiadja a Budapest Főváros XII. Kerületi Önkormányzata. Bp. 2000. 152 old. – Szemelvények Budapest Főváros XII. kerületének történetéből.

Hints Miklós: Kászon jelenkori és történeti család- és helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok* 169. Szerk.: *Hajdú Mihály*. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoporthoz Névutató Munkaközössége. Bp. 2000. 61 old.

Honismereti írárok Baranyából. Szerk.: *Gábori Imréné*. Kiadja a Baranya Honismereti Egyesület. Pécs 2000. 67 old. – *Dr. Simor Ferenc*: Előszó; *Gábori Imréné*: Baranya Honismereti Egyesület; *Halász Péter*: Megnyitó a népi vallásosság emlékei kiállításához; *Budai Györgyné*: Szentlászló; *Kiss József*: Komlós és környéke az 1848-49-es forradalom és szabadságharc időszakában; *Karacs Zsigmond*: Aki a pihenést a síri álmokra hagyta – ötven éve hunyt el Kiss Ferenc, a Református Szeretetszövetség alapítója; *Gábori Imréné*: Kiss József; *Matusek László* „Emléket hagyini” című önéletrajzából; *Kovács*

Györgyné: Az állami elemi iskola Szigetváron; **B. Szepes Zsuzsanna:** Gazdag szegénység; **Gábori Imréné:** Dr. Vargha Károlyra emlékezünk; **Páll Lajos:** Kiss József (1919-1998); **Takács Gyula:** Lemle Gézára emlékezünk; **Timár Irma:** Honismereti események Pécsen és Baranya megyében.

Jancsó Árpád: Rajtuk taposunk. A Bánság útjai a 19. században. *Partiumi Füzetek 14.* Szerk.: *Dukrét Géza.* Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség. Nagyvárad, 2000. 67 old.

Kiss Tamás: Nágoos története 1945-ig. Kiadja Nágoos Községi Önkormányzata és a Somogy Megyei Honismereti Egyesület. Bp. 2000. 254 old

Kupán Árpád: Mezőtelegd iskolatörténete. *Partiumi Füzetek 15.* Szerk.: *Dukrét Géza.* Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség. Nagyvárad, 2000. 72 old.

L. Juhász Hona: Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia (1993-1994). Fórum Intézet. Galánta, 2000. 240 old.

Magyar Református Egyházak javainak tára. *Kárpátaljai Református Egyház I-IV.* I. Maramaros-Ugocsa Egyházmegye. Szerzők: *Felhősné Csizsár Sarolta, Küllös Imre, Molnár Ambrus, P. Szalay Emőke.* Kiadja az Országos Református Gyűjteményi Tanács. Bp. 1999. 375 old. – A határon túli református gyülekezet templomai, felszerelési tárgyai, könyv és iratanyaga.

Makói Honismereti Híradó 2000. Szerk.: *dr. Forgó István.* Kiadja a Makói Városi Kulturális-Közművelődési Közhatalmi Társaság. Makó, 2000. 38 old. – *dr. Forgó István:* A makói Szent István szobor köszöntése; *Siket István László:* Az első iskolaszék a makói görög katolikus iskolában; *Szabó Jenő:* Trafikok vagy dohányárudák Makón; *Szabó Jenő:* Disznóölési szokások Makón; *Rác Sándor:* A liberátor; *Dr. Forgó István:* Erdei Ferenc életpályája; *Dr. Forgó István:* Visszaemlékezés id. dr. Strobl Ferenc kórházigazgatóra; *Halász Bálint:* Egy megkésztet nekrológium dr. Tamás Elemér igazgató-főorvosról; *Rác Sándor:* Makói katona a Halász-i temetőben; *Szabó Jenő:* Csorba Sándorné hosszú élete; *Dr. Forgó István:* Elhunytjaink; *Dr. Forgó István:* A Makói Honismereti Hír;

Malukucziné Póka Mária: Új városunk: Dombrád. Kiadja a KSH Megyei Igazgatósága. Nyíregyháza, 2000. 27 old.

Mezőtúri oklevelek (1219-1526). Közreadja, latinból fordította, jegyzeteket és a mutatóval ellátta: *Benedek Gyula.* A jegyzeteket és a mutatót kiegészítette: *Tolnay Gábor. Documentatio Historica III.* A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága forráskiadványa. Szolnok, 2000. 215 old.

A mi falunk Felsőnyárad. Szerk.: *Kornyáné Szoboszlai Ágnes.* Kiadja a Község Önkormányzata. Felsőnyárad, 2000. 572 old. – *Visnyai Gyula:* Ajánlás; *Kornyáné Szoboszlai Ágnes:* Előszó; *Takács*

Levente: Az 503. sz. oklevél fordítása; *Kornyáné Szoboszlai Ágnes:* 1299-ben említett helységek; *Sóczó Kinga:* Adatok, események Felsőnyárad korai történetéből, *Nyárády Gábor:* Nyárády András két szabadságharcban; *Áblonczy Bálint* kétféle hadifogsága a Szovjetunióban; *Tátrai Márton* ötéves hadifogsága a Szovjetunióban; *Részlet*ek Szoboszlai György hadifogolynaplójából; *Nyárádi* gyerekek szülőfalujukról írásban és képből; *Nyárádi* kislexikon; *Szabó József:* A Sajó-Bódva szögének geomorfológiai problémái; *Nagy Atilla:* Felsőnyárad térsadalom földrajzi értékelése; *Boldogh Sándor:* Felsőnyárad természeti képe; *Erdélyi Erviné Mező Mária:* Szénbányászat Felsőnyáradon; *Mislovics Andrea:* Hagyományok élet Felsőnyáradon; *Visnyai Ildikó:* Lakodalmas szokások Felsőnyáradon; *Andóné Szepesi Krisztina:* Felsőnyárad szociológiai jellemzői (1991); *Biró Ferenc-Fekete Péter:* Nyelvjárási, nyelvhasználati jellegzetességek Felsőnyáradon; *Dudás Éva:* Rokonsági terminológia Felsőnyáradon; *Feketéné Üveges Enikő:* A szőlőtermesztés és borkészítés szokásai Felsőnyáradon; *Pávay Andrea:* A kenderből a vászonig – a kendermunkák szokásainak; *Kornyáné Szoboszlai Ágnes:* Földrajzi neveink, A -nyárad elem a Kárpát-medence település neveiben, *Kenyérsütés* Felsőnyáradon, ill. Felsőkecsényben; *Felsőnyárad* lakosai 1999. január 1-én; *Helyi intézmények.*

Mindennapok Szabolcs és Szatmár megyében a XIX. században. Forrás és szemelvénygyűjtemény. Vál., jegyzet, szerk.: *Fazekas Rózsa, Kujbusné Mecssei Éva.* Kiadja a Megyei Levéltár. Nyíregyháza, 2000. 427 old.

Molnár Mátyás Emlékkönyv. Szerk.: *Heckemast Gusztáv, Molnár Sándor, Németh Péter.* Kiadja a Vay Ádám Múzeum Baráti Köre. Vaja, 1998. 110 old.

A nagybányai Szent István templom. *EMKE Füzetek 17-18.* A Misztótfalusi Kis Miklós Közművelődési Egyesület kiadása. Nagybánya, 2000. 79 old. – *Metz József:* Schönherr Gyula-Szász Károly; *Schönherr Gyula-Palmer Kálmán:* A Szent-István templom vázlatos története; *Kovács András:* Szász Károly és a nagybányai Szent István-templom; *Szász Károly:* A nagybányai Szent István templom; *Szász Károly:* Adatok a nagybányai képirók, kő- és fadaragók történetéhez.

Nagy Ferenc: Ibrány. Kiadja a Városi Önkormányzat. Nyíregyháza, 2000. 208 old.

Nagy Sívó Zoltán: Bukovina, mit vétettem? Fórum Könyvkiadó. Újvidék, 1999. 219 old. – Az al-dunai székelyekről.

Népek, hősök emberek. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójának tiszteletére rendezett konferencia előadásai. Szerk.: *Horváth M. Ferenc, Mándli Gyula, Zomborka Márta.* *Váci Füzetek 4.* A Váci Múzeum Egyesület kiadványai. Vác, 2000. 122 old. – *Horváth M. Ferenc:* 1848/49 váci kultuszának rövid története; *Bona Ferenc:* Katonatisztek a szabadságharcban; *Kovács István:* Lengyel légionisták, honvédek és hírszerzők a magyar szabadságharcban; *Rosonczy Ildikó:*

Hogyan vélekedtek az oroszok az 1848. július 15-17-i váci ütközetről? ; *Katona Tamás*: Az egyháziak szerepe a forradalom és szabadságharc idején; *Kosáry Domokos*: Görgey Artúr; *Csikány Tamás*: Ivánka Imre; *Pelyach Imre*: Degré Alajos; *Hermann Róbert*: Hajnik Pál.

Nógrád megye. Magyarország történeti statisztikai helységnevtára 17. Szerzők: *Szomszéd András*, *Pállhazy László*. Szerk.: *Kovacsics József*. Kiadja a KSH Népszámlálási Főosztály. Bp. 2000. 224 old.

Orbán Balázs kiadatlan fényképei. *Miklósi-Sikes Csaba* ajánlásával. Szerk.: *Zepezsaner Jenő*. A Haáz Rezső Alapítvány kiadása. Székelyudvarhely, 2000. 13 kép.

Pro Minoritate. Kiadja a Pro Minoritate Alapítvány. Bp. 2000. nyár 214 old. – A tartalomról: *Ablonczy Balázs*: A zsidó, a mágnás és a revízió. Francia diplomaták a románokról és magyarokról a két világháború között; *Duma István András*: Német Zsolt államtitkár út menetele Moldvába; *Gubás Jenő*: A délvideki szörványok jövőképe; *Novák Éva-Vasik János*: Kisebbségek és megki-sébbségek: magyarokról és romákról Szlovákiában.

Rálátás. Zsákai Helytörténeti-Honismereti Kulturális Tájékoztató. Szerk.: *Dankó Imre*. Kiadja a Művelődési Ház és Könyvtár. Zsáka, 2000. 4. sz. 44 old. – *Dankó Imre*: Madarász Gyula művészete; *Jordán Sándor*: A zsákai juhászatról; *Bakos László*: A vásár fogalom változásai – Mai vásárformák; *Lukács László*: Néprajzi gyűjtőúton Gunda Bélával a bihari Sárréten; *Surányi Béla*: Debrecen gazdasági könyveszetének múltjából; *Dobány Zoltán*: A gazdálkodás sajátosságai a Taktaközben a XVIII. szd. második felétől a környezet átalakító munkálatok megkezdéséig; *Bencsik Gábor*: Adatok zsákai birtokának történetéhez; *Dankó Imre*: Forrásközlés Zsáka történetéhez.

Sárvári Honismereti Híradó. Szerk. *dr. Naszádos István*. Kiadja Polgármesteri Hivatala. Sárvár, 2000. 64 old. – *Gróf István*: Millenniumi emlékmű avatása Sárváron; *dr. Hajdú Tamás*: A sárvári szűr; *Molnár Eszter*: Dévai Bíró Mátyás és Sárvár; *dr. Naszádos István*: Sárvár első- és második világháborús katonahősei; *dr. Söptei István*: Nádasdy Tamás, a katona; *dr. Szabó Endre-Szabó Katalin*: A kosárfonás szakszókincse Ikervárott; *Katafai Németh József*: Eseménynaptár.

Sólymos Szilveszter OSB: Ravadz község három temploma. Effo Kiadó és Nyomda. Bp. 2000. 39 old. és 8 kép.

Somogyi Honismeret. A Somogy Megyei Honismereti Egyesület tájékoztatója. Kiadja a Megyei és Városi Könyvtár és a Somogy Megyei Honismereti Egyesület. Kaposvár, 2000. 1. sz. 134 old. – *Dr. Magyar Kálmán*: Bodrog-Alsó-Bü X. századi nemzetiségi központjának régészeti kutatása; *dr. L. Szabó Tünde*: Somogy megye középkori emlékei; *Fülöp András*: A kaposvári Ivánfa-hegy története; *Deák Varga Dénes*: Meditáció Barcs váráról; *Lévai József*:

Hová tűnt a csokonyavisontai Széchenyi szobor? ; *Dr. Fülöp László*: Apanévből származó családnevek, Kaposvár 1731-1900; *Friesz Kázmér*: Ragadványnevek Zamárdiban; *Tóth Jenő*: Szépasszonyok; *Tóth Jenő*: A szürke ló meséje; *Dr. Gál József*: Noszlopy nyomában; *Bodó Imre*: Névjegyén ez áll: okleveles gazda; *Bodó Imre*: Száz éve született Hausz Mihály; *Dr. Vértes László*: A Korányi-család Balatonföldváron; *Horváth Ferenc*: Emlékezés Benke László aranydiplomás tanárra; *Dr. Szirmay Endre*: Kassától Kaposvárig (Irodalmi pályakép); *Dr. T. Mérey Klára*: Füzes Miklós: Valami Magyarországon maradt; *Matyikó Sebestyén József*: Medgyessy Ferenc emlékkiállítás; *Dr. Sipos Csaba*: Somogyra vonatkozó válogatott helyismereti irodalomjegyzék (1999. november 11-2000. április 30.); *Dr. Sipos Csaba*: Hírek, események.

Somogyi Honismeret. A Somogy Megyei Honismereti Egyesület tájékoztatója. Kiadja a Megyei és Városi Könyvtár és a Somogy Megyei Honismereti Egyesület. Kaposvár, 2000. 2. sz. 128 old. – *dr. Magyar Kálmán*: Államszervezésünk legújabb somogyi forrásairól; *Gálné Jáger Márta*: Honismereti kiadványok Somogyban, falukronika írás az ezredfordulón; *Dr. Gál József-Samu Zoltán*: A pusztakovácsi plébánia alapítása; *Deák Varga Dénes*: Egy sírvers a somogytúri temetőben; *Dr. Király Lajos*: A somogyi Zselic földrajzi neveinek honismereti valósága; *Dr. L. Szabó Tünde*: Szobrok, út menti kereszték Somogyban; *Mihály Gyula*: Családi ház építés; *Dr. Vértes László*: Móra Ferenc Balatonföldváron; *Földváry Zoltán*: A Felvidékről indult el Dombóvárra, majd Kaposvárra; *Horváth Aladár*: Boglári hírességek emlékezete; *Matyikó Sebestyén József*: „Úgy dolgozz mintha örökké élnél...”; *Gálné Jáger Márta*: Aki Tolnában is somogyi marad...; *Gálné Jáger Márta*: „Felkelt a napunk” milleniumi vetélkedő...; *Szárász László*: „Felkelt a napunk”- ahogyan egy résztvevő csapat látta; *Boldizsár Imre*: Kiss Tamás: Nágocs története...; *Bodó Imre*: „Örvendezz, királyi város...”; *Bodó Imre*: Fekete Istvánt elfelejtették? ; Az V. Országos Diák Honismereti Konferencia programja; Somogyra vonatkozó válogatott helyismereti irodalomjegyzék; Somogyi évfordulók 2000-ben;

Szabady János: Ménfőcsanakai séta. Győr–Ménfőcsanak emlékhelyei. Kiadja Győr–Ménfőcsanak Részönkormányzata és a Független Polgári és Keresztény Kör. Győr–Ménfőcsanak, 2000. 80 old.

Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye önkormányzatának folyóirata. Főszerk.: *Mező András*. Nyíregyháza, 2001. 1. sz. 120 old. – A tartalomról: *Balogh István*: A szabad hajdúk Szabolcs és Szatmár megyékben (1595-1617); *Tóth Sándor*: Szénfy Gusztáv, egy elfelejtett nyíregyházi zenetudós; *Dajka János-Hajnal Béla*: A megye mezőgazdasága az általános mezőgazdasági összeírás tükrében; *Kormány Gyula*: Birtokviszonyok alakulása A Rétközben 1930-tól napjainkig; *Wischnán Viktória*: Lopások nyíregyházi struktúrájáról és dinamikájáról.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. *Magyarország történeti Statisztikai helységnévtár.* Szerk.: dr. Kovácsics József. Központi Statisztikai Hivatal Nép-számlálási Főosztály. Bp. 2000. 341 old.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (1782–1785) térképek. Szerk., bev., jegyzet: Pók Judit. Kiadja a Megyei Levéltár. Nyíregyháza, 2000. 124 old.

Szabolcs vármegye címeres pecsétje 1836. Írta és szerk.: *Kujbushé Mecsei Éva.* Ford.: *Balogh István.* Kiadja a Megyei Levéltár Nyíregyháza, 2000. 591 old.

A szlovéniai magyarok évkönyve. Naptár. Kiadja a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet és a Magyar Nemzetiségi Tájékoztató Intézet. Lendva, 2000. 163 old. – A tartalomról: *Király M. Jutka:* A millenniumi évben tört; *Uő:* Eseménynaptár; *Kovács Attila:* Szent István király; *Göncz László:* Hadik Mihály története; *Skalič Gusztáv:* A muravidéki evangélikus egyház rövid története. A Mura mente kutatója; *Barcsai József:* Bellosics Bálint (1867-1916); *Gönczi Ferenc* (1861-1948); *Nemesnépi Zakál György* (1762-1822); *Dr. Varga József:* Falusi népi famunkálatok; *Göncz László:* Kutatások, tudományos munka a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézetben az ezredfordulón; *Bence Lajos:* Az egység újbóli megteremtésének reménye nélkül; *Tömka Tibor:* Hagyományos, integrált vagy ökológiai gazdálkodás?

„Szülőföldem szép határa!” Győr–Moson-Sopron megyei irodalmi olvasókönyv. Válogatta és szerkesztette: *Baksa Péter.* Kiadja a Hazánk Könyvkiadó és a Radnóti Miklós Emlékbizottság és Irodalmi Társaság. Győr, [2000]. 312 old.

Szűcs István: Kisar története. Nyíregyháza, 2000. 90 old.

Tízéves a Szabolcsveresmarti Általános Iskola. Szerk.: *Bódné Dávid Borbála, Dienes Józsefné* és mások. Kiadja az Iskola. Nyíregyháza, 1999. 83 old.

Tóth Sándor: Zenei élet Nyíregyházán a XIX. században. Kiadja a Nyíri Honvéd Egyesület, Nyíregyháza. 2000. 271 old.

Türkeve Földje és népe III. Szerk.: *Őrsi Julianna.* Kiadja Türkeve Város Képviselőtestülete, Türkevei Kulturális Egyesület, Finta Múzeum. Türkeve, 2000. 528 old. – *Őrsi Julianna:* Adatok Türkeve demográfiájához és családtörténetéhez; *Klamár Zoltán–Hagymás Sándor:* Életmódváltások a paraszt-polgári struktúrákban; *Őrsi Julianna:* A cigány családok életmódjának jellemzői a XVI–II–XX. században; *Őrsi Julianna:* A türkevei református házasságkötések társadalom-néprajzi vonatkozásai; *Kelemen Pálné:* A gyermek és játéka; *Szendrei Eszter:* A világkép változása Türkevén; *Kelemen Pálné:* Népszokások és hiedelmek Türkevén; *Bodor Anikó:* Türkeve népdalai; *Pálffy Gyula:* Türkeve tánclete; *Hagymás Sándor:* Népi nyelvemlékek; *Klamár Zoltán:* A mezővárosi kultúra tárgyasult megnyilvánulásai; *Tál Gizella:* Türkeveiek a tudományban és a művészetekben;

Türkeve Lexikona. Írta és összeállította: *Talpai Piroksa.* Szerzői kiadás. Türkeve, 2000. 270 old.

Tüskés Tünde–Sülye Károlyné Boros Klára: Szalmaország. Szerzői Kiadás., Törökszentmiklós 2000. 96 old. és 16 old. kép. – A szalmafonás hagyománya a XX. században Magyarországon.

Ujváry Zoltán: Kis folklórtörténet 1-3. *Néprajz Egyetemi Hallgatóknak 20–22.* Szerk.: *Bartha Elek.* Kiadja Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Tanszéke. Debrecen, 2000. 111+92+87 old. – *Edvi Illés Pál* néprajzi írásai (Miben áll a Magyar-Nemzetiség?, A' Magyar Parasztok' lakodalmi szokásai, Dékánmester-választás A' Mérszárosoknál Szakolczában, Folklor példák az oktatási Kézikönyvből); *Zilahy Károly* néprajzi, folklorisztikai írásai (Rózsa Sándor pere); *Greguss Ágost* folklorisztikai munkássága (A magyar balladáról, A ballada meghatározása); *Gyulai Pál* folklorisztikai munkássága (Balladák és rokonneműek, Szerelmi dalok, Hazafiúi és katonadalok, Pusztai és pásztoralok, Vegyes dalok, Dajkarímek, gyerekdalok s játékok, Mesék és mondák).

Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. A Vas Megyei Honismereti Mozgalom folyóirata. Szombathely 2000. 2. 96 old. – *Kolcsai Péter:* A képes levelezőlapok bővületében: Beszélgetés Molnár József gyűjtővel; *Ilon Gábor–Hannvas Il-dikó–Marosszéki Borbála:* Adatok Vas megye avar kori és IX. századi településtörténetéhez; *Sill Ferenc:* Kazó István kánoni vizitációja Sárvár mezővárosában; *Zágoriúdi Czigány Balázs:* Vasvár 1741. évi térképe; *Tóth Péter:* Kiadatlan Bitniz-dokumentumok I.; *Nagy Miklós:* Vas megye népmozgalma és népességének állapota, 1867-1920; *Söptei Imre:* „Ság szőlőhegy rendszabályai, 1867; *Bajzik Zolt:* A dozmati Muzsla-forrás; *Torjay Val-ter:* A szombathelyi Szent Márton úji temető sírköveiről és sírépítményeiről IV.; *Feiszt György:* Vas megye új címere.

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés Tudományos és Kulturális Folyóirata. Szombathely 2000. 6. 751–894. old. – A tartalomról: *Gazdag Erzsé-ly:* Így láttam Kodályt (a kérdező: *Horváth Rezső*); *Szék-Tamás–Szék Kálmán:* Egy kiváló pedagógus a XIX. szd-ból (dr. bejzi Németh Antal élete és munkássága; *Bajzik Zolt:* Vasi kastélyok a Tanácsköztársaság idején *Horváth Sándor:* A hagyományos kultúra jelei (Gráfik Imre etnopszemióitai munkásságáról); *Zentai Zoltán:* Morfológiai vizsgálatok a Kőszegi-hegységben; *Veress Márton–Cséhi Péter:* Völgyképződés a Kőszegi-hegység déli részén.

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés Tudományos és Kulturális Folyóirata. Szombathely, 2001. 128 old. – A tartalomról: *Ilon Gábor:* Különös temetkezések: Góré és Zanat példája a bronz és vas-kor átmenetének időszakából; *Tóth Ferenc:* Báró Tóth Ferenc (1733-1793) élete és munkássága; *Gyuróc Ferenc:* Csóka J. Lajos írása elé; *Csóka J. Ferenc:* Bük története; *Benczik Gyula:* Az őrség és a Hegyhát között (Ivánc); *Veress Márton–Svirzsovits Ágnes:* Adalékok a Péterics hegy fillites felszíneinek formakincséhez; *Veress Márton–Zentai Zol-*

tán-Szabó Levente: A velemi Hosszú-völgy terasz-szerű félsíkjai; *Szabó Levente*: Lejtőmorfológia és a lejtőfejlődés a velemi Hosszú-völgyben; *Szilágyi István*: A tihanyi kálvária és Vas megye

Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok XIX. Szerk.: *dr. Tóth Dezső*. Kiadja a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület. Veszprém, 2000. 182 old. – *Tóth Dezső*: Előszó; *Hangodi László*: Via Regia Hungariae; A millennium emlékei Veszprém megyében; *Zeitler Gabriella*: Millenniumi alkotótábor a Bakonyban; *Tóth Dezső*: Felkelt a napunk; *Czepek Béláné*: Helytörténeti gyűjtemény Noszlopon; *H. Szabó Lajos*: Helytörténeti konferencia Balatonkenesén; *Bánk Testvér*: A budapesti Sziklatemplom; *Reményi Antal*: Pula 250 évének változásából; *Bali József*: „Tótvázsonyban, a Magyar utcában németek laknak”; *Oszkald József*: A nemzetiségi oktatás és Veszprém megyei vonatkozásai; *Arnold Mária*: A téli időszak jeles napjai Herenden; *Pálfyné Zsírny Adrienne*: A Balaton- felvidék németisége a két világháború között; *Ládonyi Zsuzsanna*: Német kisebbség és hagyományok; *Ury János*: Cigány holocaust Várpalotán.

Zounuk 15. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk.: *Zádorné Zsoldos Mária*.

Szolnok, 2000. 454 old. – *B. Huszár Éva*: Heves megye helyneveinek vizsgálata; *Szabó Lajos*: A kunhegyesi iskola redemptió utáni története; *Papp Izabella*: Egy tudós görög a Kiskunságban (Zavirasz György 1744-1804); *Vadász István*: Társasági-társadalmi élet Tiszafüreden a századfordulón; *Tolnay Gábor*: A mezőgazdaság helyi érdekvédelme a két világháború között; *Négyesy László*: A Vitézi Rendről. (1922-1945); *Babucs Zoltán*: Jászberényi páncélosok a II. világháborúban; *Benedek Gyula*: Jász-Nagykun-Szolnok megyei iratok (1527-1600); *Mészáros Kálmán*: Egy derék kuruc törzstiszt (Források Hancsok Ádám főstrázsames-ter életéhez); *Sziksai Mihály*: Révátkeelőhelyek, hajóhidak Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében a XIX. sz. végén; *Czégény Istvánné*: Név- és helymutató;

Zöldy Pál dr. és a sümegi Maulbertsch freskók. Szerk.: *Egerszegi Ferenc*. *Sümegi Írások 11.* Kiadja a Sümegi Fórum Alapítvány. Sümeg, 1999. 85 old – *Egerszegi Ferenc*: Előszó egy igaz emberről; *Zöldy Pál*: Sümegi képeslap; *Zöldy Pál*: Apám élete; *dr. Mészáros István*: Búcsú dr. Zöldy Páltól; *Zöldy Pál*: A sümegi Maulbertsch freskók; *Zöldy Pál*: A sümegi plébániatemplom eddig ismeretlen Maulbertsch freskói.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.

Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név:

Cím: irányítószám:

utca: házzszám:

Az előfizetés díja egy évre: 840,- Ft

fél évre: 420,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:

1370 Budapest, Pf. 364., tel./fax: 327-77-61

Dátum:

.....
alíírás

Hollandiai magyar gyermeküdültetés az 1920-as években, *Mezősi Kamilla (78. old.)*

Nagymamám ötévesen, édesanyjával, Baranyi Józsefné Krigovszky Arankával (1917)

Nagymamám hollandiai nevelőanyjával, Clara van der Vaart de Pauw-al (1922)

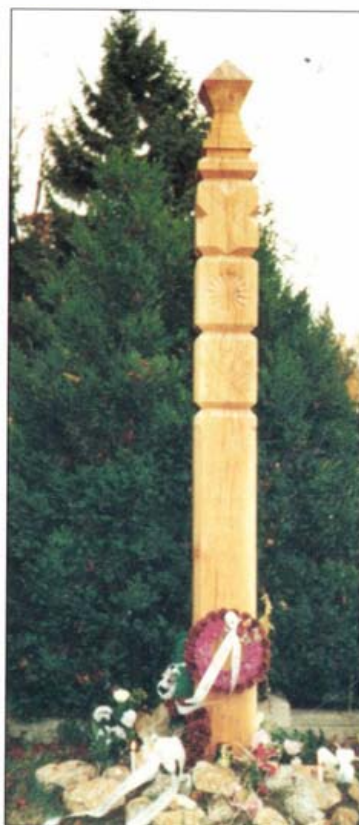

Hollandiából érkező magyar gyerekek (BTM-Kiscelli Múzeum. Ltsz.: 13602-28)

Hírek a Felvidékről (Vörös Attila felvételei)

A serki református templom

1848-as emlékmű Rimaszombat

A serki paplakban talált 1848-as zászló